TIETOLIPAS | 304

Toimittaneet Anna Ovaska,
Kaiju Harinen, Eevastiina Kinnunen,
Toni Lahtinen, Olli Löytty,
Roosa Suomalainen

Empiirinen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimus

Menetelmiä ja käytäntöjä

SKS

Tietolipas 304

Empiirinen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimus

Menetelmiä ja käytäntöjä

Toimittaneet
Anna Ovaska, Kaiju Harinen, Eevastiina Kinnunen,
Toni Lahtinen, Olli Löytty ja Roosa Suomalainen

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura | Helsinki | 2026

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama lukuun ottamatta *:llä merkittyä lukua.

unesco
Inscribed on the National Register Memory of the World

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin.

Tietolipas 304

© 2026 Anna Ovaska, Kaiju Harinen, Eevastiina Kinnunen, Toni Lahtinen, Olli Löytty, Roosa Suomalainen ja SKS

Kansi: Eija Hukka | Sarja-asu: Emmi Kyytsönen
Taitto: Keski-Suomen Sivu | Sarja-asu: Markus Itkonen

ISBN 978-951-858-829-3 (nid.)
ISBN 978-951-858-830-9 (EPUB)
ISBN 978-951-858-831-6 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)
ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI https://doi.org/10.21435/tl.304

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
(https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
https://doi.org/10.21435/tl.304
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

TEHTY SUOMESSA
PRODUCERAD I FINLAND

PunaMusta Oy, Turenki 2026

Sisällys

Lukijalle 9

Johdanto
Kohti empiiristä kirjallisuuden ja lukemisen tutkimusta 12
Roosa Suomalainen, Anna Ovaska, Olli Löytty, Eevastiina Kinnunen, Kaiju Harinen ja Toni Lahtinen

TIETOLAATIKKO Tutkimuksen vaiheet 30

TIETOLAATIKKO Tutkimusetiikan käsitteitä ja käytäntöjä 33

I VASTAANOTON TUTKIMUKSEN HISTORIAA JA ERI TIETEENALOJEN LÄHTÖKOHTIA

Vastaanoton tutkimuksen historialliset kehityskulut 47
Urpo Kovala ja Tanja Välisalo

TIETOLAATIKKO Ehdotuksia ohjenuoriksi vastaanoton tutkijalle 63

Lukemistutkimuksen yhteiskuntatieteelliset menetelmät 65
Maaria Linko ja Riie Heikkilä

Määrälliset menetelmät lukemisen psykologisessa tutkimuksessa 90
Jussi Valtonen ja Elina Renko

TIETOLAATIKKO Kokeellinen tutkimusasetelma lukemisen psykologisessa tutkimuksessa 106

Silmänliikerekisteröinnit psykologisen lukemisen tutkimuksen välineenä 109
Johanna K. Kaakinen

Kirjallisuudentutkijasta lukemistutkijaksi
Lukijoiden tuntemuksia tutkimassa 123
Olli Löytty

II YKSIN JA YHDESSÄ – LUKUPIIRIEN TUTKIMUKSEN MENETELMIÄ

Kyselyt aineistonkeruun menetelmänä lukupiiritutkimuksessa 141
Elise Nykänen

Fokusryhmähaastattelu lukupiiritutkimuksessa 152
Riitta Jytilä, Viola Parente-Čapková ja Niina Kekki

Etnografinen näkökulma eläytyvään lukemiseen 169
Merja Kauppinen ja Juli-Anna Aerila

Refleksiivinen temaattinen analyysi kerronnallisen lääketieteen lukupiiritutkimuksessa 190
Elina Renko ja Jussi Valtonen

Kerronnallisen toimijuuden analyysi lukemisen tutkimuksen menetelmänä 205
Hanna Meretoja, Eevastiina Kinnunen ja Päivi Kosonen

Turvallinen paikka lukea ja keskustella
Lukupiiritutkimuksen eettisiä kysymyksiä 225
Riitta Jytilä, Eevastiina Kinnunen, Kaiju Harinen, Elise Nykänen ja Viola Parente-Čapková

III Luovat ja aktivistiset menetelmät

Lukuvirta
Pedagogisesta työvälineestä luovaksi tutkimusmenetelmäksi 237
Roosa Suomalainen, Juli-Anna Aerila ja Pilvi Heinonen

Autoetnografia kirjallisuudentutkimuksen menetelmänä
Kuvitteellinen kohtaaminen *Peten* kanssa 247
Mika Hallila

Aktivistisen ja sitoutuneen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksen mahdollisuuksista 265
Kaiju Harinen ja Anna Ovaska

tietolaatikko Rajoja rikkovia tutkimusmenetelmiä 285

IV Arkistot ja digitaaliset tutkimusmenetelmät

Lähdekritiikki historiantutkimuksen menetelmänä
Kirkonarkistot lukemisen tutkimuksessa 295
Tuija Laine

Jaettu lukutaito kollektiivibiografisen menetelmän valossa 309
Sofia Kotilainen

Empiirisen kirjallisuushistorian lähtökohtia
Kohti datarikasteista tutkimusta 329
Veli-Matti Pynttäri, Kati Launis, Aino Mäkikalli ja Viola Parente-Čapková

Etä- ja lähilukemisen vaihtuvat tekniikat digitoidun aineiston jäsentäjinä
Esimerkkinä Volter Kilven vastaanotto 346
Laura Kokko

Lukuaikapalvelukoe
Menetelmäpolku lukemisen digitaalisten ympäristöjen tutkimukseen 359
Hanna-Riikka Roine, Laura Piippo, Ville-Pekka Sorsa ja Esko Suoranta

PUHEENVUORO Uusien aineistojen kokoaminen ja tallentaminen
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston näkökulma* 378
Katri Kivilaakso

Kirjoittajat 390
Abstract 395
Hakemisto 396

* Luku ei ole vertaisarvioitu.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukijalle

Tämän kirjan idean syntymiselle voidaan osoittaa tarkka ajankohta. Se tapahtui torstaina 4. toukokuuta 2023 kello 15.15–16.45 Turun yliopistossa, Arcanum-nimisessä rakennuksessa, opetustilassa A113. Kirjallisuudentutkimuksen päivillä oli järjestetty keskustelu otsikolla ”Miten tutkia lukukokemuksia? Paneelikeskustelu lukemistutkimuksen nykysuunnista”. Panelisteina oli tutkijoita useammasta yliopistosta: Laura Karttunen, Päivi Kosonen, Toni Lahtinen, Ilona Lindh, Aino Mäkikalli, Viola Parente-Čapková ja Riikka Rossi, sekä puheenjohtajina Kaiju Harinen ja Eevastiina Kinnunen. Huone oli tupaten täynnä innokkaita kuulijoita, ja seurattiinpa tilaisuutta myös etäyhteyden kautta.

Paneelista yleisöön ryöpsähtäneessä keskustelussa osoitettiin suurta kiinnostusta lukemisen tutkimuksen monitieteisiin näköaloihin. Kirjallisuudentutkijat selvästi innostuivat lukemistutkimuksen mahdollisuuksista. Keskusteltiin empiirisen aineistonkeruun mahdollisuuksista ja yhteiskuntatieteiden tutkimusmenetelmistä: Mitkä olisivat parhaat keinot saada tietoa lukemisen vaikutuksista? Kuinka lähestyä lukijoita? Miten lukukokemuksia pitäisi analysoida? Mitä ylipäänsä tiedämme lukemisharrastuksen laajuudesta, tässä hetkessä tai menneisyydessä? Mikä olisi sopiva kattokäsite kaunokirjallisuuden lukemiseen kohdistuvalle tutkimukselle?

Keskustelussa uusille ja monitieteisille lukemisen tutkimuksen menetelmille nähtiin suuri tarve, ja ilmassa olikin aistittavissa vahva tunne jonkin uuden viriämisestä. Yhtä mieltä oltiin nimittäin siitä, että tiedämme kaunokirjallisuuden lukemisesta ja sen vaikutuksista todellisiin lukijoihin aivan liian vähän. Lukemisen monenlaisis-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ta hyödyistä on olemassa monia yleisiä uskomuksia, mutta niistä ei välttämättä ole empiiriseen tutkimukseen perustuvia todisteita.

Kirjan idea syttyi kuin lamppu useampien mukana olleiden mielissä. Paneelikeskustelussa kuultua ja viitattua tietoa olisi kerättävä yhteen ja tarjottava kaikille halukkaille luettavaksi. Ryhdyimme tuumasta toimeen ja aloimme levittää kirjoituskutsua. Saimme mukaan monitieteisen joukon tutkijoita, jotka olivat valmiita jakamaan omia kokemuksiaan ja niin sanottua hiljaista tietoa lukemisen tutkimisesta. Kirja lähti liikkeelle kirjallisuudentutkijoiden piiristä mutta alkoi pian hahmottua tutkijayhteisön laajalla rintamalla. Kirjan kirjoittajat ja toimittajat tulevatkin kirjallisuuden- ja kielentutkimuksen lisäksi muun muassa historiantutkimuksesta, kasvatustieteestä, kulttuurintutkimuksesta, psykologiasta, sosiaalipsykologiasta ja sosiologiasta. Lopputulos on moniääninen, mutta teoksella on selkeä yhteinen tavoite: näyttää mahdollisimman monta lähtökohtaa ja mallia lukemisen ja kirjallisuuden empiiriseen tutkimiseen.

Samaisessa paneelikeskustelussa mietimme myös kirjallisuudentutkimuksen yhteiskunnallisuutta. Jos lukeminen nähdään kansalaistaitona, jonka heikkenemisestä ollaan (syystäkin) nyky-Suomessa huolissaan, on empiirinen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimus osa yhteiskunnallista keskustelua. Se tuottaa esimerkiksi tuoretta tietoa siitä, mitä lukijoiden todellisuudessa tapahtuu ja miten kirjallisuus vaikuttaa heihin. Paneelin lopussa kaikkia osallistujia pyydettiin kirjoittamaan yksi keskustelun kokoava lause paperille. Viola Parente-Čapkován ajatuksen pohjalta syntyi Laura Karttusen muistiin kirjoittama kehotus ”Tutkijat, astukaa yhteiskuntaan!” Sen tarkoituksena oli muistuttaa erityisesti kirjallisuudentutkijoita siitä, että heillä on tärkeä tehtävä tuoda esiin yhteiskunnassa vallitsevia tendenssejä ja kirjallisuuden herättämiä ajatuksia, tunteita ja kokemuksia.

Kirjaa oli poikkeuksellisen mukava tehdä porukalla, spontaanisti alkunsa saaneena yhteistyönä. Me toimittajat iloitsemme ajatuksesta, että teos innostaisi mahdollisimman monia soveltamaan ja kehittelemään edelleen menetelmiä, jotka kartuttavat kirjallisuutta ja sen lukemista koskevaa tietoa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Erityinen kiitos Ilona Savolaiselle avusta kirjan ideoinnissa ja suunnittelussa sekä Maija Karakoskelle ja Miida Limingalle oikoja viimeistelyvaiheessa. Kiitämme Jukka Jouhkia ja Helsingin yliopiston kirjallisuudentutkimuksen tutkijaseminaarilaisia johdantoluvun alustavan version kommentoinnista ja anonyymeja vertaisarvioijia tärkeistä huomioista ja parannusehdotuksista. Lisäksi kiitämme Helsingin ja Turun yliopistojen syksyn 2025 kurssin ”Empiirisiä menetelmiä kirjallisuuden ja lukemisen tutkimukseen” osallistujia ja toista vetäjää Panu Pihkalaa inspiroivista keskusteluista teoksen viimeistelyn aikana. Erittäin tarkasta lukemisesta ja editoinnista lämmin kiitos SKS:n Eetu Julinille ja Kati Hitruhinille. Rahoituksesta lukemista käsitteleville hankkeillemme kiitämme Koneen Säätiötä, Suomen Kulttuurirahastoa, Alfred Kordelinin säätiötä, Emil Aaltosen säätiötä sekä Suomen Akatemiaa.

Helsingissä ja Turussa joulukuussa 2025

Toimittajat

https://doi.org/10.21435/tl.304

Johdanto

Kohti empiiristä kirjallisuuden ja lukemisen tutkimusta

Roosa Suomalainen
https://orcid.org/0000-0002-8081-5917
Anna Ovaska
https://orcid.org/0000-0002-7079-0824
Olli Löytty
https://orcid.org/0000-0002-3135-2426
Eevastiina Kinnunen
https://orcid.org/0000-0001-7497-4228
Kaiju Harinen
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197
Toni Lahtinen
https://orcid.org/0009-0004-9717-0360

Kirjallisuudentutkimuksessa on Suomessa 2010- ja 2020-luvuilla tapahtunut eräänlainen mullistus. Siinä missä aiemmin pohdittiin oletettuja, implisiittisiä tai tekstin sisään rakennettuja ihannelukijoita ja lukijapositioita (”sisäislukijaa”), on viime vuosina virinnyt aivan uudenlainen kiinnostus todellisia lukijoita ja heidän lukukokemuksiaan kohtaan. Tämä on merkinnyt myös sitä, että kirjallisuudentutkijat ovat opetelleet perinteisen tekstianalyysin tai lähilukemisen sijaan tai niiden rinnalle uusia menetelmiä. On tehty haastatteluita, kyselyitä ja etnografista havainnointia nykypäivän lukijoiden parissa esimerkiksi psykologiasta ja yhteiskuntatieteistä tutuin menetelmin – tai tarkasteltu historiallisia ja nykyisiä lukemisen käytäntöjä ja kirjallisuushistoriaa nojaten erilaisiin digitaalisiin tai historiantutkimuksesta ammentaviin menetelmiin. Aivan tuntemattomia nämä lähestymis- ja jäsennystavat eivät ole kirjallisuudentutkimuksessakaan (ks. esim. Launis ym. 2024 ja Kovalan

https://doi.org/10.21435/tl.304

ja Välisalon luku tässä kirjassa).[1] Uutta on kuitenkin empiirisiin menetelmiin ja käytäntöihin kohdistuva kiinnostus, joka on virinnyt aiemmin tekstilähtöisempiä lähestymistapoja painottaneiden keskuudessa. Ehkä voidaan jo varovasti puhua kirjallisuudentutkimuksen ”empiirisestä käänteestä”, jossa tekstien tulkinnan rinnalla korostuvat vastaanoton muodot, lukijoiden kokemukset, lukutavat tai vaikkapa kirjallisuusinstituutio ja sen toiminta.

Tämä kirja on ensimmäinen suomenkielinen opas empiiriseen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimukseen. Teos kokoaa yhteen Suomessa viime vuosina eri tieteenaloilla tehtyä tutkimusta ja keskittyy erityisesti kaunokirjallisuuteen ja sen lukemiseen. Kirja luo katsauksen siihen, millaisia erilaisia tutkimuskysymyksiä, aineistonkeruun ja analyysin menetelmiä sekä empiirisen tutkimuksen uudenlaisia avauksia eri aloilla on, ja herättelee kysymään, millaisiin menetelmällisiin suuntiin tutkimus voisi kulkea tulevaisuudessa. Pyrkimyksenä on tarjota inspiraatiota, virikkeitä ja konkreettisia työkaluja tutkijoille, opiskelijoille, opettajille sekä lukemisen ja kirjoittamisen parissa työskenteleville. Uskomme kirjasta olevan hyötyä niille, joiden tausta on kirjallisuudentutkimuksessa, mutta osallistumme myös laajempaan keskusteluun kirjallisuudesta ja lukemistutkimuksesta eri tieteenaloilla. Jo aihepiirin monialaisuuden takia teoksessa ei tavoitella kattavuutta. Sen sijaan aiheet ja näkökulmat ovat valikoituneet sen perusteella, mistä kirjoittajilla on omaa tutkimuskokemusta.

Tässä johdantoluvussa pohdimme, mitä empiirisyys tarkoittaa kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksen kehyksessä ja miten nykyistä tutkimuskenttää voi käsitteen valossa jäsentää. Esittelemme empiiristen suuntausten taustoja sekä viimeaikaista kansainvälistä ja kotimaista tutkimusta. Samalla luomme silmäyksen käsillä olevaan lukemisen murrokseen.

1 Esimerkiksi Lea Rojola (2006, 479) on erotellut toisistaan implisiittisiin tai tekstin sisäisiin lukijoihin ja empiirisiin lukijoihin keskittyvät lähestymistavat kirjallisuudentutkimuksessa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Mitä on empiirisyys kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksessa?

Kirjamme lähtökohdaksi muodostui empiirisen kirjallisuudentutkimuksen (*empirical study of literature* tai *empirical literary studies*) ja lukemistutkimuksen (*reading research*) näkökulmia ja tutkijoita yhteen tuova kattokäsite ”empiirinen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimus”. Syy tähän yhdistelmään löytyy suomalaisen tutkimuskentän erityislaatuisuudesta ja maan pienuuden luomasta edusta: keskusteluun kaunokirjallisuudesta, lukemisesta ja niiden merkityksistä osallistuu laajasti tutkijoita eri tieteenaloilta. Samalla päädyimme pohtimaan, mitä sanalla ”empiria” (kr. *empeiria*, kokemus) oikeastaan tarkoitetaan kirjallisuudentutkimuksessa ja millä tavoin empiirinen kirjallisuudentutkimus ja sitä laajempi lukemisen tutkimus eroavat toisistaan tai limittyvät toisiinsa. Siinä missä *empiirinen kirjallisuudentutkimus* viittaa yleensä lukijoiden ja kaunokirjallisten tekstien välisen vuorovaikutuksen tutkimukseen (yksittäisistä lukukokemuksista laajempiin vastaanoton kysymyksiin), *lukemistutkimus* tai *lukemisen tutkimus* voidaan hahmottaa vielä laajempana alana, jossa tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi lukemiskulttuurit tai lukutaito.[2] Alat kuitenkin limittyvät toisiinsa monin tavoin, ja erityisesti kirjallisuudentutkimuksen sisällä puhutaan myös *empiirisestä lukemisen tutkimuksesta* (esim. Launis ym. 2024).

Empirian vastinpariksi asetetaan tyypillisesti teoria, mutta näiden ero ei ole yksiselitteinen. Teoreettisessa tutkimuksessa painopiste on tutkijan argumentaatiossa, jonka aineksina toimivat edeltävät teoriat ja tutkimustulokset. Nämä piirteet ovat mukana kaikessa tutkimuksessa, sillä analyysin lähtökohdat ja käytetyt käsitteet vaikuttavat vääjäämättä tutkimusongelmaan, havaintojen tekemiseen ja tuloksiin – havainnot ovat siis aina teoriapitoisia. Empiirisessä tutkimuksessa huomio kiinnittyy kuitenkin erityisesti siihen, miten aineisto on kerätty ja millaisin menetelmin sitä on analysoitu.[3]

2 Lukemisen tutkimuksesta, ks. esim. Pearson 2002; Mangen & van der Weel 2016.

3 Empiirisen ja teoreettisen tutkimuksen erottelusta, ks. esim. Juhila 2021; Tuomi & Sarajärvi 2024, 24–28.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Myös tekstianalyysia tai lähilukemista (ks. Kortekallio & Ovaska 2020) – viime vuosikymmenien ehkä yleisimpiä kirjallisuudentutkimuksessa käytettyjä menetelmiä – voidaan pitää empiirisinä siinä mielessä, että ne perustuvat tietyn tutkimusaineiston (eli kaunokirjallisen tekstin tai tekstien) havainnointiin. Niiden avulla saatava empiirinen tieto rajoittuu kuitenkin tutkijan omaan tulkintaan teoksesta – tai vaihtoehtoisesti teoreettiseen mallintamiseen, jonka pohjalta voidaan vain spekuloida, mitä ”todelliset lukijat” kokevat kirjallisuuden äärellä (ks. Miall 2006, 2). Olemmekin käyttäneet tässä kirjassa empirian käsitettä kuvaamaan ennen kaikkea tutkimusta, jossa kerätään lukijoihin tai heidän toimintaansa keskittyviä aineistoja ja tarkastellaan niitä eri tieteenalojen laadullisten tai määrällisten menetelmien avulla.

Tähän kirjaan kirjoittaneiden näkökulmista voidaan löytää ainakin kaksi keskeistä empiirisen tutkimuksen *kohdetta*. 1) Ensinnäkin voidaan puhua todellisiin eli empiirisiin lukijoihin kohdistuvasta tutkimuksesta. Valtaosa kirjan luvuista paneutuu lukijoiden lukukokemuksiin ja lukutapoihin – oli kysymys sitten itsenäisestä lukemisesta tai yhteisöllisestä lukupiirityöskentelystä. 2) Toisaalta empiirisen tutkimuksen kohteena voivat olla myös muut lukemiseen, kirjallisuuteen ja kirjalliseen kulttuuriin liittyvät ilmiöt ja instituutiot sekä kirjallisuushistoria, ja aineistona voivat toimia vaikkapa äänikirja- ja lukuaikapalvelut, kirjastojen lainausdata, arkistolähteet tai bibliografiat. Näitä esitellään ja pohditaan erityisesti kirjan viimeisessä osiossa.

Menetelmiltään empiirinen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimus voi puolestaan nojata ilmiöiden kokemukselliseen havainnointiin (esimerkiksi lukijahaastatteluiden, kyselyiden, lukupäiväkirjojen, lukupiirien taltiointien tai muiden lukemisesta tietoa tallentavien aineistojen välityksellä), mutta myös kokeellisiin tutkimusasetelmiin, joissa ilmiöitä pyritään manipuloimaan laboratoriossa tai todellisessa ympäristössä. Molemmista löytyy esimerkkejä tämän kirjan sivuilta, joskin painopiste on havainnointiin perustuvissa tutkimuksissa.

Erityisesti viime vuosien empiirisen kirjallisuudentutkimuksen taustalla on ollut kiinnostus soveltaa luonnontieteellisen tutkimuk-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sen periaatteita kirjallisuustieteeseen ja tuottaa testattavaa ja todennettavaa tietoa kaunokirjallisuudesta ja sen lukemisesta (ks. esim. van Peer ym. 2012, 7). Toisaalta kaikki empiiriset tutkimusasetelmat eivät perustu toistettavuuteen tai aukottomaan todennettavuuteen: esimerkiksi etnografisen havainnoinnin kaikkia ulottuvuuksia ei ole mahdollista tallentaa aineistoon sellaisenaan, vaan aineiston kokoaminen on jo itsessään tulkinnallista toimintaa (van Maanen 1988, 95). Etenkin laadulliset analyysiprosessit voivat ylipäätään olla tulkinnallisia ja kerrostuneita tavalla, joka tekee niiden suorasta toisintamisesta vaikeaa ja vaatii tutkijalta reflektointia ja monimutkaisuuden hyväksymistä. (Ks. esim. Alasuutari 2011; Juhila 2021.)

Miten viimeaikainen kirjallisuuden ja lukemisen empiirinen tutkimus on kehittynyt?

Kansainvälinen empiirinen kirjallisuudentutkimus on viime vuosikymmeninä ollut kiinnostunut esimerkiksi kaunokirjallisten tekstien ja lukijoiden välisestä vuorovaikutuksesta, esteettisistä vaikutuksista ja ilmiöiden kuten *kirjallisuudellisuuden*, *kohosteisuuden* ja lukiessa syntyvien *uppoutumisen* ja *empatian* kokemusten rakentumisesta.[4] Tämä on näkynyt esimerkiksi The International Society for the Empirical Study of Literature eli IGEL -seuran järjestämissä konferensseissa ja sen piirissä julkaistuissa johdantoteoksissa. Ensimmäinen empiirisen kirjallisuudentutkimuksen oppikirja, Willie van Peerin, Frank Hakemulderin ja Sonia Zyngierin *Scientific Methods for the Humanities* (2012) esittelee ennen kaikkea määrällisiä menetelmiä kaunokirjallisuuden ja sen lukemisen tutkimuksessa. Sonia Zyngierin ja kollegojen toimittama *Directions in Empirical Literary Studies* (2008) sekä tuoreempi, Don Kuikenin ja Arthur M. Jacobsin toimittama *Handbook of Empirical Literary*

4 Hyviä johdantoja empiiriseen kirjallisuudentutkimukseen, ks. esim. Alber & Strasen 2020 sekä Kuiken & Jacobs 2021. Empiirisen kirjallisuudentutkimuksen historiasta, ks. Salgaro 2021.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Studies (2021) keskittyvät puolestaan erityisesti lukukokemukseen ja lukemisen vaikutuksiin, ja niissä esitellään myös laadullisia menetelmiä. Suomessa tämäntyyppisiin kysymyksenasetteluihin kytkeytyvää tutkimusta ovat tehneet kirjallisuudentutkimuksessa esimerkiksi Howard Sklar (2013), Lieven Ameel ja Terhi Ainiala (2018), Merja Polvinen ja Howard Sklar (2019), Riikka Rossi (2021; 2023) sekä monet tämän kirjan kirjoittajat, sosiologiassa Maaria Linko (1998) sekä psykologiassa Johanna Kaakinen (Ballenghein ym. 2023; Bohn-Gettler & Kaakinen 2022; Kaakinen 2022; Lüdtke, Kaakinen & Jacobs 2021; Mézière ym. 2025) ja Heidi Toivonen (Toivonen 2022; Toivonen & Caracciolo 2023) (ks. myös Kaakisen ja Valtosen ja Rengon luvut tässä kirjassa).

Kansainväliseen empiirisen kirjallisuudentutkimuksen alaan verrattuna kotimaisella kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksen kentällä painottuvat etenkin laadullisen tutkimuksen menetelmät sekä kiinnostus lukemisen yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin ulottuvuuksiin lukukokemusten ja lukemisen koettujen vaikutusten rinnalla (Suomen tilanteesta ks. myös Launis ym. 2024). Tämä näkyy myös käsillä olevassa kirjassa. Mukana on perinteikkäitä kirjallisuussosiologian, kulttuurintutkimuksen ja kirjahistorian lähestymistapoja, joita ei ole tavattu erikseen nimittää empiirisiksi, vaikka niissä tutkitaan todellisia lukijoita (ks. esim. Kovalan ja Välisalon, Lingon ja Heikkilän sekä Laineen luvut). Näillä tutkimusaloilla lukemista on tarkasteltu osana yhteiskuntaa ja sen instituutioita, sosiaalisia ja materiaalisia käytänteitä sekä historiallisia kehityskulkuja (ks. myös Arminen 2024). Tutkimuksen kohteina ovat olleet muun muassa lukutottumukset, kirjallisuuden vastaanotto ja kirjallinen maku (esim. Eskola & Linko 1986; Purhonen, Gronow, Heikkilä, Kahma, Rahkonen & Toikka 2014; Heikkilä 2024) sekä lukemiselle annetut kulttuuriset merkitykset (esim. Saresma 2013).[5] Myös esimerkiksi

5 Kansainvälinen lukuharrastukseen ja lukemiskulttuuriin keskittyvä tutkimus sijoittuu lukuisille tieteenaloille ja niiden välille. Sosiologiassa lukemista tarkastellaan usein osana laajempia kulttuuriosallistumisen ja kulttuurisen maun rakenteita (esim. Atkinson 2016) mutta myös lukemiselle annettujen merkitysten näkökulmasta

https://doi.org/10.21435/tl.304

empiirisen ekokritiikin piirissä on sovellettu yhteiskuntatieteellisiä menetelmiä lukemisen tutkimuksessa (ks. Lahtinen & Löytty 2022; Helle 2023; Helle ym. 2024; myös Löytyn luku tässä kirjassa).

2000-luvun alkuvuosikymmenet on nähty erityisenä lukemisen murroksen aikana. Syyt tähän liittyvät useisiin samanaikaisiin muutoksiin, jotka ovat muovanneet käsitystä siitä, mitä lukeminen, kirjat ja kirjallisuus ovat ja mikä on niiden tarkoitus. Digitalisaatio – esimerkiksi äänikirjat ja lukuaikapalvelut – on muuttanut kirjojen kustantamista ja niiden lukemisen tapoja niin Suomessa kuin myös maailmanlaajuisesti (esim. Herkman & Vainikka 2012; Thompson 2021; äänikirjoista ks. Lindh & Hiidenmaa 2023; Järvenpää 2024).[6] Myös vapaa-ajan viettäminen on muuttunut: luettujen kirjojen määrä on vähentynyt, ja myös niin kutsuttuja aktiivilukijoita eli vähintään kymmenen kirjaa puolen vuoden ajanjaksolla lukeneita on yhä harvemmassa (esim. Tilastokeskus 2017; Hanifi 2021). Samaan aikaan lukuharrastus keskittyy yhä voimakkaammin yhteiskunnallisten hierarkioiden perusteella (Purhonen ym. 2014; Heikkilä 2024). Muun muassa Pisa-tutkimukset osoittavat suomalaisten nuorten lukutaidon heikkenevän ja eriytyvän (esim. Hiltunen ym. 2023), ja juuri nuorten lukemisen voi katsoa herättäneen julkisuudessa erityistä huolta. Toisaalta aikuisten lukutaitomittauksia tehdään harvemmin ja niistä uutisoidaan vähemmän. Niiden perusteella myös aikuisten lukutaidossa on vaihtelua (ks. esim. Sulkunen & Malin 2014). Lukemisen kulttuurinen muutos ja sitä selittävät tekijät ovatkin laajoja ja moniulotteisia.

Digitalisaation ja muiden muutosten pidempiaikaisista vaikutuksista kirjojen lukemiseen tiedetään edelleen suhteellisen vähän.

(esim. Thumala Olave 2023). Lukemisen merkityksiä ja funktioita on lisäksi tutkittu esimerkiksi informaatiotutkimuksen ja viestintätieteiden piirissä (esim. Usherwood & Toyne 2002; Ross, McKechnie & Rothbauer 2018), ja lukemista ja kirjoja digitaalisessa kulttuurissa ovat tarkastelleet myös kirjallisuustieteilijät (esim. Pressman 2020; Birke 2021). Lisäksi on hyödynnetty vastaanottotutkimuksesta ja kirjahistoriasta ammentavia näkökulmia (esim. Lang 2012; Lauristin & Vihalemm 2014).

6 Äänikirjojen kuuntelemista on tutkittu erityisen paljon Pohjoismaissa (esim. Have & Pedersen 2016; Tanderup Linkis 2021; Tattersall Wallin 2022).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Keskustelua onkin käyty siitä, mitkä ovat lukemisen merkitykset nykypäivänä ja miten ”lukemisen kriisi” tulisi ymmärtää (esim. de Muijnck, Klischevich, Wrethed & Nivre tulossa). Toinen pohdinnan aihe on ollut se, miten vakiintuneet käsitykset ja konventiot ohjaavat lukemistutkimuksen lähtökohtia. Esimerkiksi Riie Heikkilä (2024) osoittaa, että väestöryhmissä, joissa lukeminen on aiemman tutkimuksen perusteella vähäistä, luetaan kyllä mutta osin sellaisin tavoin, joita ei ole tutkimuksen piirissä tavallisesti pidetty legitiimeinä lukuharrastuksen muotoina. Tämä tulos haastaa ajatusta juuri kaunokirjallisuuteen suuntautuvan lukuharrastuksen puutteesta yhteiskunnallisena ongelmana (mts. 190–191). On siis hyvä pitää mielessä, että se, mitä ja miten tutkitaan, säätelee ja rajaa lukemisesta käytävää keskustelua, mikä taas edelleen vaikuttaa uusien tutkimusaiheiden valikoitumiseen (Hiidenmaa, Lindh, Sintonen & Suomalainen 2023, 18). Keskustelut lukemiskulttuurin murroksesta ovat myös tehneet näkyväksi lukemisen moraalista latautuneisuutta: lukemista arvostetaan ja pidetään lähtökohtaisesti kannatettavana ja hyväksyttävänä (Purhonen ym. 2014, 94–95; Driscoll 2024, 89–94; Heikkilä 2024, 10–11). Lukemisen legitiimi ja sosiaalisesti suotuisa asema on otettava huomioon, kun lukijoiden toimintaa analysoidaan ja tulkitaan, sillä lukijat sen enempää kuin lukemisen tutkijatkaan eivät toimi näistä käsityksistä irrallaan.

Viimeaikaisessa suomalaisessa lukemistutkimuksessa ovat näkyneet yllä kuvatut lukemisen muutokset, erilaiset empiiriset lähestymistavat sekä monitieteisyys. Tärkeitä teoksia ovat olleet esimerkiksi Riie Heikkilän sosiologinen *Miksi lakkasimme lukemasta* (2024), Pirjo Hiidenmaan, Ilona Lindhin, Sara Sintosen ja Roosa Suomalaisen toimittama monitieteinen *Lukemisen kulttuurit* (2023), Ilkka Mäkisen kirjahistoriallinen *Lukuhalun historia* (2023), Päivi Kososen ja Juhani Ihanuksen toimittama, lukemista hyvinvoinnin tukena käsittelevä *Hoitava lukeminen* (2022) sekä Juha Herkmanin ja Eliisa Vainikan *Lukemisen tavat* (2012), joka tarkastelee lukemista mediatutkimuksen näkökulmasta. Monet tutkimukset liittyvät tavalla tai toisella lasten ja nuorten lukemiseen. Nuorten lukumotivaatiota on tutkinut Lotta-Sofia La Rosa (*Nuo-*

https://doi.org/10.21435/tl.304

ret lukijat kirjakulttuurin murroksessa, 2023), ja heikkoa lukutaitoa sekä siihen liittyvää toimintaa koulussa on analysoinut Leea Lakka (*Takarivin tekstikäytänteet*, 2024). Aino Mäkikallin, Elias Heikkosen, Kaisa Ilmosen ja Päivi Koposen toimittama teos *Miten luemme? Kirjallisuuden kouluopetuksen mahdollisuuksia* (2024) käsittelee kirjallisuudenopetusta ja lukemisen tapoja lukiossa. Penni Pietilän väitöskirja *Äidinkielen luokka ja sukupuoli* (2025) luo puolestaan kriittisen katseen lukemiseen osana äidinkielen opetusta ammatillisessa koulutuksessa.

Vapaa-ajan lukemiseen liittyvät kokemukset ja käytännöt ovat nousseet etenkin 2010-luvulta alkaen uudenlaisen kiinnostuksen kohteeksi: esimerkiksi Suvi Aholan tutkimus käsittelee suomalaisia lukupiirejä (*Lukupiirien Suomi*, 2013), ja Anna Kajander puolestaan on tarkastellut kirjaesineen materiaalisuuden merkityksiä (*Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa,* 2020). Kajanderin hyödyntämää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston ja Suomen kirjahistoriallisen seuran Elämää lukijana -keruuaineistoa on analysoitu myös esimerkiksi lukemisen muuttuvien merkitysten (esim. Juopperi 2018) sekä lukemisen yksityisyyden ja yhteisölllisyyden näkökulmista (Laine 2018). Roosa Suomalaisen väitöskirja (*”En mikään sunnuntailueskelija, vaikka sekin on ihan ok”*, 2025) perustuu ”Muuttuva lukijuus” -tutkimushankkeessa kerättyyn kyselyaineistoon ja tarkastelee lukijoiden kirjojen lukemiselle antamia moninaisia ja ristiriitaisiakin merkityksiä. Saman aineiston avulla on tutkittu esimerkiksi kirjojen suosittelua (Linko & Lindh 2024) ja lukemiseen liittyvää matkailua (Lindh 2025). Lukuharrastusta tarkastelevissa tutkimuksissa on käsitelty myös muun muassa kirjoihin liittyvää sosiaalisen median käyttöä (Jaakkola 2019) ja bloggaamista (Logrén 2020; Linko 2023).

Empiirisiä aineistoja ja tutkimusotteita on niin ikään käytetty luomaan laajempaa kokonaiskuvaa lukemiskulttuurista ja kirjallisuushistoriasta (ks. Pynttärin ym. luku tässä kirjassa). Esimerkiksi ”LibDat: Kohti pidemmälle kehittynyttä lainaus- ja lukemiskulttuuria” -hankkeessa (2017–2021) analysoitiin kirjastojen lainausdataa (esim. Launis ym. 2018; Sevänen ym. 2023). Laadullisten analyysimenetelmien avulla on puolestaan lisätty aiempaa yksityiskohtai-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sempaa tietoa lukemiseen liittyvistä asenteista ja käytänteistä niiden parissa, jotka lukevat vähän tai suhtautuvat torjuvasti lukemiskulttuuriin (esim. Heikkilä 2024; Lakka 2024).

Empiirinen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimus on tieteidenvälistä dialogia

Viimeaikaisissa empiirisissä virtauksissa on tulkittu olevan kyse jonkinasteisesta dominantin siirtymästä kirjallisuudentutkimuksessa mutta myös kirjallisuussosiologisen tradition renessanssista, joka näkyy kansainvälisen tutkimuskentän lisäksi myös Suomessa ja muissa Pohjoismaissa (ks. esim. Berglund & Steiner 2024). Lisäksi esiin on tullut uusia, tutkimusalojen perinteiset rajat ylittäviä ja niiden lähestymistapoja yhdisteleviä avauksia. Tämäkin kirja täydentää ylempänä kuvattua tutkimuskenttää tuomalla eri tieteenalat dialogiin keskenään ja avaamalla erilaisten monitieteisten menetelmien mahdollisuuksia.

Toisaalta on myös tärkeää pohtia tarkemmin yksittäisten tieteenalojen erityispiirteitä. Esimerkiksi Suomessa kirjallisuustieteissä viime vuosina lisääntynyt innostus käyttää erilaisia empiirisiä aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä on saanut monet kirjallisuudentutkijat pohtimaan, mitä erityistä juuri kirjallisuustiede voi tuoda lukemisen tutkimukseen. Meidän näkemyksemme on, että kirjallisuustieteellinen ymmärrys kaunokirjallisuuden moniulotteisuudesta, monitasoisuudesta ja lukukokemusten yksilöllisestä ainutlaatuisuudesta on olennaista myös muilla lukemisesta kiinnostuneilla aloilla. Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmia hyödyntämällä kirjallisuuden erityispiirteet ja esimerkiksi eri lajien väliset suhteet voidaan tuoda monipuolisesti esille. Lisäksi kirjallisuudentutkimus voi tarjota muille aloille avaimia tekstien tulkintaan ja siihen, miten kaunokirjallisuus toimii: mitä ovat ne tekstuaaliset ja esteettiset keinot, joilla lukijoihin vaikutetaan?

Kirjallisuustieteelle puolestaan toisilla aloilla käytetyt empiiriset menetelmät tarjoavat uusia mahdollisuuksia sekä lukukokemus-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ten tutkimiseen että kirjallisuudentutkimuksen perinteiseen kohteeseen eli tekstien tulkintaan: erilaisten lukijoiden (joskus puhutaan ”maallikkolukijoista”) kokemusten tutkimus voi esimerkiksi tarjota tuoreita ja yllättäviä näkökulmia johonkin tiettyyn tekstiin tutkijoiden tulkintojen rinnalle tai niitä täydentämään.[7] Esimerkiksi historialliset näkökulmat lukutaitoon ja kirjojen omistamiseen muodostavat olennaisen mutta kirjallisuudentutkimuksessa monesti liian vähälle huomiolle jäävän kontekstin kaikelle kaunokirjallisuuden vastaanottoa ja lukemista koskevalle tutkimukselle (ks. myös Laineen ja Kotilaisen luvut tässä kirjassa).

Monitieteisyys on myös haastavaa, ja monialainen tutkimus vaatii ennen kaikkea huolellista ja kärsivällistä keskustelua siitä, mistä lähtökohdista ja millaisin käsittein tutkimusta kulloinkin tehdään. Toisaalta monitieteisyydessä on paljon etuja: se voi johtaa uusien ja odottamattomienkin tutkimusasetelmien ja näkökohtien löytämiseen ja edistää eri alojen tutkijoiden välistä dialogia. Sen valossa tieteenalojen raja-aitoja voi tarkastella monelta osin joustavina ja muuttuvina. Monitieteisyys myös parhaimmillaan kannustaa kirkastamaan käsityksiä siitä, millaiset kysymykset ovat kunkin oppialan ytimessä. Mikä esimerkiksi lopulta tekee lukemista tarkastelevasta opinnäytetyöstä tai tutkimuksesta nimenomaan kirjallisuustieteellisen? Tekstien tulkinta ja huomion kiinnittäminen kirjallisuuden esteettisiin piirteisiin sekä lukijan ja tekstin väliseen vuorovaikutukseen ovat kirjallisuustieteen ydintä, mutta nykypäivänä kirjallisuudentutkimuksen alaan voivat yhtä lailla kuulua vaikkapa kysymykset lukutaidosta tai kaunokirjallisuuden mahdollisuudet tukea hyvinvointia tai purkaa yhteiskunnallista eriarvoisuutta.

7 Niin sanottujen maallikkolukijoiden kokemuksista tietyn teoksen, lajin tai kirjailijan tuotannon äärellä ovat olleet kiinnostuneita esimerkiksi Linko 1998; Koskimies ym. 2005; Nevalainen 2015; Ameel & Ainiala 2018; Kainulainen 2020 ja Ovaska 2024. Lisäksi kirjallisuudentutkimuksessa on monesti hyödynnetty toisten asiantuntijalukijoiden kuten kriitikoiden näkökulmia oman luennan tukena, ja vastaanottotutkimuksessa kritiikit ovat yksi keskeinen tutkimuskohde (tuoreena esimerkkinä Roivas 2023; ks. myös Kovalan ja Välisalon luku tässä kirjassa).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjan rakenne

Kirja jakautuu neljään osaan. Ensimmäisessä osiossa syvennytään empiirisen kirjallisuudentutkimuksen ja lukemisen tutkimuksen lähtökohtiin. Osion aloittaa vastaanoton ja reseption tutkimuksen historiaa käsittelevä luku, joka valaisee nykyisen empiirisen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksen taustalta löytyviä kehityskulkuja Suomessa ja ulkomailla. Muissa ensimmäisen osan luvuissa esitellään eri tieteenalojen näkökulmia ja käydään läpi keskeisiä lukemisen tutkimuksen menetelmiä: Millaisia laadullisia ja määrällisiä tutkimusmenetelmiä erityisesti yhteiskuntatieteet ja psykologia voivat tarjota lukemisen tutkimukseen ja minkä tyyppisiin tutkimuskysymyksiin eri alat etsivät vastauksia? Entä mitä kirjallisuudentutkijan on hyvä ottaa huomioon monitieteiseen empiiriseen tutkimukseen ryhtyessään? Kirjan toinen osio tarjoaa puolestaan käytännön esimerkkejä erityisesti lukupiiritutkimuksesta ja siinä käytettävistä menetelmistä: haastatteluista, kyselyistä, etnografisesta havainnoinnista ja tavoista analysoida näitä. Lisäksi osiossa syvennytään lukupiiritutkimuksen eettisiin kysymyksiin. Kolmanteen osioon on puolestaan koottu esimerkkejä tutkimuksista, joissa sovelletaan erilaisia luovia tai aktivistisia tutkimusotteita ja -menetelmiä. Kirjan päättävä neljäs osio keskittyy historiallisen lukemisen ja lukutaidon tutkimuksen sekä digitaalisten ihmistieteiden näkökulmiin: osion luvuissa avataan niin lähdekritiikkiä historiantutkimuksen menetelmänä kuin myös kirjallisuushistorian ja vastaanoton tutkimuksen digitaalisia menetelmiä. Empiirisen tutkimuksen kohteena ovat todellisten lukijoiden sijaan tai rinnalla myös esimerkiksi kirkonarkistot, kotikirjastot, bibliografiat ja nykypäivän lukuaikapalvelut. Kirjan lopuksi perehdytään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston toimintaan ja siihen, mitä on hyvä ottaa huomioon, kun aineistoja tallennetaan jatkokäyttöä varten. Läpi teoksen kulkevissa tietolaatikoissa kirjan kirjoittajat tarjoavat lisää käytännön vinkkejä tutkimuksen tekoon.

Kirjallisuus

Ahola, Suvi 2013: *Lukupiirien Suomi. Yhteisöllistä lukemista 149 suomalaisessa lukupiirissä 2009*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Alber, Jan & Strasen, Sven 2020: Empirical Literary Studies. An Introduction. *Anglistik: International Journal of English studies* 31(1), 5–14.

Ameel, Lieven & Ainiala, Terhi 2018: Toponyms as Prompts for Presencing Place – Making Oneself at Home in Kjell Westö's Helsinki. *Scandinavian Studies* 90(2), 195–210. https://muse.jhu.edu/article/707552

Arminen, Elina 2024: Sosiologinen kirjallisuudentutkimus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen.* Helsinki: SKS, 277–287. https://doi.org/10.21435/tl.287

Atkinson, Will 2016: The Structure of Literary Taste. Class, Gender and Reading in the UK. *Cultural Sociology* 10(2), 247–266. https://doi.org/10.1177/1749975516639083

Ballenghein, Ugo, Kaakinen, Johanna K., Tissier, Geoffrey, & Baccino, Thierry (2023): Fluctuation in cognitive engagement during listening and reading of erotica and horror stories. *Cognition and Emotion*, 37(5), 874–890. https://doi.org/10.1080/02699931.2023.2215974

Berglund, Karl & Steiner, Ann 2024: Litteratursociologi i nytt ljus. En inledande översikt. Teoksessa Berglund, Karl & Steiner, Ann (toim.) *Litteratursociologi i nytt ljus.* Uppsala: Uppsala universitet, 7–31.

Birke, Dorothee 2021: Social Reading? On the Rise of a "Bookish" Reading Culture Online. *Poetics Today* 42(2), 149–172. https://doi.org/10.1215/03335372-8883178

Bohn-Gettler, Catherine & Kaakinen, Johanna K. 2022: Introduction to the Special Issue on Emotions in Reading, Learning, and Communication. *Discourse Processes* 59(1–2), 1–12. https://doi.org/10.1080/0163853X.2021.1899369

Driscoll, Beth 2024: *What readers do. Aesthetic and moral practices of a post-digital age*. London: Bloomsbury.

Eskola, Katarina & Linko, Maaria 1986: *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieliitin ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Helsinki: Tammi.

Hanifi, Riitta 2021: Lukeminen muutoksessa. Teoksessa Hanifi, Riitta, Haaramo, Juha & Saarenmaa, Kaisa (toim.) *Mitä kuuluu vapaa-aikaan? Tutkimus, tieto ja tulkinnat.* Helsinki: Tilastokeskus, 131–158. https://urn.fi/URN:ISBN:978–952–244–683–1

Have, Iben & Pedersen, Birgitte Stougaard 2016: *Digital Audiobooks. New Media, Users, and Experiences.* Milton: Routledge.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Heikkilä, Riie 2024: *Miksi lakkasimme lukemasta? Sosiologinen tulkinta lukemisen muutoksesta.* Helsinki: Gaudeamus.

Helle, Anna 2023: ”Kuitenkin siellä synkässä maailmassa näkyy myös toivoa”. Emmi Itärannan Teemestarin kirjan lukeminen empiirisen ekokritiikin näkökulmasta. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(2), 24–41. https://doi.org/10.30665/av.124802

Helle, Anna, Lahtinen, Toni, Löytty, Olli & Pihkala, Panu 2024: Lukiolaiset *Teemestarin kirjaa* lukemassa. Ilmastokirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja tunteita. *Kulttuurintutkimus* 41(3), 22–37.

Herkman, Juha & Vainikka, Eliisa 2012: *Lukemisen tavat. Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella*. Tampere: Tampere University Press.

Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) 2023: *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus.

Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa 2023: Johdanto. Tutkimusnäkökulmia lukemisen kulttuureihin. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus, 7–19.

Hiltunen, Jenna, Ahonen, Arto, Hienonen, Ninja, Kauppinen, Heli, Kotila, Jenni, Lehtola, Piia, Leino, Kaisa, Lintuvuori, Meri, Nissinen, Kari, Puhakka, Eija, Sirén, Marjo, Vainikainen, Mari-Pauliina & Vettenranta, Jouni 2023: *PISA 2022 ensituloksia*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 49. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-949-3

Juhila, Kirsi 2021: Laadullinen tutkimus ja teoria. Teoksessa Vuori, Jaana (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus. Viitattu 29.9.2025.

Järvenpää, Hanna 2024: Äänikirja ja nuoret lukijat. Mitä kirjallisuuden kuunteleminen on? Teoksessa Mäkikalli, Aino, Heikkonen, Elias, Ilmonen, Kaisa ja Koponen, Päivi (toim.) *Miten luemme? Kirjallisuuden kouluopetuksen mahdollisuuksia.* Helsinki: SKS, 253–275. https://doi.org/10.21435/tl.288

Kaakinen, Johanna 2022: Lukemisen vaikutukset. Emootiot, uppoutuminen ja sosiaalinen kognitio. Teoksessa Päivi Kosonen & Juhani Ihanus (toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön.* Tampere: Vastapaino, 111–125.

Kainulainen, Siru 2020: Lavarunon lumo ja lukemisen mahdollisuudet. Näkymiä nykyrunouden vastaanottoon. Teoksessa Arminen, Elina, Logrén, Anna & Sevänen, Erkki (toim.) *Kirjallinen elämä markkinaperustaisessa mediayhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino, 385–408.

Kajander, Anna 2020: *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5839-0

Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna 2020: Lähilukeminen ennen ja nyt. Ruumiillisia, poliittisia ja ympäristöllisiä näkökulmia. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(3), 52–69. https://doi.org/10.30665/av.95530

Koskimies, Suvi, Kuismin, Anna, Saisio, Pirkko, Aario, Ulpu, Sipponen, Tyyne & Kyrö, Anna 2005: *Uuden Kuun ja Vihervaaran tytöt. Lucy M. Montgomeryn Runotyttö- ja Anna-kirjat suomalaisten naislukijoiden suosikkeina*. Helsinki: Tammi.

Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani (toim.) 2022: *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön.* Tampere: Vastapaino.

Kuiken, Don & Jacobs, Arthur M. (toim.) 2021: *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter.

Lahtinen, Toni & Löytty, Olli (toim.) 2022: *Empiirinen ekokritiikki. Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja.* https://journal.fi/joutsen-svanen/issue/view/8606

Lakka, Leea 2024: *Takarivin tekstikäytänteet*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/570892

Lang, Anouk (toim.) 2012: *From Codex to Hypertext: Reading at the Turn of the Twenty-First Century*. Amherst: University of Massachusetts Press.

La Rosa, Lotta-Sofia 2023: *Nuoret lukijat kirjakulttuurin murroksessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/563757

Launis, Kati, Cherny, Eugene, Neovius, Mats, Nurmi, Olli & Vainio, Mikko 2018: Mitä naiset lukevat? Vantaan kaupunginkirjaston digitaalisen lainausdatan tulkintaa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 15(4), 4–21. https://doi.org/10.30665/av.76461

Launis, Kati, Mäkikalli, Aino & Parente-Čapková, Viola 2024: Empiirinen lukemisen tutkimus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen.* Helsinki: SKS, 247–254. https://doi.org/10.21435/tl.287

Lauristin, Marju & Vihalemm, Peeter (toim.) 2014: *Reading in Changing Society*. Tartu: University of Tartu Press.

Lindh, Ilona & Hiidenmaa, Pirjo 2023: Äänikirjojen kuuntelu osana lukemisen kulttuuria. *Kulttuurintutkimus* 40(1), 3–19. https://journal.fi/kulttuurintutkimus/article/view/117050

Lindh, Ilona 2025: Lukemisen harrastajat kirjallisina matkailijoina. *Kulttuurintutkimus* 42(2), 4–16. https://journal.fi/kulttuurintutkimus/article/view/147417

Linko, Maaria 1998: Emotions, memories and romance readers. A case study of Laila Hietamies and her fans. *Diegesis – Journal of the Association for Research in Popular Fictions* 3, 4–16.

Linko, Maaria 2023: Kirjabloggarit ja lukemisen sosiaalisuus. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus, 54–67.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Linko, Maaria & Lindh, Ilona 2024: Kirjojen suosittelu verkostomaisessa lukemiskulttuurissa. *Sosiologia* 61(1), 7–24. https://journal.fi/sosiologia/article/view/143926

Logrén, Anna 2020: Vartijoita ja vuoron vaihdoksia. Keskustelua hyvästä kirjallisuudesta kirjallisuuskritiikin muuntuvalla kentällä. Teoksessa Arminen, Elina, Logrén, Anna & Sevänen, Erkki (toim.) *Kirjallinen elämä markkinaperustaisessa mediayhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino, 115–142.

Lüdtke, Jana, Kaakinen, Johanna K., Jacobs, Arthur 2021: Contextual Meaning-Making in Reading. The Role of Affect. Teoksessa Kuiken, Donald & Jacobs, Arthur M. (toim.) *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter, 39–62. https://doi.org/10.1515/9783110645958-003

Mangen, Anne & van der Weel, Adriaan 2016: The Evolution of Reading in the Age of Digitisation. An Integrative Framework for Reading Research. *Literacy* 50(3), 116–124. https://doi.org/10.1111/lit.12086

Miall, David 2006: *Literary reading: Empirical & Theoretical Studies.* New York: Peter Lang.

Mézière, Diane, Kaakinen, Johanna K., Ranta, Emilia, Kukkonen, Karin, Smallwood, Jonathan & Simola, Jaana 2025: Do eye movements reflect readers' thoughts during reading? Evidence from multidimensional experience sampling and eye movements. *Consciousness and Cognition* 134, 103918. https://doi.org/10.1016/j.concog.2025.103918

de Muijnck, Deborah, Klishevich, Anna, Wrethed, Joakim & Nivre, Elisabeth Wåghäll (toim.) (tulossa): *A Reading Crisis? The Challenges and Affordances of Reading Generally and Reading Fiction Specifically.*

Mäkikalli, Aino, Heikkonen, Elias, Ilmonen, Kaisa & Koponen, Päivi (toim.) 2024: *Miten luemme? Kirjallisuuden kouluopetuksen mahdollisuuksia.* Helsinki: SKS. https://doi.org/10.21435/tl.288

Mäkinen, Ilkka 2023: *Lukuhalun historia.* Tampere: Mediapinta.

Nevalainen, Terhi 2015: *Pinkit piikkikorot. Chick lit -kirjallisuuden postfeministiset sisällöt ja lukijat niiden merkityksellistäjinä.* Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-1745-4

Ovaska, Anna 2024: The Sense of November: Strange Emotions and Entanglements of the Self and the World in Tove Jansson's Sent i November. Teoksessa Rossi, Riikka, Kankkunen, Sarianna & Nykänen, Elise (toim.) *Arctic Hysteria and Other Strange Northern Emotions. Case Studies in Finnish Modernism and Contemporary Literature*. Helsinki: SKS, 122–146. https://doi.org/10.21435/sflit.15

Pearson, P. David (toim.) 2002: *Handbook of Reading Research*. 1. painos. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315200651

Pietilä, Penni 2025: *Äidinkielen luokka ja sukupuoli. Etnografinen tutkimus äidinkielen/suomen opinnoista osaamisperusteisessa tekniikan alan ammatillisessa perustutkintokoulutuksessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto.

Polvinen, Merja & Sklar, Howard 2019: Mimetic and Synthetic Views of Characters. How Readers Process "People" in Fiction. *Cogent Arts & Humanities* 6(1). https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1687257

Pressman, Jessica 2020: *Bookishness. Loving Books in a Digital Age.* New York: Columbia University Press.

Purhonen, Semi, Gronow, Jukka, Heikkilä, Riie, Kahma, Nina, Rahkonen, Keijo & Toikka, Arho 2014: *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen.* Helsinki: Gaudeamus.

Roivas, Carita 2023: Selittämätöntä ja tuntuvaa. Ymmärtämisen affektiivisuus Paavo Haavikon 1950-luvun runouden aikalaisvastaanotossa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(4), 24–39. https://doi.org/10.30665/av.127783

Rojola, Lea 2006: Puhetta siitä. Lukijuuden rakentuminen Maria Jotunin novellissa Rakkautta. Teoksessa Nordlund, Taru, Onikki-Rantajääskö, Tiina & Suutari, Toni (toim.) *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*. Helsinki: SKS, 475–497.

Ross, Catherine Sheldrick, McKechnie, Lynne E. F. & Rothbauer, Paulette M. 2018: *Reading still matters: What the research reveals about reading, libraries, and community.* Santa Barbara: Libraries Unlimited.

Rossi, Riikka 2021: Empaattinen ahdistus romaanin tunnevaikutuksena. Tapaustutkimuksena Marjo Niemen *Kaikkien menetysten äiti*. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(1), 38–55. https://doi.org/10.30665/av.100383

Rossi, Riikka 2023: Kaunokirjallisuuden lukeminen ja yhteisöllinen empatia. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 23–40.

Salgaro, Massimo 2021: The History of the Empirical Study of Literature from the Nineteenth to the Twenty-First Century. Teoksessa Kuiken, Donald & Jacobs, Arthur M. (toim.) *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter, 515–542.

Saresma, Tuija 2013: Suomalaiset lukemisen kulttuurit. Teoksessa Hallila, Mika, Hosiaisluoma, Yrjö, Karkulehto, Sanna, Kirstinä, Leena & Ojajärvi, Jussi (toim.) *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 238–250.

Sevänen, Erkki, Launis, Kati & Nurmi, Olli 2023: Lainaajien kaunokirjalliset suosikit pääkaupunkiseudun kirjastoissa. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 181–206.

Sklar, Howard 2013: *The art of sympathy in fiction: forms of ethical and emotional persuasion*. Amsterdam: John Benjamins.

Sulkunen, Sari & Malin, Antero 2014: Aikuisten lukutaito tiedon käsittelyn ja hallinnan avaintaitona. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta* 5(2). https://www.

kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-huhtikuu-2014/aikuisten-lukutaito-tiedon-kasittelyn-ja-hallinnan-avaintaitona. Viitattu 15.12.2025.

Suomalainen, Roosa 2025: *"En mikään sunnuntailueskelija, vaikka sekin on ihan ok". Kirjojen lukemisen sosiokulttuuriset merkitykset.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/601953

Tanderup Linkis, Sara 2021: Reading spaces. Original audiobooks and mobile listening. *SoundEffects – An Interdisciplinary Journal of Sound and Sound Experience* 10(1), 42–55. https://doi.org/10.7146/se.v10i1.124197

Tattersall Wallin, Elisa 2022: *Sound reading. Exploring and conceptualising audiobook practices among young adults.* Borås: Högskolan i Borås.

Thompson, John B. 2021: *Book wars. The digital revolution in publishing.* Cambridge: Polity Press.

Thumala Olave, María Angélica (toim.) 2023: *The Cultural Sociology of Reading. The Meanings of Reading and Books Across the World*. Cham: Springer.

Tilastokeskus 2017: Suomen virallinen tilasto (SVT). Vapaa-ajan osallistuminen 2017. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/vpa/2017/03/index.html. Viitattu 31.10.2024.

Toivonen, Heidi 2022: Ei-inhimillisen ympäristön monimutkaiset toimijuudet. Haastattelututkimus ympäristönovelleista. *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*, 98–122. https://doi.org/10.33346/joutsensvanen.113880

Toivonen, Heidi & Caracciolo, Marco 2023: Storytalk and Complex Constructions of Nonhuman Agency. An Interview-Based Investigation. *Narrative Inquiry* 33(1), 61–90. https://doi.org/10.1075/ni.21062.toi

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2024: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi.* Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.

Usherwood, Bob & Toyne, Jackie 2002: The Value and Impact of Reading Imaginative Literature. *Journal of Librarianship and Information Science* 34(1), 33–41. https://doi.org/10.1177/096100060203400104

van Maanen, John 1988: *Tales of the field. On writing ethnography.* Chicago: University of Chicago Press.

van Peer, Willie, Hakemulder, Frank & Zyngier, Sonia 2012: *Scientific methods for the humanities*. Amsterdam: John Benjamins.

Zyngier, Sonia, Bortolussi, Marisa, Chesnokova, Anna & Auracher, Jan (toim.) 2008: *Directions in empirical literary studies. In honor of Willie van Peer*. Amsterdam: John Benjamins.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tutkimuksen vaiheet

Eevastiina Kinnunen
https://orcid.org/0000-0001-7497-4228
Anna Ovaska
https://orcid.org/0000-0002-7079-0824
Kaiju Harinen
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197

Lukijoihin kohdistuvassa tutkimuksessa on otettava huomioon monia sellaisia asioita, joista ei tarvitse huolehtia esimerkiksi kirjallisuudentutkimuksen perinteisessä tutkimusasetelmassa eli julkisesti saatavilla olevien tekstien analyysissa. Käytäntöjen tarkoituksena on taata, että tutkimukseen osallistuja tietää tutkimuksesta tarpeeksi ennen päätöstään osallistua ja että tutkimuksessa kerätty aineisto säilyy tarkoituksenmukaisella tavalla. Myös tämän kirjan toimittajilla on kokemuksia siitä, miten erityisesti aluksi tällaisen tutkimuksen käytännöt ja yksityiskohdat voivat tuntua vaikeilta hahmottaa. Hiljalleen ne ovat kuitenkin tulleet tutummiksi. Haluammekin kannustaa muita empiirisiin menetelmiin vasta tutustuvia suunnittelemaan rohkeasti itselleen uusia tutkimusasetelmia.

Hahmottelemme ohessa vaiheita, joiden avulla empiirisen tutkimuksen etenemisen kaarta voidaan kuvata. Jokainen tutkimus on kuitenkin omanlaisensa, ja vaiheet voivat myös limittyä keskenään ja toteutua osin eri järjestyksessä. Käytettyjä termejä selitetään tarkemmin seuraavassa tutkimusetiikkaa käsittelevässä tietolaatikossa (ks. Tutkimusetiikan käsitteitä ja käytäntöjä).

Tutkimuksen vaiheita:
- Tutkimuksen suunnittelu
- Tutkimusmenetelmien valinta & tutkimustilanteessa tarvittavien materiaalien laatiminen

https://doi.org/10.21435/tl.304

- Aineiston keruun suunnittelu & aineistonhallintasuunnitelman laatiminen
- Tutkimukseen osallistuvien informointiin liittyvien dokumenttien laatiminen
- Mahdollisesti eettisen ennakkoarviointilausunnon hakeminen (osassa tutkimuksista)
- Mahdollisesti tutkimusluvan pyytäminen (osassa tutkimuksista)
- Tutkimukseen osallistujien rekrytointi
- Tutkimukseen osallistuvan suostumuksen pyytäminen ja luvat arkistointiin (jos aineisto arkistoidaan)
- Tutkimustilanne ja aineiston keruu
- Kerätyn aineiston käsittely analysoitavaan ja mahdollisesti säilytettävään ja jatkokäytettävään muotoon
- Aineiston analyysi ja julkaisun (tai julkaisujen) kirjoittaminen
- Tutkimuksen julkaisu (tai julkaisut)
- Arkistointi tai pysyväistallennus aineiston jatkokäyttöä varten tai vaihtoehtoisesti aineiston tietoturvallinen tuhoaminen tietyn aikarajan jälkeen

Suunnitteluvaiheessa ratkaistaan, mitä halutaan tutkia ja mitkä menetelmät sopivat parhaiten sen tutkimiseen. Tämän jälkeen valitaan tutkimusmenetelmät ja laaditaan tutkimuksessa tarvittavat materiaalit, kuten haastattelukysymykset, havainnointisuunnitelma, kyselyrunko ja esimerkiksi lukupiiritutkimuksessa lukupiirin suunnitelma. Samalla suunnitellaan, mitä kaikkea aineistoa tullaan keräämään ja miten se tullaan säilyttämään, eli toisin sanoen laaditaan aineistonhallintasuunnitelma. Tutkimusprosessin aikana menetelmät ja kerättävät aineistot voivat toki muuttua tai täydentyä, joten myös aineistonhallintasuunnitelma muokkaantuu prosessin edetessä.

Kun tutkimuskohde ja menetelmät ovat selvillä, voidaan laatia tutkimuksen osallistujan informointiin liittyvät tekstit eli tiedote, tietosuojaseloste sekä suostumusasiakirja. Mikäli tutkimus vaatii eettisen ennakkoarvioinnin tai tutkimusluvan, haetaan niitä ennen varsinaisen tutkimusosuuden alkamista. Näiden myöntämisen jälkeen rekrytoidaan tutkimukseen osallistujat. Tutkimukseen osallistuva perehtyy tiedottee-

seen ja tietosuojaselosteeseen ennen tutkimuksen alkamista. Lisäksi osallistuja antaa (useimmiten kirjallisen) suostumuksensa osallistua tutkimukseen. Tämän jälkeen voi alkaa itse tutkimustilanne – kyselyyn vastaaminen, haastattelu, lukupiiri tai muu – ja tilanteesta kerätään tutkimusaineisto. Kerätty aineisto tallennetaan ja tarvittaessa muokataan analysoitavaan muotoon (esimerkiksi haastattelun äänitallenne litteroidaan). Kun aineisto on kerätty ja analysoitavassa muodossa, alkaa aineiston analyysivaihe ja julkaisujen kirjoittaminen. Lisäksi aineisto joko pitkäaikaistallennetaan tietyksi ajaksi, arkistoidaan, pysyväistallennetaan tai huolehditaan sen tietoturvallisesta tuhoamisesta, kussakin tutkimuksessa perusteltujen aikataulujen mukaisesti.

Tutkimuksen suunnitteleminen ja sen eri vaiheisiin tutustuminen kannattaa aloittaa hyvissä ajoin. Lisäksi eri vaiheissa on hyvä pyytää neuvoa asiantuntijoilta, etenkin ensimmäistä kertaa tutkimusta tehdessä. Tutkimuskäytännöillä on tiivis yhteys myös tutkimuseettisiin kysymyksiin, joten tutkimuksen huolellinen suunnittelu ja tekemisen tapoihin tutustuminen auttavat noudattamaan hyvää tieteellistä käytäntöä.

Lukuvinkkejä

Alasuutari, Pertti 2011 [1993]: *Laadullinen tutkimus 2.0.* 4. painos. Tampere: Vastapaino.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2024 [1996]: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen.* Tampere: Vastapaino.

Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) 2022: *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät.* Helsinki: SKS. https://doi.org/10.21435/tl.274

Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) 2020: *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus.

van Peer, Willie, Hakemulder, Frank & Zyngier, Sonia 2012: *Scientific methods for the humanities*. Amsterdam: John Benjamins.

Vilkka, Hanna & Mankki, Ville 2024: *Johdatus monimenetelmätutkimukseen*. Jyväskylä: Santalahti.

Vuori, Jaana (toim.) 2021: *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja.* Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/. Viitattu 6.12.2025.

Åkerblad, Leena & Seppänen-Järvelä, Riitta 2024: *Monimenetelmällinen tutkimus. Opas suunnitteluun ja toteutukseen*. Helsinki: Gaudeamus.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tutkimusetiikan käsitteitä ja käytäntöjä

Anna Ovaska
https://orcid.org/0000-0002-7079-0824
Eevastiina Kinnunen
https://orcid.org/0000-0001-7497-4228
Kaiju Harinen
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197
Olli Löytty
https://orcid.org/0000-0002-3135-2426

Avaamme seuraavassa keskeisiä tutkimusetiikan käytännön kysymyksiä ja termejä erityisesti ihmisiin kohdistuvan empiirisen kirjallisuudentutkimuksen ja lukemisen tutkimuksen näkökulmista: Mitä kaikkea kuuluu osallistujien informointiin ja tietoisen suostumuksen pyytämiseen? Mitä ovat henkilötiedot, mitä niiden käsittelyssä tulee ottaa huomioon ja mitä tarkoittavat henkilötietojen anonymisointi, pseudonymisointi tai poistaminen? Mikä on aineistonhallintasuunnitelma? Entä mitä tarkoittaa tutkimuksen eettinen ennakkoarviointi ja milloin se tehdään? Milloin puolestaan tarvitaan tutkimuslupa? Lisäksi avaamme, miten tutkimusaineisto voidaan avata muiden tutkijoiden käyttöön ja miten käsitellä kulttuurihistoriallisesti arvokkaita aineistoja ja niiden sisältämiä henkilötietoja.

Jokainen tutkimus on erilainen, ja käytännöt riippuvat osin tutkimuksen yksityiskohdista. Tutkimusta suunniteltaessa onkin tärkeä tutustua ensimmäiseksi ajankohtaisimpaan tietoon: tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK:in) ohjeisiin hyvästä tieteellisestä käytännöstä, oman korkeakoulun ohjeistuksiin ja henkilötietojen tietosuojaa koskeviin määräyksiin sekä tarvittaessa aineistoja vastaanottavien organisaatioiden ja arkistojen ohjeisiin.

Lisätietoja ja lisää käytännön esimerkkejä löytyy kattavasti esimerkiksi TENK:in sivuilta, Tietosuojavaltuutetun toimiston verkkosivuilta,

Tampereen yliopiston Tietoarkiston julkaisemasta *Aineistonhallinnan käsikirjasta* sekä SKS:n arkiston verkkosivuilta. Käytännöt ovat ainakin osittain jatkuvassa muutoksessa ja siksikin tulkinnanvaraisia, ja joitakin yksityiskohtia on todennäköisesti tarpeen pohtia eri tahojen kuten oman yliopiston tutkimuseettisistä kysymyksistä vastaavien asiantuntijoiden sekä tutkijakollegojen kanssa.

Mitä kaikkea osallistujien informointi sisältää? Mitä tarkoittaa tietoinen suostumus?

Yksi tärkeimmistä ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen periaatteista on, että tutkimuksessa kunnioitetaan osallistujien itsemääräämisoikeutta: osallistujille annetaan tietoa tutkimusprosessin koko kulusta ja heiltä pyydetään suostumus osallistua tutkimukseen. Ennen tutkimuksen toteuttamista osallistujille tehdään mahdollisimman selväsanainen ja informatiivinen tiedote, jossa kerrotaan tutkimuksen etenemisestä ja tutkimusaineiston hallinnasta ja joka sisältää esimerkiksi tutkimuskysymyksen, kerättävät aineistot sekä aineiston säilytyssuunnitelman. Lisäksi osallistujille laaditaan suostumuslomake (sähköinen tai paperinen), jolla kirjalliset suostumukset kerätään. Myös suullinen suostumus on joissain tapauksissa mahdollinen, kunhan sen dokumentoinnista on huolehdittu esimerkiksi niin, että paikalla on toinenkin henkilö tai suostumus tallennetaan ääni- tai videonauhalle. Ongelmana suullisessa suostumuksessa on kuitenkin sen epämääräisyys. Tiedotteen ja suostumuslomakkeen lisäksi osallistujille voidaan antaa jo ennen tutkimustilannetta tutustuttavaksi tutkimuksessa käytettäviä materiaaleja, kuten haastattelukysymysrunko tai vaikkapa esimerkki tehtävänannosta, joka liittyy kaunokirjallisen tekstin käsittelyyn.

Olennaista osallistujien informoinnissa on, että heillä on riittävästi aikaa tutustua tutkimuksen yksityiskohtiin ja harkita osallistumistaan eli antaa *tietoinen* suostumus. Osallistujalla on aina mahdollisuus keskeyttää osallistumisensa tai peruuttaa suostumuksensa osallistua tutkimukseen missä tahansa tutkimuksen vaiheessa. Tutkimustiedotteessa kerrotaan, käytetäänkö ennen keskeyttämistä kerättyjä tietoja tutkimuksessa vai tuhotaanko ne. Lisäksi osallistujia on informoitava

https://doi.org/10.21435/tl.304

henkilötietojen käsittelystä ja tietosuojasta, joita avaamme tarkemmin seuraavaksi.

Mitä ovat henkilötiedot, tietosuojailmoitus ja vaikutustenarviointi? Mikä on henkilötietojen käsittelyperuste?

Yleinen tietosuoja-asetus eli GDPR (*General Data Protection Regulation*) on EU:n asetus, joka säätelee *henkilötietojen* käsittelyä. Sen noudattaminen sitoo oikeudellisesti myös tutkijoita. EU:n tietosuoja-asetuksen ja tietosuojalain mukaan henkilötietoja ei tule käsitellä tarpeettomasti eli tietojen kerääminen tulee minimoida siten, että tutkimuksessa kerätään vain sellaisia tietoja, jotka ovat tutkimuksen kannalta olennaisia (ks. myös Tietosuoja.fi: tietojen minimointi). Suoria henkilötietoja ovat esimerkiksi nimi, puhelinnumero ja osoite sekä myös osallistujan ääni ja kuva, jos tutkimuksessa taltioidaan vaikkapa lukijahaastatteluita tai lukupiirikeskusteluita. Lisäksi henkilötietoja ovat tiedot, joista yksilö voitaisiin tunnistaa epäsuorasti. (Ks. Tietosuoja.fi: mikä on henkilötieto.) Epäsuoria henkilötietoja ovat esimerkiksi tiedot osallistujien taustoista (iästä, asuinpaikasta, koulutuksesta, ammatista ja niin edelleen), joita voidaan joko kysyä suoraan tai joita voi nousta esiin esimerkiksi haastatteluissa tai lukupiirikeskusteluissa, jos lukijoita pyydetään vaikkapa pohtimaan, miten oma henkilöhistoria vaikuttaa lukukokemukseen.

Tietosuojailmoituksella (tai *tietosuojaselosteella*) kerrotaan, miten suostumusten keruussa ja tutkimuksessa huolehditaan henkilötietojen käsittelystä. ”Käsittely” viittaa niin keräämiseen, tallentamiseen, poistamiseen, anonymisointiin kuin pseudonymisointiinkin eli mihin tahansa toimintaan, jossa ollaan tekemisissä henkilötiedoiksi määriteltävien tietojen kanssa. Tietosuojailmoitukseen merkitään myös EU:n tietosuoja-asetuksen (GDPR) mukainen henkilötietojen *käsittelyperuste* eli tieteellisen tutkimuksen tapauksessa yleensä *yleisen edun mukainen tutkimus* ja opinnäytetyön tapauksessa *osallistujan suostumus* (ks. Tietosuoja.fi: milloin henkilötietoja saa käsitellä; Tietosuoja.fi: henkilötietojen käsittelyperusteen valinta ja lainmukaisuuden varmistaminen; ks. tarkemmin myös Kivilaakson luku tässä kirjassa).

Niin sanotuilla *erityisillä henkilötietoryhmillä* tarkoitetaan arkaluonteisia tietoja osallistujien taustoista, joita saattaa tulla esiin esimerkiksi silloin, kun pohditaan lukukokemuksen syntymistä. Tällaisia ovat henkilötiedot, joista ilmenee ”rotu tai etninen alkuperä, poliittisia mielipiteitä, uskonnollinen tai filosofinen vakaumus tai ammattiliiton jäsenyys, geneettiset tiedot, henkilön tunnistamista varten käsitellyt biometriset tiedot, terveyttä koskevat tiedot ja seksuaalista käyttäytymistä ja suuntautumista koskevat tiedot” (TENK 2019, 11). Näitä tietoja on suojeltava erityisen tarkasti. Tieteellinen tutkimus lasketaan kuitenkin tietosuoja-asetuksen mukaan erityistapaukseksi, jossa arkaluonteisia tietoja voidaan käsitellä (ks. Tietosuoja.fi: erityisten henkilötietoryhmien käsittely). Lukukokemusten tutkimuksessa on todennäköistäkin, että aineistoon kerätään tai tallentuu esimerkiksi tietoja lukijoiden etnisistä tai uskonnollisista taustoista tai terveydestä. Toisaalta kirjallisuuden tai lukemisen tutkija tuskin päätyy käsittelemään esimerkiksi geneettisiä tai biometrisiä tietoja.

Jos tutkimuksessa käsitellään arkaluonteisia henkilötietoja ja jos siihen lisäksi osallistuu niin sanotusti heikommassa asemassa olevia ihmisiä (esimerkiksi alle 18-vuotiaat), vaaditaan usein tietosuojan vaikutustenarviointi eli DPIA (*Data Protection Impact Assessment*), jonka avulla arvioidaan henkilötietojen käsittelystä aiheutuvia riskejä ja niiden minimointia (DPIA:n vaativista tutkimusasetelmista ks. tarkemmin Tietosuoja.fi: vaikutustenarviointi).

Mitä tehdä henkilötietoja sisältävälle aineistolle? Mitä ovat anonymisointi, pseudonymisointi ja osittainen poistaminen? Entä missä tapauksessa henkilötiedot säilytetään osana aineistoa?

Luonnontieteelliseen tutkimukseen nojaavissa eettisissä ohjeistuksissa henkilötietojen käsittelyn lähtökohtana on usein henkilötietojen *anonymisointi* tai *pseudonymisointi* pian aineiston keruun jälkeen. Kulttuurihistoriallisesti arvokasta tietoa sisältävät aineistot on puolestaan perusteltua säilyttää henkilötietoineen, kunhan niitä käsitellään asianmukaisesti (ks. myös Kivilaakson luku tässä kirjassa).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Anonymisoinnissa henkilötiedot poistetaan tai karkeistetaan yleiselle tasolle, eikä henkilöä voida enää tunnistaa aineistosta – toisin sanoen edes henkilö itse ei voi tunnistaa itseään. Laadullisen tutkimuksen aineistossa täydellinen anonymisointi on käytännössä hyvin vaikeaa, ellei mahdotonta. Anonymisointi – eli täydellinen tunnistamattomuus – aiheuttaisi sen, että esimerkiksi osallistujan haastattelusta tai kyselyvastauksesta jäisi jäljelle hyvin vähän: vain pelkistettyä tietoa ilman yksilöllisiä piirteitä. Pseudonymisoinnissa aineisto puolestaan käsitellään siten, että henkilötietoja ei voida enää yhdistää tiettyyn henkilöön ilman lisätietoja. Tällaiset lisätiedot täytyy säilyttää huolellisesti erillään pseudonymisoiduista henkilötiedoista. Pseudonymisoidut henkilötiedot ovatkin yhä henkilötietoja, ja niitä on käsiteltävä tietosuojasäädösten mukaisesti. (Ks. Tietosuoja.fi: pseudonymisointi ja anonymisointi.)

Henkilötietojen poistamisessa taas karsitaan tai muokataan nimien, ammattien ja asuinpaikkojen kaltaisia henkilötietoja ja näin minimoidaan aineistossa olevien henkilötietojen määrää. Tällöin esimerkiksi lukupiiritutkimuksen osallistujat todennäköisesti tunnistavat itsensä omista vastauksistaan, mutta muu tunnistaminen on vaikeampaa. Arkipuheessa tällaista henkilötietojen poistamista tai muokkaamista kutsutaan usein ”anonymisoinniksi”, mutta tarkkaan ottaen kysymys ei ole täydellisestä anonymisoinnista.

Anonymisointi, pseudonymisointi tai tietojen osittainen poistaminen tehdään yleensä mahdollisimman pian aineiston keruun jälkeen. Tämän jälkeen alkuperäinen aineisto yleensä tuhotaan, jotta henkilötietoja ei säilytetä turhaan. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden aineistojen tapauksessa parempi vaihtoehto on kuitenkin arkistoida alkuperäinen aineisto henkilötietoineen, tietoja muokkaamatta tai poistamatta (ks. myös Kivilaakson luku). Henkilötietojen turvallista ja asianmukaista käsittelyä suunniteltaessa onkin tärkeä pohtia paitsi sitä, ettei henkilötietoja kerätä turhaan, myös aineiston mahdollista kulttuurihistoriallista arvoa sekä myös sitä, mitä tutkimuksen osallistujat itse toivovat: haluavatko he esimerkiksi tulla tunnistetuiksi ja säilyttää tekijänoikeudet omiin tutkimusvastauksiinsa?

Mikä on aineistonhallintasuunnitelma?

Aineistonhallintasuunnitelma (DMP, *Data Management Plan*) kuvaa tutkimusaineiston keruun, käytön ja säilytyksen. Lisäksi suunnitelmassa kuvataan, mitä aineistolle tehdään tutkimuksen tai tutkimushankkeen päätyttyä: tuhotaanko se vai arkistoidaanko se. Suunnitelmassa kerrotaan myös, kuka aineistoa käsittelee ja keillä on pääsy siihen. Aineistonhallintasuunnitelmaa on tärkeä tarkentaa ja päivittää, jos suunnitelmat muuttuvat. On hyvä myös huomioida aineiston laji. Se, onko aineisto digitaalista (ääninauhoitteet ja videot) vai paperista vai koostuuko se molemmista, vaikuttaa esimerkiksi säilyttämiseen ja jatkokäyttöön.

Aineiston arkistointi: voidaanko aineisto avata muiden tutkijoiden käyttöön?

Avoimen datan periaatteiden mukaisesti aineistoa on hyvä pyrkiä jakamaan myös muille tutkijoille, mikäli se on kyseisen tutkimusasetelman ja aineiston kannalta mahdollista ja perusteltua (ks. Fairdata.fi sekä Jytilän ym. ja Kivilaakson luvut tässä kirjassa). Myös monet tutkimusta rahoittavat tahot kannustavat, tai jopa edellyttävät, että avoimen datan periaatteita noudatettaisiin mahdollisimman laajasti. Aineiston jatkokäyttöön ja jakamiseen vaikuttaa se, millaisessa muodossa aineisto on. Aineisto on mahdollista jakaa muiden tutkijoiden käytettäväksi avoimissa tai suljetuissa tietokannoissa kuten SKS:n arkistossa, Tietoarkistossa tai yliopistojen omissa arkistoissa. Lisäksi aineiston voi jakaa esimerkiksi Tieteen tietotekniikan keskuksen eli CSC:n palvelujen kautta. Aineistojen arkistoinnista jatkokäyttöä varten on informoitava osallistujia etukäteen sekä pyydettävä osallistujilta luvat arkistointiin. Arkistoinnin yksityiskohdista on tärkeä keskustella myös kyseisen arkiston kanssa jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa, sillä aineistoja vastaanottavat organisaatiot ja niiden käytännöt ovat osin erilaisia ja ne ottavat vastaan erityyppisiä aineistoja: esimerkiksi Tietoarkisto pyrkii karsimaan henkilötietoja eikä ota vastaan äänitallenteita, kun taas SKS ei karsi henkilötietoja mutta ottaa vastaan ääni-

https://doi.org/10.21435/tl.304

tallenteita. (Ks. tarkemmin Kivilaakson luku tässä kirjassa sekä SKS:n ja Tietoarkiston ohjeet.)

Milloin tarvitaan tutkimuksen eettinen ennakkoarviointi?

Osa tutkimuksista vaatii eettisen ennakkoarvioinnin. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan TENK:in ohjeiden mukaan:

> Tutkijan tulee pyytää ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta eettinen ennakkoarviointilausunto, jos hänen tutkimukseensa sisältyy jokin seuraavista asetelmista:
> a) Tutkimukseen osallistumisessa poiketaan tietoon perustuvan suostumuksen periaatteesta.
> b) Tutkimuksessa puututaan tutkittavien fyysiseen koskemattomuuteen.
> c) Tutkimus kohdistuu alle 15-vuotiaisiin ilman huoltajan erillistä suostumusta tai informointia, jonka perusteella huoltajalla olisi mahdollisuus kieltää lasta osallistumasta tutkimukseen.
> d) Tutkimuksessa tutkittaville esitetään poikkeuksellisen voimakkaita ärsykkeitä.
> e) Tutkimuksessa on riski aiheuttaa tutkittaville tai heidän läheisilleen normaalin arkielämän rajat ylittävää henkistä haittaa.
> f) Tutkimuksen toteuttaminen voi merkitä turvallisuusuhkaa tutkittaville tai tutkijalle tai heidän läheisilleen (TENK 2019, 16).

Kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksessa on harvemmin käytössä tutkimusasetelmia, jotka voisivat aiheuttaa esimerkiksi turvallisuusriskejä tutkimuksen osallistujille tai joissa puututtaisiin heidän fyysiseen koskemattomuuteensa (poikkeuksena kuitenkin esimerkiksi jotkin psykologiset laboratoriotutkimukset). Jos lukemista tai lukukokemusta tutkitaan esimerkiksi haastatteluiden ja kyselylomakkeiden avulla, täytyy kuitenkin harkita, onko esimerkiksi tutkimuksen osana luettava teksti sellaista, joka voi aiheuttaa arkielämän rajat aiheuttavaa henkistä haittaa ja voisi näin vaatia eettisen ennakkoarvioinnin. Ennakkoarviointi tehdään

myös aina, jos osallistujilta tai alle 15-vuotiaiden osallistujien huoltajilta ei ole pyydetty informoitua suostumusta osallistua tutkimukseen.

Vaikka monikaan kirjallisuutta ja lukemista tarkasteleva tutkimus ei täytä suoraan edellä mainittuja TENK:in vaatimuksia eettisen ennakkoarvioinnin hakemisesta, eettistä ennakkoarviointilausuntoa usein silti haetaan, jos tutkimuksessa on jokin erityispiirre, jonka katsotaan perustelevan ennakkoarviointia: jos osallistujat ovat esimerkiksi erityisen haavoittuvassa asemassa tai jos tutkimuksessa luetut tekstit käsittelevät erityisen vaikeita aiheita. Jotkin rahoittajat ja julkaisijat myös edellyttävät, että eettinen ennakkoarviointi on tehty. Tutkimusta suunniteltaessa kannattaakin selvittää myös rahoittajan kanta sekä pohtia, missä journaaleissa tai muissa julkaisuissa tutkimuksen tuloksia aiotaan esitellä. Suomen eettisistä lautakunnista voi myös tarvittaessa pyytää ulkomaisille julkaisuille tarkoitettuja selvityksiä suomalaisista eettisen arvioinnin käytännöistä. Ohjeet voivat myös muuttua, joten aina ennen tutkimusta on syytä perehtyä sen hetkiseen ohjeistukseen.

Tutkimuksen eettinen ennakkoarviointi tehdään yleensä siinä yliopistossa tai tutkimuslaitoksessa, jossa tutkimus pääasiallisesti suoritetaan. Arviointiin kannattaa varata hyvin aikaa, sillä arviointia ei voi tehdä enää tutkimuksen käynnistyttyä. Arviointia varten eettiselle lautakunnalle toimitetaan esimerkiksi tutkimussuunnitelma, tutkimuksesta vastaavan arvio tutkimuksen eettisyydestä, suostumuslomakkeet, tiedote tutkimuksen osallistujille ja muu osallistujille toimitettava materiaali, mainos tai kutsu tutkimukseen sekä kuvaus siitä, miten tutkimuksen osallistujat rekrytoidaan, aineistonhallintasuunnitelma, mahdollinen tietosuojailmoitus ja sen mahdolliset liitteet kuten tietosuojan vaikutustenarviointi eli DPIA (*data protection impact assessment*). Jos tutkimus on monikielinen, on osa dokumenteista myös esitettävä kaikilla tutkimuksessa käytettävillä kielillä.

Milloin tarvitaan tutkimuslupa?

Jos tutkimusta tehdään jossakin instituutiossa (esimerkiksi yliopisto, koulu, sairaala tai jokin yritys) ja tutkimuksen osallistujat rekrytoidaan

https://doi.org/10.21435/tl.304

sisäisesti (esimerkiksi haastatellaan opiskelijoita, potilaita tai työntekijöitä), tarvitaan usein myös tutkimuslupa kyseiseltä instituutiolta. Tutkimusta aloittaessa kannattaakin ensin selvittää myös tutkimuksessa mukana olevan instituution tutkimuslupakäytännöt.

Tutkimusetiikan muuttuvat käytännöt

Tutkimuseettiset käytännöt muuttuvat ja päivittyvät jatkuvasti, joten ennen tutkimusta on tärkeää perehtyä ajantasaisiin ohjeistuksiin. Tutkimusetiikasta ja eettisistä ohjeistuksista käydään myös paljon keskustelua. Viime aikoina on pohdittu esimerkiksi eri tieteenalojen käytäntöjen eroja ja sitä, miten erityisesti luonnontieteellisen tutkimuksen pohjalta laaditut eettiset ohjeistukset soveltuvat esimerkiksi humanistiseen tai yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen (ks. esim. Härkönen ym. 2024).

Koska monet yliopistojen tutkimuseettiset ohjeistukset ja säännöt on tehty luonnontieteellisten tutkimusasetelmien ehdoilla, humanistisen tai yhteiskuntatieteiden tutkija voi joutua tasapainoilemaan erilaisten käytäntöjen välillä. Esimerkiksi eettinen ennakkoarviointi yleensä edellyttää, että tutkimuksessa syntyvät aineistot ja tutkimusnäkökulmat päätetään ennalta. Toisaalta esimerkiksi lukukokemuksista (jotka ovat luonteeltaan ainutkertaisia ja kontekstisidonnaisia) kiinnostuneen tutkijan voi olla vaikea määritellä ja rajata etukäteen, mitä kaikkia aineistoja tai millaisia uusia näkökulmia esimerkiksi lukupiiristä voi syntyä.

Henkilötietojen käsittelyssä tutkimusinstituutioiden tietosuojaohjeistukset puolestaan ohjaavat tietojen karsimiseen tai anonymisointiin, mutta toisaalta olisi tärkeä ottaa huomioon myös tutkimuksen osallistujien mahdollinen halu tulla tunnistetuiksi ja osallistujien oikeudet omiin vastauksiinsa. Lisäksi esimerkiksi pyrkimys välttää arkaluonteisten henkilötietojen keräämistä voi johtaa siihen, että tietyt tutkimusaiheet (vaikkapa sukupuoleen, seksuaalisuuteen, etnisyyteen, poliittisiin näkemyksiin, terveyteen ja sairauteen liittyvät) jäävät marginaaliin. Tutkijat joutuvat tasapainoilemaan eettisiä ennakkoarviointeja tehdessään etenkin, jos eettisistä lautakunnista ei löydy ymmärrystä alan tutkimuksen erityispiirteistä (ks. myös Härkönen ym. 2024).

Pyrkimys karsia tutkimusaineistojen henkilötietoja voi olla ongelmallinen myös tulevaisuuden tutkimuksen näkökulmasta. Täydellisen kontekstin säilyttämisellä ja arkistoimisella – henkilötietoineen – on kulttuurihistoriallista arvoa, ja tällaiset eheinä säilytetyt aineistot voivat tarjota tietoa ja tutkittavaa satojen vuosien päähän (ks. Kivilaakson luku). Kulttuuriperinnön taltioimisen näkökulmasta katsottuna aineistot voidaan ja lähtökohtaisesti tulisi säilyttää henkilötietoineen.

Tarvitaankin tietoa ja tukea, jotta tutkimusprosessin ja sen dokumentoinnin monimutkaisuus ei ohjaisi tutkijoita keskittymään vain sellaisiin aineistoihin, joissa vastaavanlaisia dokumentaatioita ei vaadita. Mutkikkuudesta huolimatta on tärkeää, että luodaan tutkimusta, joka ottaa huomioon todelliset lukijat ja sen todellisuuden, jossa luetaan. Ennakkoarviointi- ja muut lupakäytännöt sekä niiden vaatima aika on tärkeä ottaa huomioon tutkimusta suunniteltaessa ja sille rahoitusta haettaessa. Samalla lukemista tutkivan on tärkeä muistaa, ettei eettinen reflektio tutkimuksen vaikutuksista osallistujiin pääty siihen, kun tutkimus on saanut puoltavan lausunnon esimerkiksi eettisestä ennakkoarvioinnista. Tutkimusetiikan pohdinta onkin jatkuva prosessi ja tutkimuksen ydintä.

Läpi tämän kirjan tarkastellaan eettisiä kysymyksiä, jotka nousevat esiin erityisesti silloin, kun tutkimuksen kohteena ei olekaan kaunokirjallinen teksti vaan kirjallisuuden lukijat. Todellisten ihmisten ja heidän (luku)kokemustensa tutkiminen voi olla etenkin tekstien ja niiden tulkintojen parissa työskennelleille kirjallisuudentutkijoille uutta. Onkin jatkuvasti pohdittava, miten kohdata tutkimuksen osallistujat eettisesti, heidän ainutkertaiset kokemuksensa huomioiden ja niille tilaa antaen ja osallistujien itsemääräämisoikeutta kunnioittaen. Näihin kysymyksiin palataan ja näitä syvennetään erityisesti Riitta Jytilän, Eevastiina Kinnusen, Kaiju Harisen, Elise Nykäsen ja Viola Parente-Čapkován lukupiirien etiikkaa käsittelevässä luvussa sekä läpi kirjan yksittäisten tutkimusesimerkkien yhteydessä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukuvinkkejä

Aineistonhallinnan käsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/aineistonhallinta/ Viitattu 14.10.2024.

Fairdata.fi. Viitattu 30.10.2024.

Fingerroos, Outi & Kokko, Marja 2022: Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 64–89. https://doi.org/10.21435/tl.274

Härkönen, Heini, Alava, Henni, Eräsaari, Matti, Tammisto, Tuomas, Jouhki, Jukka & Weijo, Henri 2024: Etnografisen tutkimuksen eettisen arvioinnin erityispiirteet. *Tieteessä tapahtuu* 42(3), 30–33 https://journal.fi/tt/article/view/146318

Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2020.pdf. Viitattu 30.10.2024.

Itse kerättävä aineisto. SKS. https://www.finlit.fi/arkisto/luovuta-aineistoa/itse-kerattava-aineisto/. Viitattu 30.10.2024.

Tietosuoja. Tietosuojavaltuutetun toimisto. https://tietosuoja.fi/. Viitattu 14.10.2024.

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

I

Vastaanoton tutkimuksen historiaa ja eri tieteenalojen lähtökohtia

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

Vastaanoton tutkimuksen historialliset kehityskulut

Urpo Kovala
https://orcid.org/0000-0002-5462-7197
Tanja Välisalo
https://orcid.org/0000-0001-8678-4683

Tässä luvussa käydään läpi vastaanoton tutkimuksen keskeisimpiä teoreettisia linjoja mutta myös sitä, millaiset menetelmälliset muutokset kytkeytyvät niiden vaiheisiin, teoriakehyksiin ja lähestymistapoihin. Katsaus kattaa jonkin verran myös muualla kuin kirjallisuudentutkimuksessa tehtyä vastaanottotutkimusta, koska suurella osalla siitä on merkitystä myös kaunokirjallisuuden vastaanoton kannalta.

Kirjallisuudentutkimuksen muutoksia 1800-luvun lopulta 1900-luvun loppupuolelle on usein kuvattu seuraavanlaisen kehityskulun ja viestintämallin avulla: tekijä–teos–lukija (esim. Fjord Jensen 1970). 1800-luvun lopulla oli vallalla tekijään keskittynyt biografistinen tutkimus, jossa korostuivat *tekijän* elämänvaiheet. Sitä seurasi ensimmäisen maailmansodan jälkeen kääntyminen *teokseen* eli ”tekstiin itseensä”, joka oli vahvimmillaan uuskritiikissä. Sen korvaajaksi tarjoutui sitten reseptiotutkimus pikkuserkkuineen, jotka siirsivät huomion teosten vastaanottoon eli *lukijaan* ja lukemiseen. Mallin ongelma on siinä, että se pelkistää kirjallisuudentutkimuksen kohteet ja irrottaa ne asiayhteyksistään. Siten se sopii lopulta huonosti kuvaamaan tieteenalan muutoksia, ja etenkin tuoreempia suuntauksia (kontekstuaalisuus, intermediaalisuus, intersektionaalisuus, posthumanismi, empiirinen kirjallisuudentutkimus) on vaikea sijoittaa malliin. Painotusten vaihdoksista se silti kertoo jotain, sillä huomion siirtyminen lukemiseen ja vastaanottoon oli todellinen vaihe kirjal-

https://doi.org/10.21435/tl.304

lisuudentutkimuksen historiassa, vaikkakaan ei mallin kuvaama huippu tai päätepiste.

Suomen kielessä – tutkimus mukaan luettuna – käsitteitä *reseptio* ja *vastaanotto* on käytetty lähinnä toistensa synonyymeina. Tässä kuitenkin käytämme niitä eri merkityksissä siten, että *vastaanotto* on huomattavasti laajempi käsite, joka sisältää jatkumon tiettyjen kulttuurituotteiden syventyneestä tulkitsevasta kohtaamisesta hetkelliseen, ohimenevään käyttöön. Kaikkea kulttuuria voi ja on hyvä ainakin joskus tarkastella vastaanoton kannalta. Tällaista laajaa vastaanoton käsitettä ovat kehitelleet esimerkiksi mediatutkija Janet Staiger (2005) ja kirjallisuudentutkija Ika Willis (2017). *Reseption* käsitteen taas varaamme tässä suuntauksiin, joissa vastaanotolla on korostetusti tuottava ja tulkinnallinen rooli. Lähdemme seuraavassa näistä suuntauksista eli reseptioteorioista[1] ja etenemme laajempaan käyttöä tarkastelevaan vastaanottotutkimukseen. Lopuksi pohdimme teoreettisten lähtökohtien ja jäsentävien mallien merkitystä vastaanottotutkimuksessa. Pyrimme vastaamaan myös sellaisiin vastaanottotutkimuksen käytännön kysymyksiin kuin: pitääkö aina tutkia vastaanottoa ja milloin se erityisesti on hyödyllistä ja relevanttia? Lopussa pohdimme myös käsitteenvalinnan vaikutusta tapaan, jolla vastaanotto tai lukeminen hahmottuu.

Reseptioteoriat

Ajatus, että lukijalla ja lukemisella on keskeinen osuus kirjallisuuden merkitysten muodostumisessa, on hyvinkin vanha, mutta länsimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa se nousi systemaattisen huomion kohteeksi 1960-luvun lopulla Konstanzin koulukunnasta alkunsa saaneessa mannermaisessa *reseptioestetiikassa*. Reseptioestetiikasta tuli 1970-luvulla mannermaisen kirjallisuudentutkimuksen valta-

1 Hyvä yleiskatsaus reseptioteorioihin on Kaakinen 2024.

https://doi.org/10.21435/tl.304

virtaa, ja varsinkin Saksassa tutkijoiden oli vaikea olla suhteuttamatta omaa työtään siihen. Suurin hehkutus meni myös aikanaan ohi, ja moni Konstanzin kouluun yhdistetty tutkija siirtyi toisille alueille.[2]

Vaikka lähtökohta eli ajatus lukemisen aktiivisuudesta ja tuottavuudesta oli yhteinen, suuntauksella oli jo lähtökuopissaan kaksi erilaista painotusta. Hans Robert Jauss (1969) korosti vastaanoton historiasidonnaisuutta ja tekstin merkitysten historiallista vaihtelua. Hänen keskeinen käsitteensä oli *odotushorisontti*, jonka avulla Jauss korosti sitä, että tekstin merkitykset ovat yhteydessä sekä tekstin ominaisuuksiin että tekstiin kohdistuviin odotuksiin. Wolfgang Iserillä taas huomio oli historiallisen kontekstin sijaan siinä, miten lukijan kokemusta ohjaavat tekstin *aukkopaikat* ja miten hänen kokemuksensa tekstistä muuttuu lukuprosessin aikana. Iseriä kiinnosti implisiittinen eli tekstissä edellytetty ja ennakoitu lukija, ei niinkään empiirisesti havainnoitu, todellinen lukija.

Angloamerikkalaisessa kontekstissa edellä kuvatunlainen siirtymä sai nimekseen *reader response theory*. Kyseessä oli reseptioestetiikkaan verrattuna paljon heterogeenisempi muodostuma, joka ei liittynyt reseptioestetiikkaan juuri muuten kuin siten, että Iser luetaan kuuluvaksi molempiin suuntauksiin. Lähestymistavat vaihtelivat erilaisista sisäisen lukijan konstruktioista (Iser, Stanley Fish, Michael Riffaterre) psykoanalyyttiseen teoriakehykseen (David Bleich, Norman C. Holland), eivätkä kyseiset tutkijat itse mieltäneet kuuluvansa samaan suuntaukseen tai ryhmään. Angloamerik-

2 Vastausta reseptioestetiikan hiipumiseen on haettava suuntauksen lähtökohdista: se oli alun perin reaktiota saksalaisen yliopiston tarpeeseen irrottautua vanhasta yliopistoinstituutiosta, jota varjosti natsiajan perintö. Konstanzin yliopisto oli nimenomaan tätä varten perustettu uuden ajan yliopisto. Tähän liittyivät aito tutkimuksellinen uudistuminen sekä tiedepoliittinen tuki. Ajan myötä yhteiskunnallinen tilaus tuli täytetyksi ja haalistui. Samalla reseptioestetiikka sai 1980-luvun kuluessa ulkomaisia haastajia, erityisesti jälkistrukturalismin ja dekonstruktion, ja alkoi näyttää radikaaleista juuristaan huolimatta konservatiiviselta. Suuntaus ei toisaalta pystynyt vastaamaan omiin kunnianhimoisimpiin lupauksiinsa. Kaikesta tästä johtuen sen vetovoima akateemisessa maailmassa heikkeni (ks. Holub 1984).

https://doi.org/10.21435/tl.304

kalaisessa maailmassa juuri reader-response-tutkimus kuitenkin samastetaan lukijakeskeiseen tutkimukseen.[3]

Reader-response-suuntauksesta nousi Stanley Fishin (1980) *tulkintayhteisön* käsite, jota on hyödynnetty taustateorioiltaan ja lähestymistavoiltaan hyvinkin erilaisissa vastaanottotutkimuksissa. Tulkintayhteisö on mikä tahansa yhteisö, joka jakaa samat tulkinnan strategiat. Esimerkiksi ne lukijat, jotka jo ennestään tuntevat kirjailijan teoksen, voivat muodostaa tulkintayhteisön, jolla on samanlaiset tulkinnan tavat. Tulkintayhteisö ei ole yleisvastaus vastaanoton määräytymistä koskeviin kysymyksiin. Se kuitenkin painottaa reseptioestetiikassa vähemmän korostettua lukemisen yhteisöllisyyttä. Käsitettä on käytetty paljon, mutta myös kritisoitu yhtenäistävyydestä ja siitä, että käsitteen käytössä ei yleensä huomioida eri tulkintastrategioiden välisiä kamppailuja esimerkiksi ”oikeasta” tulkinnasta.

Reseptioestetiikan ja sen sovellutusten ohella kehittyi myös empiirinen kirjallisuuden, median ja kulttuurin tutkimus, jossa on tutkittu niin sanottuja todellisia lukijoita (ks. Alber & Strasen 2020; Kuiken & Jacobs 2021; ks. myös tämän kirjan johdanto). Muun muassa psykologiaa, kognitiotiedettä ja systeemiteoriaa hyödyntävä monitieteinen suuntaus on ollut irrallinen muista vastaanottotutkimuksen perinteistä, vaikka onkin paikoin hyödyntänyt reseptioestetiikan käsitteitä (ks. erit. Segers 1985).

Suomessa lukemista oli ennen vastaanottotutkimuksen nousua tutkittu lähinnä sosiologisissa lukemistutkimuksissa ja kulttuuriharrastuksiin kohdistuneissa tutkimuksissa (esim. Qvist & Jyrkilä 1960; Lehtovaara & Saarinen 1976; Eskola 1979; Eskola & Linko 1986). Näitä käsitellään tarkemmin tässä kirjassa Lingon ja Heikkilän luvussa ”Lukemistutkimuksen yhteiskuntatieteelliset menetelmät”. Reseptioestetiikka tuli maahan 1970-luvulta alkaen, erityisesti Yrjö Varpion (1973; 1978; 1979) ansiosta, joka sovelsi varsinkin

3 Esimerkiksi empiirisen ekokritiikin perustaja Matthew Schneider-Mayerson (2018, 475–476) ilmoittaa suuntauksen kirjallisuustieteelliseksi lähtökohdaksi reader-response-kritiikin kuitenkaan erittelemättä, miten sitä hyödynnetään.

https://doi.org/10.21435/tl.304

reseptiohistoriaa. Vuonna 1985 julkaistiin Varpion jälkisanoilla varustettu Rien T. Segersin teoksen suomennos *Kirja ja lukija*, minkä jälkeen reseptiotutkimuksesta tuli varsin näkyvä ja 1990-luvulla kiisteltykin suuntaus (ks. esim. Makkonen 1995).

Reseptiotutkimus kulttuurintutkimuksessa

Jos reseptiotutkimus oli kirjallisuudentutkimuksessa erityisesti 1970-luvulla näkyvä suuntaus, yleisötutkimuksessa ja kulttuurintutkimuksessa (*cultural studies*) sillä oli vastaavanlainen asema 1980- ja 1990-luvuilla. Brittiläisen Birminghamin yliopiston piirissä syntynyt *cultural studies* -suuntaus oli kiinnostunut siitä, miten kulttuurituotteet ”oikeasti” vastaanotetaan. Suuntauksessa on sovellettu valtaosin laadullisia tutkimusmetodeja tarkasteltaessa kuluttajien suhdetta kulttuurituotteisiin heidän tekemiensä valintojen, käyttötapojen ja tulkintojen kautta. Sen keskeinen huomion kohde on populaarikulttuurin merkitys arjessa. Toiseksi suuntaukseen vaikutti etnografinen käänne, joka korosti tutkijan jatkuvaa itsereflektiota suhteessa tutkimuskohteisiin. Kolmas tärkeä tausta on Stuart Hallin (1973) semioottis-strukturalistinen viestintämalli, joka kuvaa merkityksen muodostumista vastaanotossa: tekijä ja tuotannon kontekstit voivat korostaa tiettyjä merkityksiä, mutta vastaanotossa saattavatkin korostua aivan muut merkitykset. Malli tiivistää vastaanoton mahdollisuudet kolmeen tulkintapositioon: myötäilevä, neuvotteleva ja vastustava. Kulttuurintutkimuksellinen reseptiotutkimus, toisin kuin edellä esitellyt suuntaukset, nojautuu strukturalistisiin ja jälkistrukturalistisiin ajatuksiin, joissa merkitys nähdään teokseen ja sen vastaanottoon liittyvien rakenteiden tuottamana.

Kulttuurintutkimuksessa on korostettu vastaanoton aktiivisuutta ja tuottavuutta. Teosten merkityksiä tuotetaan jo vastaanoton hetkellä, mutta myös sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai luovan työn tuotoksina, esimerkiksi fanifiktiossa, jossa fanit kirjoittavat lempiteostensa pohjalta uusia tarinoita (Fiske 1992, 37–39). Vastaanoton aktiivisuutta ja siihen sisältyvää vastarinnan mahdollisuutta ko-

https://doi.org/10.21435/tl.304

rostaa ajatus yhteiskunnallisen vastarinnan perustumisesta arjen strategioihin, kuten kulttuurituotteiden käytön tapoihin (Hietala 2004, 281–282). Merkitysten muodostamista ei silti käsitetä tutkimuksessa rajattoman vapaaksi, vaan huomio kohdistuu merkityksistä käytäviin neuvotteluihin ja kamppailuihin (Rajalahti 2006, 41). Myöhemmässä tutkimuksessa vastarinnan etsiminen ja löytäminen lähes kaikesta populaarikulttuurista jopa ylikorostui (Morris 1990).

Kulttuurisesta vastaanottotutkimuksesta on erottunut omaksi tutkimusalueekseen feministinen vastaanottotutkimus. Merkkipaalu ja edelleen relevantti klassikkotutkimus on Janice Radwayn *Reading the Romance* (1984). Tutkimus on esimerkki lähestymistavasta, jossa otetaan huomioon sekä tekstit itsessään että niiden tuotanto, välitys, käyttö ja vastaanotto. Suuri osa varhaisesta feministisestä vastaanottotutkimuksesta kohdistui TV-ohjelmien vastaanottoon ja käyttöön, jolloin television eri lajityypeistä ja katsomisen tavoista löydettiin sukupuolittuneita toimintamalleja (mm. Ang 1989). Feministisen mediatutkimuksen varhaisia kriittisiä väitteitä oli, että media esittää naishahmoja passiivisina katseiden kohteina eikä aktiivisina toimijoina. Tällainen kuva ei vastannut naisten todellisuutta. (Paasonen 2010, 43.) Vastaanottoa taas tarkasteltiin siitä näkökulmasta, miten naiset nuo representaatiot kokivat (esim. Mulvey 1975). Tuoreemmassa tutkimuksessa erityisesti *intersektionaalinen* näkökulma, jossa sukupuolta tarkastellaan yhdessä muiden erontekojen kanssa, sekä queer-teoria ovat olleet ahkerasti sovellettuja (mm. Pande 2018; Scott 2019; ks. myös Harisen ja Ovaskan luku tässä kirjassa). Yleisöjen oma luova tuotanto, kuten fanifiktio ja sen ympärille muodostuneet yhteisöt, ovat olleet keskeisiä tarkasteltaessa esimerkiksi queer-representaatioita – tai niiden puuttumista – ja vastaanottoa (mm. Duggan 2022).

Toinen kulttuurisesta vastaanottotutkimuksesta alkunsa saanut suuntaus olikin 1980-luvun lopulta alkaen *fanitutkimus*, jossa korostui käsitys faneista erityisen aktiivisina ja kriittisinä yleisöinä (esim. Fiske 1992; Bacon-Smith 1992). Suuntauksen keskeisiä hahmoja on Henry Jenkins (1992), joka korosti faniutta erityisenä vastaanoton muotona ja (ideaalina) kuluttajien aktivismina, jota lei-

https://doi.org/10.21435/tl.304

masi vastakarvaan lukeminen, aiottua merkitystä vastustava luenta (vrt. Fetterley 1978). Tässä tutkimussuuntauksessa fanius nähtiinkin ilmentymänä osallistuvasta kulttuurista (*participatory culture*), joka toimii vastavoimana kapitalistiselle kulutuskulttuurille. Fanitutkimuksessa empiirisen tarkastelun kohteina ovat usein erilaiset vastaanoton käytänteet, joiden kautta fanien ja yleisöjen suhde tekstiin jäsentyy. Mukaan luetaan myös erilaiset yksityiset ja yhteisölliset tavat ja rituaalit (esim. Hellekson & Busse 2006). Fanitutkimuksessa on varsin laajalti käsitelty suhdetta vastaanoton kohteeseen identiteettityön kenttänä (esim. Hills 2002; Lehtonen 2015) ja kohdetta jopa eräänlaisena minuuden laajentumana (Sandvoss 2005).

Erikseen on mainittava vertaileva vastaanottotutkimus, joka nostaa tehokkaasti näkyviin helposti itsestäänselvyksinä ohitettavat kontekstit, vaikka ne ovat kulttuurispesifejä. Tunnetuimpia ovat Martin Barkerin käynnistämät hyvin laajat, pääosin internetissä toteutetut kansainvälisesti vertailevat vastaanottotutkimukset (esim. Barker & Mathijs 2008; Barker, Smith & Attwood 2021), joissa on hyödynnetty myös määrällisiä menetelmiä. Suomessa kulttuurintutkimuksen kentällä vaikuttanut Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimusyksikkö toteutti useitakin kansainvälisiä vertailevia vastaanottotutkimuksia (mm. Kovala & Vainikkala 2000; Pathak-Shelat, Kotilainen & Hirsjärvi 2015). Esimerkiksi *Hobitti*-fantasiaelokuvasarjan pohjoismaista vastaanottoa tarkastellut tutkimus näytti, miten kansallisuuden sijaan muut tekijät, kuten kytkös faniyhteisöön, rakensivat tulkintayhteisöjä (Hirsjärvi, Kovala & Ruotsalainen 2016). Yksikössä lukemis- ja vastaanottotutkimuksesta ylipäänsä muodostui 1980-luvulta lähtien suoranainen tutkimusohjelma, jossa on tarkasteltu muun muassa kirjallisuuden, elokuvien, TV-ohjelmien, musiikin, teatterin ja museoiden käyttöä ja vastaanottoa (esim. Koskimaa 1996; Linko 1986; Jokinen 1997; Suoninen 2004). Uudempia vastaanottoon liittyviä aihealueita yksikössä (nykyisessä tutkimuskeskuksessa) ovat pelien ja e-urheilun käyttö ja vastaanotto (esim. Koskimaa 2019; Ruotsalainen & Välisalo 2021).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Vastaanotosta käyttöön ja osallistumiseen

Edellä käsitellyt tutkimussuuntaukset vaihtelevat paljon sen suhteen, millaiseksi vastaanotto käsitetään. Näiden lisäksi on paljon vastaanottoon kohdistuvaa tutkimusta, jossa on vain ohuesti kysymys merkityksistä ja reseptiosta edellä määritellyssä mielessä. Keskeinen käsite tässä tutkimuksessa onkin tulkinnan ja reseption sijaan *käyttö*. Hyvä esimerkki on Joke Hermesin (1995) tutkimus naistenlehtien lukijoista ja lukemisesta, jossa hän korostaa, että kyse ei ole tulkinnoista tai vastaanotosta vaan todellakin käytöstä ja funktioista.

Erityisesti 1940-luvulla alkunsa saanut median käyttötutkimus pohjautuu ajatukseen siitä, että median käytöllä, myös lukemisella, on tunnistettavissa olevia funktioita, jotka täyttävät erilaisia tarpeita. Viestintätieteissä rakennettiin käyttötutkimuksen (*uses and gratifications*) teoreettis-käsitteellistä viitekehystä (Katz, Blumler & Gurevich 1973), jossa median käytön ymmärrettiin perustuvan erilaisten psykologisten ja sosiaalisten tarpeiden täyttämiseen. Teoriassa yleisöt nähtiin aktiivisina ja peräänkuulutettiin tutkimusotetta, jossa yleisöjä tutkitaan niiden omilla ehdoilla, ilman moraalista arviointia. Tämä oli osaltaan kritiikkiä niin sanotulle vaikutustutkimuksen perinteelle, jossa oletetaan median vääjäämättä vaikuttavan yleisöön tietyllä tavalla – esimerkiksi väkivaltaviihteen suoraviivaisesti lisäävän väkivaltaa. Käyttötutkimus poikkeaa edellä esitellyistä tutkimussuuntauksista siinä, että sen menetelmät ovat pitkälti määrällisiä.

Kulutustutkimuksen näkökulma on samaan tapaan irtautunut tekstien merkitysten vastaanotosta ja muodostumisesta ja tarkastellut vastaanottoa erilaisten kuluttajasegmenttien tai kuluttajapositioiden kautta (esim. Abercrombie & Longhurst 1998). Myös fani-ilmiöitä on tarkasteltu erityisenä kuluttajuuden muotona (Taalas & Hirsjärvi 2008; 2013). Kulutustutkimuksen vaikutus lukemisen tutkimukseen on kuitenkin ollut toistaiseksi vähäinen.

Näille näkökulmille on yhteistä se, että niissä vastaanottoa tarkastellaan useimmiten makronäkökulmasta, irrallaan merkitysten

https://doi.org/10.21435/tl.304

tutkimuksesta. Äärimmäistä makronäkökulmaa edustaa lähiluvun vastakohdaksi nimetty *etälukeminen* tai *kaukolukeminen*, Franco Morettin (2000) erityisesti kirjallisuushistorialliseen tutkimukseen kehittämä lähestymistapa, jossa kiinnostuksen kohteena on ollut erityisesti vastaanoton rakenteellinen ja systeeminen taso, kuten kirjallisuuden leviämisen ja lukemisen dynamiikat. Tätä käsitellään laajemmin useammassakin tämän kirjan luvussa (ks. esim. Kokko ja Pynttäri ym.).

Mikä sitten on tekstin rooli vastaanottotutkimuksessa, eli voiko vastaanottoa tarkastella ilman tekstin tarkastelua? Monien tutkijoiden mielestä ei voi. Janet Wolff on ehdottanut integroitua lähestymistapaa, jossa ovat aina mukana tuotanto, teksti ja vastaanotto – kuitenkin niin, että herkkyys niiden keskinäissuhteille säilyy. Wolff (1988, 14–15) itse myöntää, että sen toteutus tiukassa mielessä on ehkä mahdoton tavoite. Kuitenkin edellä mainittu Janice Radwayn *Reading the Romance* on tästä klassinen onnistunut esimerkki. Omalla tavallaan tällaista kokonaisvaltaista otetta toteuttaa Mikko Lehtosen (1996) metateoreettinen malli, jonka mukaan merkityksen muodostumista tulee tarkastella sekä tulkitsemalla tekstin sisältämiä erilaisia merkityksen mahdollisuuksia, analysoimalla tekstin sisäisiä ja ulkoisia konteksteja, jotka määrittävät mahdollisten merkitysten toteutumista, että tutkimalla etnografian keinoin todellisten ihmisten tapoja tuottaa merkityksiä.

Vastaanoton tarkastelua ovat toisella tavalla laajentaneet sellaiset kulttuuriset ilmiöt kuin *mediakonvergenssi*, eli mediamuotojen ja julkaisualustojen yhteensulautuminen, *transmediaalisuus* ja *digitalisoituminen*. Transmediassa fiktiivinen maailma rakentuu usean eri mediamuodon kautta, eli samaan transmediamaailmaan voi kuulua esimerkiksi kirjoja, elokuvia ja pelejä – jokainen yksittäinen teos rakentaa samaa fiktiivistä tarinaa tai tarinamaailmaa (Klastrup & Tosca 2004). Transmediaalisuus haastoi ajatuksen vastaanotosta yksittäisen teoksen ja lukijan välisenä prosessina. Tutkimuksessa on korostunut vastaanoton pitkä häntä, ajallinen jatkumo, jossa vastaanotto elää erilaisissa sosiaalisissa ja yhteisöllisissä muodoissa vielä pitkään teoksen ilmestymisen jälkeen (Tosca & Klastrup

https://doi.org/10.21435/tl.304

2020). Digitaalinen kulttuuri onkin osaltaan mahdollistanut tällaisen pitkäaikaisen ja monimuotoisen yhteisöllisyyden rakentumisen vastaanoton ympärille entistä laajempien yleisöjen keskuudessa. Juuri transmedian ja digitaalisen kulttuurin yhteydessä vastaanottoa on usein kuvattu *kiinnittymisen* tai *sitoutumisen* käsitteellä (*engagement*), joka kattaa sekä välittömän vastaanoton että erilaiset yleisökäytänteet (Evans 2020).

Kysymys vastaanoton kohteesta ei siis useinkaan ole yksiselitteinen. Voiko puhua esimerkiksi demokratian idean tai pöytälampun idean vastaanottamisesta? Voi, mutta venytetysti. Vastaanottamisen käsite sisältää oletuksen viestistä – kun se on vain ohuesti tunnistettavissa, myös käsitteen käyttökelpoisuus heikentyy. Toisaalta silloinkin, kun kohde on suhteellisen selkeä, tutkija voi käsitellä vastaanottoa muilla käsitteillä, puhumatta ”vastaanotosta” tai sitoutumatta mihinkään vastaanottotutkimuksen teoriakehykseen. Esimerkiksi Tuuli Lähdesmäen (2007) tutkimuksessa henkilömonumenteista käydyistä kiistoista on mitä suurimmassa määrin kyse vastaanotosta, mutta tarkastelu on kehystetty muilla termeillä. Sama koskee tutkimusaloja, esimerkiksi kirja- ja mediahistoriaa tai postkritiikkiä, joissa otetaan vastaanotto huomioon ilman siihen liittyvää käsitteistöä (Willis 2017, 3).

Edellä oleva katsaus vastaanottotutkimuksen suuntauksiin osoittaa, että vastaanottotutkimus nousee teoreettisesti hyvin erilaisista taustoista. Reseptioestetiikka nojautuu hermeneutiikkaan ja fenomenologiaan, joilla on yhteisiä filosofisia juuria. Reader-responsetutkimus taas on siitä irrallinen ja taustoiltaan hajanainen nojautuen muun muassa psykoanalyysiin ja transaktioteoriaan. Empiristinen perinne perustuu vahvasti empiristiseen tieteenfilosofiaan. Kulttuurintutkimuksellinen vastaanottotutkimus taas on rakentunut osin semiotiikan ja strukturalismin sekä uusvasemmistolaisen yhteiskuntateorian varaan, kuitenkin niin, että mukaan on myöhemmin tullut vahvoja jälkistrukturalistisia vaikutteita. Lisäksi klassinen semiotiikka lymyilee vaikkapa Hallin mallin ja Fisken mediateorian taustalla, ja sitä on sovellettu suoraan esimerkiksi mainosten vastaanoton analyysissä (Montonen 1985).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kyse on siis erilaisista paradigmoista, joskin rinnakkain vaikuttavista. Onko paradigmaattisesti erilaisista suuntauksista peräisin olevia käsitteitä ja malleja mahdollista yhdistellä keskenään? Kysymykseen on vaikea antaa täsmällistä vastausta, sillä käsitteellisten välineiden lainaaminen muista tutkimusperinteistä on hyödyllistä ja stimuloivaa, mutta samaan aikaan nuo välineet ovat enemmän tai vähemmän sidoksissa taustateorioihinsa. Käytännön ratkaisu on, että kussakin tapauksessa nostetaan tuo sidonnaisuus erikseen tarkasteluun ja katsotaan sen vaikutuksia tehtyihin päätelmiin.

Olemme edellä esitelleet myös erilaisia teoriaa ja empiriaa välittäviä ja jäsentäviä malleja. Paljon käytettyjä ovat Roman Jakobsonin ja Stuart Hallin viestintämallit, joiden ulottuvuuksia on yleensä valikoiden poimittu analyysivälineiksi. Myös sellaiset käsitteet kuin *odotushorisontti*, *vuorovaikutus*, *tulkintayhteisö* tai *kiinnittyminen* toimivat jäsentävinä malleina. Malleja koskee sama, mitä edellä todettiin paradigmoista: niiden taustaoletuksia on hyvä tutkailla ja tarpeen tullen esittää niitä koskevia varauksia.

Lopuksi: vastaanoton merkitys

Milloin vastaanottotutkimus on hyödyllistä? Kulttuurin muutokset, esimerkiksi uudet digitaaliset mediat, ovat usein herättäneet kysymyksen siitä, miten kulttuurituotteita ”oikeasti” vastaanotetaan ja käytetään. Vastaanottotutkimuksen näkökulmasta on hyötyä myös aina kun epäillään, että tietyt tutkimukseen tai kulttuurisiin oletuksiin perustuvat käsitykset kulttuurituotteiden merkityksellisyydestä eivät välttämättä pidä paikkaansa. Toisaalta uudet tutkimusnäkökulmat voivat herättää jatkokysymyksiä siitä, miten puheena olevat ilmiöt näkyvät ”ruohonjuuritasolla”. Tällaisia uudempia näkökulmia ovat esimerkiksi intermediaalisuus, transmediaalisuus ja affektiivisuus. Myös tutkimusmenetelmien kehitys voi tuoda uusia katsantokantoja tuttuihin aineistoihin. Tällä hetkellä datapohjaiset lähestymistavat ja algoritmisten, erityisesti koneoppimiseen perustuvien menetelmien nopea kehitys luovat uusia mahdollisuuk-

sia massiivisten aineistomäärien käsittelyyn ja sitä kautta makronäkökulmaa hyödyntävälle tutkimukselle mutta toisaalta myös tutkimusaineistojen ja tarkasteltavien ilmiöiden valikoinnille ja yhdistelylle. Ika Willis (2017, 1–2, 170) suosittelee kirjallisuudentutkimukseen ”vastaanottotietoisuutta” eli tietoisuutta siitä, että tekstien analyysiin liittyy väistämättä oletuksia siitä, miten tekstit vastaanotetaan. Vastaanottoa ei tarvitse aina tutkia, mutta aina on hyvä ottaa huomioon, että vastaanotto voi poiketa paljonkin sitä koskevista oletuksistamme.

Tätä kirjoitettaessa näyttää siltä, että vastaanotto tutkimuskohteena on tekemässä paluuta (vaikkakaan ei aina vastaanoton käsitteen alla). Tällöin herää kysymys, millaisena vastaanotto palaa – muistetaanko avata vastaanoton luonnetta eli sitä, miten vastaanotto ymmärretään? Muuten on mahdollista, että vastaanotto palaakin epäteoreettisena ja näennäisen läpinäkyvänä ilmiönä, jota ei tarvitse määritellä tai problematisoida. Toisaalta tämän kirjan olemassaolo todistaa, että empiirisen kirjallisuudentutkimuksen harjoittajat ottavat vakavasti empiirisiin menetelmiin liittyvät haasteet.

Kirjallisuus

Abercrombie, Nicholas & Longhurst, Brian 1998: *Audiences. A Sociological Theory of Performance and Imagination*. London: Sage.

Alber, Jan & Strasen, Sven 2020: Empirical Literary Studies. An Introduction. *Anglistik: International Journal of English Studies* 31(1), 5–14.

Ang, Ien 1989: *Watching Dallas. Soap opera and the melodramatic imagination*. London: Routledge.

Bacon-Smith, Camille 1992: *Enterprising women. Television fandom and the creation of popular myth*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Barker, Martin & Mathijs, Ernest 2008: *Watching the Lord of the rings. Tolkien's world audiences*. New York: Peter Lang.

Barker, Martin, Smith, Clarissa & Attwood, Feona 2021: *Watching Game of Thrones. How audiences engage with dark television*. Manchester: Manchester University Press.

Duggan, Jennifer 2022: ”Worlds. . .[of] Contingent Possibilities”. Genderqueer and Trans Adolescents Reading Fan Fiction. *Television & New Media* 23(7), 703–720. https://doi.org/10.1177/15274764211016305

Eskola, Katarina 1979: *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.
Eskola, Katarina & Linko, Maaria 1986: *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieliitin ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Helsinki: Tammi.
Evans, Elizabeth 2019: *Understanding engagement in transmedia culture*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315208053
Fetterley, Judith 1978: *The Resisting Reader. A Feminist Approach to American Fiction*. Bloomington: Indiana University Press.
Fish, Stanley 1980: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press.
Fiske, John 1992: The Cultural Economy of Fandom. Teoksessa Lisa A. Lewis (toim.) *The Adoring Audience. Fan Culture and Popular Media*. London: Routledge, 30–49.
Fjord Jensen, Johan 1970: *Kirjallisuudentutkimus. Aristoteleesta uuskritiikkiin*. Suomentanut Sirkka Heiskanen-Mäkelä ja Veli Ketvel. Helsinki: Gummerus.
Hall, Stuart 1973: *Encoding and Decoding in the Television Discourse*. Discussion Paper. Birmingham: University of Birmingham.
Hellekson, Karen & Busse, Kristina 2006: *Fan Fiction and Fan Communities in the Age of the Internet. New Essays*. Jefferson: McFarland.
Hermes, Joke 1995: *Reading Women's Magazines*. Cambridge: Polity Press.
Hietala, Veijo 2004: Kevyestä vakavaa. John Fiske ja populaarikulttuuri tutkimuskohteena. Teoksessa Mörä, Tuomo, Salovaara-Moring, Inka & Valtonen, Sanna (toim.) *Mediatutkimuksen vaeltava teoria*. Helsinki: Gaudeamus, 274–290.
Hills, Matt 2002: *Fan cultures*. London: Routledge.
Hirsjärvi, Irma, Kovala, Urpo & Ruotsalainen, Maria 2016: Patterns of reception in Denmark, Finland, and Sweden. In search of interpretive communities. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies* 13(2), 263–288.
Holub, Robert C. 1984: *Reception Theory. A Critical Introduction*. London: Methuen.
Jauss, Hans Robert 1969: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturforschung*. 2. painos. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
Jenkins, Henry 1992: *Textual poachers. Television fans and participatory culture*. New York: Routledge.
Jokinen, Kimmo 1997: *Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Kaakinen, Kaisa 2024: Reseptiotutkimus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS, 207–215. https://doi.org/10.21435/tl.287

Katz, Elihu, Blumler, Jay G. & Gurevitch, Michael 1973: Uses and Gratifications Research. *The Public Opinion Quarterly* 37(4), 509–523. http://www.jstor.org/stable/2747854

Klastrup, Lisbeth & Tosca, Susana 2004: Transmedial Worlds. Rethinking Cyberworld Design. *Proceedings of the 2004 International Conference on Cyberworlds (CW'04)*, 18.–20.11.2004, Tokio, Japani. https://doi.org/10.1109/CW.2004.67

Koskimaa, Raine 1996: Seksiä, suhteita ja murha. Saksalaisia ja suomalaisia tulkintoja Rosa Liksomin kertomuksesta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Koskimaa, Raine 2019: Game of Thrones -pelin Let's Play -videot ja populaarikulttuurin vastaanotto esityksenä. *Lähikuva* 32(3), 7–25. https://doi.org/10.23994/lk.87955

Kovala, Urpo 2005: Kommunikaation anatomia. Teoksessa Kovala, Urpo, Eskola, Katarina, Jokinen, Kimmo, Niinikangas, Vesa & Sirola, Esa (toim.) *Tarkkoja siirtoja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimuskeskus. http://www.arthis.jyu.fi/julkaisut/tarkkojasiirtoja/. Viitattu 12.12.2025.

Kovala, Urpo & Vainikkala, Erkki 2000: *Reading cultural difference. The reception of a short story in six European countries*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kuiken, Donald & Jacobs, Arthur M. (toim.) 2021: *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter.

Lehtonen, Sanna 2015: Writing Oneself into Someone Else's Story. Experiments With Identity And Speculative Life Writing in Twilight Fan Fiction. *Fafnir: Nordic Journal of Science Fiction and Fantasy Research* 2(2), 7–18. https://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201506172358

Lehtovaara, Arvo & Saarinen, Pirkko 1976: *Nuorten mielikirjallisuus*. Helsinki: Otava.

Linko, Maaria 1986: *Katsojien teatteri. Teatterin vastaanotto Helsingin Itäkeskuksen monitoimitalossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Lähdesmäki, Tuuli 2007: *Kuohahdus Suomen kansan sydämestä. Henkilömonumentti diskursiivisena ilmiönä 1900-luvun lopun Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Makkonen, Anna 1995: Valokeilassa lukija. Teoksessa Kantokorpi, Mervi (toim.) *Kuin avointa kirjaa. Leikkivä teksti ja sen lukija*. Lahti: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos.

Montonen, Marjatta 1985: *Alkoholi ja alkoholin käyttö Suomen valtakunnallisissa tv-ohjelmissa*. Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos.

Morris, Meaghan 1990: Banality in Cultural Studies. Teoksessa Mellencamp, Patricia (toim.) *Logics of Television. Essays in Cultural Critism*. Bloomington: Indiana University Press, 14–43.

Moretti, Franco 2000: Conjectures on World Literature. *New Left Review* 2(1), 54–68.
Mulvey, Laura 1975: Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen* 16(3), 6–18. https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6
Paasonen, Susanna 2010: Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa Saresma, Tuija, Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 39–49.
Pande, Rukmini 2018: *Squee from the margins. Fandom and race*. Iowa: University of Iowa Press.
Pathak-Shelat, Manisha, Kotilainen, Sirkku & Hirsjärvi, Irma 2015: A Polycentric Approach to Comparative Research. Reflections on an International Youth Media Participation Study. *Journal of Children and Media* 9(3), 386–393. https://doi.org/10.1080/17482798.2015.1053645
Qvist, Martti & Jyrkilä, Faina 1960: *Lukemisharrastus. Helsingissä suoritettu haastattelututkimus*. Hämeenlinna: Karisto.
Radway, Janice 1984: *Reading the Romance*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
Rajalahti, Hanna 2006: *Eläytymisestä omiin tarinoihin. Televisiosarja katsojien keskustelussa.* Helsinki: Helsingin yliopisto, viestinnän laitos.
Ruotsalainen, Maria & Välisalo, Tanja 2021: Esports fandom in the age of transmedia. The reception of the Overwatch league. *Eracle: Journal of Sport and Social Sciences* 4(1), 11–35. https://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202111295821
Sandvoss, Cornel 2005: *Fans. The Mirror of Consumption*. Malden: Polity Press.
Schneider-Mayerson, Matthew 2018: The Influence of Climate Fiction. An Empirical Survey of Readers. *Environmental Humanities* 10(2), 473–500. https://doi.org/10.1215/22011919-7156848
Scott, Suzanne 2020: *Fake Geek Girls. Fandom, gender, and the convergence culture industry*. New York University Press Scholarship Online. https://doi.org/10.18574/nyu/9781479838608.001.0001
Segers, Rien T. 1985: *Kirja ja lukija. Johdatusta kirjallisuudentutkimuksen uuteen suuntaukseen*. Suomentanut Lili Ahonen. Helsinki: SKS.
Staiger, Janet 2005: *Media Reception Studies*. New York: New York University Press.
Suoninen, Annikka 2004: *Mediakielitaidon jäljillä. Lapset ja nuoret valikoivina mediankäyttäjinä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Taalas, Saara L. & Hirsjärvi, Irma 2008: Fanit ja seuraajat. Tieteiskirjallisuuden kuluttamisen organisoituminen. Teoksessa Nikunen, Kaarina (toim.) *Fanikirja. Tutkimuksia nykykulttuurin fani-ilmiöistä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 200–224.
Taalas, Saara L. & Hirsjärvi, Irma 2013: Fandom as a mode of second production. Active audienceship of the rising shadow. *International*

journal of management concepts and philosophy 7 (3-4), 245–262. https://doi.org/10.1504/IJMCP.2013.056503

Tosca, Susana & Klastrup, Lisbeth 2020: *Transmedial Worlds in Everyday Life. Networked Reception, Social Media and Fictional Worlds*. New York: Routledge.

Varpio, Yrjö 1973: *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa.* Helsinki: WSOY.

Varpio, Yrjö 1978: Mitä on reseptioestetiikka? *Parnasso* 2/1978, 96–99.

Varpio, Yrjö 1979: *Pentinkulma ja maailma. Tutkimus Väinö Linnan teosten kääntämisestä, julkaisemisesta ja vastaanotosta ulkomailla*. Helsinki: WSOY.

Willis, Ika 2017: *Reception*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315666587

Wolff, Janet 1988: Production and Reception. Problems of an Integrated Approach. Teoksessa Eskola, Katarina & Vainikkala, Erkki (toim.) *The Production and Reception of Literature*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 9–16.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Ehdotuksia ohjenuoriksi vastaanoton tutkijalle

Urpo Kovala
https://orcid.org/0000-0002-5462-7197
Tanja Välisalo
https://orcid.org/0000-0001-8678-4683

Ehdotamme vastaanoton tutkimukseen muutamaa periaatetta, joita on hyvä miettiä, vaikka niitä ei täysin noudattaisikaan:

- Vastaanotto ei ole tutkimuskysymys. Tutkimuksessa tarvitaan väistämättä täsmällisempää tehtävänasettelua ja hallittua pelkistämistä, erityisesti näkökulman ja jäsentävien mallien kautta.
- Merkitys syntyy vasta vastaanotossa. Tämä ei kuitenkaan sulje pois tekstikeskeisiä lähestymistapoja, ja joka tapauksessa teksti on vastaanoton olennainen konteksti, joskin vaihtelevassa määrin.
- Vastaanotto tutkimuskohteena on väylä merkityksiin ja merkitysten muodostumiseen, mutta toisaalta se on myös epäsuora väylä kulttuuriin. Sen avulla voidaan luoda ymmärrystä esimerkiksi kulttuurisista hierarkioista tai kulttuurin kietoutumisesta neuvotteluun identiteeteistä ja kuulumisesta.
- Vastaanotto on yllättävän kompleksinen, monitasoinen ja monimääräytynyt ilmiö, joka vaikuttaa monella eri elämän- ja tutkimusalueella. Tästä seuraa, että monitieteisyydestä on vastaanoton tutkimuksessa usein etua. Vastaanotto ei ole läpinäkyvä ilmiö. Siitä taas seuraa refleksiivisyyden tarve – se, että käytettyjen jäsentävien mallien ja analyysimenetelmien vaikutus tuloksiin on nostettava esiin.
- Myös lukemisen tutkimuksessa on relevanttia katsoa tekstien käyttöä, niille annettavia subjektiivisia merkityksiä ja lukemisen sosiaalisia aspekteja, kuten kulttuurisissa vastaanottotutkimuksissa on tehty.
- Vastaanottoa voi tarkastella käyttämättä vastaanoton tai reseption käsitteitä. Vaihtoehtoisia käsitteitä ovat esimerkiksi tulkinta, luke-

https://doi.org/10.21435/tl.304

minen, käyttö tai kiinnittyminen. Käsitteillä on kuitenkin erilaiset teoreettiset painolastit ja erilaiset ”tarjoumat”. Tapauksesta riippuu, mikä niistä on missäkin yhteydessä sopivin.

– Teoreettiset lähtökohdat ja jäsentävät mallit ohjaavat usein tulosten suuntaa. Tämän vastapainoksi on hyvä ainakin kokeilla menetelmiä, jotka nostavat näkyviin muuten helposti pimentoon jääviä vastaanoton piirteitä. Tällaisia voivat olla ryhmähaastattelu tai erilaisten vastaanoton luovien muotojen tarkastelu.
– On hyvä antaa mahdollisuus yllätyksille. Tämä on itse asiassa empiirisen vastaanottotutkimuksen vahvuus, kunhan valittu metodi sallii yllätykset.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukemistutkimuksen yhteiskuntatieteelliset menetelmät

Maaria Linko
https://orcid.org/0000-0002-4618-842X
Riie Heikkilä
https://orcid.org/0000-0002-1809-4776

Yhteiskuntatieteissä, erityisesti sosiologiassa, on Suomessa vahva lukemisen tutkimuksen perinne alkaen Katarina Eskolan vuonna 1979 ilmestyneestä sosiologisesta tutkimuksesta *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Aivan viime vuosina yhteiskuntatieteellinen lukemistutkimus on kokenut uuden nousun, ja erityyppisten aineistojen kirjo on laajentunut ja menetelmien saralla on omaksuttu uutta. Tässä luvussa luodaan katsaus määrällisiin ja laadullisiin menetelmiin lukemisen yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa.

Lukemiseen eri tavoin liittyvää tutkimusta harjoitetaan monella alalla: esimerkiksi kasvatustieteissä ja psykologiassa, kirjallisuudentutkimuksessa sekä kielentutkimuksessa. Tässä luvussa käsittelemme lukemista yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta ja erityisesti sosiologin silmälasein. Olemme molemmat tutkineet lukemista sosiaalisesti määrittyvänä ja tyypillisesti hierarkkisesti järjestyneenä kulttuurisena käytäntönä: kaikki ihmiset eivät lue samalla tavalla tai samoista syistä, vaan sosiologin näkökulman mukaan lukeminen on aina irrottamaton osa sosiaalista kontekstia. Sosiologinen näkökulma lukemisen tutkimukseen tuo esiin sen, että lukeminen on osa sosiaalisesti rakentuvaa toimintaa, joka tapahtuu yhteiskunnan rakenteiden kontekstissa, ei pelkästään lukevien yksilöiden mielissä. Ei ole sattumaa, että lukemista harrastavat ylivoimaisesti eniten korkeasti koulutetut ja naiset, myös tasa-arvon mallimaana pidetyssä Suomessa (Purhonen ym. 2014). Lukemiseen tuntuu

https://doi.org/10.21435/tl.304

liittyvän monenlaisia symbolisia merkityksiä, joiden kartoittamisessa sosiologinen lähestymistapa on hedelmällinen. Polarisoituva yhteiskunnallinen ilmapiiri, jossa vastakkain ovat yhä useammin liberaali, aktiivinen ja kulttuurimyönteinen asenne sekä toisaalta poliittisesti konservatiivinen ja usein kulttuurikielteinen asenne, vain lisää yhteiskunnallisen näkökulman tarpeellisuutta lukemisen tutkimuksessa.

Lisäksi uskomme, että myös yhteiskuntatieteellisesti painottuneet lukemistutkimuksen aineistot ja menetelmät voivat olla hyödyksi lukemistutkimuksessa laajemminkin. Tätä ajatellen lukumme tavoite on tarkastella erilaisia empiirisen lukemistutkimuksen aineistoja ja aiheita. Kannustamme ja opastamme lukemisen tutkimuksesta kiinnostunutta lukijaa hahmottamaan erilaisten menetelmien kenttää ja ehkä etsimään omiin tutkimuksiinsakin sopivia aineistoja ja menetelmiä.

Luvussa esitellään sekä määrällisiä eli kvantitatiivisia että laadullisia eli kvalitatiivisia menetelmiä. Siinä missä määrällinen tutkimusote pyrkii numeerisen tiedon ja mittaamisiin perustuvien menetelmien avulla jäsentämään tutkittavaa ilmiötä ja usein yleistämään siitä saatavaa tietoa, laadullinen tutkimusote puolestaan on luonteeltaan kuvailevaa – se pyrkii ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä ja tarjoamaan yksityiskohtaisempaa tietoa ja tulkintaa siitä. Luku etenee siten, että esittelemme lukemistutkimuksen kannalta ensin keskeisiä määrällisiä ja sitten laadullisia menetelmiä ja aineistoja ja pohdimme vielä lopuksi näiden yhdistelyä. Lähestymistapamme perustuu runsaisiin esimerkkeihin, joista toivomme lukijan poimivan omalta kannaltaan kiinnostavimmat ja hyödyllisimmät.

Määrälliset menetelmät lukemisen tutkimuksessa

Miten lukemista voi tutkia määrällisesti? Määrällinen tutkimus keskittyy nimensä mukaisesti siihen, että jotakin ilmiötä pyritään mittaamaan numeerisesti ja sitä kautta luokittelemaan, vertailemaan tai selittämään. Määrällinen tutkimus siis perustuu numeerisessa

https://doi.org/10.21435/tl.304

muodossa oleviin aineistoihin, joiden analyysiin on tarjolla lukemattomia laskennallisia menetelmiä ja ohjelmistoja.

Maailma on täynnä määrällisiä aineistoja. Käytännössä mikä tahansa ihmisen tuottama dokumentti – verkkokeskustelu, sanomalehtiartikkeli, joukko haastatteluja – voidaan muuttaa numeeriseen muotoon. Tällöin on päätettävä, millä perusteella aineistoa rajataan omaa tutkimusta varten. Lukemisesta kiinnostunut tutkija voisi esimerkiksi ottaa aineistokseen tietyllä verkkoalustalla tiettynä ajankohtana käytyä keskustelua lukemisesta tai sisällyttää aineistoonsa kaikki Helsingin Sanomien tietyllä aikavälillä julkaistut lukemista käsittelevät artikkelit. Klassisimpia määrällisiä aineistoja ovat kyselyaineistot (Vehkalahti 2019) – lukemisesta kiinnostuneen tutkijan kannalta tietenkin ne, joissa kartoitetaan lukemista.

Tilastollisesti laadukkaiden, tarpeeksi suurten määrällisten aineistojen kerääminen ja tallentaminen on usein hidasta ja vaivalloista, joten aloittelevalle tutkijalle on usein helpointa käyttää valmista aineistoa. Lukemisesta kiinnostuneen tutkijan kannattaakin aloittaa kartoittamalla, millaisissa aineistoissa olisi tarpeeksi kattavia kysymyksiä sellaisesta lukemisesta, joka on tutkijan oman kiinnostuksen ja tutkimusasetelman kohteena. Suomessa laadukkaita valmiita sekä laadullisia että määrällisiä aineistoja pitää hallussaan erityisesti Tietoarkisto. Tietoarkisto tarjoaa maksutta opiskelu-, opetus- ja tutkimuskäyttöön tuhansia muiden tutkijoiden keräämiä sähköisiä tutkimusaineistoja lukuisista eri aiheista. Aineistoja voi hakea asiasanoilla ja selailla: esimerkiksi hakusanalla ”lukeminen” löytyy 40 aineistoa, joissa lukemista on lähestytty monenlaisista näkökulmista aina lasten mediakäyttäytymisestä suomalaisten arvoihin ja laajempaan kulttuuriosallistumiseen. Tietoarkisto tarjoaa pääsyn myös kattaviin kansainvälisiin tutkimusaineistoihin[1]. Näistä lukemisen kannalta kiinnostavia ovat esimerkiksi Eurobarometri, jonka vuosittain vaihtuvassa kysymyspatteristossa on joinakin vuosina kysymyksiä lukemisesta, sekä International Social Survey

1 Ks. *Kansainvälisiä aineistosarjoja* (Tietoarkisto).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Programme (ISSP), joka käsittelee vuosittain vaihtuvin teemoin erilaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, niiden joukossa myös vapaa-ajan osallistumista ja taiteeseen liittyviä asenteita. Tietoarkisto on julkaissut kattavan oppaan määrällisten aineistojen jatkokäyttöä helpottamaan (Keckman-Koivuniemi & Kleemola 2006).

Tietoarkiston lisäksi toinen tutkijalle hyödyllinen valmiiden määrällisten aineistojen lähde on Suomen virallinen tilasto (SVT). Se sisältää satoja eri julkisten tahojen tai viranomaisten tuottamia tilastoja ja tietokantoja kymmeniltä eri aihealueilta, ja sen perustietojen käyttö on maksutonta. SVT:n Vapaa-ajan osallistuminen -tilastossa, jonka jatkuminen tosin on kirjoitushetkellä epävarmaa, on kattavasti kysymyksiä lukemisesta; Tilastokeskuksen verkkopalvelussa haluamiaan tietoja voi poimia taulukkoon ja ladata itselleen.

Kaikkea määrällistä tutkimusta sanelee se, että tutkija tietää, millaista tutkimuskysymystä on ratkaisemassa. Tutkijan onkin käytettävä tarpeeksi aikaa sen miettimiseen, millainen tutkimusongelma on mielekäs ja millaisen määrällisen aineiston ja menetelmän avulla se ratkeaa. Sopiva määrällinen aineisto on sellainen, josta voi poimia tai luokittelemalla tai yhdistelemällä operationalisoida käyttöönsä tutkimusasetelman kannalta mielekkäitä muuttujia. Määrällisessä tutkimuksessa on tyypillisesti yksi tai muutama selitettävä eli riippuva muuttuja ja useita selittäviä eli riippumattomia muuttujia – tutkijan onkin tärkeää selvittää itselleen, mitä ilmiötä hän tutkimuksessaan haluaa selittää. Lukemistutkimuksessa lukemisen eri tavat tai siihen käytetty aika ovat usein selitettäviä muuttujia; tällöin lukemista pyritään selittämään sosiodemografisilla muuttujilla kuten vaikkapa koulutuksella, iällä tai sukupuolella tai muunlaisella taustoittavalla tekijällä, esimerkiksi vanhempien lukemiskannustuksella. Erityisen tarkasti selitettävien ja selittävien muuttujien suhdetta on pohdittava silloin, kun kumpi tahansa asetelma olisi mahdollinen: jos ajatellaan vaikkapa lukemisen suhdetta poliittisiin asenteisiin, on mahdollista tulkita, että lukemistavat selittävät poliittisia asenteita, mutta toisaalta myös, että poliittiset asenteet selittävät lukemistapoja. On myös muistettava, että empiirinen tutkimus syntyy aina suhteessa teoreettiseen viitekehyk-

https://doi.org/10.21435/tl.304

seen ja aiheesta käytyyn aikaisempaan keskusteluun: vasta tutkijan oma tulosten tulkinta tekee määrällistä aineistoa koskevat tulkinnat mielenkiintoisiksi.

Määrällisen aineiston analyysimenetelmien valinnassa on syytä harjoittaa samanlaista harkintaa. Määrällisten aineistojen analyysiin sopivia menetelmiä on monenlaisia, ja ne kehittyvät jatkuvasti. Eräs yleisimmistä menetelmien luokittelutavoista liittyy siihen, montako muuttujaa analyysi kerrallaan soveltaa. Yhden muuttujan menetelmät keskittyvät nimensä mukaisesti yhteen muuttujaan ja sen arvojen jakaumaan: tällöin tutkija esittää deskriptiivisiä eli kuvailevia tuloksia, esimerkiksi frekvenssejä, histogrammeja, keskiarvoja tai mediaaneja – lukemisen tapauksessa vaikkapa keskiarvoja suomalaisten lukemien kirjojen määrästä. Kahden muuttujan menetelmät analysoivat nimensä mukaisesti sitä, miten kaksi eri muuttujaa vaikuttaa toisiinsa – esimerkiksi sitä, kuinka koulutuksen muuttuessa luettujen kirjojen määrä nousee tai laskee. Useamman muuttujan monimuuttujamenetelmät taas analysoivat useampien muuttujien keskinäistä vaikutusta toisiinsa – esimerkiksi sitä, kuinka koulutus, ikä ja sukupuoli rinnakkain selittävät luettujen kirjojen määrää. Määrällisen analyysin menetelmiä on niin paljon, että kaikkein keskeisintä on löytää omaan tutkimusaineistoon sopiva ja työn alla olevaa tutkimusongelmaa hedelmällisimmällä tavalla ratkova menetelmä (Nummenmaa ym. 2017; Vilkka 2007). Erinomainen aloituspaikka analyysimenetelmän valintaan on Tietoarkiston *Tutkimusmenetelmien verkkokäsikirja*.

Käymme seuraavaksi läpi lukemistutkimuksen tyypillisimpiä määrällisiä sovellustapoja ja aiheita. Näitä ovat *ajankäyttö, lukutottumukset* sekä *lukemissosialisaatio.* Lopuksi pohdimme määrällisten aineistojen käytön sudenkuoppia: mitä on vaarassa jäädä näkemättä, kun lukemistutkimuksessa käytetään määrällisiä aineistoja?

Ajankäyttö

Klassinen tapa tutkia lukemista on tarkastella, kuinka paljon sitä määrällisesti ottaen harrastetaan. Tällöin voi olla tutkimuskysymyksen mukaan kiinnostavaa tarkastella sekä sitä, millaisia ajalli-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sia muutoksia lukemisessa tapahtuu, että sitä, mitä muita toimintoja lukemisen rinnalla on ja minkä ajankäytön muotojen kanssa se mahdollisesti kilpailee.

Ajankäyttöaineistot ovat tällaiseen määrälliseen tutkimukseen loogisin vaihtoehto. Suomessa Tilastokeskus on tehnyt ajankäyttötutkimusta vuodesta 1979 noin kymmenen vuoden välein. Sitä varten tutkittavat kirjaavat kahden vuorokauden eli yhden arkipäivän ja yhden viikonloppupäivän ajan ajankäyttöään kymmenen minuutin välein. Kun suomalaista lukemista on tutkittu vuosien 1979, 1987, 1999 ja 2009 ajankäyttöaineistojen perusteella kuten esimerkiksi Timo Toivosen (2013) tutkimuksessa, on huomattu, että vaikka lukemiseen käytetty aika vähenee vuosi vuodelta, tietokoneella ja internetin parissa käytetty aika ei kuitenkaan ole varsinaisesti pois kirjojen lukemiseen käytetystä ajasta. Kansainvälisessä katsannossa ajankäyttöaineistoja on käytetty hyvin samanlaisiin tutkimusasetelmiin (esim. Knulst & Kraaykamp 1998), mikä helpottaa vertailua eri maiden välillä.

Ajankäyttöaineistoja voi käyttää myös sellaisissa tutkimusasetelmissa, joissa halutaan hahmottaa sitä, kuinka esimerkiksi perheenjäsenten lukeminen on yhteydessä toisiinsa ja limittyy arjessa. Esimerkiksi Killian Mullan (2010) käytti vuosia 2000–2001 kuvaavaa englantilaista ajankäyttöaineistoa, jossa oli samanlaiset kymmenen minuutin intervallit arkipäivälle ja viikonloppupäivälle kuin Tilastokeskuksen ajankäyttöaineistossa. Kun saman perheen useampi jäsen täytti ajankäyttöpäiväkirjaa, nähtiin kuinka 8–18-vuotiaiden lasten lukeminen limittyi samojen päivien aikana samassa taloudessa asuvien vanhempien lukemiseen. Ajankäyttötutkimuksen avulla Mullan totesi, että vanhemmat tarjoavat tärkeän lukemisen mallin lapsilleen ja että nimenomaan pitkäkestoinen ja toistuva lukeminen tuotti tilanteen, jossa lapsetkin lukivat. Perheiden sukupuoliasetelmaa tarkastelemalla Mullan totesi myös, että äideillä on vahvempi vaikutus tyttöjen ja isillä poikien lukemiseen.

Dale Southerton kollegoineen (2012) analysoi ajankäyttöaineiston avulla lukemista eri maita – Ranskaa, Norjaa, Hollantia, Isoa-Britanniaa ja Yhdysvaltoja – vertaillen. He päätyvät toteamaan, ettei lukemisen vähentyminen olekaan yhtenäinen kansain-

välinen trendi: esimerkiksi Norjassa lukemiseen käytetty aika on jopa nousussa. Heidän kiintoisin antinsa liittyy kuitenkin ajankäyttöaineistojen hyödyn analyysiin: heidän muotoilunsa mukaan ne ovat eräänlainen ”leveä pensseli”, jolla saa vain suhteellisen karkeaa tietoa arjen rakentumisesta. Esimerkiksi lukemisen tapauksessa tutkija jää vaille kokonaiskuvaa siitä, *miksi* luetaan. Toisaalta ajankäyttöaineisto auttaa väistämään tutkimusaineistoille tyypillisen ongelman, jossa ihmiset liioittelevat tekemisiään esimerkiksi sen vuoksi, että haluavat antaa itsestään myönteisen ja aktiivisen kuvan.

Lukutottumukset: mitä luetaan?

Lukemisen tutkimuksessa keskeisimpiä kiinnostuksen kohteita on myös se, mitä ihmiset lukevat. Lukutottumusten suhteen parhaat aineistot ovat usein suuria kyselytutkimuksia, joissa mahdollisimman monenlaisilta ihmisiltä on kysytty paitsi lukemisen kohteita myös esimerkiksi sitä, millaisia kirjoja tai lehtiä he tuntevat ja mitä he niistä ajattelevat. Esimerkiksi Kulttuuri ja vapaa-aika Suomessa -tutkimuksessa, jota varten kerättiin suuri kansallisesti edustava aineisto, oli kolme kysymystä kirjojen lukemiseen liittyen. Ensimmäisessä lueteltiin 11 erityyppistä kirjagenreä ja kysyttiin, mitä mieltä vastaaja oli niistä vai oliko hän lukenut niitä ollenkaan, toisessa lueteltiin 13 kirjaa tai kirjasarjaa ja kysyttiin, oliko vastaaja lukenut tai kiinnostunut lukemaan niitä ja kolmas oli avokysymys, jossa tiedusteltiin, kuinka monta kirjaa vastaaja oli lukenut viimeksi kuluneen vuoden aikana vapaa-ajallaan. Samantyyppisiä kysymyksiä oli myös aikakauslehtien ja sanomalehtien lukemisesta. Aineisto on vapaasti saatavilla Tietoarkistossa (Purhonen 2018; Purhonen & Rahkonen 2007) ja siitä on raportoitu laajasti (Purhonen ym. 2014).

Kansainvälisissä lukemiseen liittyvissä tutkimusaineistoissa on usein samanlaisia piirteitä: iso aineisto ja monenlaisia kysymyksiä lukemisesta. Parhaimmillaan lukutottumuksiin liittyvät aineistot ovat pitkittäisiä, eli aineistot on kerätty monena vuonna, mikä mahdollistaa ajallisen vertailun. Esimerkiksi Atkinson (2016) käyttää vuonna 2012 kerättyä aineistoa brittiläisestä British Cohort

https://doi.org/10.21435/tl.304

Studysta (BCS), joka seuraa noin seitsemäntoistatuhannen vuonna 1970 syntyneen ihmisen arkea. Aineistossa on kysymyksiä esimerkiksi television katselusta tai kulttuuriosallistumisesta, mutta myös sanomalehtien lukemisesta ja luetuista kirjoista.

Edellä esitellyt tutkimusaineistot ovat olleet kansallisesti edustavia: näin voidaan tarkastella suurta joukkoa ihmisiä ja hahmotella kokonaiskuvaa. Toisinaan on kuitenkin tarpeen tarkentaa katsetta rajatumpiin ilmiöihin, esimerkiksi siihen, mitä kirjastosta lainataan (Sevänen ym. 2023) tai siihen, mitä tietyt ihmisryhmät ajattelevat lukemisesta. Tällaisessakin tilanteessa määrälliset lähestymistavat ovat sopivia. Esimerkiksi Gerbert Kraaykamp ja Katinka Dijkstra (1999) valitsivat kokonaisaineistostaan (n = 2 999) 724 aktiivilukijaa, joille lähetettiin lukemistottumuksia käsittelevä tarkempi kysely. Suomessa samantyyppisellä tavalla toimi esimerkiksi ”Muuttuva lukijuus” -hanke (Hiidenmaa ym. 2023), joka tavoitteli Kirjat elämässäni -verkkokyselyä varten nimenomaan niitä, jotka itse kokevat kuuluvansa kirjojen lukijoihin riippumatta luettujen kirjojen määrästä. Verkkokyselyä jaettiin aktiivilukijoiden parissa: Facebookin kirjallisuus- ja lukuhaasteryhmissä sekä tutkijoiden omilla sosiaalisen median tileillä.

Tällaiset kohdistetut kyselyt ovat toimivia silloin, kun halutaan ymmärtää rajatun ryhmän toimintaa, esimerkiksi juuri niitä, joiden elämään kirjojen lukeminen kuuluu. Kun rajataan tarkastelu nimenomaan niihin, jotka itse kokevat kuuluvansa lukijoihin (eikä tutkita koko väestöä), voidaan saada myös uusia tutkimustuloksia, kuten että Suomessa lukijan korkea koulutustaso ei olekaan edellytyksenä lukijaksi identifioitumiseen tai että asuinpaikka ei ennusta kirjanlukijoihin kuulumista. Tulosten tulkitseminen suomalaisen kulttuurin ja kulttuuriin osallistumisen kontekstissa on tällaisessa tutkimuksessa erityisen tärkeää. (Hiidenmaa, Lindh, Linko, Suomalainen & Tossavainen 2024.)

Lukemissosialisaatio

Viimeinen tärkeä alue, jolla lukemista on tutkittu, on lukemissosialisaatio. Tällöin ollaan kiinnostuneita siitä, millä tavoin lukeminen

https://doi.org/10.21435/tl.304

omaksutaan osaksi vapaa-aikaa. Erityisen tärkeitä lukemissosialisaation konteksteja ovat tutkimuksessa olleet kodit. Tällöin kiinnostuksen kohteena on ollut, millä tavoin vanhempien esimerkki tai intensiivinen panos (Bourdieu 1984; Ganzeboom 1982) tai koulun tai kirjaston kaltaiset instituutiot (Kraaykamp 2003) vaikuttavat lasten lukemisaktiivisuuteen.

Lukemissosialisaation tutkimukseen on tyypillisesti käytetty suuria kyselyaineistoja, joissa on ollut kysymyksiä niin vastaajan omista kuin vanhempien lukutottumuksista. Esimerkiksi hollantilaissosiologi Gerbert Kraaykampin (2003) klassikkotutkimuksessa käytettiin hollantilaista kyselyaineistoa, jossa oli kysymyksiä vastaajan vanhempien lukutottumuksista, omasta lapsuuden ajan kirjaston käytöstä ja lukemiseen käytetystä ajasta sekä nykyisistä omista lukutottumuksista. Kun näitä kysymyksiä analysoitiin sosiodemografisten muuttujien, esimerkiksi koulutuksen ja sukupuolen valossa, nähtiin naisten lukevan kirjallisuutta huomattavasti useammin kuin miesten, korkealla koulutuksella olevan valtava merkitys lukemisen todennäköisyyden kannalta ja korkeasti koulutettujen vanhempien antavan tärkeän mallin lapsen lukemiselle myöhemmin elämässä.

Lukemissosialisaatiota käsittelevissä tutkimuksissa joudutaan toisinaan luomaan uusia muuttujia vanhoja yhdistelemällä. Esimerkiksi Natascha Nottenin ja Gerbert Kraaykampin (2010) tutkimuksessa selvitettiin, kuinka vanhempien mediankäyttö ja lukeminen vaikuttaa lasten koulumenestykseen. He käyttivät jälleen kansallisesti edustavaa hollantilaistutkimusta ja sen kolmea aaltoa (1998, 2000 ja 2003). Aineistosta operationalisoitiin erilaisia muuttujia: esimerkiksi vanhempien populaarikulttuurista lukemista kuvaavaa muuttujaa varten yhdistettiin 1) dekkareiden, scifin tai sotaromaanien lukeminen sekä 2) romanttisten romaanien lukeminen. Vanhempien lukemaan kannustamista puolestaan mitattiin viidellä väittämällä: 1) ”jompikumpi vanhemmistani luki minulle, kun olin taaperoikäinen”, 2) ”sain joululahjaksi kirjoja”, 3) ”vanhempani suosittelivat minulle kirjoja”, 4) ”kotonani keskusteltiin lukemistani kirjoista” sekä 5) ”vanhempani olivat kiinnostuneita siitä mitä luin”. Tutkimuksen tärkein tulos oli, että lapselle lukeminen ja kir-

https://doi.org/10.21435/tl.304

joista keskusteleminen oli aidosti hyödyllistä ja koulumenestyksen kannalta jopa hyödyllisempää kuin pelkkä vanhempien esimerkki.

Joskus sosialisaatiotutkimuksissa käytetään vielä pidempiä aikahaarukoita. Esimerkiksi Ineke Nagel ja Marc Verboord (2012) hyödynsivät kolmea kohortillista hollantilaisia yläkouluikäisiä nuoria ja heidän vanhempiaan, jotka täyttivät kyselyn ja osallistuivat kolmeen seurantatutkimukseen. Tutkimuksessa kartoitettiin nuorten omaa lukemista ja kiinnostusta lukemiseen sekä vanhempien lukutottumuksia niin luettujen kirjojen määrän kuin esimerkiksi omistettujen kirjojen määrän muodossa. Nagelin ja Verboordin tärkeä tulos on, että lukeminen on vahvemmassa yhteydessä vastaajan omaan koulutukseen kuin vanhemmilta saatuun lukemissosialisaatioon. He varoittavat myös pitkittäistutkimusten keskeisestä ongelmasta: vaikka vastaajia olisi tutkimuksen alussa riittävästi, heitä putoaa jokaisen tarkastelupisteen myötä pois erilaisista syistä, jolloin aineisto pienenee ajan myötä.

Määrällisten menetelmien sudenkuopat

Määrällisten aineistojen käyttöön liittyy tiettyjä haasteita, jotka tutkijan on hyvä tiedostaa jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa. Ensinnäkin varsinkin valmiin aineiston kanssa operoiva tutkija törmää yleensä siihen, ettei aineistossa olekaan kaikkia sellaisia muuttujia, joista olisi hyötyä aineiston analyysissä, tai että muuttujat eivät ole tismalleen sellaisia kuin toivoisi. Esimerkiksi lukemisen tapoja tutkinut Will Atkinson (2016) harmittelee käyttämänsä kyselyn kirjagenreluokittelua, jonka kategorisoinnissa aikalaisfiktio ja romantiikka valuvat samaan laariin ja josta puuttuvat kokonaan talous- ja bisneskirjat. Siinä missä laadullista aineistoa voi aineistonkeruun edetessä paikata vaikkapa lisäämällä haastattelurunkoon uudenlaisia kysymyksiä tai teemoja, määrällinen aineisto pysyy keräämisensä jälkeen muuttumattomana, ja tutkijan on tultava toimeen käytettävissä olevalla muuttujavalikoimalla.

Vielä suurempi haaste on se, että varsinkin suurten kansallisesti edustavien kyselyiden kaltaisissa aineistoissa on aina jollakin tavoin valikoitunut vastaajajoukko. Tämä korostuu lukemisen kaltaisissa

https://doi.org/10.21435/tl.304

tutkimusaiheissa. Tutkimuksiin vastaavat mieluiten ne, jotka lukevat aktiivisesti. Tällöin vastaamattomissa henkilöissä ovat yliedustettuna ne, jotka lukevat vain vähän. Monet tutkijat ovat pohtineet, värittääkö kaikkia kulttuuriin liittyvän tutkimuksen aineistoja aivan liikaa tutkijoiden oma keskiluokkaisuus. Voi olla, että kulttuuria ja kulttuuriosallistumista mittaavat kyselyt lopulta mittaavat vain tutkijoiden itse tunnistamaa kulttuuria (Flemmen ym. 2018; Ollivier 2008). Lukemistutkimuksessa tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että vastausvaihtoehdoiksi tarjotaan pelkkiä kirjoja tai sanomalehtiä – joillekin vähän koulutusta saaneelle kirjojen maailma on vieras tai vastenmielinenkin, jolloin yksikään perinteisten kyselyiden lukemista mittaavista kysymyksistä ei ehkä ole heille relevantti (Heikkilä 2022). Osa tutkijoista on kritisoinut sitäkin, että erilaisia kulttuuriosallistumattomuuden muotoja pidetään liian herkästi ongelmallisena ”laiskuutena” (Stevenson 2019): olisi tärkeää tiedostaa, että lukemisen kaltainen toiminta liittyy keskeisesti korkeaan statukseen ja että sen puuttuminen mielletään nopeasti ongelmaksi tai haasteeksi. Kyselyihin vastaamisen valikoituneisuutta voi toki hieman helpottaa erilaisilla katoanalyyseilla eli puuttuvan tiedon luonteen huolellisella pohdinnalla ja analyysilla sekä erilaisilla painotustekniikoilla, mutta siitä huolimatta tiedämme huomattavasti enemmän paljon lukevista kuin vähän lukevista. Tätä ongelmaa voi kuitenkin onneksi paikata laadullisia menetelmiä käyttämällä.

Laadulliset menetelmät lukemistutkimuksessa

Kvalitatiivisia eli laadullisia menetelmiä käytetään lukemista käsittelevässä tutkimuksessa varsinkin silloin, kun tutkitaan kokemuksia kirjojen parissa, teoksille annettuja merkityksiä, syitä lukea tai lukemiskulttuuria. Kirjojen lukijoiden itseymmärryksen ja toimijuuden vahvistuminen, sosiaalinen osallistuminen ja yhteisöön kuulumisen kokemus ovat esimerkkejä tutkimusaiheista, joiden tarkasteluun kvalitatiiviset aineistot ja menetelmät soveltuvat kvantitatiivisia menetelmiä paremmin (esim. Stebbins 2013; Thumala Olave 2022).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kvalitatiivisia aineistoja käytettäessä tutkimuksen kohdejoukko on tyypillisesti huomattavasti suppeampi kuin kvantitatiivisia aineistoja käytettäessä, koska laadullisen aineiston yksityiskohtainen analyysi ja monesti myös aineiston keruu vievät aikaa. Poikkeuksia tästä kuitenkin on. Kvalitatiivisella aineistolla ei pyritä osoittamaan muuttujien välisiä yhteyksiä vaan mieluumminkin tekemään ilmiöitä ymmärrettäviksi niiden monisyisessä sosiaalisessa kontekstissa (Alasuutari 1999). Kvalitatiivisia ja kvantitatiivisia menetelmiä ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista nähdä toisensa poissulkevina. Yleisesti ottaen voikin todeta, että kyselyaineistojen kvantitatiiviseen ja kvalitatiiviseen analyysiin perustuvien aineistojen yhdistäminen monesti syventää kulloisenkin aiheen tarkastelua (ks. Hay 2016).

Kvalitatiivisia aineistoja ja menetelmiä on käytetty kirjojen lukemiseen liittyvässä tutkimuksessa jo vuosikymmenten ajan. Näiden menetelmien laajasta kirjosta nostamme tässä esiin haastattelumenetelmän, tutkijasta riippumatta syntyneiden aineistojen ja muiden tekstiaineistojen käytön, kyselytutkimusten avovastaukset sekä etnografiset menetelmät. Yhdessä tutkimuksessa voidaan käyttää myös useita laadullisia aineistoja ja menetelmiä.

Haastattelut

Kun tutkitaan kirjallisuuden vastaanottoa lukijoiden keskuudessa tai mediassa, puhutaan reseptiotutkimuksesta tai vastaanottotutkimuksesta, jolla on vahva tutkimusperinne Suomessa mutta myös muualla, erityisesti anglosaksisissa maissa (Eskola & Linko 1986; Eskola 1998; Linko 1998; Long 2003; Thumala Olave 2022; ks. myös Kovalan ja Välisalon luku tässä kirjassa). Kenties tavallisin tapa tavoittaa lukijoiden lukukokemuksia perustuu teemahaastatteluihin (esim. Radway 1987; Jokinen 1994, Linko 1997; Koskimaa 1998). Haastattelututkimuksen toteuttamisessa huolellinen valmistautuminen on avainasemassa. Kun tiedetään, minkä kirjallisuudenlajin, tietyn kirjailijan teosten, yksittäisen teoksen tai muun julkaisun vastaanottoa on tarkoitus tutkia, on aluksi mietittävä tutkimuksen kohderyhmä ja sen tavoittaminen. Haastateltavana on useim-

https://doi.org/10.21435/tl.304

miten yksilö, mutta myös fokusryhmähaastattelua voidaan käyttää (ks. myös Jytilän ym. luku aiheesta tässä kirjassa). Jälkimmäisessä tapauksessa kootaan yhteensopiva pieni ryhmä tutkittavia keskustelemaan jostakin kirjallisuuden vastaanottoon tai lukemistottumuksiin liittyvästä aiheesta tutkijan toimiessa moderaattorina. Fokusryhmiin osallistuu tyypillisesti 5–8 henkilöä kerrallaan. Sosiologi Riie Heikkilä (2008) on todennut ryhmähaastattelun olevan tutkijan kannalta varsin taloudellinen aineistonkeruutapa, ja parhaimmillaan se myös kannustaa vähemmän osallistuvia puhumaan ja antaa siten ryhmälle konkreettisestikin ”äänen”. Näin menetelmä auttaa tutkijaa ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä ryhmän omassa miljöössä ja vähentää haastattelijan ja haastateltavan välillä aina olevaa hierarkiaa.

Puolistrukturoitujen teemahaastattelujen toteuttamiseen valmistaudutaan laatimalla haastattelun tärkeimmistä aiheista koostuva runko. Yksittäisten teemojen alle laaditaan apukysymyksiä, joiden avulla haastateltavaa kannustetaan kertomaan lukukokemuksistaan lisää. Puolistrukturoitua teemahaastattelua käytetään paljon, joten menetelmäkirjallisuuttakin on hyvin saatavilla (esim. Brinkmann 2013; Hirsjärvi & Hurme 1988). Neljä avainasiaa kannattaa kuitenkin tässä yhteydessä mainita.

Ensinnäkin tutkittavien joukon rajaaminen vaikuttaa olennaisesti saavutettaviin tutkimustuloksiin ja niiden mahdolliseen vertailtavuuteen. Se ei kuitenkaan tarkoita, että jokaisessa haastatteluihin perustuvassa tutkimuksessa kannattaisi pyrkiä tavoittamaan tasapuolisesti lukijoita kaikenlaisista taustoista ja vielä lisäksi haastateltavia, joiden elämäntapaan kirjojen lukeminen ei kuulu.

Toiseksi luottamusta herättävän ja haastateltavan kokemusmaailmaa arvostavan kontaktin syntyminen haastattelun aikana edistää haastateltavan innostusta kertoa lukukokemuksistaan ja niiden herättämistä ajatuksista, elämyksistä ja tunteista. Kolmanneksi tutkijan on kuitenkin hyvästä ja kannustavasta kommunikoinnista huolimatta tärkeää pidättäytyä omien mielipiteidensä ja arvovalintojensa esille tuomisesta haastattelutilanteessa. Sen sijaan voi todeta kaikkien kirjavalintojen ja lukutapojen olevan yhtä ar-

https://doi.org/10.21435/tl.304

vokkaita ja tutkimuksen kannalta kiinnostavia. Toisin sanoen tutkijan ei tule johdatella haastateltavaa odotuksenmukaisten vastausten antamiseksi. Luottamusta herättää myös haastattelutilanteen rauhallisuus ja kiireettömyys. Joskus kuitenkin julkinen paikka voi olla haastateltavan mielestä luontevin. Neljänneksi haastateltaville on tärkeää kertoa etukäteen, mihin tutkimukseen haastattelut liittyvät, miten kerättyä aineistoa käytetään ja miten haastatteluvastauksia siteerataan tulevassa julkaisussa.

Strukturoidussa haastattelussa puolestaan jokaiselle haastateltavalle esitetään samat kysymykset samassa järjestyksessä toki ohittaen yksittäisten vastaajien kannalta epäolennaiset kohdat. Muilta osin yllä esitetyt haastattelujen toteuttamista ja haastattelutekniikkaa käsittelevät kohdat pätevät myös strukturoituihin haastatteluihin.

Haastatteluaineiston edun voi muotoilla näinkin: jos haluamme tietää, mitä lukijat ajattelevat lukemistaan kirjoista tai lukemisen merkityksestä heille itselleen, on hyvä kysyä siitä heiltä itseltään. Asia ei ole kuitenkaan aivan näin yksinkertainen. Kirjojen lukemiseen, kuten mihin tahansa kulttuurin lajin harrastamiseen sisältyy myös ympäröivään yhteiskuntaan liittyviä kulttuurisia odotuksia, asenteita ja arvoja, joiden takia ainakin osa vastaajista saattaa jättää jotkut lukemistaan kirjoista mainitsematta tai arvioida lukemiseen käyttämäänsä aikaa ylöspäin. Voi käydä myös toisinpäin: yliopistolta saapuva tutkija herättää kenties elämänpiiristä tai koulunkäynnistä muodostuneen lukemiseen liittyvän painolastin, ja omaa lukemista ja kirjojen merkitystä vähätellään, vaikka itse asiassa jonkin verran luettaisiinkin (Heikkilä 2022). Omiin kirjavalintoihin voi liittyä alemmuuden tunnetta juuri haastattelutilanteessa, vaikka muussa elämässä omat valinnat ja lukutavat olisivat mieluisia.

Haastattelutilanne voi myös tuottaa haastateltavalle muistakin syistä stressiä, jolloin lukukokemuksista kertominen ei tunnu luontevalta. Ilman ennakkomateriaalia, jonka avulla haastateltava voi valmistautua haastatteluun, voi myös käydä niin, ettei innokaskaan lukija oikein muista kirjailijoiden ja kirjojen nimiä, saati pysty kertomaan yksityiskohtaisesti edes niistä kirjoista, jotka aikanaan olivat hänelle hyvinkin merkityksellisiä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Haastatteluaineistojen analyysia voidaan toteuttaa monella tavalla riippuen tutkimuksen tavoitteista ja aineiston laajuudesta (kohdejoukon suuruus, yksittäisten haastattelujen pituus). Puolistrukturoitujen haastattelujen kysymysrunko toimii usein vaan ei aina aineiston koodauksen, eli sisällön ulottuvuuksiin perustuvan luokittelun, pohjana. Joskus haastatteluista halutaan etsiä joihinkin tiettyihin asioihin, kuten suhtautumistapoihin, liittyviä mainintoja, esimerkiksi arvioivaa puhetta tai tunneilmaisuja. Joskus aineiston koodauksessa käytetään lähtökohtana tutkimuksen käsitteellistä kehikkoa. Tärkeintä on kuitenkin säilyttää valppaus ja avoimuus sen suhteen, mitä ja miten haastateltavat kertovat lukuharrastuksestaan, itselleen merkityksellisistä kirjoista tai muista lukemiseen liittyvistä asioista, jotka ovat haastattelun aiheena.

Toisaalta jos aineisto on suhteellisen laaja, voidaan käyttää kvalitatiivisen aineiston analyysiin tarkoitettuja tietokoneohjelmia. Niidenkin soveltaminen vaatii tutkijalta analyysiyksiköiden määrittämistä ja toteutetun analyysin relevanssin kriittistä arviointia.

Kyselytutkimusten avovastaukset

”Muuttuva lukijuus” -hankkeessa menetelmäksi valittiin verkkokysely, koska haluttiin tavoittaa mahdollisimman laaja joukko lukevia ihmisiä ja tehdä samasta aineistosta useita osatutkimuksia. Kyselylomakkeeseen sisältyi runsaasti avovastaukseen perustuvia kysymyksiä vastaajien lukutottumuksista ja -mieltymyksistä. Avovastauksia kertyi eri kysymyksiin runsaasti, osaan monta sataa. Niiden suuri määrä on mahdollistanut lukemistottumusten ja lukemiskulttuurin tarkastelua eri näkökulmista. On esimerkiksi tarkasteltu suhtautumista äänikirjojen lukemiseen (Hiidenmaa & Lindh 2023), pyydetty lukijoita kertomaan, ovatko he matkustaessaan menneet tutustumaan kirjailijoihin liittyviin paikkoihin (Lindh 2025) tai eritelty lukijoiden käsityksiä itsestään lukijoina (Suomalainen 2022; 2025). Avovastauksia voi analysoida monenlaisilla menetelmillä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tutkijasta riippumatta syntyneet laadulliset aineistot

Kirjojen lukemista koskevassa tutkimuksessa voidaan hyödyntää myös ilman tutkijan väliintuloa syntyneitä aineistoja. Sosiaalisen median aikakaudella niitä ovat esimerkiksi lukijoiden sosiaalisen median alustoille tuottama materiaali kuten kommentit, valokuvat, blogimerkinnät ja videot. Näitä alustoja ovat kirjoitushetkellä muiden muassa Instagram, Facebook ja sen monet ryhmät, Goodreads, yleisten kirjastojen, kuten pääkaupunkiseudun Helmet-kirjastojen keskusteluryhmät, YouTube sekä erityisesti nuorten keskuudessa TikTok. Jokaisella näistä alustoista on erilainen kävijäprofiili ja konventiot, jotka vaikuttavat omien lukumieltymysten esille tuomiseen ja keskusteluihin osallistumiseen. Joillakin alustoilla, esimerkiksi Instagramissa, merkintöjen määrät ovat huomattavan suuria ja ne perustuvat visuaalisuuteen, ja toisilla taas syntyy enemmän keskustelua, jolloin aloitukset ja kommentit ovat tekstimäärältään suurempia.

Ennen sosiaalista mediaa lukemistutkimuksessa tutkijasta riippumatta syntynyttä laadullista aineistoa on ollut esimerkiksi lukijakirjeet (Linko 1997; 1998) sekä erilaisia ryhmiä edustavien lukijoiden mielikirjat (Eskola & Linko 1986). Aineisto koostui jälkimmäisessä tapauksessa yleisissä kirjastoissa eri puolilla Suomea järjestettyjen kirjanäyttelyiden materiaaleista, joissa lukijat toivat esille kirjasuosikkejaan ja perustelivat omia valintojaan. Tällöin kysymys oli siten kirjojen vastaanottokokemuksista julkisuudessa. Myös kirja-arviot lehdissä ja verkkoalustoilla edustavat ammattilaisten tuottamaa kirjojen julkista reseptiota, jolla on etenkin aikaisemmin ollut suuri vaikutus yksittäisten kirjailijoiden ja heidän teostensa arvostukseen ja laajaan näkyvyyteen. Kriitikoiden arvioiden vaikutuksen yksittäisten kirjojen arvostukseen on arvioitu heikentyneen vaan ei suinkaan lakanneen (Linko 2016). Kirja-arvioiden rinnalle ovat tulleet 2010-luvun alkupuolelta asti etenkin kirjabloggarien ja lifestyle-bloggarien kirjoitukset, jotka nousevat verkon hakutuloksissa hyvin esille ja joita siteerataan kirjojen liepeissä (Linko 2023). Digitalisoituminen on muuttanut tutkijasta riippumatta syntyvien lukemiseen liittyvien laadullisten aineistojen luonnetta siinä mie-

https://doi.org/10.21435/tl.304

lessä, että paperisista kirjeistä on pitkälti siirrytty kohti digitaalisia formaatteja. Esimerkiksi kirjoista keskusteleminen on siirtynyt suurelta osin digitaalisille vertaisalustoille, vaikka perinteisiä kritiikkejäkin edelleen ilmestyy. Perusidea on kuitenkin sama: lukukokemusten ja -elämysten välittäminen toisille lukijoille tai kirjailijoillekin.

Taide- ja lukijaelämäkerrat sekä lukupäiväkirjat

SKS:n järjestämät elämäkerta-aineistojen keruut edustavat aineistoja, jotka sijaitsevat tutkimuksesta riippumatta syntyneiden aineistojen ja tutkimusaineiston aktiivisen keräämisen välimaastossa (ks. myös Kivilaakson luku tässä kirjassa). Tällaista aineiston keräämisen tapaa edustaa Elämysten jäljillä -elämäkertojen keruukilpailu vuonna 1995. Siinä teemana oli suomalaisten itselleen merkityksellisiksi koetut taiteen ja kulttuurin lajit ja niiden parissa koetut elämykset, oli sitten kysymyksessä kulttuurituotteiden omakohtainen tekeminen tai osallisuus vastaanottajana. Yli seitsemänsadan vastaajan joukossa kirjojen lukemisesta tai kirjoittamisesta kerrottiin eniten (Eskola 1998). ”Elämää lukijana” puolestaan on yli viidensadan vastaajan elämäkerta-aineisto, joka kertoo lukemisen tärkeydestä eri elämänvaiheissa, lukuhalun periytymisestä ja lukijaesikuvista (SKS 2014).

Elämäkertakeruun etuna lukemista koskevan aineiston kokoamisessa on vastaajan mahdollisuus rauhassa pohtia omia lukutottumuksiaan ja lukuelämyksiään sekä kirjojen merkitystä eri elämänvaiheissa. Kirjoittaja voi rauhassa tarkistaa teosten ja niiden tekijöiden nimiä, kenties kaivaa itselle tärkeitä kirjoja esille. Kokemuksista kirjoittaminen tarjoaa myös kirjoitushetkellä yksityisen tilan, vaikka kirjoittaja onkin tietoinen elämäkertakeruuseen osallistumisesta. Toisaalta elämäkertakeruunkin kutsu on tutkijoiden ja kirjallisuusarkiston asiantuntijoiden laatima ja sellaisena väistämättäkin suuntaa vastaanottokokemusten käsittelyä, vaikka kutsu ja ohjeteksti olisi laadittu korostaen kaikkien kulttuurinlajien ja kirjoitus- ja kokemistapojen yhtäläistä kiinnostavuutta.

Lukijaelämäkertojen analyysiin voidaan soveltaa muun muassa elämäkertatutkimuksen ja mikrohistoriallisen tutkimuksen me-

https://doi.org/10.21435/tl.304

netelmiä. Olennaista on aineistoon huolella perehtyminen, mikä tarkoittaa elämäkertojen lukemista useaan kertaan ja laajojenkin muistiinpanojen tekemistä ja tarinoiden punaisen langan hahmottamista. Mekaaninen jäsentely tämänkaltaisten aineistojen äärellä tuskin tuottaisi hyvän lopputuloksen. Kun vastaajat kuuluvat eri sukupolviin, analyysissa on välttämättä otettava huomioon yhteiskunnan ja kulttuurin muutokset, joiden takia eri lukijasukupolvien arvostukset, valinnat ja ilmaisutavat vaihtelevat.

Lukupäiväkirjoja pidetään lähinnä kouluissa äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen tukena. Niitä voidaan kerätä myös tutkimustarkoituksiin, mutta tutkijoiden laatiman ohjeistuksen takia niitä ei voi pitää tutkijan väliintulosta riippumattomina aineistoina. Tosin omaehtoisesti tuotettuja nuorten lukupäiväkirjoja on myös käytetty tutkimusaineistona yhdistäen reseptioestetiikan ja autobiografisen tutkimuksen lähestymistapoja (Eskola 1990, 199–210).

Etnografiset menetelmät

Etnografisia menetelmiä kirjojen lukemiseen liittyvässä tutkimuksessa edustaa pitkäaikainen osallistuva havainnointi, jossa tutkimuksen kohteiden elämänpiiri tulee tutuksi ja pitkään jatkuneen läsnäolon myötä tutkijaan luotetaan. Tällöin saatetaan saavuttaa syvä ymmärrys tutkittavien sosiaalisista suhteista, toiminnan piiristä ja arvomaailmasta ja valtarakenteistakin. Tällaista tutkimusotetta edustava Elisabeth Long (2003) harjoitti osallistuvaa havainnointia vuosien ajan yhdysvaltalaisissa naisten lukupiireissä ja lisäksi haastatteli niiden osallistujia. Suomessa Suvi Ahola (2013) havainnoi lukupiirien toimintaa vierailemalla monissa niistä; varsinaisesti etnografisesta tutkimuksesta ei kuitenkaan ollut kysymys. Myös koulujen äidinkielen tunneilla on toteutettu pitkäaikaista havainnointia takarivin oppilaiden lukemiseen liittyvistä asenteista (Lakka 2024).

Kvalitatiivisten menetelmien rajoitukset – ja edut

Aineistojen rajallinen koko ja aineiston keruutapa asettavat väistämättä rajoituksia tulosten yleistettävyydelle. Aineistot ovat tyypil-

https://doi.org/10.21435/tl.304

lisesti tekstejä, ja niiden vertailtavuus kansainvälisten tutkimusten tuloksiin asettaa haasteita. Ei kuitenkaan ole niinkään, etteikö laadullisiin menetelmiin perustuvissa tutkimuksissa tehtyjä havaintoja voisi lainkaan verrata muissa maissa tehtyihin tutkimuksiin.

Laadulliset aineistot ovat väistämättä aina jollakin tavalla valikoituneita, mutta toisaalta niissä ei tavoitellakaan edustavuutta vaan mieluumminkin jonkin ilmiön ymmärtämistä tietyssä kulttuurisessa kontekstissa.

Joka tapauksessa laadullisilla aineistoilla ja menetelmillä voidaan saada lukemiseen liittyvistä merkityksenannoista ja lukemiskulttuurista tietoa ja ymmärrystä, jota kvantitatiivisilla menetelmillä analysoitavilla kyselyaineistoilla ei saavutettaisi. Kirjallisen maun kiinnittymisestä sosioekonomisiin ja demografisiin rakenteisiin on jo moneen kertaan tutkittua tietoa eri maista, mutta laadulliset menetelmät voivat kertoa, miten lukuhalua ylläpidetään, miksi lukeminen ei voisi vähempää kiinnostaa tai miksi lempikirjailijan teoksiin halutaan palata aina uudelleen. Näihin kysymyksiin vastatessa kansainvälisetkin vertailut ovat mahdollisia, kun vain muistaa, ettei laadullisilla menetelmillä ole tarkoitus tavoittaa tilastollisesti merkitseviä havaintoja.

Lopuksi

Tässä luvussa olemme keskittyneet esittelemään lukemistutkimuksen määrällisiä ja laadullisia aineistoja ja menetelmiä, ja haluammekin lopuksi vielä nostaa esiin erilaiset määrällisen ja laadullisen tutkimusotteen yhdistävät tavat tutkia lukemista. Niin sanottu monimenetelmällisyys (*mixed methods*) yleistyi yhteiskuntatieteiden piirissä viimeistään 1990-luvulle tultaessa: sen avulla pyrittiin uuttamaan määrällisistä aineistoista parempia tulkintoja ja toisaalta ymmärtämään usein väistämättä pienempien laadullisten aineistojen erityispiirteitä laajemmassa kontekstissa (esim. Hay 2016).

Käytännön esimerkki lukemistutkimuksessa käytetystä monimenetelmällisyydestä on jo mainittu Suomalainen maku -tutki-

https://doi.org/10.21435/tl.304

mus (Purhonen ym. 2014). Tätä varten tehtiin ensin fokusryhmähaastatteluja, joiden tarkoitus oli saada perustietoja monenlaisten suomalaisten kulttuurin kulutuksesta ja kulttuuriin liittyvistä puhetavoista, sitten laaja kansallisesti edustava kysely ja vielä sen jälkeen laaja kierros yksilöhaastatteluja, jotka puolestaan auttoivat tulkitsemaan kyselyaineistoa. Monimenetelmällisyyttä korosti yhdeksi analyysitavoista valittu moniulotteinen korrespondenssianalyysi, joka visualisoi kaikki kyselyaineiston vastaajat suureksi ”pilveksi”, jota voi tarkastella erilaisilla ulottuvuuksilla (esimerkiksi perinteinen vs. moderni, epälegitiimi vs. legitiimi) ja johon sitten voi merkitä yksittäiset haastateltavat. Samoin ”Muuttuva lukijuus” -hankkeessa yhdistettiin kvantitatiivinen aineisto ja suuri määrä laajan vastaajajoukon omin sanoin kirjoittamia vastauksia, jolloin lukemiskulttuuria ja lukemiseen liitettyjä merkityksiä oli mahdollista tarkastella syventävästi eri näkökulmista (Hiidenmaa ym. 2024; Linko & Lindh 2023; Lindh & Hiidenmaa 2023; Suomalainen 2022; 2025). Toisinaan laajoja, kansallisesti edustavien aineistojen tutkimushavaintoja, esimerkiksi lukemisen vähenemistä, on myös pyritty ymmärtämään syvällisemmin laadulliseen aineistoon tukeutumalla (Heikkilä 2024). Uskomme, että tällainen määrällisen ja laadullisen tutkimusotteen yhdistely voi olla erityisen hedelmällinen lähtökohta juuri lukemistutkimuksessa, jossa sekä yleiskuva suuren joukon lukemisesta että pienemmän ryhmän lukutavat ovat kiinnostavia.

Valittiin mikä aineisto ja menetelmä tahansa, on aina muistettava ottaa huomioon tutkimusetiikka, joka on jatkuvasti noussut tärkeämmäksi yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Varsinkin laadullisessa tutkimuksessa, jossa osallistujia on rajattu määrä, on tärkeää kiinnittää erityistä huomiota tutkittavien perusteelliseen informointiin, heidän anonymiteettiinsä sekä perusteelliseen aineistonhallintaan aina aineistonkeruusta sen loppusijoituspaikasta huolehtimiseen (Kuula 2001). Erityistä tarkkuutta tutkimusetiikan kannalta vaatii esimerkiksi lasten tai erilaisten haavoittuvien ryhmien tutkiminen. (Ks. myös Tutkimusetiikan käsitteet ja käytännöt -tietolaatikko.)

Lopuksi on hyvä todeta, että tutkimusaineiston valinta ja sen rajaus liittyy olennaisella tavalla tutkimuskysymysten muotoiluun. On tarkoituksenmukaista pohtia, minkälaisella aineistolla tutkimuskysymyksiin pystytään vastaamaan. Senkin jälkeen on hyvä pohtia aineiston rajausta eri näkökulmista: missä määrin tutkimustulokset ovat yleistettävissä koskemaan laajempaa joukkoa, ja onko aineisto edes jossain määrin vertailukelpoinen muissa tutkimuksissa käytettyjen aineistojen kanssa? Hyvä uutinen lukemistutkimuksesta kiinnostuneelle on se, että sopivista tutkimusaineistoista ja -menetelmistä vallitsee usein pikemminkin runsaudenpula kuin puute.

Lukuvinkkejä

Alasuutari, Pertti 1999. *Laadullinen tutkimus.* 3. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
Brinkmann, Svend 2013: *Qualitative interviewing.* Oxford: Oxford University Press.
Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 1988: *Teemahaastattelu.* 4. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
Kuula, Arja 2011: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys.* Tampere: Vastapaino.
Vehkalahti, Kimmo 2019: *Kyselytutkimuksen mittarit ja menetelmät*. Helsinki: FinnLectura.
Vilkka, Hanna 2007: *Tutki ja mittaa*. Helsinki: Tammi.

Kirjallisuus

Ahola, Suvi 2013: *Lukupiirien aika. Yhteisöllistä lukemista suomalaisissa lukupiireissä.* Helsinki: Avain.
Alasuutari, Pertti 1999: *Laadullinen tutkimus.* 3. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
Atkinson, Will 2016: The Structure of Literary Taste. Class, Gender and Reading in the UK. *Cultural Sociology* 10(2), 247–266. https://doi.org/10.1177/1749975516639083
Bourdieu, Pierre 1984: *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste.* London: Routledge & Kegan Paul.

Brinkmann, Svend 2013: *Qualitative interviewing.* Oxford: Oxford University Press.
Eskola, Katarina 1998: Ensimmäisten lukukertojen hurma. Teoksessa Eskola, Katarina (toim.) *Elämysten jäljillä*. Helsinki: SKS, 61–229.
Eskola, Katarina & Linko, Maaria 1986: *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieliitin ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä.* Helsinki: Tammi.
Eskola, Katarina 1990a: Literature and Interpretative Communities – Literary Communication. On Relevant Concepts and Empirical Applications in Finland. *Acta Sociologica* 33(4), 359–371. https://doi.org/10.1177/000169939003300407
Eskola, Katarina 1990b: *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon.* Helsinki: Tammi.
Flemmen, Magne, Jarness, Vegard & Rosenlund, Lennart 2018: Social space and cultural class divisions. The forms of capital and contemporary lifestyle differentiation. *British Journal of Sociology* 69(1), 124–153. https://doi.org/10.1111/1468-4446.12295
Ganzeboom, Harry B. G. 1982: Explaining differential participation in high-cultural activities. A confrontation of information-processing and status-seeking theories. Teoksessa Raub, Werner (toim.) *Theoretical models and empirical analyses*. Utrecht: E.S. Publications, 186–205.
Hay, M. Cameron (toim.) 2016: *Methods That Matter. Integrating Mixed Methods for More Effective Social Science Research*. Chicago: University of Chicago Press.
Heikkilä, Riie 2008: Puhuva ryhmä. Ryhmähaastattelun käytöstä sosiaalitieteellisessä tutkimusasetelmassa. *Sosiologia* 45(4): 292–305.
Heikkilä, Riie 2022: *Understanding cultural disengagement in an egalitarian society*. London: Palgrave.
Heikkilä, Riie 2024: *Miksi lakkasimme lukemasta? Sosiologinen tulkinta lukemisen muutoksesta*. Helsinki: Gaudeamus.
Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) 2023: *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus.
Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Linko, Maaria, Suomalainen, Roosa & Tossavainen, Timo 2024: Reading culture as shared ethos. A study of self-identified readers. *Poetics* 105(101912). https://doi.org/10.1016/j.poetic.2024.101912
Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 1988: *Teemahaastattelu.* 4. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
Hofferth, Sandra L. 2006: Response Bias in a Popular Indicator of Reading to Children. *Sociological Methodology* 36(1), 301–315. https://doi.org/10.1111/j.1467-9531.2006.00182.x

Jokinen, Kimmo 1994: Cultural uniformity, differentiation, and small national cultures. *Cultural Studies* 8, 208–219. https://doi.org/10.1080/09502389400490401

Kansainvälisiä aineistosarjoja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. www.fsd.tuni.fi/fi/aineistot/kansainvalisia-aineistosarjoja/. Viitattu 16.12.2025.

Keckman-Koivuniemi, Hannele & Kleemola, Mari 2006: *Opas kvantitatiivisten tutkimusaineistojen jatkokäyttöön*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. www.fsd.tuni.fi/fi/tietoarkisto/julkaisut/julkaisusarja/fsdjs02_jatkokaytto.pdf. Viitattu 16.12.2025.

Knulst, Wim & Kraaykamp Gerbert 1998: Trends in leisure reading. Forty years of research on reading in the Netherlands. *Poetics* 26(1), 21–41. https://doi.org/10.1016/S0304-422X(98)00008-4

Kraaykamp, Gerbert 2003: Literary socialization and reading preferences. Effects of parents, the library, and the school. *Poetics* 31(3–4), 235–257. https://doi.org/10.1016/S0304-422X(03)00033-0

Kraaykamp, Gerbert & Dijkstra Katinka 1999: Preferences in leisure time book reading. A study on the social differentiation in book reading for the Netherlands. *Poetics* 26(4), 203–234. https://doi.org/10.1016/S0304-422X(99)00002-9

Koskimaa, Raine 1998: *Seksiä, suhteita ja murha. Saksalaisia ja suomalaisia tulkintoja Rosa Liksomin kertomuksesta.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kuula, Arja 2011: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Lakka, Leea 2024: *Takarivin tekstikäytänteet*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/570892

Lindh, Ilona 2025: Lukemisen harrastajat kirjallisina matkailijoina. *Kulttuurintutkimus* 42(2), 4–16. https://journal.fi/kulttuurintutkimus/article/view/147417

Lindh, Ilona & Hiidenmaa, Pirjo 2023: Äänikirjojen kuuntelu osana lukemisen kulttuuria. *Kulttuurintutkimus* 40(1), 3–19. https://journal.fi/kulttuurintutkimus/article/view/117050

Linko, Maaria 1997: Laila Hietamiehen teokset voimanlähteenä. Teoksessa Eskola, Katarina & Peltonen, Eeva (toim.) *Aina uusi muisto. Kertomuksia menneen elämisestä meissä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 179–197.

Linko, Maaria 1998: *Aitojen elämysten kaipuu. Yleisön kuvataiteelle, kirjallisuudelle ja museoille antamat merkitykset.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Linko, Maaria 2016: *Tietokirjallisuuden näkyvyys selailukulttuurissa.* Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry. http://hdl.handle.net/10138/160806

Linko, Maaria 2023: Kirjabloggarit ja lukemisen sosiaalisuus. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 54–66.

Linko, Maaria & Lindh, Ilona 2024: Kirjojen suosittelu verkostomaisessa lukemiskulttuurissa. *Sosiologia* 61(1), 7–24. https://journal.fi/sosiologia/article/view/143926

Long, Elizabeth 2003: *Book Clubs. Women and the Uses of Reading in Everyday Life.* Chicago: The University of Chicago Press.

Mullan, Killian 2010: Families that read. A time diary analysis of young people's and parents' reading. *Journal of Research in Reading* 33(4), 414–430. https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.2010.01438.x

Nagel, Ineke & Verboord, Marc 2012: Reading behaviour from adolescence to early adulthood. A panel study of the impact of family and education on reading fiction books. *Acta Sociologica* 55(4), 351–365. https://doi.org/10.1177/0001699312456

Notten, Natascha & Kraaykamp, Gerbert 2010: Parental media socialization and educational attainment. Resource or disadvantage? *Research in Social Stratification and Mobility* 28(4), 453–464. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2010.07.001

Nummenmaa, Lauri, Holopainen, Martti & Pulkkinen, Pekka 2017: *Tilastollisten menetelmien perusteet*. 3. painos. Helsinki: Sanoma Pro.

Ollivier, Michèle 2008: Modes of openness to cultural diversity. Humanist, populist, practical, and indifferent. *Poetics* 36(2–3), 120–147. https://doi.org/10.1016/j.poetic.2008.02.005

Purhonen, Semi 2018: *Kulttuuri ja vapaa-aika Suomessa 2018*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD3820

Purhonen, Semi, Gronow, Jukka, Heikkilä, Riie, Kahma, Nina, Rahkonen, Keijo & Toikka, Arho 2014: *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.

Purhonen, Semi & Rahkonen, Keijo 2007: *Kulttuuri ja vapaa-aika Suomessa 2007*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD2953

Radway, Janice 1997: *Reading the romance. Women, patriarchy and popular literature.* London: Verso.

Sevänen, Erkki, Launis, Kati & Nurmi, Olli 2023: Lainaajien kaunokirjalliset suosikit pääkaupunkiseudun kirjastoissa. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Sintonen, Sara, Lindh, Ilona & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 181–206.

Southerton, Dale, Olsen, Wendy, Warde, Alan & Cheng, Shu-Li 2012: Practices and trajectories. A comparative analysis of reading in France, Norway, the Netherlands, the UK and the USA. *Journal of Consumer Culture* 12(3), 237–262. https://doi.org/10.1177/14695405124569

Stebbins, Robert A. 2013: *The committed reader. Reading for utility, pleasure, and fulfillment in the twenty-first century.* London: Bloomsbury Academic.

Stevenson, David 2019: The cultural non-participant. Critical logics and discursive subject identities. *Arts and the Market* 9(1), 50–64. https://doi.org/10.1108/AAM-01-2019-0002

Suomalainen, Roosa 2025: *"En mikään sunnuntailueskelija, vaikka sekin on ihan ok". Kirjojen lukemisen sosiokulttuuriset merkitykset.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/601953

Suomalainen, Roosa 2022: Ideaalilukijan jäljillä: Käsityksiä tekstinulkoisen lukijuuden ihanteista suomalaisessa lukemiskulttuurissa. *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja* 64, 161–181. https://doi.org/10.30673/sja.115645

Suomen virallinen tilasto (SVT). Helsinki: Tilastokeskus. https://stat.fi/meta/svt/index.html. Viitattu 16.12.2025.

Thumala Olave, María Angélica 2022: Reading Matters. Toward a Cultural Sociology of Reading. Teoksessa Thumala Olave, María Angélica (toim.) *The Cultural Sociology of Reading.* London: Palgrave Macmillan, 19–61. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13227-8_2

Toivonen, Timo 2013: Cohorts and reading time on the basis of the Finnish time use data 1979–2009. *Finnish Journal of Social Research* 6, 15–23. https://doi.org/10.51815/fjsr.110716

Tutkimusmenetelmien verkkokäsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/. Viitattu 12.12.2025

Vehkalahti, Kimmo 2019: *Kyselytutkimuksen mittarit ja menetelmät*. Helsinki: FinnLectura.

Vilkka, Hanna 2007: *Tutki ja mittaa*. Helsinki: Tammi.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Määrälliset menetelmät lukemisen psykologisessa tutkimuksessa

Jussi Valtonen
https://orcid.org/0000-0002-5241-370X
Elina Renko
https://orcid.org/0000-0002-1647-5639

Lukemiseen tarvittavia tiedonkäsittelyprosesseja on tutkittu kognitiivisessa psykologiassa erityisesti 1970-luvulta lähtien. Tässä luvussa esitellään määrällisiä kokeellisia menetelmiä, joilla lukemiseen tarvittavia kognitiivisia perusprosesseja on tarkasteltu sekä aivovaurio-potilailla että terveillä koehenkilöillä. Luvussa käsitellään lyhyesti myös määrällisiä menetelmiä, joilla kaunokirjallisuuden vaikutuksia sosiaaliseen kognitioon ja toisten mielenliikkeiden ymmärtämiseen on alettu tutkia.

Kaunokirjallisuutta ja psykologiaa voisi kuvitella läheisiksi toisilleen. Taitavien kirjailijoiden sanotaan usein tekevän psykologisia havaintoja. Niin Jane Austenin, Marcel Proustin kuin Anton Tšehovinkin on sanottu ennakoineen näkemyksiä, joihin psykologit ja aivotutkijat ovat paljon myöhemmin päätyneet (Jones 2017; Lehrer 2008; Lewis 2006). ”To study the way we read is to study the way the mind works”, toteaa kirjailija George Saunders (2021, 6) perustellessaan, miksi on hyödyllistä oppia tarkastelemaan yksityiskohtaisesti omaa kaunokirjallista lukuprosessiaan.

Yliopistoissa psykologian on kuitenkin pitkään erottanut kaunokirjallisuudesta ja humanistisista aloista kuilu, joka ei ole ollut vain hallinnollinen vaan myös metodologinen ja tieteenfilosofinen. Erityisesti kuluneen vuosisadan ajan akateemista psykologiaa on leimannut pyrkimys tavoitella luonnontieteiden kaltaista objektiivista ja yleistettävää, tulkitsijasta riippumatonta tietoa ih-

https://doi.org/10.21435/tl.304

misestä.[1] Psykologiasta haluttiin 1900-luvun ensimmäisistä vuosikymmenistä alkaen tehdä ”puhtaasti objektiivinen, kokeellinen luonnontieteen haara” (Watson 1913, 158), mikä on ajanut psykologit lähtökohtaisesti kauas kaunokirjallisuuden parista.

Pyrkimys kokeelliseksi luonnontieteeksi on merkinnyt erityisesti introspektion, omien mielenliikkeiden tarkastelemisen hylkäämistä psykologiassa tieteellisenä tutkimusmenetelmänä. Tämä johtuu osin siitä, että ymmärryksemme omista mielenliikkeistämme on rajallinen. Valtaosa aivojemme tekemästä tiedonkäsittelystä tapahtuu tietoisuutemme ulkopuolella, emmekä pääse näihin prosesseihin introspektiivisesti käsiksi vaikka haluaisimme. Monet tiedonkäsittelyprosesseista ovat niin nopeita, että olemme usein tietoisempia niiden lopputuloksista kuin itse prosesseista. Muun muassa näistä syistä kirjailija Saundersin menetelmää mielen tutkimiseksi – niin arvokas kuin se kirjailijalle ja kaunokirjallisuuden lukijalle onkin – on pidetty akateemiselle psykologialle mahdottomana muuten kuin yksityisen, harrastusluonteisen pohdiskelun mielessä tai mahdollisena inspiraationa tutkimusideoille.[2] Vielä behaviorismin valtakauden (1920–1960) jälkeenkin, jonka aikana käyttäytymistä tutkittiin ärsyke-reaktioketjujen näkökulmasta ja pitkälti eläinkokeilla,

1 Tämä on tietenkin yksinkertaistus: ala ei todellisuudessa ole koskaan ollut näin yksiääninen, vaan moninaiset tieteenfilosofiset näkökulmat ja pyrkimys psykologisten ilmiöiden monipuoliseen tutkimukseen ovat myös olleet läsnä tieteenalan historiassa sen alusta saakka. Kokeellisen psykologian isänä pidetty Wilhelm Wundt (1832–1920) perusti ensimmäisen kokeellisen psykologian laboratorion ja alan ensimmäisen tieteellisen julkaisusarjan. Hän ajatteli, että korkeimmat psyykkiset toiminnot, kuten ajattelu, ovat luonteeltaan kulttuurisidonnaisia ja että niitä tulisi siksi tutkia kansainpsykologian (*Völkerpsyhologie*) näkökulmasta, kulttuurisesti merkityksellistä toimintaa tulkitsevana tutkimuksena. Yhtäältä kaikki eivät ole myöhemminkään olleet vakuuttuneita siitä, että korkeampien psyykkisten toimintojen tutkiminen objektiivisin luonnontieteellisin keinoin tulisi johtamaan merkittävään edistykseen, vaikka samat menetelmät sopisivatkin hyvin havaintotoimintojen tutkimiseen (Fodor 1983).

2 Tämäkin on yksinkertaistus, koska käytännössä ihmisiä pyydetään psykologisissa tutkimuksissa jatkuvasti raportoimaan introspektiivisiä havaintojaan. Niihin ei kuitenkaan yleensä luoteta sellaisinaan, vaan niiden avulla voidaan seurata esimerkiksi kokeellisesti manipuloitavien muuttujien vaikutusta psykologisiin prosesseihin (ks. tietolaatikko Kokeellinen koeasetelma lukemisen psykologisessa tutkimuksessa).

https://doi.org/10.21435/tl.304

psykologit ovat olleet kiinnostuneempia niistä tiedonkäsittelyn perusprosesseista, joiden ansiosta lukeminen on lainkaan mahdollista kuin siitä, mitä lukija saa irti *Anna Kareninasta*.

Esittelemme tämän luvun alkuosassa menetelmiä, joilla lukemista on kognitiivisten perusprosessien tasolla psykologiassa tutkittu kokeellisesti määrällisin menetelmin. Kerromme sen jälkeen lyhyesti myös tutkimuksista, joissa määrällisiä menetelmiä on viime vuosikymmenen aikana psykologiassa sovellettu kysymään, vaikuttaako kaunokirjallisuuden lukeminen sosiaaliseen kognitioon, kuten toisten mielenliikkeiden ymmärtämiseen.

Lukemisen tutkimus kognitiivisessa (neuro)psykologiassa ja neurotieteessä

Lukemisen neuropsykologisen tutkimuksen katsotaan alkaneen 1890-luvulta. Ranskalainen neurologi Joseph Dejerine (1892) kuvasi potilaan, joka oli vasemmanpuoleisten aivoinfarktien seurauksena menettänyt kykynsä lukea mutta pystyi edelleen kirjoittamaan, puhumaan ja tunnistamaan esineitä. Havainto lukemiseen liittyvästä valikoidusta kognitiivisesta erityishäiriöstä on myöhemmin vahvistettu useissa muissa tutkimuksissa. Häiriötä kutsutaan termillä *aleksia ilman agrafiaa.* Nämä potilastapaukset ovat esimerkkejä siitä, että aivovaurio voi vaikuttaa ihmisen tiedonkäsittelykykyihin valikoidusti*:* osa henkisistä toiminnoista voi säilyä vaikka toiset menetettäisiin. Havainto muodostaa yhden niistä teoreettisista kulmakivistä, joiden varassa kognitiivista psykologiaa tehdään, oletuksen, jonka mukaan ihmisen tiedonkäsittelyjärjestelmä rakentuu (ainakin osin) toisistaan erillisistä ja itsenäisistä osamoduuleista.

Lukemista on tutkittu kognitiivisessa psykologiassa ja kognitiivisessa neuropsykologiassa erityisesti 1970-luvulta saakka. Kognition perustutkijoiden tavoitteena on ollut oppia ymmärtämään kaikkein perustavimpia tiedonkäsittelyprosesseja, joihin kirjoitetun tekstin ymmärtäminen perustuu. Kuten kognitiiviset neuropsykologit rooliaan yhdellä tutkimuksen osa-alueista kuvaavat: ”Niin mukavaa

https://doi.org/10.21435/tl.304

kuin olisikin pystyä selittämään, miten kääntäessään *Karamazovin veljesten* sivuja lukija oppii ymmärtämään, millaista oli elää Venäjän keisarikunnassa 1800-luvulla, tavoitteemme on tässä hiukan vaatimattomampi: selitys sille, kuinka kirjain tunnistetaan." (Finkbeiner & Coltheart 2009, 1.) Laajempi päämäärä tällä tutkimusalalla on ollut sen kognitiivisen kokonaisarkkitehtuurin rakenteen selvittäminen, jonka varassa neurologisesti terve ihminen voi ymmärtää lukemansa – tekstin sisällöstä ja lukijan yksilöllisistä kokemuksista, odotuksista ja lukutavasta riippumatta.

Yksi keskeisimmistä tutkimusmenetelmistä lukemisen kognition perustutkimuksessa ovat Dejerinen jälkeenkin olleet kontrolloidut, kokeelliset tutkimukset (ks. tietolaatikko Kokeellinen koeasetelma lukemisen psykologisessa tutkimuksessa) kognitiivisista häiriöistä kärsivillä aivovauriopotilailla (Nickels ym. 2022). Samaan tapaan kuin AIDS on auttanut lääketieteen tutkijoita ymmärtämään, kuinka ihmisen immuunijärjestelmä toimii, kognitiiviset häiriöt paljastavat ihmisen tiedonkäsittelyjärjestelmän rakenteesta ja toimintaperiaatteista asioita, joita olisi vaikeaa selvittää muilla menetelmillä (Coltheart 2001; Martin 2000; McCloskey 2001; Valtonen 2014). Siksi aivotoimintojen häiriöitä tutkimalla on opittu ymmärtämään tiedonkäsittelyprosesseja, joihin lukeminen perustuu (kuvio 1), ja tunnistamaan tapoja, joilla lukemiseen tarvittavat kognitiiviset prosessit voivat vaurioitua valikoidusti. Juuri lukemisen ja kielen kognitiota koskevat tieteelliset läpimurrot 1970- ja 1980-luvuilla johtivat siihen, että kiinnostus aivovauriopotilaiden kanssa tehtyyn tutkimukseen lisääntyi yleisemminkin (Nickels ym. 2022).

Aivovauriosta aiheutuneen kognitiivisen häiriön vuoksi neurologinen potilas saattaa esimerkiksi menettää kykynsä lukea kirjoitus- ja ääntöasultaan säännönmukaisia mutta merkityksettömiä epäsanoja (englannin kielessä esim. *slape*) mutta pystyä silti edelleen lukemaan virheettömästi kieleen kuuluvia sanoja, joiden ääntöasu ei ole läpinäkyvä (englannin kielessä esim. *yacht*). Koska toisilla potilailla taas on havaittu päinvastainen yhdistelmä – säilynyt kyky lukea epäsanoja ja heikentynyt kyky lukea oikeita sanoja – on voitu päätellä, että (lukemaan tottuneiden aikuisten) terveissä

https://doi.org/10.21435/tl.304

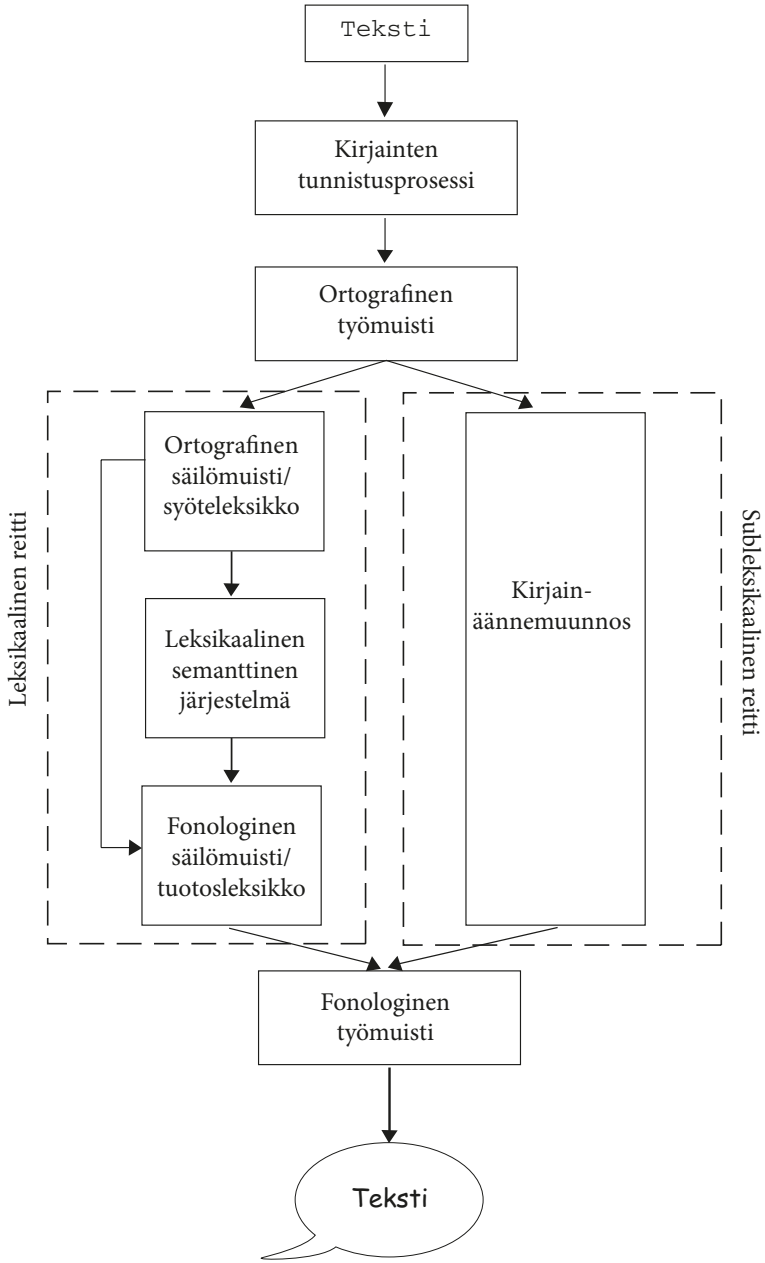

https://doi.org/10.21435/tl.304

aivoissa lukemiseen on käytettävissä kaksi eri reittiä (kuvio 1; Patterson ym. 2017).

On tärkeää, että neurologisilta potilailta saatuja tutkimustuloksia koetellaan kokeissa neurologisesti terveiden[3] koehenkilöiden kanssa ja päinvastoin. Koska tiedonhankintamenetelmät täydentävät toisiaan, yhdessä näistä tuloksista voidaan tehdä päätelmiä ihmisen tiedonkäsittelyjärjestelmän rakenteesta (McCloskey 2001).

Terveillä koehenkilöillä ja aivovauriopotilailla tehdyillä kokeellisilla tutkimuksilla onkin yhteensä saatu huomattava määrä tietoa kognitiivisista ja hermostollisista prosesseista, joiden ansiosta lukeminen on mahdollista. Lukemista tutkivat kognitiiviset (neuro)psykologit ovat selvittäneet muun muassa, millaisten

3 Raja neurologisesti terveen ja sairaan (tai tyypillisesti vs. epätyypillisesti kehittyneen) välillä ei ole yksiselitteinen. Kognitiivisessa neuropsykologiassa pyritään kuitenkin yleensä tutkimaan vain sellaisia potilaita (ja verrokkeja), joiden kohdalla ero olisi mahdollisimman selvä ja tulkinnanvaraisuus mahdollisimman vähäistä. Tutkimuspotilaat ovat tyypillisesti yksilöitä, joilla vakavan neurologisen sairauden aiheuttamat vauriot ovat osoitettavissa aivojen anatomisten rakenteiden tasolla ja joilla aivovaurion aiheuttamat muutokset henkisiin toimintoihin ovat selviä, äkillisiä ja todennettavissa neuropsykologisilla testeillä (ks. esim. Tsapkin & Rapp 2010).

◀ Kuvio 1. Malli yksittäisten sanojen lukemisen kognitiivisista mekanismeista aikuisilla (Hepner ym. 2017). Kirjainten tunnistusprosessit liittävät kirjainten näönvaraisesti havaitut hahmot niiden abstrakteihin edustumiin, jotka sisältävät tiedon kirjainten identiteeteistä ja järjestyksestä. Näitä edustumia pidetään aktiivisina ortografisessa työmuistissa, kunnes ne voidaan prosessoida kahta vaihtoehtoista reittiä.

***Leksikaalisessa reitissä* kieleen kuuluvat tutut sanat aktivoivat kirjainten tunnistuksen jälkeen sanan kirjoitetun hahmon edustuksen ja merkitysedustukset pitkäkestoisessa muistissa. Jos sana luetaan ääneen, sanaa vastaava edustuma aktivoituu fonologisessa säilömuistissa. Fonologinen edustuma voi aktivoitua myös suoralla linkillä ortografisesta säilömuistista. Reitti on ainakin osin itsenäinen niistä prosesseista, joita tarvitaan tuntemattomien sanojen (tai merkityksettömien kirjainjonojen) kääntämiseen ääänteiksi kirjainkohtaisesti *subleksikaalista kirjain-äännemuunnosreittiä* käyttämällä.**

https://doi.org/10.21435/tl.304

tiedonkäsittelyprosessien avulla yksittäiset kirjaimet tunnistetaan (Finkbeiner & Coltheart 2009), millaisessa muodossa kirjainten järjestystä (Caramazza & Hillis 1990; Fischer-Baum ym. 2011; Schubert & McCloskey 2013) ja sanoja ja morfeemeja koskeva tieto on edustettuna aivoissa (Allen & Badecker 2001), millaisten tiedonkäsittelyprosessien avulla ihmiset muuntavat näkemänsä tekstin äänteiksi ja merkityksiksi (Coltheart 2006; Rapp ym. 2001; Yong ym. 2013), millaisia lukemiseen liittyviä erityisvaikeuksia kognitiivisten prosessien valikoitu vaurioituminen saattaa aiheuttaa (Friedman & Lott 2015; Laine 2020; McCloskey & Rapp 2000) ja missä määrin lukemiseen ja kirjoittamiseen tarvittavat kognitiiviset prosessit ovat toisistaan itsenäisiä (Hepner ym. 2017).

Mitä tarkemmin lukemiseen tarvittavia tiedonkäsittelyprosesseja on tutkimuksen edetessä tunnistettu, sitä hienojakoisemmiksi alaprosesseiksi niitä on pystytty edelleen jaottelemaan. Esimerkiksi kun lukemisen kaksi eri reittiä jo tunnettiin, tutkijat pystyivät tarkentamaan teoriaa niiden toimintaperiaatteista löytäessään potilaita, joiden kyky lukea vokaaleja oli vaurioitunut valikoidusti mutta kyky lukea konsonantteja oli säilynyt (Khentov-Kraus & Friedmann 2018). Tämä viittaa siihen, että tuntemattomien sanojen lukemiseen käytettävä kirjain-äännemuunnosreitti näyttäisi käsittelevän vokaaleja ja konsonantteja toisistaan (osin) itsenäisesti.

Modernien aivokuvantamismenetelmien myötä on lisäksi voitu alkaa selvittää, mille alueille aivoissa lukemiseen tarvittavat tiedonkäsittelyprosessit anatomisesti paikantuvat (Hillis 2008; Rapp & Lipka 2011; Tsapkini & Rapp 2010). Kognitiivisten toimintojen perustutkimus on johtanut edistykseen myös kliinisessä työssä lukemiseen liittyvien erityishäiriöiden tunnistuksessa, diagnostiikassa ja kuntoutuksessa (Friedman & Lott 2015).

Kognition perustutkimukselle psykologian halu nojata kokeelliseen, luonnontieteelliseen tietoon on osoittautunut hyödylliseksi. Perustutkimuksellinen tieto lukemiseen tarvittavista tiedonkäsittelyn alaprosesseista on luonteeltaan sellaista, jota olisi ollut mahdotonta hankkia omia mielenliikkeitä tarkastelemalla, kyselytutkimuksilla, laadullisilla menetelmillä tai filosofisella analyysillä (ks.

https://doi.org/10.21435/tl.304

myös tietolaatikko Kokeellinen koeasetelma lukemisen psykologisessa tutkimuksessa). Tutkimus on osoittautunut hedelmälliseksi myös siksi, että eri menetelmien vahvuudet täydentävät tällä tutkimusalalla toisiaan.

Lukeminen, sanavarasto, sosiaalinen kognitio, empatia ja maailmankuva

Psykologit omaksuivat kognitiivisen vallankumouksen myötä 1950–1960-luvuilla metaforan ihmismielestä tietokoneena (esim. Pylyshyn 1984). Tämä johtoajatus on voimakkaasti ohjannut kognition tutkimusta kuluneet viisi vuosikymmentä. Niin hedelmällinen kuin strategia on lukemiseen tarvittavien kognitiivisten perusprosessien kohdalla ollutkin, se ei välttämättä sovi yhtä luontevasti sen tutkimiseen, mitä kaunokirjallisuuden *sisällöt* lukijoille merkitsevät. Jos haluaa ajatella ihmismieltä laskukoneen kaltaisena prosessorina ja hankkia sen toimintaperiaatteista yleistettävää, puolueetonta tietoa, kaunokirjallisen romaanin yksilölliset merkitykset lukijalle jäävät miltei automaattisesti tutkimusalueen ulkopuolelle. Rajausta voi pitää joko tieteenalojen välisenä luonnollisena työnjakona tai vakavana puutteena.[4]

Vuosituhannen vaihteen jälkeen kuitenkin kiinnostuttiin siitä, miten kirjallisten tekstien lukeminen vaikuttaa lukijoihin psykologisesti. Jo 1990-luvulla havaittiin, että (kaikenlainen) lukeminen oli yhteydessä laajempaan sanavarastoon ja yleistietoon (Stanovich ym. 1995). Kuluneen vuosikymmenen aikana psykologit ovat kiinnostuneet myös lukemisen aikana heräävistä tunteista (Kaakinen 2022) ja etsineet kaunokirjallisuuden lukemisen mahdollisia

4 Psykologi Mark Freeman (2020, 33) kertoo järkyttyneensä ensimmäisistä psykologian kursseistaan yliopistossa. Kirjallisuuden ja filosofian opinnoissa näki Freemanin mukaan edes jonkinlaisia elämän merkkejä, kun taas psykologiassa ei: ”In the latter, I found a shockingly and distressingly reduced view of human reality. Where were the *people*?”

https://doi.org/10.21435/tl.304

yhteyksiä sosiaaliseen kognitioon – kykyyn ymmärtää toisia ja itseään sekä havaita ja tulkita toisten tunteita, vaikuttimia ja mielenliikkeitä (Corcoran & Oatley 2019). Koska kaunokirjallisuus pystyy johdattamaan lukijan kuvittelemaan, millaista olisi olla toisen ihmisen asemassa tai kosketuksissa sellaisten mielentilojen, olosuhteiden ja maailmojen kanssa, joita lukija ei todellisuudessa ole kokenut – ”simuloimaan mahdollisia sosiaalisia maailmoja” (Oatley 2016; Oatley & Djikic 2018) – tutkijat ovat kysyneet, voisiko kaunokirjallisuuden lukeminen auttaa sosiaalisen kognition kehittymistä.

Hypoteesille on etsitty tukea muun muassa kyselytutkimuksista, joissa suurelta joukolta ihmisiä on joko kysytty heidän lukemisestaan tai arvioitu, kuinka hyvin he tunnistavat tunnettuja kirjailijoita ja heidän teoksiaan. Kun vastaukset pisteytetään, koehenkilöt voidaan asettaa jatkumolle sen mukaan, kuinka paljon he ovat lukeneet. Kun aineistoa kerätään riittävän suurelta ihmisjoukolta, vastauksista voidaan arvioida myös lukeneisuuden tilastollista yhteyttä muihin (psykologisiin) muuttujiin. Näissä tutkimuksissa ihmisten, jotka lukevat paljon tieto- tai erityisesti kaunokirjallisuutta, on havaittu saavan tilastollisesti hiukan muita korkeampia pisteitä esimerkiksi empatiaa ja mielen teoriaa eli toisten mielentilojen ymmärtämistä arvioivilla menetelmillä (Mar 2018; Mumper & Gerrig 2017). Buttrickin, Westgaten ja Oishin (2023) tutkimuksessa lähes kaikenlainen lukeminen lapsuudessa ennusti myöhemmin kehittyneempää kykyä empatiaan ja toisen näkökulmaan asettumiseen, mutta vain kaunokirjallisen fiktion pitkäaikainen ja laaja-alainen lukeminen ennusti lisäksi myös moniulotteisempaa maailmankuvaa.

Koska nämä tilastolliset yhteydet saattavat olla korrelatiivisia eivätkä kausaalisia (ts. tilastollinen yhteys ei välttämättä kerro syy-suhteesta[5]), psykologit ovat tehneet myös kokeellista tutkimusta sen

5 Klassinen esimerkki on jäätelön syöminen ja hukkumiskuolemat: vaikka ne korreloisivatkin keskenään, se ei johdu siitä, että jäätelön syöminen aiheuttaisi hukkumisia vaan siitä, että molemmat lisääntyvät kesällä. Kumpikaan ei siis selitä toisiaan, vaan kolmas muuttuja (kesä) selittää molempien lisääntymisen. Silloinkin kun kahden muuttujan välisen korrelaation takana todella on syy-yhteys, korrelaatio ei itsessään kerro, kumpi aiheuttaa kumpaa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

hypoteesin koettelemiseksi, että jo lyhytkin altistuminen kaunokirjalliselle fiktiolle johtaisi lisääntyneeseen empatiaan, kehittyneempään mielen teoriaan ja kohentuneeseen kykyyn asettua toisen asemaan (Dodell-Feder & Tamir 2018; Kidd & Castano 2013). Saadut tulokset ovat olleet osin ristiriitaisia, ja efektikoosta ja tulosten toistettavuudesta[6] keskustellaan (Dodell-Feder & Tamir 2018; Kidd & Castano 2019; Mar 2018; Panero ym. 2016; van Kuijk ym. 2018). Ei ole selvää, ovatko itsearviointikyselyt hyvä tapa operationalisoida[7] empatiaa tai kannattaako mielen teoriaa arvioida tehtävillä, joissa pyydetään tulkitsemaan ihmisten mielentiloja valokuvista silmien alueen perusteella. Jo yksin empatiaan psykologisena konstruktiona liittyy haastavia ontologisia ja metodologisia kysymyksiä (Cuff ym. 2016). Toisin kuin psykologiassa on usein oletettu, myöskään ”kaunokirjallinen fiktio”, ”populaarifiktio” ja ”tietokirjallisuus” eivät ole toisistaan erillisiä eivätkä toisaalta yhtenäisiä homogeenisiä kategorioita, jotka tekisivät kukin vain yhtä asiaa, siitä puhumattakaan, että ne tekisivät samaa kaikille.

Keskustelu näiden tutkimustulosten luotettavuudesta herättää muun muassa kysymyksen siitä, kuinka hyvin psykologisen määrällisen tutkimuksen yleiset perusoletukset soveltuvat kaunokirjallisuuden (vaikutusten) ymmärtämiseen.

6 Toistettavuudella viitataan oletukseen, jonka mukaan myös muiden tulisi saada samat tulokset, jos sama koe tehdään uudelleen täsmälleen samoilla menetelmillä. Oletus on yksi tieteellisen tutkimuksen kulmakivistä. Sen toteutumisesta käytännössä (ja tarvittavista uudistuksista) käydään parhaillaan tärkeää periaatteellista keskustelua (ks. esim. Nosek ym. 2022).

7 Operationalisoinnilla tarkoitetaan menetelmiä, joilla kiinnostuksen kohteena olevaa (tässä psykologista) ilmiötä yritetään käytännön tasolla arvioida. Esimerkiksi mielen teorian tutkimiseen voitaisiin kehittää monenlaisia muitakin (teoriassa ääretön määrä) menetelmiä kuin ne, joita tutkijat ovat tähän saakka käyttäneet. Jos tutkittava ilmiö operationalisoidaan huonosti, tutkimustulosten signaali-kohinasuhteesta voi tulla huono, se voi jättää ilmiöstä tärkeitä osa-alueita huomiotta, tai pahimmillaan tulokset eivät kerro itse ilmiöstä lainkaan.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lopuksi

Kognition perustutkimus on teoreettisesti varsin pitkällä verrattuna kaunokirjallisuuden vaikutusten tutkimukseen, joka on psykologiassa lapsenkengissään. Neuropsykologiset potilastutkimukset ovat kognition perustutkimuksessa muodostaneet yhden lukemisen tutkimuksen metodologisista kulmakivistä, joka on mahdollistanut tutkimusalan teoreettisen kehityksen, mutta vastaavanlaista vahvaa menetelmää ei toistaiseksi ole kaunokirjallisuuden psykologisten vaikutusten tutkimiseen.

Behaviorismilta perityistä lähtökohdista on ollut huomattavasti helpompaa tutkia, kuinka monessa sadassa millisekunnissa ihminen erottaa sanan epäsanasta kuin arvioida, kuinka taitavasti hän tulkitsee toisten motiiveja. Kognition tutkimuksessa on tunnistettu useita universaaleja, kaikille neurologisesti terveille ihmisille yhteisiä mekanismeja lukemiseen tarvittavista perusprosesseista, mutta ei ole samalla tavalla selvää, mitkä kaunokirjallisuuden vaikutuksista voisivat olla samalla tavoin universaaleja.

Onko (kaikella) kaunokirjallisuudella universaalisti yleistettäviä psykologisia vaikutuksia (kaikkiin) lukijoihin? Oletetaanko tällaisten vaikutusten pätevän myös eri kulttuureissa ja vaihtelevissa sosiaalisissa konteksteissa? Millaisin aineistoin, menetelmin ja oletuksin näitä kysymyksiä olisi hyödyllisintä tutkia?

Alan tutkijoiden mukaan psykologien on jatkossa löydettävä sekä vahvempia teoreettisia perustuksia että tarkempia tai monipuolisempia menetelmiä kaunokirjallisuuden tutkimiseen (Kaakinen 2022; Kidd 2019). Vahva teoreettinen perusta on olennainen myös määrällisten tutkimustulosten toistettavuudelle (Nosek ym. 2022).

Jos lukemista halutaan ymmärtää monipuolisesti, lukemisen psykologisen tutkimuksen kannattaa ottaa vakavasti myös se mahdollisuus, että tekstin vaikutusten kannalta on todennäköisesti merkittävää, millaisesta tekstistä on kyse, millainen lukija sitä lukee, millaisessa kontekstissa lukeminen tapahtuu ja kuinka yksilöllisiä ja ristiriitaisia kaunokirjallisen tekstin lukukokemuk-

https://doi.org/10.21435/tl.304

set voivat olla. Riippuu paitsi yksittäisestä teoksesta myös lukijan harjaantuneisuudesta, mihin tekstin käyttämistä (kauno)kirjallisista keinoista lukija reagoi ja miten. Taitavasti kirjoitettu kaunokirjallisuus myös usein horjuttaa vakiintuneita käsityksiämme sen sijaan että tuottaisi ennakoitavia vaikutuksia (Meretoja 2016) – mutta tämäkin riippuu siitä, millaisesta tekstistä on kyse ja miten lukija juuri sillä lukukerralla siihen reagoi. Tämänkaltaisten kysymysten huomioiminen on määrällisiin menetelmiin ja suurten koehenkilöotosten keskiarvoihin ja ryhmäkohtaisiin tilastollisiin eroihin nojaavalle psykologialle sisällöllisesti ja metodologisesti haastavaa.

Jotkut psykologit ovat avartaneet tieteenalan perspektiiviä ottamalla huomioon selvästi laajempia filosofian ja humanististen alojen näkökulmia kaunokirjallisuuteen ja lukemiseen (esim. Freeman 2020; Ihanus 2022). Laadullisia tutkimusmenetelmiä käsittelevässä luvussa me puolestamme pohdimme, miten niillä voidaan laajentaa psykologisia näkökulmia lukemisen tutkimukseen (ks. Renko & Valtonen tässä kirjassa).[8]

8 Tämä luku ja oheinen tietolaatikko on kirjoitettu osana hankkeita ”Health, Narrative and the Arts” (Jenny ja Antti Wihurin rahasto ja Taideyliopisto) sekä ”Sanoja terveyden tekijöille: Kaunokirjallisuus, terveydenhuolto ja demokratia” (Koneen Säätiö 2024–2026). Kiitämme rahoittajia tuesta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjallisuus

Allen, Mark & Badecker, William 2001: Morphology. The internal structure of words. Teoksessa Rapp, Brenda (toim.) *Handbook of cognitive neuropsychology. What deficits reveal about the human mind*. Philadelphia: Psychology Press, 211–232.

Buttrick, Nicholas, Westgate, Erin C. & Oishi, Shigehiro 2023: Reading Literary Fiction Is Associated With a More Complex Worldview. *Personality and Social Psychology Bulletin* 49(9), 1408–1420. https://doi.org/10.1177/01461672221106059

Caramazza, Alfonso & Hillis, Argye E. 1990: Spatial representation of words in the brain implied by studies of a unilateral neglect patient. *Nature* 346(6281), 267–269. https://doi.org/10.1038/346267a0

Coltheart, Max 2001: Assumptions and methods in cognitive neuropsychology. Teoksessa Rapp, Brenda (toim.) *Handbook of cognitive neuropsychology. What deficits reveal about the human mind*. Philadelphia: Psychology Press, 3–21.

Coltheart, Max 2006: Acquired dyslexias and the computational modelling of reading. *Cognitive Neuropsychology* 23(1), 96–109. https://doi.org/10.1080/02643290500202649

Corcoran, Rhiannon & Oatley, Keith 2019: Reading and Psychology I. Reading Minds. Fiction and Its Relation to the Mental Worlds of Self and Others. Teoksessa Billington, Josie (toim.) *Reading and mental health*. Cham: Palgrave Macmillan, 331–343. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21762-4_15

Cuff, Benjamin M. P., Brown, Sarah J., Taylor, Laura, & Howat, Douglas J. 2016: Empathy. A Review of the Concept. *Emotion Review* 8(2), 144–153. https://doi.org/10.1177/1754073914558466

Dejerine, Joseph Jules 1892: Contribution a l'etude anatomoclinique et clinique des differentes varietes de cecite verbale. *C.R. Hebdomadaire des Seances et Memoires de la Societe de Biologie* 4, 61–90.

Dodell-Feder, David & Tamir, Diana I. 2018: Fiction reading has a small positive impact on social cognition. A meta-analysis. *Journal of Experimental Psychology: General* 147(11), 1713–1727. https://doi.org/10.1037/xge0000395

Finkbeiner, Matthew & Coltheart, Max 2009: Letter recognition. From perception to representation. *Cognitive Neuropsychology* 26(1), 1–6. https://doi.org/10.1080/02643290902905294

Fischer-Baum, Simon, Charny, Jonathan & McCloskey, Michael 2011: Both-edges representation of letter position in reading. *Psychonomic Bulletin & Review* 18(6), 1083–1089. https://doi.org/10.3758/s13423-011-0160-3

Fodor, Jerry A. 1983: *The modularity of mind*. Boston: MIT press.

Freeman, Mark 2020: Psychology as literature. Narrative knowing and the project of the psychological humanities. Teoksessa Sugarman, Jeff & Martin, Jack (toim.) *A humanities approach to the psychology of personhood*. New York: Routledge, 30–48.

Friedman, Rhonda B., & Lott, Susan Nitzberg 2015: Clinical diagnosis and treatment of reading disorders. Teoksessa Hillis, Argye E. (toim.) *The Handbook of Adult Language Disorders.* 2. edition. New York: Psychology Press, 38–56.

Hepner, Christopher, McCloskey, Michael & Rapp, Brenda 2017: Do reading and spelling share orthographic representations? Evidence from developmental dysgraphia. *Cognitive Neuropsychology* 34(3-4), 119–143. https://doi.org/10.1080/02643294.2017.1375904

Hillis, Argye E. 2008: Cognitive processes underlying reading and writing and their neural substrates. Teoksessa Aminoff, Michael J., Boller, Francois, Swaab, Dick F., Goldenberg, Georg & Miller, Bruce L. (toim.) *Handbook of clinical neurology. Neuropsychology and behavioral neurology* 88. Amsterdam: Elsevier, 311–322. https://doi.org/10.1016/S0072-9752(07)88015-8

Ihanus, Juhani 2022: Lukemisen psykologiaa. Teoksessa Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani (toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön*. Tampere: Vastapaino, 85–110.

Jones, Wendy 2017: *Jane on the brain. Exploring the science of social intelligence with Jane Austen*. New York: Pegasus Books.

Kaakinen, Johanna 2022: Lukemisen vaikutukset. Emootiot, uppoutuminen ja sosiaalinen kognitio. Teoksessa Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani (toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön*. Tampere: Vastapaino, 111–125.

Khentov-Kraus, Lilach & Friedmann, Naama 2018: Vowel letter dyslexia. *Cognitive Neuropsychology* 35(5–6), 223–270. https://doi.org/10.1080/02643294.2018.1457517

Kidd, David Comer 2019: Investigating the psychological importance of literary and popular genre fiction. Teoksessa Billington, Josie (toim.) *Reading and mental health*. Cham: Palgrave Macmillan, 298–303.

Kidd, David Comer & Castano, Emanuele 2013: Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind. *Science* 342(6156), 377–380. https://doi.org/10.1126/science.1239918

Kidd, David Comer & Castano, Emanuele 2019: Reading literary fiction and theory of mind. Three preregistered replications and extensions of Kidd and Castano (2013). *Social Psychological and Personality Science* 10(4), 522–531.

van Kuijk, Iris, Verkoeijen, Peter, Dijkstra, Katinka & Zwaan, Rolf A. 2018: The Effect of Reading a Short Passage of Literary Fiction on Theory of Mind.

A Replication of Kidd and Castano (2013). *Collabra: Psychology* 4 (1), 7. https://doi.org/10.1525/collabra.117
Laine, Matti 2020: Kielelliset häiriöt. Teoksessa Jehkonen, Mervi, Saunamäki, Tiia & Hokkanen, Laura (toim.) *Kliininen neuropsykologia*. Helsinki: Duodecim.
Lehrer, Jonah 2008: *Proust was a neuroscientist*. New York: Houghton Nifflin.
Lewis, Bradley 2006: Listening to Chekhov. Narrative approaches to depression. *Literature and Medicine* 25(1), 46–71.
Mar, Raymond A. 2018: Stories and the Promotion of Social Cognition. *Current Directions in Psychological Science* 27(4), 257–262. https://doi.org/10.1177/0963721417749654
Martin, Randi C. 2000: Contributions from the Neuropsychology of Language and Memory to the Development of Cognitive Theory. *Journal of Memory and Language* 43(2), 149–156. https://doi.org/10.1006/jmla.2000.2735
McCloskey, Michael 2001: The future of cognitive neuropsychology. Teoksessa Rapp, Brenda (toim.) *The handbook of cognitive neuropsychology. What deficits reveal about the human mind*. Philadelphia: Psychology Press, 593–608.
McCloskey, Michael & Rapp, Brenda 2000: A visually based developmental reading deficit. *Journal of Memory and Language* 43(2), 157–181.
Meretoja, Hanna 2016: Kirjallisuus ja mahdollisen taju. Professoriluento 11.1. 2017, Turun yliopisto. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* (4), 67–72.
Mumper, Micah L. & Gerrig, Richard J. 2017: Leisure reading and social cognition. A meta-analysis. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts* 11(1), 109–120.
Nickels, Lyndsey, Fischer-Baum, Simon & Best, Wendy 2022: Single case studies are a powerful tool for developing, testing and extending theories. *Nature Reviews Psychology* 1(12), 733–747. https://doi.org/10.1038/s44159-022-00127-y
Nosek, Brian A., Hardwicke, Tom E., Moshontz, Hannah, Allard, Aurélien, Corker, Katherine S., Dreber, Anna, Fidler, Fiona, Hilgard, Joe, Kline Struhl, Melissa, Nuijten, Michèle B., Rohrer, Julia M., Romero, Felipe, Scheel, Anne M., Scherer, Laura D., Schönbrodt, Felix D. & Vazire, Simine 2022: Replicability, Robustness, and Reproducibility in Psychological Science. *Annual Review of Psychology* 73, 719–748. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020821-114157
Oatley, Keith 2016: Fiction. Simulation of Social Worlds. *Trends in Cognitive Sciences* 20(8), 618–628. https://doi.org/10.1016/j.tics.2016.06.002
Oatley, Keith & Djikic, Maja 2018: Psychology of Narrative Art. *Review of General Psychology* 22(2), 161–168. https://doi.org/10.1037/gpr0000113

Panero, Maria Eugenia, Weisberg, Deena Skolnick, Black, Jessica, Goldstein, Thalia R., Barnes, Jennifer L., Brownell, Hiram & Winner, Ellen 2016: Does reading a single passage of literary fiction really improve theory of mind? An attempt at replication. *Journal of Personality and Social Psychology* 111(5), e46–e54.

Patterson, Karalyn, Marshall, John C. & Coltheart, Max 2017: *Surface dyslexia. Neuropsychological and Cognitive Studies of Phonological Reading*. London: Routledge.

Pylyshyn, Zenon Walter 1984: Computation and Cognition: Toward a Foundation for Cognitive Science. Boston: MIT Press.

Rapp, Brenda, Folk, Jocelyn R. & Tainturier, Marie-Josèph 2001: Word reading. Teoksessa Rapp, Brenda (toim.) *Handbook of Cognitive Neuropsychology. What Deficits Reveal About the Human Mind*. Philadelphia: Psychology Press, 233–262.

Rapp, Brenda & Lipka, Kate 2011: The Literate Brain. The Relationship between Spelling and Reading. *Journal of Cognitive Neuroscience* 23(5), 1180–1197. https://doi.org/10.1162/jocn.2010.21507

Saunders, George 2021: *A Swim in a Pond in the Rain. In Which Four Russians Give a Master Class on Writing, Reading, and Life*. New York: Random House.

Schubert, Teresa & McCloskey, Michael 2013: Prelexical representations and processes in reading. Evidence from acquired dyslexia. *Cognitive Neuropsychology* 30(6), 360–395. https://doi.org/10.1080/02643294.2014.880677

Stanovich, Keith E., West, Richard F. & Harrison, Michele R. 1995: Knowledge growth and maintenance across the life span. The role of print exposure. *Developmental Psychology* 31(5), 811–826.

Tsapkini, Kyrana & Rapp, Brenda 2010: The orthography-specific functions of the left fusiform gyrus. Evidence of modality and category specificity. *Cortex* 46(2), 185–205. https://doi.org/10.1016/j.cortex.2009.02.025

Valtonen, Jussi 2014: Kuinka tutkia tervettä kognitiota vain yhden potilaan avulla. Tapaustutkimusten logiikka kognitiivisessa neuropsykologiassa. *Psykologia* 49(1), 23–39. https://www.finna.fi/Record/arto.013311715

Watson, John B. 1913: Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review* 20(2), 158–177.

Yong, Keir X. X., Warren, Jason D., Warrington, Elizabeth K. & Crutch, Sebastian J. 2013: Intact reading in patients with profound early visual dysfunction. *Cortex* 49(9), 2294–2306. https://doi.org/10.1016/j.cortex.2013.01.009

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kokeellinen tutkimusasetelma lukemisen psykologisessa tutkimuksessa

Jussi Valtonen
https://orcid.org/0000-0002-5241-370X
Elina Renko
https://orcid.org/0000-0002-1647-5639

Kokeellisessa tutkimuksessa psykologi tyypillisesti testaa hypoteesia, jonka mukaan tietty tekijä vaikuttaa ihmisen kognitioon tai käyttäytymiseen. Kokeellisessa tutkimuksessa kognitiivisista prosesseista ei siis hankita tietoa esimerkiksi kysymällä niistä suoraan koehenkilöiltä, vaan kiinnostuksen kohteena olevan tekijän vaikutusta tutkitaan *altistamalla* koehenkilöt tahallisesti *manipulaatiolle,* jotta saataisiin selville, kuinka se vaikuttaa ihmisiin.

Jos psykologi esimerkiksi haluaisi kokeellisesti selvittää, vaikuttaako sanojen yleisyys siihen, kuinka nopeasti ne tunnistetaan lukiessa, psykologi ei kysyisi ihmisiltä, mitä he arvelevat, vaan rakentaisi sen sijaan koeasetelman, jossa esitettyjen sanojen yleisyyttä manipuloitaisiin suoraan ja seurattaisiin, kuinka se vaikuttaisi sanojen tunnistamiseen.

Tällaisessa tutkimuksessa psykologi käyttäisi apunaan taajuussanastoja, joissa sanojen esiintymistiheys on esitetty. Psykologi voisi rakentaa koeasetelman, johon hän valitsisi (1) erittäin yleisesti, (2) keskitiheästi ja (3) erittäin harvoin kielessä esiintyviä sanoja. Psykologi voisi esittää näitä sanoja tietokoneen ruudulla yhden kerrallaan (satunnaisessa järjestyksessä), pyytää koehenkilöitä painamaan nappia niin nopeasti kuin pystyvät aina nähdessään merkityksellisen, kielessä esiintyvän oikean sanan ja mitata heidän reaktioaikansa mahdollisimman tarkasti. Psykologi sijoittaisi myös merkityksettömiä merkkijonoja oikeiden sanojen joukkoon varmistuakseen, että ihmiset todella lukevat sanat ja ymmärtävät lukemansa – ilman tätä tehtävää ihmiset voisivat painaa nappia

https://doi.org/10.21435/tl.304

heti nähdessään minkä tahansa ärsykkeen ilmaantuvan ruudulle, mikä ei kertoisi lukemiseen liittyvästä tiedonkäsittelystä vaan reaktionopeudesta näönvaraisiin ärsykkeisiin, joita ei tarvitse lukea.

Sanan yleisyyttä kutsutaan asetelmassa *riippumattomaksi* ja reaktioaikaa *riippuvaksi muuttujaksi.* Psykologin tavoite olisi selvittää, muuttuuko jälkimmäinen kun edellistä manipuloidaan.

Psykologi haluaisi lisäksi huolehtia siitä, että tulokset olisivat mahdollisimman *yleistettävät. Häiriömuuttujien* minimoimiseksi psykologi varmistaisi, että kaikki esitettävät sanat ovat vertailukelpoisia keskenään (esimerkiksi yhtä pitkiä, samaa sanaluokkaa jne.), jotta ainoa systemaattinen ero kolmen koetilanteen välillä olisi sanojen yleisyys. Jos joku koehenkilöistä esimerkiksi kärsisi neurologisesta sairaudesta, näkövammasta, lukemiseen liittyvästä erityisvaikeudesta tai muusta erityisestä tekijästä, joka voisi vaikuttaa tuloksiin, psykologi ei valitsisi häntä koehenkilöksi.

Vertaamalla tuloksia kolmesta eri koetilanteesta psykologi pääsisi tarkastelemaan, kuinka sanan yleisyys vaikutti koehenkilöiden reaktioaikoihin. Psykologi keskiarvoistaisi reaktioajat suurelta joukolta ihmisiä saadakseen mahdollisimman luotettavan arvion siitä, kuinka nopeasti ihmiset yleensä tehtävässä suoriutuvat. Hän tyypillisesti soveltaisi tilastomatemaattisia menetelmiä tuloksiin arvioidakseen, kuinka harvinaista olisi saada samanlaisia eroja tilanteiden välille puhtaasti sattumalta, koska hän haluaisi varmistaa, että reaktioajat todennäköisesti erosivat toisistaan nimenomaan kokeellisen manipulaation vuoksi. Ei haittaisi, vaikka jotkut koehenkilöt reagoisivat hitaammin kuin toiset, koska tämä olisi mahdollista ottaa tilastollisesti huomioon eri koetilanteita verrattaessa. Ja jos erot olisivat riittävän yhdenmukaiset ja otos riittävän suuri, ei haittaisi, vaikka yksittäisen koehenkilön tarkkaavaisuus olisikin ehkä jossakin kohdassa herpaantunut, koska riittävän suuressa aineistossa yksittäiset virheet eivät peittäisi johdonmukaisia eroja koetilanteiden välillä.

Jos tulosten valossa näyttäisi siltä, että koehenkilöt painoivat nappia sitä nopeammin, mitä yleisempiä sanat olivat, psykologi toteaisi, että sanan yleisyys näyttäisi vaikuttavan nopeuteen, jolla tunnistamme lukemamme sanat. (Näin myös on: ilmiö on tunnettu pitkään, ja sitä kutsutaan sanojen *yleisyysefektiksi*; Monsell, Doyle & Haggard, 1989.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

Yksi kokeellisen asetelman eduista on siinä, että jos koeasetelma on hyvin suunniteltu eivätkä ylimääräiset häiriömuuttujat pääse vahingossa vaikuttamaan tuloksiin, psykologilla on tulosten nojalla perusteita uskoa *syy-yhteyteen* sanan yleisyyden ja prosessointinopeuden välillä. Tämä johtuu siitä, että psykologi on itse aktiivisesti manipuloinut sanojen yleisyyttä ja nähnyt, kuinka tulokset muuttuvat säännönmukaisesti manipulaation seurauksena. Näin kokeellisilla asetelmilla voidaan saada tietoa ihmisen tiedonkäsittelyyn vaikuttavista tekijöistä, joista koehenkilöt eivät ole tietoisia ja joista he eivät osaisi luotettavasti itse kertoa.

Kirjallisuus

Monsell, Stephen, Doyle, Michael C. & Haggard, Patrick N. 1989: Effects of frequency on visual word recognition tasks. Where are they? *Journal of Experimental Psychology: General* 118(1), 43–71.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Silmänliikerekisteröinnit psykologisen lukemisen tutkimuksen välineenä

Johanna K. Kaakinen
https://orcid.org/0000-0002-2970-826X

Silmänliikkeet paljastavat ajallisesti hyvin täsmällistä tietoa siitä, miten lukijan tarkkaavaisuus suuntautuu kirjoitetun tekstin lukemisen aikana. Tässä luvussa kuvataan lyhyesti perustietoa lukemisesta havaintoprosessina ja tekijöistä, jotka vaikuttavat katseen ohjautumiseen kirjoitettua tekstiä luettaessa. Lisäksi kuvataan joitakin tutkimuksia, joissa tätä tutkimusmenetelmää on sovellettu nimenomaan kaunokirjallisuuden tutkimiseen. Lopuksi pohditaan silmänliikerekisteröinnin rajoituksia ja mahdollisuuksia.

Jo yli sata vuotta sitten Edmund Burke Huey oli sitä mieltä, että kirjoitetun tekstin lukemisen aikana tapahtuvien psykologisten prosessien tarkka kuvaaminen olisi yksi psykologiatieteen suurimmista saavutuksista (Huey 1908). Kirjassaan *The Psychology and Pedagogy of Reading* (1908) Huey kuvasi tutkimuksia, joissa oli yritetty selvittää lukemisen mysteeriä lukijan silmänliikkeitä rekisteröimällä.

Kirjoitetun tekstin lukeminen on monimutkainen prosessi, jossa yhdistyy lukuisia eri havainto- ja tiedonkäsittelytoimintoja. Lukijan täytyy pystyä tunnistamaan kirjaimia ja ymmärtämään niistä koostuvien sanojen merkityksiä. Pelkkä sanojen tunnistaminen ja niiden merkitysten ymmärtäminen ei kuitenkaan riitä, vaan sanoista on pystyttävä muodostamaan kielioppisääntöjen avulla lauseita ja lauseista edelleen tekstikokonaisuuksia. Tämä kaikki edellyttää havaintotoimintojen, tarkkaavaisuuden, työmuistin ja pitkäkestoisen muistin saumatonta yhteispeliä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Hueyn ajoista on tapahtunut niin teoreettista kuin teknologista kehitystä, mutta silmänliikkeiden rekisteröinti on edelleen ajankohtainen tutkimusmenetelmä lukemiseen liittyvien psykologisten prosessien selvittämisessä. Menetelmän avulla on mahdollista analysoida – jopa millisekuntien tarkkuudella – lukemisen aikaisia kognitiivisia prosesseja. Menetelmä perustuu oletukseen, jonka mukaan lukijan tarkkaavaisuus on kohdistunut siihen kohtaan tekstissä, johon hän on kullakin hetkellä suunnannut katseensa (*eye-mind hypothesis*; Just & Carpenter 1980). Tämän oletuksen nojalla silmänliikkeet tarjoavat ajallisesti hyvin täsmällistä tietoa tarkkaavaisuuden suuntautumisesta lukemisen aikana, ja menetelmää onkin käytetty paljon sanojen tunnistamiseen ja kieliopillisten sääntöjen soveltamiseen vaikuttavien tekijöiden tutkimiseen. Kirjallisuuden lukemisen tutkimiseen menetelmää on alettu soveltaa enemmän vasta viime aikoina.

Tässä luvussa kuvaan ensin yleisesti sitä, mitä silmänliikkeistä lukemisen aikana tiedetään, ja sen jälkeen esittelen esimerkkejä menetelmän soveltamisesta kirjallisuuden tutkimuksessa. Ennen yhteenvetoa käsittelen vielä silmänliikemenetelmän rajoituksia.

Silmänliikkeet lukemisen aikana

Lukijan omakohtainen kokemus voi olla, että lukemisen aikana katse liukuu tekstin yli sulavasti – toisinaan saatamme huomata pysähtyvämme tarkastelemaan jotakin kohtaa tarkemmin tai palaamme taaksepäin kertaamaan aiemmin lukemaamme. Todellisuudessa lukijan katse siirtyy tekstissä hyppäyksittäin: fiksaatiot eli silmän pysähdykset ja sakkadit eli nopeat silmänliikkeet vuorottelevat. Lukemisen aikana yhden fiksaation kesto on noin 200–300 millisekuntia (Rayner 1998; 2009). Sakkadit ovat räjähtäviä liikkeitä, joiden kesto riippuu sakkadin pituudesta. Lukemisen aikana sakkadin pituus on keskimäärin noin kaksi astetta ja kesto 20–30 millisekuntia. Suurin osa sakkadeista etenee lukusuuntaan, mutta noin 15 % suuntautuu tekstissä taaksepäin – näitä sakkadeja kut-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sutaan regressioiksi. Rivien lopusta lukijan katse siirtyy seuraavan rivin alkuun paluupyyhkäisyllä, joka on erityisen pitkä sakkadi. Sitä seuraa usein pieni korjaava silmänliike, jolla lukija kohdistaa katseensa rivin ensimmäiseen sanaan.

Käytännössä lukijan katse pysähtyy lähes jokaiseen sanaan tekstissä. Tämä johtuu siitä, että tarkan näön eli fovean alue kattaa vain noin kaksi astetta näkökentästä, mikä vastaa normaalilta lukuetäisyydeltä ja tavanomaisella fonttikoolla noin 5–7 merkin mittaista kirjainjonoa – eli yhtä keskimittaista sanaa. Tätä kauempaa on mahdollista hahmottaa kirjainten muotoja tai sanan pituus, mutta ei hienojakoisempaa tietoa. Jos lukijan on tarkoitus ymmärtää lukemaansa sana sanalta, silmiä on pakko liikutella, jotta kaikki sanat osuisivat tarkan näön alueelle. Pitkiin sanoihin, kuten yhdyssanoihin, joudutaan usein tekemään useampia fiksaatioita, sillä ne eivät mahdu tarkan näön alueelle yhdellä silmäyksellä (esim. Bertram & Hyönä 2003). Toisaalta lyhyisiin sanoihin ei välttämättä tehdä lainkaan fiksaatioita, sillä ne on saatettu tunnistaa jo edeltävään sanaan tehdyn fiksaation aikana.

Siihen, miten pitkäksi aikaa lukijan katse pysähtyy johonkin sanaan tekstissä, vaikuttavat sanan pituuden lisäksi monet muutkin asiat, kuten sanan yleisyys kielessä, ikä, jolloin sana on opittu, sekä sanan ennustettavuus ja uskottavuus lauseyhteydessä (Rayner 1998; 2008). Kun huomioidaan sanan pituus, katse pysähtyy pitemmäksi aikaa hyvin harvinaisiin kuin hyvin yleisiin sanoihin. Varhain opitut sanat luetaan nopeammin kuin myöhemmin sanavarastoon tulleet sanat. Myös sanan merkitys lauseyhteydessä vaikuttaa siihen, kuinka kauan katse viipyy sanassa. Lauseyhteydestä helposti ennustettavat sanat luetaan nopeammin kuin yllättävät sanat, kun taas lauseyhteydessä epäuskottaviin sanoihin silmät pysähtyvät pitemmäksi aikaa kuin lauseyhteyteen hyvin sopiviin sanoihin.

Myös sanan merkityksellä, kuten sen tunnesisällöllä, on yhteys fiksaatioaikoihin lukemisen aikana. Vaikuttaa siltä, että sanan tunnelatauksella on vaikutus sen lukunopeuteen. Silmänliikemenetelmää käyttäneissä tutkimuksissa on huomattu, että vahvasti tunnepitoiset sanat luetaan tekstissä nopeammin kuin neutraa-

https://doi.org/10.21435/tl.304

lit sanat (esim. Knickerbocker ym. 2015; Scott ym. 2012; Sheikh & Titone 2013; 2016; Yan & Sommer 2015; 2019).

Yksittäisten sanojen ominaisuuksien lisäksi myös sanan sijainti lauseessa vaikuttaa siihen tehtyjen fiksaatioiden kestoon. Lukijan katse pysähtyy virkkeen lopussa oleviin sanoihin hieman pitemmäksi aikaa verrattua siihen, että sama sana esiintyisi lauseen keskellä. Tämän ajatellaan heijastavan virkkeen merkityksen paketointia (*wrap-up*) ennen kuin lukija siirtyy seuraavaan virkkeeseen. (Rayner ym. 2000.) Paketoinnin aikana lukija yhdistää lukemansa virkkeen ja sen merkityksen tekstistä muodostamaansa mielen sisäiseen edustumaan, muistirepresentaatioon. Toisaalta viivyttelyä aiheuttaa lauseiden ja virkkeiden loppuun sijoittuva luonteva prosodinen tauko (Hirotani ym. 2006). Katseen siirtyminen tekstissä rytmittyy siis lause- ja virkejaon mukaan.

Katse ei välttämättä etene vain lukusuuntaan, vaan toisinaan tekstissä myös palataan taaksepäin joko lauseen sisällä edeltäviin sanoihin tai kauemmas tekstissä aiemmin luettuihin kohtiin. Sanojen väliset regressiot eli tekstissä taaksepäin palaamiset heijastelevat todennäköisesti luetun ymmärtämiseen liittyviä prosesseja. Jos takaisin palaamisen mahdollisuus estetään, lukijan on vaikeampi ymmärtää lukemaansa, erityisesti jos luettava teksti on vaikeaa (Schotter ym. 2014). Palaaminen tekstissä taaksepäin keskeisiin kohtiin, kuten asiatekstissä otsikoihin ja keskeisen asian ilmaiseviin topikkilauseisiin, onkin tekstin ymmärrystä lisäävä strategia (Hyönä, Lorch & Kaakinen 2002).

Tekstilajilla on huomattu olevan vaikutus siihen, millä tavalla lukijan katse tekstissä ohjautuu. Esimerkiksi runoutta ja kertomakirjallisuutta luetaan eri tavoin (esim. Blohm ym. 2022; Fechino ym. 2020; van't Jagt ym. 2014). Tämä liittyy toisaalta lukijan odotuksiin tekstilajiin sopivasta lukustrategiasta, toisaalta taas siihen, että tekstin prosodia heijastuu katseen ohjautumiseen lukemisen aikana.

Silmänliiketutkimusten perusteella siis tiedetään, että sanoihin tehtyjen fiksaatioiden kestoon lukemisen aikana vaikuttavat monet tekstin ominaisuuksiin liittyvät tekijät. Mitä lyhyempi, yleisempi, helpommin ennustettava, lauseyhteyteen paremmin sopiva ja

https://doi.org/10.21435/tl.304

tunnelatautuneempi sana on, sitä lyhyemmäksi aikaa lukijan katse siihen pysähtyy. Lauseiden lopuissa sijaitsevien sanojen kohdalla tehtävä lauseen merkityssisällön paketointi on sitä nopeampaa, mitä helpommin ymmärrettävä ja muistirepresentaatioon yhdistettävä lause on kyseessä. Tekstin ymmärtämisen kannalta on toisinaan tarpeellista ja hyödyllistä palata tekstissä taaksepäin.

Silmänliikerekisteröinnit kirjallisuuden lukemisen tutkimuksessa

Monissa aiemmissa silmänliiketutkimuksissa on keskitytty tarkastelemaan silmänliikkeitä yksittäisten lauseiden tai hyvin lyhyiden, tutkimustarkoituksiin kirjoitettujen eri ominaisuuksien suhteen kontrolloitujen tekstien lukemisen aikana. Edellä kuvailtujen lukemisen perusilmiöiden tunnistamiseksi on ollut pakko käyttää hyvin tarkasti kontrolloituja koeasetelmia, minkä takia on usein jouduttu tinkimään tekstien luonnollisuudesta. Kirjallisuuden lukemisen tutkimuksen kannalta kiinnostavampaa on kuitenkin se, mitä tapahtuu kun lukijalla on edessään aito kirjallinen teksti, jonka kautta lukija on vuorovaikutuksessa kirjoittajan kanssa. Lukija saattaa uppoutua tekstiin, ja se voi herättää lukijassa tunteita, kuten jännitystä, päähenkilön tunteiden myötäelämistä tai ihailua kirjoittajan taitavista sanavalinnoista. Näillä kokemuksilla voi olla merkittäviä vaikutuksia: lukijan eläytyminen tarinaan ja vahvat tunnekokemukset voivat vaikuttaa lukijan uskomuksiin ja asenteisiin (esim. Appel & Richter 2010; Green & Brock 2000). Tunteiden merkitys kirjallisuudessa onkin herättänyt erityistä kiinnostusta viime vuosina (ks. Hollsten & Helle 2016).

Silmänliikemenetelmää on viime aikoina käytetty yhä enemmän myös kirjallisuuden, kuten runouden (esim. Menninghaus & Wallot 2021; Müller ym. 2017; Xue ym. 2020) tai kertomakirjallisuuden, lukemisen tutkimiseen (esim. Ballenghein ym. 2023; van den Hoven ym. 2016; Mak & Willems 2019; Mézière, Kaakinen ym. 2025). Winfried Menninghaus ja Sebastian Wallot (2021) tutkivat kokeel-

https://doi.org/10.21435/tl.304

lisessa asetelmassa, miten runomitta ja loppusointu vaikuttavat runojen lukemiseen ja niiden esteettiseen arvostukseen. He manipuloivat runomittaa ja loppusointua ja vertailivat näin muodostettujen runoversioiden lukemista. Tulosten mukaan runomitta ja loppusointu vaikuttivat esimerkiksi siihen, kuinka kauan lukijan katse viipyili säkeen lopussa. Tämä heijastelee sitä, että prosodia rytmittää katseen siirtymistä tekstissä, vaikka tekstiä ei luettaisikaan ääneen.

Tekstien systemaattista manipulointia huolellisesti kontrolloidun kokeellisen asetelman muodostamiseksi on arvosteltu epäluonnollisuudesta, ja jotkut tutkijat ovatkin tehneet tutkimuksia myös alkuperäisillä kirjallisilla teksteillä. Esimerkiksi Emiel van den Hoven kollegoineen (2016) tutki silmänliikerekisteröintien avulla, miten lukijat reagoivat kirjallisuudellisiin kohtiin novelleissa. Tekstin kirjallisuudellisuudella (*literariness*) tarkoitetaan tekstin kielellisiä ominaispiirteitä, jotka tekevät siitä kaunokirjallisen. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi sanat, ilmaisut tai rakenteet, jotka poikkeavat tyylillisesti muusta tekstistä (eli kohosteisuus, *foregrounding*). Tutkimuksessa lukijoiden silmänliikkeet rekisteröitiin kolmen eri novellin lukemisen aikana. Novelleista tunnistettiin erillisessä analyysissä kohdat, jotka poikkesivat tyylillisesti muusta tekstistä, ja silmänliikerekisteröintien analyyseissä vertailtiin poikkeavien ja ei-poikkeavien kohtien lukemista. Lisäksi analyyseissä huomioitiin lukuisia tekijöitä, joiden aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään vaikuttavan fiksaatioaikoihin: näitä olivat esimerkiksi sanan yleisyys, pituus, tunnistettavuus ja sanan ennustettavuus lausekontekstissa. Näiden tekijöiden huomioiminen tilastollisissa analyyseissä mahdollisti nimenomaan kirjallisuudellisuuteen liittyvien vaikutusten eristämisen muista tekijöistä. Analyyseissä tutkijat keskittyivät kahteen silmänliikerekisteröinneistä saatuun muuttujaan: sanan ensikatseluaikaan ja sanaan tulevan regression todennäköisyyteen. Ensikatseluajan ajatellaan heijastavan sanan välitöntä prosessointia, kun taas regressioita tehdään usein silloin, kun lukijalla on jostakin syystä vaikeuksia ymmärtää lukemaansa.

Tutkimuksen (van den Hoven ym. 2016) tulokset osoittivat, että tekstissä tyylillisesti poikkeavissa kohdissa sanojen ensikatseluaika

https://doi.org/10.21435/tl.304

piteni. Lisäksi sanoihin tehtiin todennäköisemmin regressio, eli niihin palattiin uudelleen. Koska analyyseissä huomioitiin monia sanan ominaisuuksia, erot eivät selity esimerkiksi sillä, että kirjallisuudellisissa kohdissa sanat olisivat harvinaisempia, pitempiä tai yllättäviä ja kiinnittäisivät sen takia lukijan huomion. Erot näyttävät liittyvän nimenomaan kirjalliseen tyyliin. Vaikutuksissa oli kuitenkin merkittävää yksilöllistä vaihtelua lukijoiden välillä. Toisilla kirjallinen tyyli hidasti sanojen ensikatseluaikaa, toisilla taas nopeutti. Valitettavasti tutkijat eivät pystyneet selvittämään, mistä nämä erot oikein johtuivat.

Toinen tutkimusesimerkki on Marloes Makin ja Roel Willemsin (2019) tutkimus, jossa he selvittivät, miten lukijan taipumus uppoutua tarinaan heijastuu kertomusten lukemiseen. Tutkijat tunnistivat kertomuksista kohtia, joissa kuvaillaan motorista toimintaa, havaintojen tekemistä tai mentaalisia toimintoja. Lukijoiden silmänliikkeet rekisteröitiin kertomusten lukemisen aikana ja analyyseissä tarkasteltiin ensikatseluaikaa ja regressioiden todennäköisyyttä sanoissa, jotka esiintyivät näissä tekstin kohdissa. Lisäksi huomioitiin sanojen yleisyys, pituus ja ennustettavuus lausekontekstissa. Tulosten mukaan sanojen ensikatseluaika nopeutui kohdissa, joissa kuvailtiin motorisia toimintoja. Sanojen lukeminen sen sijaan hidastui kohdissa, joissa kuvailtiin havaintoja tai mentaalisia toimintoja. Kiinnostavaa tuloksissa oli se, että varsinkin mentaalisten toimintojen kuvausten kohdalla oli huomattavaa yksilöllistä vaihtelua lukijoiden välillä. Tuloksia tarkastellessaan Mak ja Willems (2019) huomasivat, että lukijoiden väliset yksilölliset erot mentaalisten kuvausten lukemisessa liittyivät siihen, kuinka vahvasti tarkkaavaisuus oli kiinnittynyt tekstin sisältöön lukemisen aikana, minkälaisia tunnekokemuksia teksti lukijassa herätti ja oliko lukijalla ylipäätään taipumus ottaa huomioon toisen henkilön näkökulma. Tarkkaavaisuuden suuntautuminen tekstiin ja myönteiset tunnekokemukset olivat yhteydessä mentaalisten kuvausten nopeampaan lukemiseen. Sen sijaan tekstin herättämä vahva tunnereaktio (esim. liikuttuminen) ja taipumus ottaa toisen henkilön näkökulma hidastivat mentaalisten kuvausten lukemista.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Makin ja Willemsin (2019) tutkimus osoitti, että uppoutumiseen liittyvät kokemukset heijastuvat lukijan silmänliikkeisiin. Tekstin piirteet, kuten se kuvaillaanko tekstissä mentaalista toimintaa, vaikuttavat lukijoihin eri tavoin riippuen siitä, kuinka vahvasti teksti on onnistunut kaappaamaan lukijan tarkkaavaisuuden puoleensa, minkälainen tunnereaktio lukijassa on virinnyt ja kuinka altis lukija on omaksumaan toisen henkilön näkökulman. Myös Diane Mézièren, Johanna Kaakisen ja kollegoiden (2025) tutkimus osoittaa, että lukijan mielessä virinneet ajatukset ja nimenomaan uppoutumiseen liittyvät kokemukset heijastuvat katseen ohjautumiseen lukemisen aikana.

Menetelmän rajoitukset ja haasteet

Silmänliikerekisteröinnin selkeä etu on, että se mahdollistaa lukemisen ajallisen jatkumon kuvaamisen: mihin lukijan katse pysähtyy ja minne lukija palaa tekstissä uudelleen? On kuitenkin hyvä muistaa, että kyseessä on reaktioaikamittaus ja että jonkin sanan lukemiseen käytetty aika ei sinällään välttämättä kerro mitään merkityksellistä niistä prosesseista, joita lukijan mielessä on käynnissä. Ei ole olemassa absoluuttisia raja-arvoja sille, mikä on ”normaali” fiksaatioaika, vaan yleensä tutkimuksissa vertaillaan lukemiseen käytetyn ajan eroja eri tilanteissa. Toisin sanoen usein pyritään rakentamaan koeasetelma, jossa mahdollisimman huolellisesti kontrolloidaan tekstin ominaisuudet ja manipuloidaan vain yhtä tekijää kerrallaan (esim. Menninghaus & Wallot 2021). Jos lukeminen hidastuu tämän yhden tekijän vaikutuksesta, voidaan päätellä, että se edellyttää jollakin tavalla monimutkaisempaa tai vaikeampaa prosessointia (Just & Carpenter 1980). Jos taas lukeminen nopeutuu, voidaan ajatella, että kyseinen tekijä sujuvoittaa lukemista tai tekstin prosessointia.

Aina ei kuitenkaan ole mahdollista, tai tutkija ei vain halua, manipuloida kirjailijan tekstiä. Tällöin voidaan rekisteröidä silmänliikkeet tekstin lukemisen aikana ja sen jälkeen tilastollisesti tarkastella eri tekijöiden vaikutusta esimerkiksi sanojen lukuaikaan (esim.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Mak & Willems 2019; Mézière, Kaakinen ym. 2025; van den Hoven ym. 2016). Yleensä tällaisissa tilastollisissa malleissa huomioidaan sanan lukemiseen käytettyyn aikaan yleisesti vaikuttavat tekijät, kuten sanan pituus, esiintymistiheys ja sijainti. Tutkimuskysymyksenä voi silloin olla se, vaikuttaako tutkijaa kiinnostava tekijä sanan lukuaikaan tai siihen palaamiseen vielä sen jälkeenkin, kun näiden muiden tekijöiden vaikutus on tilastollisesti huomioitu.

Lukijan katse voi kuitenkin pysähtyä tai palata tekstissä taaksepäin monesta syystä: joko siksi, että ymmärrys on häiriintynyt, tai siksi, että lukija tietoisesti käyttää ymmärrystä lisäävää strategiaa. Kirjallisuuden lukemisen kannalta oleellista on myös tekstistä nautiskelu tai kirjallisen tyylin ihailu, mikä voi hidastaa lukemista (esim. van den Hoven ym. 2016). Sen takia on tärkeää, että tutkimuksissa jollakin tavalla kontrolloitaisiin myös lukemisen lopputulosta eli luetun tekstin ymmärtämistä tai lukijan kokemusta. Yksinkertaisimmillaan tämä voi tarkoittaa johonkin helppoon tekstiä koskevaan kysymykseen vastaamista, luetun tekstin palauttamista muistista omin sanoin lukemisen jälkeen tai lukijan omaa arviota tekstin tai lukukokemuksen miellyttävyydestä. On myös mahdollista pyytää lukijaa raportoimaan ajatuksiaan tietyissä kohtaa tekstiä (Kaakinen & Hyönä 2005), jolloin silmänliikemittauksiin voidaan yhdistää verbaalisen raportoinnin laadullinen analyysi. Tällainen metodologinen triangulaatio voi antaa arvokasta tietoa siitä, minkälaisia psykologisia prosesseja lukijan mielessä on tietyllä hetkellä ollut käynnissä. Liittyykö esimerkiksi tekstissä palaaminen ymmärtämisen vaikeuksiin vai siihen, että lukija haluaa palata nautiskelemaan kirjoittajan taidokkaasta ilmaisusta?

On myös syytä pitää mielessä, että lukijan oletukset ja odotukset vaikuttavat siihen, miten tekstiä luetaan (esim. Kaakinen & Hyönä 2010). Sosiaalinen tilanne, annetut ohjeistukset ja myös lukijan käsitykset omista kyvyistään kaikki vaikuttavat siihen, millä tavalla lukija tilanteessa toimii ja suuntaa tarkkaavaisuuttaan (esim. Britt, Rouet & Durik 2017). Jos lukija odottaa saavansa hankalia kysymyksiä vastatakseen lukemisen jälkeen, hän lähestyy tekstiä eri tavalla kuin jos odotettavissa on helppoja kysymyksiä, ja tämä heijastuu

https://doi.org/10.21435/tl.304

lukijan silmänliikkeisiin (esim. Radach ym. 2008). Tämän takia on tärkeää miettiä, minkälainen ohjeistus tutkittaville annetaan. Usein tutkimuksissa ohjeistus on ”lukea niin, että ymmärrät lukemasi”. Eri ihmisille tämä voi kuitenkin tarkoittaa hyvin eri asioita, mikä aiheuttaa vaihtelua tuloksiin. Vähintä mitä tutkija voi tehdä, on miettiä tarkkaan, kuinka tutkittavat ohjeistetaan, ja raportoida ohjeistus tarkasti. Ohjeistus luonnollisesti riippuu siitä, minkälaisista ilmiöistä tutkija on kiinnostunut.

Lopuksi

Silmänliikkeiden rekisteröintiä on käytetty jo yli sadan vuoden ajan lukemisen tutkimiseen: Edmund Burke Huey esitteli vuonna 1908 julkaistussa kirjassaan tuloksia lukemista käsittelevistä silmänliiketutkimuksista. Monet kirjassa raportoiduista tutkimustuloksista ovat edelleen aivan päteviä, mutta Hueyn ajoista on tapahtunut tietenkin huikeaa teoreettista ja teknologista kehitystä. Menetelmä on nyt helpommin saatavilla entistä useammille lukemisesta kiinnostuneille tutkijoille, ja se tarjoaakin mahdollisuuksia monenlaisten kirjallisuuteen liittyvien ilmiöiden tarkasteluun. Esimerkkejä voisivat olla tekstin tunnesisällön vaikutukset lukijaan, tarinaan eläytymiseen tai ajatuksen harhailuun vaikuttavien tekijöiden ymmärtäminen tai lukijan mielessä olevan tehtävän tai virinneiden odotusten vaikutus lukemiseen.

Viimeaikaisin trendi lukemisen tutkimuksessa on silmänliikerekisteröintien yhdistäminen erilaisten fysiologisten mittausten, kuten sydämen sykkeen, ihon sähkönjohtavuuden tai elektroenkelografian (EEG), kanssa. Monimutkaisiin mittauksiin sovelletaan usein laskennallisia malleja, kuten koneoppimismalleja, joiden avulla valtavasta tutkimusaineistosta toivotaan löytyvän kiinnostavia ilmiöitä. Yksi esimerkki ovat tutkimukset, joissa silmänliikemittauksista yritetään tunnistaa hetkiä, jolloin lukijan ajatus harhailee (ks. Mézière, Hautala ym. 2025). Ajatuksen harhailun on ajateltu olevan keskeinen osa kirjallisuuskokemusta – se mahdollistaa esi-

https://doi.org/10.21435/tl.304

merkiksi luetun tekstin peilaamisen omien aiempien kokemusten valossa (Fabry & Kukkonen 2019). Lukijan mielessä tapahtuvien ilmiöiden mittaamiseen liittyy kuitenkin monenlaisia haasteita, joista keskeisin on teoreettisten käsitteiden operationalisointi. Kirjallisuuden kokemiseen liittyvien ilmiöiden kääntäminen mitattavaan muotoon ja empiiristen tulosten mielekäs tulkinta edellyttävät vahvaa teoreettista ymmärrystä niistä psykologisista prosesseista, joita erilaiset kirjallisuuden muodot voivat lukijan mielessä erilaisissa konteksteissa käynnistää. Parhaimmillaan empiirinen tutkimus ruokkii teoriakehitystä ja päinvastoin. Tässä luvussa en ole käsitellyt yleisiä kognitiivisia tai spesifejä kirjallisuuden lukemiseen liittyviä teorioita siitä yksinkertaisesta syystä, että tämän luvun tarkoitus oli tarjota lyhyt katsaus silmänliikemenetelmän käyttämiseen lukemisen tutkimuksessa.

Yhteenvetona voidaan todeta, että silmänliikemenetelmän avulla voidaan saada selville kiinnostavaa ja ajallisesti tarkkaa tietoa niistä kognitiivisista prosesseista, joita kirjallisuus lukijassa virittää. Aiemmat aihetta käsitelleet tutkimukset ovat osoittaneet, että niin tekstin ominaisuudet kuin lukijaan liittyvät yksilölliset tekijät vaikuttavat siihen, miten lukijan katse ohjautuu kirjallisuuden lukemisen aikana. Vaikka menetelmää on sovellettu lukemisen tutkimiseen jo pitkään, ymmärrämme vielä harmillisen huonosti niitä psykologisia ilmiöitä, joita kirjallisuus lukijan mielessä herättää. Psykologinen empiirinen tutkimus on perinteisesti suhtautunut teksteihin kokeellisesti manipuloitavina yksinkertaisina ärsykkeinä, ja kirjallisuudentutkimuksen tuottama ymmärrys tekstien luonteesta voisi ohjata psykologian tutkimusta uusille urille. Toisaalta psykologian empiiriset tutkimusmenetelmät voisivat hyödyttää tutkimusta, jossa selvitetään kirjallisuuden vaikutuksia. Tutkimukselle, joka yhdistää kirjallisuustieteen ja psykologian teorioita ja menetelmiä, olisi selkeästi tarvetta.

Kirjallisuus

Appel, Markus & Richter, Tobias 2010: Transportation and Need for Affect in Narrative Persuasion. A Mediated Moderation Model. *Media Psychology* 13(2), 101–135. https://doi.org/10.1080/15213261003799847

Ballenghein, Ugo, Kaakinen, Johanna K., Tissier, Geoffrey & Baccino, Thierry 2023: Fluctuation in cognitive engagement during listening and reading of erotica and horror stories. *Cognition and Emotion* 37(5), 874–890. https://doi.org/10.1080/02699931.2023.2215974

Blohm, Stefan, Versace, Stefano, Methner, Sanja, Wagner, Valentin, Schlesewsky, Mathias & Menninghaus, Winfried 2022: Reading Poetry and Prose. Eye Movements and Acoustic Evidence. *Discourse Processes* 59(3), 159–183. https://doi.org/10.1080/0163853X.2021.2015188

Bertram, Raymond & Hyönä, Jukka 2003: The length of a complex word modifies the role of morphological structure. Evidence from eye movements when reading short and long Finnish compounds. *Journal of Memory and Language* 48(3), 615–634. https://doi.org/10.1016/S0749-596X(02)00539-9

Britt, M. Anne, Rouet, Jean-Francois & Durik, Amanda 2017: *Literacy Beyond Text Comprehension. A Theory of Purposeful Reading*. New York: Routledge.

Fabry, Regina E. & Kukkonen, Karin 2019: Reconsidering the Mind-Wandering Reader. Predictive Processing, Probability Designs, and Enculturation. *Frontiers in Psychology* 9, 2648. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02648

Fechino, Marion, Jacobs, Arthur M. & Lüdtke, Jana 2020: Following in Jakobson and Lévi-Strauss' Footsteps. A Neurocognitive Poetics Investigation of Eye Movements During the Reading of Baudelaire's 'Les Chats'. *Journal of Eye Movement Research* 13(3), 1–19. https://doi.org/10.16910/jemr.13.3.4

Green, Melanie C. & Brock, Timothy C. 2000: The role of transportation in the persuasiveness of public narratives. *Journal of Personality and Social Psychology* 79(5), 701–721. https://doi.org/10.1037//0022-3514.79.5.701

Hirotani, Masako, Frazier, Lyn & Rayner, Keith 2006: Punctuation and intonation effects on clause and sentence wrap-up. Evidence from eye movements. *Journal of Memory and Language* 54(3), 425–443. https://doi.org/10.1016/j.jml.2005.12.001

Hollsten, Anna & Helle, Anna 2016: *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.

van den Hoven, Emiel, Hartung, Franziska, Burke, Michael & Willems, Roel M. 2016: Individual differences in sensitivity to style during literary reading: Insights from eye-tracking. *Collabra*, *2*(1), 25. https://doi.org/10.1525/collabra.39

Huey, Edmund Burke 1908: *The psychology and pedagogy of readin*g. Cambridge: MIT Press.

Hyönä, Jukka, Lorch Jr, Robert F. & Kaakinen, Johanna K. 2002: Individual differences in reading to summarize expository text. Evidence from eye fixation patterns. *Journal of Educational Psychology* 94(1), 44–55. https://doi.org/10.1037/0022-0663.94.1.44

van't Jagt, Ruth Koops, Hoeks, John C.J., Dorleijn, Gillis J. & Hendriks, Petra 2014: Look before you leap. How enjambment affects the processing of poetry. *Scientific Study of Literature* 4(1), 3–24. https://doi.org/10.1075/ssol.4.1.01jag

Just, Marcel A. & Carpenter, Patricia A. 1980: A theory of reading. From eye fixations to comprehension. *Psychological Review* 87(4), 329–354. https://doi.org/10.1037/0033-295X.87.4.329

Kaakinen, Johanna K. & Hyönä, Jukka 2005: Perspective Effects on Expository Text Comprehension. Evidence From Think-Aloud Protocols, Eyetracking, and Recall. *Discourse Processes* 40(3), 239–257. https://doi.org/10.1207/s15326950dp4003_4

Kaakinen, Johanna K. & Hyönä, Jukka 2010: Task effects on eye movements during reading. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 36(6), 1561–1566. https://doi.org/10.1037/a0020693

Knickerbocker, Hugh, Johnson, Rebecca L. & Altarriba, Jeanette 2015: Emotion effects during reading. Influence of an emotion target word on eye movements and processing. *Cognition and Emotion* 29(5), 784–806. https://doi.org/10.1080/02699931.2014.938023

Mak, Marloes & Willems, Roel M. 2019: Mental simulation during literary reading: Individual differences revealed with eye-tracking. *Language, Cognition and Neuroscience*, *34*(4), 511-535. https://doi.org/10.1080/23273798.2018.1552007

Menninghaus, Winfred & Wallot, Sebastian 2021: What the eyes reveal about (reading) poetry. *Poetics* 85, 101526. https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.101526

Mézière, Diane, Hautala, Niilo, Heikkilä, Timo & Kaakinen, Johanna K. 2025: Eye-movement markers of mind-wandering during reading. A meta-analysis. *Memory & Cognition*, 1–26. https://doi.org/10.3758/s13421-025-01797-8

Mézière, Diane, Kaakinen, Johanna K., Ranta, Emilia, Kukkonen, Karin, Smallwood, Jonathan & Simola, Jaana 2025: Do eye movements reflect readers' thoughts during reading? Evidence from multidimensional experience sampling and eye movements. *Consciousness and Cognition* 134, 103918. https://doi.org/10.1016/j.concog.2025.103918

Müller, Hermann J., Geyer, Thomas, Günter, Franziska, Kacian, Jim & Pieredes, Stella 2017: Reading English-Language Haiku: Processes of

Meaning Construction Revealed by Eye Movements. *Journal of Eye Movement Research* 10(1), 1–33. https://doi.org/10.16910/jemr.10.1.4

Radach, Ralph, Huestegge, Lynn & Reilly, Ronan Gabriel 2008: The role of global top-down factors in local eye-movement control in reading. *Psychological research* 72, 675–688. https://doi.org/10.1007/s00426-008-0173-3

Rayner, Keith 1998: Eye movements in reading and information processing. 20 years of research. *Psychological bulletin* 124(3), 372–422. https://doi.org/10.1037/0033-2909.124.3.372

Rayner, Keith 2009: The 35th Sir Frederick Bartlett Lecture. Eye movements and attention in reading, scene perception, and visual search. *Quarterly journal of experimental psychology* 62(8), 1457–1506. https://doi.org/10.1080/17470210902816461

Rayner, Keith, Kambe, Gretchen & Duffy, Susan A. 2000: The Effect of Clause Wrap-Up on Eye Movements during Reading. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology: Section A* 53(4), 1061–1080. https://doi.org/10.1080/713755934

Schotter, Elizabeth R., Tran, Randy & Rayner, Keith 2014: Don't Believe What You Read (Only Once). Comprehension Is Supported by Regressions During Reading. *Psychological science* 25(6), 1218–1226. https://doi.org/10.1177/0956797614531148

Scott, Graham G., O'Donnell, Patrick J. & Sereno, Sara C. 2012: Emotion words affect eye fixations during reading. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 38(3), 783–792. https://doi.org/10.1037/a0027209

Sheikh, Naveed A. & Titone, Debra A. 2013: Sensorimotor and linguistic information attenuate emotional word processing benefits. An eye-movement study. *Emotion* 13(6), 1107–1121. https://doi.org/10.1037/a0032417

Sheikh, Naveed A. & Titone, Debra 2016: The embodiment of emotional words in a second language. An eye-movement study. *Cognition and Emotion* 30(3), 488–500. https://doi.org/10.1080/02699931.2015.1018144

Xue, Shuwei, Jacobs, Arthur M. & Lüdtke, Jana 2020: What Is the Difference? Rereading Shakespeare's Sonnets. An Eye Tracking Study. *Frontiers in Psychology* 11, 511965. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00421

Yan, Ming & Sommer, Werner 2015: Parafoveal-on-foveal effects of emotional word semantics in reading Chinese sentences. Evidence from eye movements. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 41(4), 1237–1243. https://doi.org/10.1037/xlm0000095

Yan, Ming & Sommer, Werner 2019: The effects of emotional significance of foveal words on the parafoveal processing of N + 2 words in reading Chinese sentences. *Reading and Writing* 32(5), 1243–1256. https://doi.org/10.1007/s11145-018-9914-x

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjallisuudentutkijasta lukemistutkijaksi

Lukijoiden tuntemuksia tutkimassa

Olli Löytty
https://orcid.org/0000-0002-3135-2426

Mitä tapahtuu, kun kirjallisuudentutkijat lähtevät kentälle keräämään aineistoja ja haastattelemaan lukijoita? Tässä luvussa annetaan yksi esimerkki uudenlaisten tutkimusmenetelmien opettelusta ja tutkimuksen teossa kertyneistä havainnoista. Viisautta karttui paitsi tutkimusaiheesta myös tutkimuksen tekemisestä. Sen lisäksi, että tutkijat saivat tietää Emmi Itärannan *Teemestarin kirjan* (2012) lukiolaisissa herättämistä tuntemuksista, he oppivat paljon myös siitä, miten tutkimus olisi kannattanut tehdä. Lopuksi heitä odotti vielä yllätys: aineisto ei totellut heidän tutkimuskysymyksiään.

Kirjallisuudentutkimus on perinteisesti ollut kiinnostuneempi niin sanotuista implisiittisistä lukijoista ja tekstiin sisältyvistä lukijapositioista ja -konstruktioista kuin kirjoja lukevista ihmisistä. Tyypillisesti tutkija itse ajattelee toimivansa eräänlaisena esilukijana, joka kykenee erittelemään tekstistä avautuvia tulkinnallisia horisontteja. Vaikka tässä ei ole koko totuus kirjallisuudentutkimuksen piirissä harjoitetusta lukemisen tutkimuksesta (ks. esim. Kovalan ja Välisalon luku tässä teoksessa), tällainen mielikuva meillä oli, kun aloimme suunnitella lukiolaisten parissa tehtävää tutkimusta – emmekä arvanneet, kuinka moni tutkija pohti samaan aikaan samantapaisia kysymyksiä, kuten tämä kirja osoittaa.

Niin paradoksaaliselta kuin se ulkopuolisen korviin saattaa kuulostaa, kirjoja lukevat ihmisolennot ovat jääneet usein paitsioon kirjallisuudentutkimuksen piirissä tehdyssä lukemisen tutkimuksessa. Sitä vastoin julkinen keskustelu, samoin kuin kirjallisuuskäsitykset

https://doi.org/10.21435/tl.304

laajemmin, sisältää usein vahvoja oletuksia lukemisen myönteisistä vaikutuksista: sen ajatellaan parantavan lukijoiden itsetuntemusta ja kehittävän empatiakykyä. Me halusimme tutkimuksellamme selvittää, onko asia todella näin.

Meitä kiinnosti, millaisia vaikutuksia ilmastonmuutoksen seurauksia kuvaavalla kirjallisuudella on nuoriin lukijoihin ja millaisia ajatuksia ja tunteita se heissä herättää – jos ylipäänsä herättää minkäänlaisia tunteita. Asiaa selvittääksemme visioimme eräänlaista lukemisen antropologiaa, jossa mennään paikan päälle kouluihin ja kysytään lukiolaisilta heidän tuntemuksistaan tekstin äärellä. Perustimme Toni Lahtisen johdolla tutkimushankkeen, joka sai maailmaa syleileväksi otsikokseen ”Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella” ja kolmivuotisen rahoituksen Koneen Säätiöltä.[1] Lukiolaisille tarjottavaksi ”koepalaksi” valitsimme Emmi Itärannan vuonna 2012 ilmestyneen romaanin *Teemestarin kirja*, joka maalaa pelottavan skenaarion siitä, mitä Suomen alueella voi tulevaisuudessa tapahtua, jos nykyistä elonkehää kuluttavaa elämäntapaa jatketaan. Itärannan romaani oli erityisen sopiva fiktion vaikutusten tutkimukselle, sillä siinä hyödynnetään useita nimenomaan kaunokirjallisuudelle tyypillisiä kohosteisia keinoja, kuten poeettista kieltä ja elliptistä kerrontaa. Teos siis jättää mielikuvitukselle liikkumatilaa. Mutta mikä olisi paras mahdollinen tapa tutkia lukiolaisten lukukokemuksia?

Uudenlaista aineistoajattelua opettelemassa

Tutkimusta suunnitellessamme katsoimme mallia niin kutsutusta empiirisestä ekokritiikistä, jossa tutkitaan ekokritiikistä tuttuja aiheita, kuten kirjallisuudessa rakentuvia käsityksiä luonnosta ja ihmisten luontosuhteista, mutta yhteiskuntatieteissä käytetyin

1 Toni Lahtinen (PI), Anna Helle, Olli Löytty, Aino-Kaisa Koistinen, Panu Pihkala ja Veli-Matti Värri. Anna Helle, Toni Lahtinen ja Olli Löytty keräsivät aineiston. Ks. lisää hankkeen toiminnasta: kirjallisuusjailmastokriisi.fi.

https://doi.org/10.21435/tl.304

menetelmin.[2] Aineistonkeruumenetelmiksi valitsimme kirjoitustehtävän, kyselyt ja ryhmähaastattelut, sillä niiden avulla saisimme lukiolaisten äänen kuuluviin kahdella eri tavalla: kirjoitustehtävää laatiessaan ja kyselyyn vastatessaan heillä olisi mahdollisuus harkita ja muotoilla sanomisiaan, kun taas haastattelutilanteessa mielipiteiden ilmaiseminen olisi vapaampaa. Keskeinen ero kirjoittamalla ja haastattelemalla kerättyjen aineistojen välillä olisi tässä tapauksessa se, että kirjoitukset ja kyselyn vastaukset kulkisivat myös opettajan silmien editse, eli niillä voisi olla vaikutusta esimerkiksi oppilaan arvosanoihin, kun taas haastattelutilanteissa opettaja ei ollut läsnä ja oppilaat saattoivat lausua ääneen myös äidinkielenopetuksessa vallitsevien normien vastaisia mielipiteitä.

Määrällistä ja laadullista analyysia yhdistävien kysely- ja haastattelututkimusten menetelmien soveltaminen merkitsi meille uuden opettelua paitsi tutkimuksen käytännöissä myös tutkimuksellisessa ajattelussa. Esimerkiksi tutkimuslupien pyytäminen, kyselykaavakkeiden muotoileminen ja ylipäänsä aineiston kerääminen ja hallinta oli meille uutta, samoin kuin lukijoiden kasvokkainen kohtaaminen. Tutkimustaitojen opettelun lisäksi ideamme toteuttaminen vaati myös tietokäytäntöjä koskevia teoreettisia pohdintoja. Tietokäytännöillä viitataan siihen, miten tietoa hankitaan, muokataan, rakennetaan ja käytetään (Alastalo & Åkerman 2011). Ja kun ollaan tekemisissä elävien ihmisten kanssa, tutkimuksessa on huomioitava monenlaisia eettisiä kysymyksiä, jotka liittyvät muun muassa tietosuojaan.

Vaikka työskentelimme periaatteessa tuttujen asioiden kanssa ja puhuimme hyvin tuntemastamme kulttuurisesta ilmiöstä, kirjallisuudesta, empiirisen tutkimuksen tekeminen merkitsi meille väistämättä omien tutkimuksellisten ennakko-oletusten ja käytänteiden uudelleenarviointia. Tutkimukseemme sisältyvät menetelmälliset valinnat herättivät prosessin aikana pohdintoja siitä, miten empii-

2 Koska empiirinen ekokritiikki on hyvin nuori ja innostava tutkimusala, halusimme lanseerata sen näyttävästi suomalaiseen tutkimukseen toimittamalla ensi töiksemme sille omistetun julkaisun (Lahtinen & Löytty 2022).

https://doi.org/10.21435/tl.304

risen aineiston käyttö tulkintojen pohjana eroaa lähiluvun periaatteisiin nojaavasta tekstianalyysista, jossa ensisijaisina kohteina ovat julkaistut tekstit.

Esimerkiksi kysymys jonkin otoksen riittävyydestä tai aineiston perusteella esitetyn tulkinnan yleistettävyydestä nousee esiin eri tavalla silloin, kun kyse on rajatusta ihmisjoukosta kerätystä kyselystä, verrattuna siihen, kun kohteena on valmis kulttuurituote. Vaikka myös perinteisempiä metodeja harjoittavalla kirjallisuustieteilijällä on tutkittavanaan jokin rajattu aineisto, kuten kirjailijan tai teeman perusteella valittu joukko tekstejä, tutkimuskysymyksen suhde kyseisiin teksteihin on toisenlainen kuin empiirisesti kerätyn aineiston kohdalla. Erilaiset aineistot valitaan toisistaan poikkeavin perustein ja niiltä kysytään erilaisia kysymyksiä. Kirjallisuudentutkimuksessa onkin usein perusteltua puhua pikemmin tutkimuskohteesta kuin -aineistosta. Tällä on vaikutuksensa siihen, miten tutkimus esitetään kirjallisesti.

Eri tieteenalojen diskursiivisia käytänteitä onkin syytä tarkastella myös tekstilajien eroina. Siitä huolimatta, että nykyään humanististen tieteenalojen artikkeleissa seurataan yhä julkilausutummin luonnontieteistä omaksuttuja diskursiivisia ja rakenteellisia malleja, poikkeavat ne toisistaan paitsi retoriikaltaan myös argumenttien rakentamistavoissaan. Yhtenä erona on se, että empiiriseen aineistoon perustuvassa tutkimusartikkelissa on ihanteena, että kaikki teoreettiset ja metodologiset työkalut esitellään heti aluksi ja loppuosa artikkelista on aineiston analyysia – kuvaus siitä, miten työkaluja on käytetty ja mitä niiden avulla on saatu selville. Lähilukuun perustuvan kirjallisuusanalyysin avuksi saatetaan puolestaan nostaa erilaisia tutkimuslähteitä ja vertailuaineistoja, jolloin vuoropuhelu aiempien tulkintojen ja mahdollisten eriävien näkemysten kanssa jatkuu pitkin matkaa. Erot tieteellisten artikkelien tekstilajien välillä vaikuttaisivat olevan sitä suurempia, mitä enemmän juuri aineistoa ja sen valintaprosessia koskevat lähtökohtaiset valinnat poikkeavat toisistaan.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tutkimuksellinen konteksti: empiirinen ekokritiikki ja affektitutkimus

Tutkimusta ei tehdä koskaan erillään muista, vaan se kiinnittyy jo määritelmällisesti osaksi samaa aihepiiriä käsittelevää tai samaa menetelmää käyttävää tiedeyhteisöä. Venäläistä ihmesatua tutkimuksen tekeminen muistuttaakin sikäli, että myös siinä eteneminen ja päämäärän saavuttaminen edellyttävät monenlaisten auttajien panosta. Auttajien rooli tulee erityisen näkyväksi tilanteissa, joissa ei tiedä, miten edetä. Apuvoimina voivat toimia vaikkapa tutkimuskysymyksiin soveltuvat teoriat ja menetelmät, mutta käytännössä tarvitaan usein myös kollegiaalista vertaistukea. Koska kirjallisuustieteellinen koulutuksemme ei ollut sisältänyt juurikaan empiirisen tutkimuksen opintoja, etsimme apua paitsi menetelmäoppaista myös empiirisiä tutkimusmenetelmiä harjoittavilta tutkijoilta.

Empiirisessä ekokritiikissä on 2010-luvun loppupuolelta alkaen tehty uraauurtavaa tutkimusta muun muassa siitä, miten ilmastofiktion lukeminen vaikuttaa lukijoiden asenteisiin ja käytökseen ja saako kerronnallinen empatia lukijat välittämään ei-inhimillisten olentojen ahdingosta. Tutkimussuunnan tähänastisia opetuksia ja tuloksia on kerätty teokseen *Empirical Ecocriticism* (Schneider-Mayerson ym. 2023), jonka tekijöiden joukossa olevia Wojciech Małeckia, Matthew Schneider-Mayersonia ja Alexa Weik von Mossneria voidaan pitää alan keskeisimpinä tutkijoina (ks. myös Lahtinen & Löytty 2024).[3] Toistaiseksi empiiristä ekoritiikkiä on kuitenkin tehty niin vähän, että se on suhteellisen helppo ottaa tiedollisesti haltuun. Samalla tutkimusperinteen vakiintumattomuus jättää tutkijalle vapaat kädet ideoida ja soveltaa sen piirissä tehtyä tutkimusta.

Empiirisen ekokritiikin lisäksi toisen keskeisen tutkimuksellisen kontekstin hankkeellemme on muodostanut affektien tutkimus.

3 Joskus myös yksittäinen artikkeli voi toimia tärkeänä esikuvana ja inspiraation lähteenä. Kaisa Hiltusen ja Minna Rainion artikkeli ”Toivon ja tuhon näkymiä. Luontosuhde ja ympäristötietoisuus kolmen ekoelokuvan vastaanotossa” (2022) sisälsi käyttökelpoisen mallin käyttämällemme kyselykaavakkeelle.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Ihmistieteissä 2000-luvun alkupuolella koetun niin kutsutun affektiivisen käänteen myötä kirjallisuudentutkimuksessa on alettu yhä enemmän tutkia kirjallisuuden lukijoissa herättämiä tuntemuksia (ks. Helle & Hollsten 2016). Vähitellen myös ympäristöaiheiden synnyttämät tunteet ovat saaneet kasvavaa huomiota (Pihkala & Helle 2022, 35–36). Meitä kiinnosti nimenomaan se, millaisia ajatuksia ja tuntemuksia *Teemestarin kirja* saa lukiolaisissa aikaan. Esioletukseksi voinee kutsua julkisuudessakin usein mainittua käsitystä siitä, että nuorison valtavirran suhdetta tulevaisuuteen leimaa nykyään jonkinasteinen ilmastoahdistus (ks. esim. Hyry 2019).

Vertaisapua suunnitteluun ja toteutukseen

Käytännön asioissa käännyimme menetelmäoppaiden puoleen, joita on – kiitos tiedekustantajien – runsaasti olemassa myös suomenkielisinä. Esimerkiksi yhdestä oppaasta (Pietilä 2017, 117) löysimme tukea ryhmähaastatteluiden yhteydessä havaitsemaamme ja usein toistuneeseen tilanteeseen, jossa yksi oppilaista otti eräänlaisen mielipidejohtajan roolin ja muut ryhmän jäsenet myötäilivät hänen näkemyksiään. Puhetilan itselleen vallannut opiskelija saattoi esimerkiksi todeta, ettei kirja tehnyt häneen mitään vaikutusta, jolloin muut ryhmän jäsenet ilmoittivat olevansa samaa mieltä. Tällaisissa tilanteissa yritimme keventää tunnelmaa huumorilla, mutta emme osanneet aina ratkaista lukkiutuneita tilanteita niiden noin 20 minuutin aikana, jotka kullekin ryhmähaastattelulle oli varattu. Koulussa järjestetty haastattelututkimus eroaakin esimerkiksi aikuisten kanssa tehdystä lukupiiritutkimuksesta siinä, että osallistujat eivät ole mukana vapaaehtoisesti.[4]

Kiitoksen vertaisavusta ansaitsevat myös empiirisen ekokritiikin pioneerit, jotka ovat nähneet vaivaa selittääkseen tutkimustensa

4 Tosin sanoimme lukiolaisille ennen ryhmähaastatteluja, että niihin osallistuminen on vapaaehtoista, mutta käytännössä kouluympäristössä osallistumisesta kieltäytyminen ei ollut aito vaihtoehto.

https://doi.org/10.21435/tl.304

rakentumista ja toimivat näin itse pedagogisina malleina. Esimerkiksi Wojciech Małeckin ja kumppaneiden tutkimuksessa *Human Minds and Animal Stories. How Narratives Make Us Care About Other Species* (2019) selostetaan korostuneen didaktisesti tutkimuksen avainkäsitteitä, rakentumista ja etenemistä. Teos on kirjoitettu kronologisesti eteneväksi tutkimusnarratiiviksi, joka tekijöiden sanoin muistuttaa rikostutkimusta kaikkine johtolankoineen, mahdollisine harhapolkuineen ja oivalluksineen. Monipolvisen tutkimusprosessin avaaminen lukijan arvioitavaksi palvelee tutkimuksen läpinäkyvyyttä ja vakuuttavuutta. (Małecki ym. 2019, 14–17; ajatteluprosessin esillepanosta tutkimustekstissä ks. myös Löytty 2009.)

Metodisia kysymyksiä pohtiessamme käytimme myös niin kutsuttua kilauta kaverille -tekniikkaa, jolla saimme yhteyden menetelmäkursseja Tampereen yliopistossa pitävään sosiaaliantropologi Jukka Jouhkiin. Tutkimusprosessin ihanteellista etenemistä ajatellen tämä tapahtui varsin myöhäisessä vaiheessa, sillä olimme jo ehtineet kerätä osan aineistosta, mutta käytännössä hitaasta heräämisestämme oli se etu, että saatoimme lähettää Jouhkille luettavaksi aitoja aineistonäytteitä. Jouhkin meille esittämät kysymykset pakottivat miettimään syvällisesti tavoitteitamme ja keinoja niiden saavuttamiseksi: tutkimmeko sitä, a) miten romaani oikeasti vaikuttaa opiskelijoihin, b) mitä ja miten opiskelijat kirjan inspiroimina oppivat ja kertovat näkemyksistään ilmastonmuutoksesta, c) miten opiskelijat ikään kuin rakentavat ilmastonmuutosta puheessaan vai d) mitä merkityksiä ilmastonmuutos saa ja kuinka sitä hahmotetaan kielellisesti. Kaikki Jouhkin mainitsemat lähtökohdat olisivat aineistomme puolesta olleet mahdollisia, mutta tiedonintressimme kytkeytyi ilmeisimmin a-kohtaan eli pyrimme tarkastelemaan sitä, millaisia ajatuksia ja tuntemuksia ilmastonmuutoksen kuvaus lukiolaisissa herättää.

Yhteiskuntatieteilijäkonsultin esittämä jäsennys osoittautui kaikin puolin tarpeelliseksi ja muistutti siitä, että aineistoa analysoitaessa on otettava aina huomioon myös kontekstit, joissa aineisto on syntynyt ja kerätty, sekä sen muodostumiseen vaikuttavat diskursiivis-narratiiviset tekijät. Jouhkin esittämät vaihtoehtoiset lä-

https://doi.org/10.21435/tl.304

hestymistavat toivat esille sen tärkeän seikan, että myös niin sanotut faktat – eli miten lukeminen tosiasiassa vaikuttaa nuoriin – ovat aineistossamme aina kielellisesti rakentuneita ja tuotettu tiettyjen sosiaalisten ja diskursiivisten ehtojen vallitessa. Näin ollen tutkimuksen kohteena olevilta lukijoilta vaaditaan tietynlaisia (kognitiivisia, kielellisiä jne.) resursseja, joiden laadusta ja määrästä riippuu, millaisia aineistoja saadaan.

Suunnitelmista toimintaan eli tutkimuksen kulku

Kuvaan seuraavaksi tutkimuksemme kulkua kertomuksen muodossa. Kaikessa epäkonventiaalisuudessaan kuvaus sisältää paitsi käyttökelpoisia toimintamalleja myös varoittavia esimerkkejä. Aineistonkeruun peruskuvio muotoutui luontevasti sen perusteella, kuinka paljon arvelimme ehtivämme kerätä ja analysoida aineistoa kolmivuotisessa tutkimushankkeessa: Otimme yhteyttä neljään erikokoiseen lukioon, jotka sijaitsevat eri puolilla Suomea ja jotka eroavat painotuksiltaan toisistaan. Koulut valikoituivat osin sen perusteella, että hankkeen tutkijoilla oli niihin aikaisempia kontakteja. Yhdessä koulussa kävimme kaksi kertaa, eli teimme yhteensä viisi vierailua lukioryhmiin, joista yksi oli IB-luokka. Kerroimme avainhenkilöinä toimiville äidinkielenopettajille hankkeestamme, pyysimme tutkimusluvat joko rehtorilta tai muulta koulutoimen viranomaiselta ja sovimme vierailumme aikataulusta. Tilasimme hankkeen laskuun lukiolaisille omat kirjat, jotka saatiin huomattavan halvalla kustantajan varastosta.

Lähetimme opettajille ohjeet, joissa käytiin läpi tutkimuksen eteneminen: Ensin lukiolaiset lukevat *Teemestarin kirjan*. Toiseksi opettaja pyytää oppilaita kirjoittamaan määrämittaisen tekstin seuraavanlaisella tehtävänannolla: ”Tulkitse teosta ilmastonmuutoksen kuvauksena ja pohdi, miten teos pyrkii vaikuttamaan lukijan tunteisiin”. Kolmanneksi opiskelijat vastaavat lomakkeessa esitettyihin kysymyksiin, joissa kysytään iän ja sukupuolen lisäksi romaanin herättämistä ajatuksista ja tuntemuksista. Esseet ja kaavakkeet

https://doi.org/10.21435/tl.304

pseudonymisoidaan mutta siten, että saman tekijän essee ja kyselykaavake koodataan saman tunnuksen alle. Neljänneksi hankkeen tutkijat tulevat vielä koululle keskustelemaan oppilaiden kanssa ja keskustelut äänitetään (ja lopulta myös litteroidaan). Ideana on, että esseet ja kyselykaavakkeet luettuamme osaamme vielä muotoilla ryhmähaastatteluissa täydentäviä kysymyksiä.

Opetuksia: pilotin merkitys, tehtävänannon muotoilu ja tutkimuspäiväkirjan puute

Ensimmäisestä vierailusta muodostui pilotti, josta saamiemme kokemusten perusteella muokkasimme kyselykaavaketta hieman uusiksi. Esimerkiksi eräs kysymys osoittautui niin monimutkaiseksi, että oppilaat jättivät siihen paljolti vastaamatta, joten jätimme sen kokonaan pois kaavakkeesta. Koululaisvierailujen myötä teimme myös hieman muutoksia ryhmähaastattelujen pohjana käyttämäämme kysymyslistaan, jota tosin sovellettiin käytännössä aina sen perusteella, mikä milloinkin herätti keskustelua. Ylipäänsä hankkeen aikana oppimiemme asioiden joukkoon pitää kirjata juuri pilotin merkitys ja mahdollinen vaikutus. Jos vastaisuudessa vielä teemme samanlaista tutkimusta, suhtaudumme ensimmäiseen tutkimusvierailuun järjestelmällisemmin nimenomaan pilottina, josta saatujen kokemusten perusteella toimintatapoja tarvittaessa kalibroidaan. Esimerkiksi ensimmäisen ryhmähaastattelun nauhat olisi syytä litteroida saman tien jos ei muusta syystä niin haastattelutekniikan kehittämiseksi. Oli suorastaan vaivaannuttavaa lukea omaa soperrustaan litteroituna! Tässä tyylinäyte kahden aloittelevan lukemisantropologin ensimmäiseltä kouluvierailulta. Tutkijat ovat saaneet erään informantin kuvailemaan omaa suhdettaan *Teemestarin kirjan* tyyliin ja esittelevät sitten ylivertaisia taitojaan kaunokirjallisten tekstien lukijoina (O = Olli Löytty, T = Toni Lahtinen):

> OPPILAS: Kyllä se alussa oli vähän semmonen hidastempoinen ja ehkä vähän raskaslukuinen mutta sitte

https://doi.org/10.21435/tl.304

kummiski se oli niin, no, kauniisti kirjoitettu niin sitä jakso lukia… No tottakai sitä oli vähän pakko lukia että sais tehtyä sen kirjoitelman. Mutta kyllä mää ite tykkäsin kun se lähti paranemaan [ja] tempas mukkaan ja sitte oli helpompaa lukia.
O: Mitä se tarkottaa että on kauniisti kirjoitettu?
OPPILAS: No että se on kauniisti kirjoitettu?
O: Oliko taas vaikee kysymys?
OPPILAS: On.
O: Mistä se syntyy se kauneus?
OPPILAS: En mää tiiä.
O: Nyt oli vaikee.
T: Se oli kyllä vaikee kysymys.
O: Hankala.
T: On.
O: Eks sääkään osais vastata?
T: No mä puhuisin jotain semmosta soopaa et se on hyvin lyyrinen tai runollinen.
O: Runollinen.
T: Niin ne veden kuvaukset esimerkiks.
O: Niin runollinen. Eiks se oo hyvä?
T: Kiitos.
O: Turhaa [et ole] opiskellu tota alaa niinku mitä sata vuotta.
T: Sata viis.
O: Niillä opinnoilla pääset tohon [että] se on runollinen. Ei oo kirjallisuudentutkimus kovin vaikeeta hommaa.
T: Ei.

Toivottavasti autenttinen keskustelu kahden kirjallisuudentutkijan välillä alentaa tulevien tutkijoiden kynnystä ryhtyä haastattelemaan nuorisoa. Toisaalta vetoamme lieventävänä asianhaarana eräästä menetelmäoppaasta oppimaamme näkökulmaan, jonka mukaan haastattelijoiden kokemattomuudesta johtuva kömpelyys saattaa keskinäistä naureskelua kirvoittaessaan myös vapauttaa tunnelmaa ja edesauttaa näin tutkimuksen onnistumista (ks. Pietilä 2017, 115).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Jos olisimme suhtautuneet ensimmäiseen kouluun vahvemmin pilottina, jonka jälkeen olisimme systemaattisesti arvioineet hankkeen lähtökohtia ja muokanneet esimerkiksi tehtävänantoja tarpeelliseen suuntaan, olisimme ehkä välttäneet muiden koulujen kohdalla myöhemmin ilmenneen ongelman. Se liittyi lukiolaisille annettuun kirjoitustehtävään, jonka tulokset jäivät tutkimuksemme kysymyksenasettelun kannalta suhteellisen laihoiksi. Osaksi siitä syystä, että halusimme ”kaupata” hanketta opettajille luontevana osana äidinkielen ja kirjallisuuden opetusta, olimme muotoilleet kirjoitustehtävän tavalla, joka muistutti äidinkielen ylioppilaskokeen lukutaitoa mittaavia osioita ja erityisesti sen fiktioon keskittyvää b-osaa. Sekä 4 500 merkin ohjepituus että edellä mainittu tehtävänanto muistuttivat lukutaidon kokeesta. Ongelmaksi muodostui nimittäin se, että juuri lukutaidon kokeen kohdalla oppilaille on painotettu analyyttista otetta ja tutkimuksellisten käsitteiden käyttöä, mikä käytännössä tapahtuu usein juuri omien lukukokemusten ja tuntemusten kuvailun kustannuksella. Tähän suuntaan ohjasi tehtävänannon muotoilu, jossa siis kehotettiin pohtimaan ”lukijan” tunteita eikä välttämättä vastaajan omia tunteita. Tästä syystä vastaukset liikkuivat usein abstraktilla, spekulatiivisella tasolla, eivätkä paljastaneet, millaisia tuntemuksia vastaajalla itsellään oli kirjaa lukiessa herännyt. Viimeisten lukioryhmien kohdalla yritimme kuitenkin paikata ongelmaa ohjeistamalla opettajia siten, että kirjoitustehtävän tekstilajin voi halutessaan määritellä myös esseeksi.[5]

Tehtävänannon aiheuttama vinouma koskee laajemminkin kouluissa tehtävää lukemisen tutkimusta. Kirjallisuudentutkimuksessa vaikuttava ja koulujen pedagogiseen ajatteluun luonnollistunut vaade häivyttää oma henkilökohtainen lukijuutensa ja korostaa tekstis-

5 Essee tarkoittaa koulukontekstissa lukutaidon tehtävätekstiä subjektiivisempaa tekstilajia. Jälkeenpäin ajatellen olisikin ollut viisaampaa ohjeistaa lukiolaisia lukutaidon kokeen sijaan mieluummin kirjoitustaidon kokeessa käytettyyn tekstilajiin, johon kuuluu olennaisena osana oman näkökulman valinta. Sen ohjepituus on kuitenkin lukutaidon vastausta pidempi, ja yritimme pitää tutkimuksen opettajille aiheuttamaa lisätyötä mahdollisimman keveänä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

sä rakentuvaa sisäislukijaa muodostuu helposti esteeksi silloin, kun halutaan tietää nimenomaan kirjallisuuden nuorissa herättämistä tuntemuksista. Analyyttis-etäännyttävän lukemisihanteen tilalle onkin tarjottu ajatusta elämyksellisestä lukemisesta, joka epäilemättä antaisi enemmän tilaa henkilökohtaisten tuntemusten erittelylle. (Ks. esim Mäkikalli 2023, 302–304; Heikkonen 2023, 332–334, 336–337.) Tästä näkökulmasta onkin perusteltua pohtia, olisimmeko saaneet tutkimusintressiemme kannalta parempia tuloksia, jos tehtävänannossa olisi kehotettu pohtimaan nimenomaan vastaajan omia ajatuksia ja tuntemuksia kirjan äärellä.

Pilotin merkityksen ja tehtävänannon muotoilun lisäksi yksi niin sanotusti kantapään kautta opittu asia liittyy tutkimusprosessin aikana tehtäviin muistiinpanoihin. Kouluvierailuiden jälkeen kävimme tutkijoiden kesken kiinnostavia keskusteluja, joista ei kuitenkaan jäänyt mitään kirjallista dokumenttia ja joiden sisältö haihtui suurelta osin ilmaan. Tästä syystä etnografien hyödyntämä *kenttä-* tai *tutkimuspäiväkirja* olisi epäilemättä osoittautunut hyödylliseksi tärkeiden huomioiden keräämisessä mutta ehkä myös osana tutkittavaa aineistoa (Jouhki, Tenhunen & Salmi 2022, 127–134).

Saturaatio ja teemojen hahmottelua

Viiden kouluvierailun jälkeen päättelimme saavuttaneemme tutkimuksessamme niin sanotun saturaatio- eli kyllääntymispisteen. Tämä metodioppaissa usein mainittu vaihe ilmeni selvästi siten, että aineistossa alkoivat toistua samankaltaiset piirteet eikä mitään tutkimuskysymystemme kannalta uutta noussut enää esiin. Olimme keränneet neljästä koulusta eli viidestä lukiolaisryhmästä kolme erilaista aineistoa: satakunta lukiolaisen kirjoittamaa esseetä ja vastattua kyselykaavaketta sekä yli sadan lukiolaisen kanssa käymiemme ryhmähaastattelujen nauhoitukset ja litteroinnit[6].

6 Litteroinnin suoritti hankkeeseen palkattu harjoittelija Sampo Mustonen.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tarpeellisen otoksen kokoa voi toki jälkeenpäin pohtia. Olisimmeko päätyneet samanlaisiin tuloksiin jo pienemmällä aineistolla? Väittäisin, että aineiston laajuus toimii tutkimuksessamme vahvana perusteena siinä esitettyjen tulkintojen yleistettävyydelle. Jo pelkästään ryhmähaastattelut riittivät osoittamaan, että kouluissa oli keskinäisiä eroja: yhdessä koulussa esimerkiksi suhtauduttiin *Teemestarin kirjan* lukemiseen ja siitä keskustelemiseen paljon innostuneemmin kuin toisessa. Otoksemme ei ole kuitenkin tarpeeksi suuri siihen, että voisimme tehdä perusteltuja päätelmiä näiden koulukohtaisten erojen syistä, mutta niin sanotusti perstuntumalla niitä voisi selittää esimerkiksi lukioiden sijainnilla tai oppilasmäärillä. Pienessä maalaiskoulussa oli kaiken kaikkiaan toisenlainen tunnelma kuin kaupungin jättikoulussa. Joka tapauksessa päädyimme siihen, että lukioiden välillä oli riittävästi eroja ja yhtäläisyyksiä, jotta voimme turvallisesti väittää jotain yleisempää suomalaisten lukiolaisten lukemisesta.

Jos aineiston keruuvaihe oli meille uutta, myös empiirisen aineiston analyysi asetti meidät uudenlaisen tilanteen eteen. Keräämästämme aineistosta muodostui käytännössä niin suuri läjä tekstiä, että ainakin minä tunsin itseni jokseenkin avuttomaksi sen äärellä. Mikä olisi paras keino luokitella havaintoja? Miten merkinnät kannattaa tehdä? Miten pysyn kärryillä omissa merkinnöissäni?

Ratkaisu löytyi kuin itsestään temaattisesta analyysista.[7] Kun luimme aineistoa tutkimuskysymysten valossa, esiin nousi kolme vahvana toistuvaa teemaa, jotka valittiin hankkeen tuloksia kokoavan yhteisartikkelimme painopisteiksi: samastuminen, konkretisoituminen ja paikallisuus. Päätyminen nimenomaan temaattiseen analyysin selittyy tutkimuskysymystemme kautta. On kuitenkin tärkeää kysyä, millä perusteella analysoitavat teemat muodostuvat.

7 Emme kuitenkaan artikkelissamme nimeä metodiamme ”temaattiseksi analyysiksi”, vaikka se sellaista edustaakin. Tässä suhteessa viisaammin toimi tutkimusryhmämme jäsen Anna Helle (2023), joka nimeää yliopisto-opiskelijoiden tuntemuksia *Teemestarin kirjan* äärellä käsittelevässä artikkelissaan menetelmäkseen ”teorialähtöisen temaattisen analyysin”.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Edellä kirjoitin noiden kolmen teeman ”nousseen esiin” aineistosta, aivan kuin ne tulisivat näkyviin omalla voimallaan, vaikka tosiasiassa tulkinnallisen teeman tunnistaminen ja määrittely jostakin aineistosta on aina tutkijan teko, valinta, ja sellaisena se voisi olla myös jotain muuta. Artikkelimme tapauksessa teemoittelu oli kaiken lisäksi ryhmätyötä: teemat valikoituivat neljän kirjoittajan kesken käytyjen keskustelujen tuloksena. (Helle, Lahtinen, Löytty & Pihkala 2024; ks. myös Rengon ja Valtosen refleksiivistä temaattista analyysia käsittelevä luku tässä kirjassa.)

Prosessi tekijöitä opettamassa

Nuorten lukijoiden tunteet, joita olimme ensisijaisesti lähteneet kartoittamaan, osoittautuivat sitä vastoin odotettua monimutkaisemmaksi tutkimuskohteeksi. Liekö sitten syy käyttämissämme menetelmissä vaiko informanttien halussa ja kyvyssä kielentää ajatuksiaan, emme saaneet lukiolaisista irti ihan niin paljon tunnepuhetta kuin olimme toivoneet. Opiskelijoiden tuntemuksiin liittyy kuitenkin tutkimuksemme suurin yllätys. Laajassa empiirisessä aineistossa on nimittäin se aivan erinomainen ominaisuus, että tutkija ei voi ennalta tietää, mitä kaikkea hän sieltä löytää. Hän voi siis tutkimusta tehdessään – sanalla sanoen – yllättyä, ja aineistosta paljastuukin jotain aivan muuta kuin hän odotti.

Emme osanneet ennakoida sitä, että joillakin opiskelijoilla voimakkaimmat lukemisen aiheuttamat affektit kohdistuivat toisinaan aivan muuhun kuin kirjan sisältöön, nimittäin lukemiseen itseensä. Jotkut lukiolaiset näet kertoivat ryhmähaastatteluissa, että kokonaisen romaanin lukeminen ei tuntunut heistä yhtään kivalta, ja jotkut tuntuivat suorastaan inhoavan koko tehtävää. Aluksi tämä havainto huvitti ja ehkä vähän masensikin meitä, sillä se tuntui vahvistavan julkisuudessa paljon käsiteltyä väitettä lukemisharrastuksen hiipumisesta juuri nuorten keskuudessa. Havainnosta tekemämme tulkinta muuttui kuitenkin radikaalisti, kun oivalsimme, että emme suinkaan olleet epäonnistuneet lukiolaisten tuntemusten

https://doi.org/10.21435/tl.304

tutkimisessa vaan tehneet tärkeän havainnon juuri siitä – vaikka emme ihan sellaista kuin olimme etsimässä. Yhtä kaikki se kertoo jotain olennaista kirjallisuuden ja lukemisen lukiolaisissa herättämistä tunteista. Samalla saimme tärkeän opetuksen siitä, miten osallistujien asenne tutkimukseen vaikuttaa heidän vastaamiseensa.

Toisin sanoen tutkimuksemme kieli ilmiöstä, jollaiseen ainakaan itse en ole aiemmin törmännyt tutkijan urallani: keräämämme aineisto ei totellut tutkimuskysymyksiä! Aineiston kurittomuus on kaiken kaikkiaan silmiä avaava kokemus, sillä sen vuoksi saattaa joutua tarkastamaan tutkimuskysymysten kohdallisuuden kesken tutkimusprosessin. Ilmiö tunnetaan myös nimellä hermeneuttinen kehä. Käsite kuvaa sitä prosessia, jossa ymmärrys tutkittavasta aineistosta syvenee aina uusien tulkintakertojen myötä.

Kirjallisuus

Alastalo, Marja & Åkerman, Maria (toim.) 2011: *Tieto hallinnassa. Tietokäytännöt suomalaisessa yhteiskunnassa.* Tampere: Vastapaino.

Heikkonen, Elias 2023: Muuttuvat kirjallisuuskäsitykset äidinkielen ylioppilaskokeessa. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 321–338.

Helle, Anna 2023: ”Kuitenkin siellä synkässä maailmassa näkyy myös toivoa”. Emmi Itärannan *Teemestarin kirjan* lukeminen empiirisen ekokritiikin näkökulmasta. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(2), 24–41. https://doi.org/10.30665/av.124802

Helle, Anna & Hollsten, Anna 2016: Tunnetko kirjallisuutta? Johdatus suomalaisen kirjallisuuden tutkimukseen tunteiden ja tuntemusten näkökulmasta. Teoksessa Helle, Anna & Hollsten, Anna (toim.) *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa.* Helsinki: SKS, 7–33.

Helle, Anna, Lahtinen, Toni, Löytty, Olli & Pihkala, Panu 2024: Lukiolaiset *Teemestarin kirjaa* lukemassa. Ilmastokirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja kokemuksia. *Kulttuurintutkimus* 41(3), 22–37.

Hiltunen, Kaisa & Rainio, Minna 2022: Toivon ja tuhon näkymiä. Luontosuhde ja ympäristötietoisuus kolmen ekoelokuvan vastaanotossa. Teoksessa Björklund, Heidi, Hiltunen, Kaisa, Purhonen, Jenna, Raunio, Minna, Sääskilahti, Nina & Vallius, Antti (toim.) *Luontosuhteiden luonto.*

Taiteen tutkimuksen ja ekologian näkökulmia. Jyväskylä: Nykykulttuuri, 93–136.
Hyry, Jaakko 2019: Kansalaiskysely ilmastonmuutoksen herättämistä tunteista ja niiden vaikutuksista kestäviin elämäntapoihin. Helsinki: Sitra. https://arkisto.sitra.fi/app/uploads/2019/08/ilmastotunteet-2019-kyselytutkimuksen-tulokset.pdf. Viitattu 17.12.2025.
Itäranta, Emmi 2012: *Teemestarin kirja*. Helsinki: Teos.
Jouhki, Jukka, Tenhunen, Sirpa & Salmi, Jelena 2022: Etnografia antropologiassa. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 119–138. https://doi.org/10.21435/tl.274
Lahtinen, Toni & Löytty, Olli (toim.) 2022: *Empiirinen ekokritiikki. Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*. https://journal.fi/joutsen-svanen/issue/view/8606
Lahtinen, Toni & Löytty, Olli 2024: On the Limits of Empirical Ecocriticism. Empathy on Non-Human Species and the Slow Violence of Climate Crisis. *Green Letters: Studies in Ecocriticism* 28(1–2), 77–90. https://doi.org/10.1080/14688417.2024.2403416
Löytty, Olli 2009: Ajattelun jäljet tutkimustekstissä. Teoksessa Kempiäinen, Kirsti, Löytty, Olli & Kinnunen, Merja (toim.) *Tutkijan kirja.* Tampere: Vastapaino, 252–260.
Małecki, Wojciech, Sorokowski, Piotr, Pawlowski, Boguslaw & Cienski, Marcin 2019: *Human Minds and Animal Stories. How Narratives Make Us Care about Other Species.* London: Routledge.
Mäkikalli, Aino 2023: Lukion opetussuunnitelmat, oppikirjat ja kaunokirjallisuuden lukeminen 1980- ja 2020-luvuilla. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 293–306.
Pietilä, Ilkka 2017: Ryhmäkeskustelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja.* Tampere: Vastapaino, 111–130.
Pihkala, Panu & Helle, Anna 2022: Kirjallisuuden ympäristötunteet ja empiirinen ekokritiikki. *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*, 31–50. https://doi.org/10.33346/joutsensvanen.114413
Schneider-Mayerson, Matthew, Weik von Mossner, Alexa, Małecki, Wojciech P. & Hakemulder, Frank (toim.) 2023: *Empirical Ecocriticism. Environmental Narratives for Social Change.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

https://doi.org/10.21435/tl.304

II

Yksin ja yhdessä – lukupiirien tutkimuksen menetelmiä

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kyselyt aineistonkeruun menetelmänä lukupiiritutkimuksessa

Elise Nykänen
https://orcid.org/0000-0001-8812-6510

Tässä luvussa pohditaan, kuinka kyselyjä voi hyödyntää lukupiiritutkimuksen täydentävänä aineistonkeruumenetelmänä. Kyselyjen etuja ja rajoitteita pohditaan käytännön kokemusten pohjalta, esimerkkinä lukupiiripilotti, jossa tarkasteltiin yksinäisyyttä ja yhteisöllisyyttä käsittelevän kirjallisuuden ja siitä keskustelun vaikutuksia. Luvussa tarjotaan myös vinkkejä kyselylomakkeiden suunnitteluun.

Olen tehnyt pitkään työtä oletettujen lukijoiden parissa tutkiessani *tekijän yleisöksi* (Rabinowitz 1977) kutsuttua ilmiötä eli tekijän tarkoittamaa lukija-asemaa, johon todellinen lukija voi astua. Vuonna 2023 rohkaistuin kokeilemaan, miten kertomusteorian tietotaitoa voisi testata ja soveltaa yliopiston ulkopuolisen lukijayhteisön huviksi ja hyödyksi. Toteutimme yksinäisyys- ja yhteisöaiheista kirjallisuutta ja sen vastaanottoa koskevan lukupiiritutkimuksen hankepilotissa ”Yksinäisyys ja nostalginen yhteisö suomalaisessa kirjallisuudessa”.[1] Lukupiiri kokoontui neljästi huhti-elokuussa 2023 helsinkiläisessä seniorien palvelutalossa. Yhteistyökumppanina toimi sosiaalialan vapaaehtoisjärjestö HelsinkiMissio, joka tekee pääkaupunkiseudulla käytännön työtä yksinäisyyden ehkäisemiseksi.

1 Niilo Helanderin säätiön pilottihankkeessa työskentelivät itseni lisäksi tutkijat Sarianna Kankkunen ja Antti Ahmala. Lukupiiritutkimusta on kehitetty edelleen osana laajempaa projektia ”Kulttuuriset tunteet ja kirjallisuus: käsitteellinen mallintaminen ja uudet metodit pohjoisen kirjallisuuden valossa” (Suomen Akatemia 2023–2027, 354218), jota johtaa Riikka Rossi. Pilottihankkeen tuloksista tarkemmin Nykänen & Kankkunen (tulossa).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukupiiripilotissa selvitimme kaunokirjallisuuden lukemisen vaikutuksia kolmesta tutkimuskysymyksestä käsin. Tavoitteena oli tutkia, 1) vähentääkö lukupiiriin osallistuminen koettua yksinäisyyttä ja 2) millä tavalla yksinäisyys- ja yhteisökirjallisuuden lukeminen yksin ja yhdessä vaikuttaa mahdollisiin yksinäisyyden kokemuksiin. Koska tavoitteena oli lisäksi kartoittaa, 3) kuinka kaunokirjallisuuden esteettiset tyylit ja affektit vaikuttavat lukukokemuksiin tai muovaavat kokemustaustaa, pilotissa verrattiin kyselytutkimuksen avulla kauno- ja tietokirjallisuuden vastaanottoa.

Kutsuimme lukupiirin osallistujiksi ikäihmisiä, sillä heidän on aiemmissa tutkimuksissa (mm. Jansson 2020; Tiikkainen 2006) todettu kuuluvan yksinäisyyden osalta riskiryhmään. Videoitujen pienryhmäkeskustelujen rinnalle valitsimme aineistonkeruun menetelmäksi laadullisen kyselytutkimuksen, sillä kyselyillä saimme haastatteluja joustavammassa aikataulussa kerättyä aineistoa lukupiiriläisten kokemuksista ennen lukupiirejä ja niiden jälkeen. Keräsimme kyselyin tietoa, jota on mahdollista kuvata ja tulkita myös määrällisesti eli numeerisina tuloksina. Kyselytutkimuksen pääasiallisena tarkoituksena oli kuitenkin kerätä osallistujien omiin näkökulmiin pohjaavaa tietoa teoskohtaisista lukukokemuksista ennen kirjoista keskustelua.

Valmiit vai itse tehdyt kyselyt?

Kyselyt ovat olleet empiirisessä kertomuksentutkimuksessa vakiintunut, joskin vielä tuoreehko menetelmä niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Itsearviointiin perustuvin kyselyin on mahdollista saada tietoa teosten esteettisistä vaikutuksista ja kertomusrakenteiden vaikutuksesta lukuprosessiin (esim. Sklar 2008). Kognitiivisessa kertomusteoriassa on esitetty, että lukijoiden kokemustausta vaikuttaa siihen, miten kirjallisuutta vastaanotetaan ja mitkä ovat kirjallisuuden mahdollisuudet muuttaa vastaanottajaansa (Caracciolo 2014). Teoriaa on alustavasti jo sovellettu esimerkiksi lukijahaastattelututkimuksessa (Kutsch 2020), joskaan kansainvälisissä

https://doi.org/10.21435/tl.304

selvityksissä ei ole ollut tukena lukupiirien tarjoamaa vertailevaa tietoa yhteisöllisen lukemisen vaikutuksista (ks. Suomessa esim. Rossi 2021; 2023; Nykänen & Kankkunen tulossa).

Lukupiiriläisten kokemustaustaa selvittäessämme hyödynsimme jo olemassa olevia sosiaalipsykologisia kyselylomakkeita, joita käytetään säännöllisesti, kun tutkitaan vastaajien yksinäisyyttä, yksinolon tarvetta ja ihmissuhteita koskevia käsityksiä (Russell, Peplau & Cutrona 1980; Burger 1995; Hamamc & Buyuközturk 2004) ja joista osa on ollut käytössä myös HelsinkiMission tutkimustoiminnassa (esim. Marjovuo, Julkunen & Rakkolainen 2019). Siinä missä emotionaalinen eristyneisyys on yhdistetty läheisten, merkityksellisten ihmissuhteiden vähyyteen tai puutteeseen, sosiaalisella eristyneisyydellä on viitattu toivottua vähäisempiin tai puuttuviin ihmiskontakteihin (esim. Weiss 1973). Kyselyiden avulla selvitimme myös lukupiiriläisten taipumusta empatiaan ja itsemyötätuntoon (Davis 1980; Raes, Pommier, Neff & Van Gucht 2011). Erityisesti itsemyötätunnon merkitystä on korostettu keinona lievittää yksinäisyyden aiheuttamaa henkilökohtaista kärsimystä (esim. Akin 2010; Liu, Yang, Wu, Kong & Cui 2022), joskaan itsemyötätunnon harjoittelu ei näytä tuottavan tällaista vaikutusta ainakaan lyhyellä aikavälillä (Siltakoski & Hemmo 2023).

Valmiiden psykologisten kyselyjen etuna on vertailtavuus muihin tutkimuksiin ja tieto siitä, että kyselyn on jo testattu toimivan siinä tarkoituksessa, johon se on luotu. Haittapuolena valmiissa kyselyissä on, että niissä korostuu yhteisöllisen lukemisen tutkimukseen vaikeasti sovitettavissa oleva yksilöpsykologia. Skaalatut kysymykset, jotka ohjaavat esimerkiksi pohtimaan vuorovaikutusta koskevia ajatusvääristymiä kuten ”ihmissuhteet on hyvä pitää pinnallisina” tai ”tiedän aina, mitä muut ajattelevat, vaikka he eivät siitä minulle kertoisikaan” (Hamamc & Buyuközturk 2004), eivät juuri avaa sellaisen emotionaalisen tai sosiaalisen yksinäisyyden syntyä, jonka taustalla ovat yhteiskunnalliset olosuhteet. Kulttuurinen yksinäisyys, jolla tarkoitetaan esimerkiksi vähemmistöihin kuuluvien ulkopuolisuuden kokemuksia valtakulttuurissa tai tällaisen yksinäisyyden institutionalisoitumista (esim. McGraw 1995), jää

https://doi.org/10.21435/tl.304

ilmiönä helposti testikysymysten ulottumattomiin.[2] Vakiintuneet mittarit kuitenkin sopivat hyvin kokemustaustan itsearviointiin, ja syventyneestä itsereflektiosta voi seurata myös yhteisöjen ja yhteiskunnan laajempien ongelmien tunnistamista ja uusia näkökulmia luettavaan kirjallisuuteen.

Tutkimusryhmän tai yksittäisen tutkijan itse laatimissa kyselyissä avautuu mahdollisuus kontekstuaaliseen, yhteisöt ja yhteiskunnan huomioon ottavaan tutkimukseen, joka ammentaa nimenomaan kirjallisuusteoriasta. Tällöin voidaan kyselyin selvittää, miten lukijat hahmottavat inhimillistä vuorovaikutusta ja ympäröivää kulttuuria yhtäältä fiktiivisissä, toisaalta ei-fiktiivisissä teksteissä. Näin on mahdollista tutkia myös kaunokirjallisen lukemisen yhteisesti jaettua kokemuspohjaa eli esimerkiksi kielellisen ilmaisun etualaistumista tai tutusta maailmasta vieraannuttavia kaunokirjallisuuden konventioita. Lukijat tunnistavat tällaisia kaunokirjallisuudelle ja kirjalliselle lukemiselle ominaisia piirteitä, vaikka heidän taustansa ja yksilölliset teostulkintansa eroaisivat toisistaan (ks. Miall 2006). Räätälöityjen kyselyjen edut korostuvat sellaisessa vastaanotontutkimuksessa, johon soveltuvia aikaisempia kyselyjä ei ole olemassa. Omia kyselyjä tehdessä on mahdollista huomioida yksinäisyyden eri muodot arkielämän jaetusta, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden muovaamasta yksinäisyydestä aina esteettisesti kehystettyihin, kaunokirjallisiin yksinäisyyden ja positiivisen yksinolon kokemuksiin.

Kirjallisuuden vastaanotossa vaikuttavat niin kutsutut esteettiset ja kerronnalliset eli tekstien keinoihin kytkeytyvät tunteet kokemustaustan ohella. Teoskohtaiset kyselyt räätälöimme lukupiiripilotin tutkimuskysymysten pohjalta nojaten aiempaan tai tekeillä olleeseen tutkimustyöhön (mm. Nykänen 2022). Kyselyillä selvitimme muun muassa teosten erilaisten tunnetyylien, kertojien tai henkilöiden sympaattisuuden, erehtyvyyden tai epäluotettavuuden ja muiden kerrontaratkaisujen vaikutuksia kirjallisuuden vastaanotossa.

2 Omaan lukupiiripilottiimme osallistui kymmenen suomalaiseen valtakulttuuriin kuuluvaa, naiseksi identifioituvaa lukupiiriläistä ikäryhmästä 75–92.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Pyysimme arvioimaan skaalatuilla asteikolla (0–4) muun muassa sellaisia väittämiä kuin ”kertojaan voi luottaa” tai ”kertojan mieliala tarttuu”. Avoimissa vastauksissa lukupiiriläisten oli lisäksi mahdollista edelleen tarkentaa kyselylomakkeisiin rastein merkittyjä skaalattuja vastauksiaan. Siinä missä videotallennetut pienryhmäkeskustelut tarjosivat meille tietoa teosten yhteisöllisestä vastaanotosta, kyselyjen avulla on ollut mahdollista selvittää etukäteen lukupiiriläisten yksilöllisiä lukukokemuksia ja kokemustaustaa. Haastattelu sallii joustavamman ja intiimimmän vuorovaikutuksen ja tarjoaa mahdollisuuden selventää jo saatuja vastauksia jatkokysymyksin. Jos käytettävissä on rajallisesti aikaa, kyselyjen etuna on, että niillä voi saavuttaa nopeammin laajemman osallistujajoukon. Kyselyt sallivat myös anonymiteetin, joka on joskus tarpeen arkaluonteisten tai vaikeiden aiheiden tutkimisessa. Haastatteluissa tutkimukseen osallistuvat saattavat lisäksi helpommin antaa sosiaalisesti suotavampia eli yleisesti hyväksyttyinä pidettyjä vastauksia tai kertoa, mitä he olettavat tutkijan haluavan kuulla.

Kääntöpuolena itse tehdyissä kyselyissä ovat rajaamisen ongelmat, vaikka tutkimuskysymykset auttavat suuntaamaan kyselyä olennaiseen ja karsimaan turhaa. Itse tehty kysely voi olla myös siinä määrin tutkimuskohtaisesti suunniteltu, ettei se välttämättä sovellu hyödynnettäväksi yksittäisen hankkeen ulkopuolella. Siitä huolimatta olen ilahtunut jokaisesta oman alan julkaisusta, josta olen löytänyt liitteinä tai esimerkkeinä kysely- ja haastattelututkimuksessa hyödynnettyjä kysymyksiä. Osassa artikkeleita valintoja on myös perusteltu tavalla, joka on auttanut eteenpäin omien kyselyjen suunnittelussa. Harvojen julkaisujen formaatti sallii pitkällisiä liitteitä, joita löytää lähinnä opinnäytteistä. Havainnollisia ovat kuitenkin olleet ne kertomuksentutkijoiden tekemät empiiriset kokeilut, joissa on kuvattu myös itse tutkimusprosessia ja päädytty perusteelliseen tulosten itsearviointiin (esim. Sklar 2008; Kutsch 2020).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Käytännön pulmia ja ratkaisuja

Kyselylomakkeiden tekoon kannattaa ottaa avuksi kyselytutkimuksen oppaat, joista muutamia olen listannut tämän luvun lopussa oleviin kirjallisuusvinkkeihin. Alakohtaista opastusta kyselyjen tekemiseen oppaista ei saa, mutta tukea yksiselitteisten ohjetekstien ja kysymysten muotoiluun, luotettavuuteen, tutkimusetiikkaan ja muihin kyselytutkimusta koskeviin reunaehtoihin käsikirjoista on löydettävissä runsain määrin. Osassa oppaista on annettu myös epätarkoista tai johdattelevista kysymyksistä valaisevia esimerkkejä, jotka konkretisoivat, mitä omien kysymysten muotoilussa kannattaa välttää. Lukukokemusten selvittämiseen sovellettuna johdatteleva kysymys voisi olla esimerkiksi: ”Kuinka epäluotettavana pidit kertojaa?” Tällainen muotoilu tarjoaa valmiin suunnan vastaukselle, vaikka yhtenä vastausvaihtoehtona olisi ”en pitänyt kertojaa lainkaan epäluotettavana”.

Teoskohtaisissa kyselyissä olen käyttänyt skaalattuja kysymyksiä (lukukokemusten itsearviointia mittaavalla asteikolla), vaihtoehtoisia, strukturoituja kysymyksiä (joko–tai, kyllä–ei) sekä kysymyksiä, joihin lukupiiriläiset ovat voineet vastata kirjoittamalla vapaasti lukukokemuksistaan. Myös avoimempaa vastaustyyppiä edustavien kysymysten on hyvä olla tulosten vertailtavuuden kannalta riittävän rajattuja ja yhteismitallisia. Mikäli tavoitteena on tutkia lukuprosessin etenemistä, on mielekästä myös pohtia, miten tämä vaikuttaa vastausprosenttiin. Kaikki osallistujat eivät välttämättä ehdi tai muista vastata kyselyyn lukuprosessin aikana.

Omista kokemuksistani oppineena suosittelen testaamaan kyselyjä jo etukäteen joko yksittäisillä henkilöillä tai testiryhmällä. Näin on mahdollista saada ennakkotietoa siitä, onko kysely käytännössä toimiva, riittävän yksiselitteinen ja kuinka kauan kyselyyn vastaaminen kestää. Oma kokemus ei välttämättä kerro todellisesta kestosta. 15–20 minuutin vastausaika on yleisesti sellainen, joka ei karsi liiaksi vastaajamäärää. Laadulliseen kyselytutkimukseen sitoutuneita lukupiiriläisiä pidempikään kysely ei välttämättä hetkauta. Määrällisessä kyselytutkimuksessa, jossa tyypillisesti keskitytään

https://doi.org/10.21435/tl.304

kokoamaan laajoja, numeroina mitattavia aineistoja, tiiviyden edut korostuvat (ks. myös Lingon ja Heikkilän luku tässä kirjassa). Jotta vastausprosentti on riittävä halutun tutkimusaineiston keräämiseksi, lukijoiden tausta on hyvä huomioida myös kyselyjen kielivaihtoehdoissa. Saatteissa ja ohjeteksteissä kannattaa lisäksi noudattaa helppolukuisuuden periaatetta: kyselyyn vastaajat eivät välttämättä tunne kirjallisuudentutkijan käyttämiä käsitteitä, ja tutkijaa kiinnostavaa asiaa voi tiedustella myös yleiskielisemmin.

Paperisten kyselylomakkeiden käyttö voi tilannekohtaisesti olla verkkokyselyjä joustavampi ja osallistumisen mahdollistava valinta (ks. Jytilän ym. luku lukupiiritutkimuksen eettisistä kysymyksistä). Lahjoitetun kirjan välistä valmiina löytyvä kyselylomake voi johtaa myös korkeampaan vastausprosenttiin. Tutkijan näkökulmasta sähköisessä ympäristössä on omat etunsa. Sähköisten kyselyjen käyttöä puoltaa ensinnäkin se, että erilaiset verkkotyökalut mahdollistavat alustalla teknisen rajauksen vain yhteen vastausvaihtoehtoon ja rajaavat vastaajalle myös valmiiksi kohdan, johon tekstiä voi kirjoittaa. Toiseksi vastaajalle on sähköiseen lomakkeeseen merkittävissä helpommin esimerkiksi skaalattujen kysymysten vastausvaihdot jokaisen kysymyksen kohdalla, mikä vähentää vastaajan tarvetta muistella skaalan vaihtoehtoja ja siten lisää vastausten luotettavuutta. Verkkokyselyjen vastauksia on myös helpompi siirtää sähköisessä muodossa, eikä vastauksen tulkinta jää käsialasta kiinni. Tutkimusmateriaalien järjestämisessä olen hyödyntänyt verkkotyökalu REDCapia (Research Electronic Data Capture), jolla on mahdollista tallentaa ja siirtää tutkimusdataa. Verkkotyökalun avulla on mahdollista kerätä myös tietoturvallisesti arkaluonteisia henkilötietoja ja huomioida tietosuojalain vaatimukset kyselyjä tehdessä.

Kun kysely toteutetaan anonyymisti, on syytä huolehtia, että myös kysymykset on muotoiltu tutkimukseen osallistuvien suorien ja epäsuorien henkilötietojen, ajan ja paikan osalta niin, ettei synny tunnistamisen riskiä. Osa osallistujista voi paljastaa itsestään tutkimustilanteissa hyvinkin arkaluonteisia tietoja, vaikka tällaisia ei olisi kysytty. Kyselytutkimuksen eettisessä ennakkoarvioinnissa, toteutuksessa ja analyysivaiheessa on syytä huomioida anonymi-

https://doi.org/10.21435/tl.304

teettiä toivovien osallistujien yksityisyys ja tietosuoja. Siksi vastaajia kannattaa opastaa myös kyselyjen ohjeteksteissä lyhyesti arvioimaan etukäteen vastauksiaan, mikäli kysely ei verkkoympäristössä mahdollista arkaluonteisen tiedon tietoturvallista käsittelyä.

Lopuksi

Yliopiston ulkopuolelle laajeneva tutkimustyö vaatii paljon ennakkosuunnittelua ja vaivannäköä, mutta voi parhaimmillaan olla oletuksia ravisteleva kokemus, joka tarjoaa vastapainoa kirjallisuudentutkijan arjelle. Tässä tutkimushankkeessa aiemmat tutkimustulokset ikäihmisten yksinäisyydestä osin vahvistuivat, mutta stereotypiat saivat myös lisäsävyjä todellisissa lukijakohtaamisissa. Tutkijana minulle on konkretisoitunut eri tieteenalojen piirissä kerätty tutkimusnäyttö siitä, että kivuliasta yksinäisyyttä kokevat, myös korkeamman iän saavuttaneet, jäävät usein kontaktiyritysten ulottumattomiin (esim. Saari 2016). Tämä tieto on hyvä huomioida jatkotutkimuksessa, mikäli halutaan tutkia akuuttia yhteiskunnallista osattomuutta. Yksinäisyyttä kokevat eivät välttämättä myöskään sanallisesti jaa muille ulkopuolisuuden tunteitaan sosiaalisissa tilanteissa niihin osallistuessaan.

Lukupiirit, kuten muukin vertaistoiminta (Tiilikainen 2006), voivat kuitenkin vahvistaa osallisuutta silloin, kun yksinäisyys on luonteeltaan kausittaista ja sosiaalista pikemminkin kuin emotionaalista. Osalla lyhytkin osallistuminen lukupiireihin vähensi sosiaalisen yksinäisyyden ohella emotionaalista yksinäisyyttä, mutta vaikutuksissa oli yksilöllisiä eroja. Pidempiaikainen lukupiirin osallistuminen ja seurantatutkimus voisivat tuottaa toisenlaisen tuloksen. Vaikka kirjallisuudesta ei voi yksiselitteisesti luvata pikalääkettä erillisyyden ja ulkopuolisuuden kokemuksiin, lukeminen ja elämänkokemuksista keskusteleminen tarjoavat osallistujille väylän tarkastella yksinäisyyttä ja yhteisöllisyyttä kokonaisvaltaisesti eri näkökulmista. Vastaavista syistä kyselytutkimus sopii erinomaisesti täydentäväksi aineistonkeruumenetelmäksi lukupiireihin.

Kyselyt tarjoavat tietoa asioista, jotka eivät syystä tai toisesta tule esiin pienryhmäkeskusteluissa, ja siitä, miten keskustelu muovaa lukukokemusta.

Lukuvinkkejä

Kyselylomakkeen laatiminen. Teoksessa *Kvantitatiivisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvanti/. Viitattu 16.9.2024.

Ronkainen, Suvi & Anne Karjalainen (toim.) 2008: *Sähköä kyselyyn! Web-kysely tutkimuksessa ja tiedonkeruussa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Valli, Raine 2010: Kyselylomaketutkimus. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodin valinta ja aineistonkeruu. Virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Jyväskylä: PS-kustannus, 103–127.

Vehkalahti, Kimmo 2019: *Kyselytutkimuksen mittarit ja menetelmät*. Helsinki: Finn Lectura.

Kirjallisuus

Akin, Ahmet 2010: Self-compassion and Loneliness. *International Online Journal of Educational Sciences* 2(3), 702–718.

Burger, Jerry M. 1995: Individual Differences in Preference for Solitude. *Journal of Research in Personality* 29, 85–108. https://doi.org/10.1006/jrpe.1995.1005

Caracciolo, Marco 2014: *The Experientiality of Narrative. An Enactivist Approach*. Berlin: De Gryter. https://doi.org/10.1515/9783110365658

Hamamci, Zeunep & Buyuközturk, Şener 2004: The Interpersonal Cognitive Distortions Scale. Developmental and Psychometric Characteristics. *Psychological Reports* 95(1), 291–303. https://doi.org/10.2466/pro.95.1.291-303

Jansson, Anu 2020: *Loneliness of older people in long-term care facilities*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6342-4

Kutsch, Caroline 2020: ”It’s Fun Escaping into a Different World and Having Your Own Experiences”. A Qualitative Interview Study on the Dimensions of Experientiality During Reading. *Anglistik: International Journal of English Studies* 23(1), 31–51. https://doi.org/10.33675/ANGL/2020/1/5

Liu, Xinyi, Yang, Ying, Wu, Hang, Kong, Xiangjing & Cui, Lijuan 2022: The roles of fear of negative evaluation and social anxiety in the relationship between self-compassion and loneliness. A serial mediation model. *Current Psychology* 41(8), 5249–5257. https://doi.org/10.1007/s12144-020-01001-x

Marjovuo, Ari, Julkunen, Jenny & Rakkolainen, Maria 2019: *Yksinäisyys. Tehtäväkirja avuksesi*. Jyväskylä: Tuuma.

McGraw, John 1995: Loneliness, Its Nature and Forms. An Existential Perspective. *Man and World* 28, 43–64. https://doi.org/10.1007/bf01278458

Miall, David S. 2006: *Literary Reading. Empirical and Theoretical Studies*. New York: Peter Lang.

Nykänen, Elise 2022: *Suomalaiset sivulliset. Eksistentiaalisten tunteiden kertominen 1950-luvun proosassa.* Helsinki: SKS. https://doi.org/10.21435/skst.1479

Nykänen, Elise & Kankkunen, Sarianna (tulossa): Why Do We Read Fiction? From Hypotheses to Empirical Findings. Analysing A Qualitative Case Study in Dialogue with Metaemotion Theory. Teoksessa de Muijnck, Deborah, Klishevich, Anna, Wrethed, Joakim & Wåghäll Nivre, Elisabeth (toim.) *A Reading Crisis? The Challenges and Affordances of Reading Generally and Reading Fiction Specifically*.

Rabinowitz, Peter J. 1977: Truth in Fiction. A Reexamination of Audiences. *Critical Inquiry* 4(1), 121–141. https://doi.org/10.1086/447927

Raes, Filip, Pommier, Elizabeth, Neff, Kristin D. & Van Gucht, Dinska 2011: Construction and factorial validation of a short form of the Self-Compassion Scale. *Clinical Psychology & Psychotherapy* 18(3), 250–255. https://doi.org/10.1002/cpp.702

Rossi, Riikka 2021: Empaattinen ahdistus romaanin tunnevaikutuksena. Tapaustutkimuksena Marjo Niemen *Kaikkien menetysten äiti*. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(1), 38–55. https://doi.org/10.30665/av.100383

Rossi, Riikka 2023: Kaunokirjallisuuden lukeminen ja yhteisöllinen empatia. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus, 23–40.

Russell, Dan, Peplau, Letitia A. & Cutrona, Carolyn E. 1980: The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality & Social Psychology* 39(3), 472–480. https://doi.org/10.1037//0022-3514.39.3.472

Sklar, Howard 2008: *Art of Sympathy. Forms of Moral and Emotional Persuasion in Fiction*. Helsinki: Helsingin yliopisto. https://doi.org/10.1075/lal.15

Saari, Juho (toim.) 2016: *Yksinäisten Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.

Siltakoski, Matias & Hemmo, Albert 2023: Yksinäisyys ja motivationaaliset tilat. Voidaanko itsemyötätunto- ja ruminaatioinduktioilla vaikuttaa frontaaliseen alfa-asymmetriaan ja subjektiivisiin tunnekokemuksiin. Maisterintutkielma. Jyväskylän yliopisto. https://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202309265247

Tiikkainen, Pirjo 2006: *Vanhuusiän yksinäisyys. Seuruututkimus emotionaalista ja sosiaalista yksinäisyyttä määrittävistä tekijöistä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:951-39-2537-4

Weiss, Robert. S. 1973: *Loneliness. The Experience of Emotional and Social Isolation*. Massachusetts: MIT Press.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Fokusryhmähaastattelu lukupiiritutkimuksessa

Riitta Jytilä
https://orcid.org/0000-0002-1165-3926
Viola Parente-Čapková
https://orcid.org/0000-0002-0629-1182
Niina Kekki
https://orcid.org/0000-0002-8244-5155

Tässä luvussa käsitellään fokusryhmähaastattelua ja sen antia erityisesti kirjallisuuden- ja kielentutkimuksen menetelmänä lukupiiritutkimuksessa. Luku perustuu käytännön kokemuksiin fokusryhmähaastatteluista lukupiirissä, jossa oli mukana suomea ensikielenä ja vieraana kielenä puhuvia lukijoita. Fokusryhmähaastattelu antoi mahdollisuuden ryhmän tuelle ja omien ajatusten peilaamiselle ja vertailulle suhteessa toisiin.

Suuri osa kirjallisuudentutkimuksesta on perinteisesti ollut luonteeltaan tekstien tulkintaan keskittyvää. Empiirinen tutkimus taas voidaan laajasti ymmärtää havaintoon, kokemukseen ja mittaamiseen perustuvaksi tieteelliseksi menetelmäksi. Van Peer, Hakemulder ja Zyngier (2012) määrittelevät empiirisen kirjallisuudentutkimuksen tieteidenväliseksi kentäksi, joka soveltaa yhteiskuntatieteiden ja kognitiotieteiden empiirisiä ja kokeellisia menetelmiä tutkiessaan kaunokirjallisuuden esteettisiä vaikutuksia. Viime vuosina kirjallisuudentutkimuksen empiiriset näkökulmat ovat lisääntyneet merkittävästi, vaikkakin empiirisellä kirjallisuudentutkimuksella on jo pitkä historia (ks. Salgaro 2021). Huomattava osa empiirisestä kirjallisuudentutkimuksesta on keskittynyt lukemiseen käyttämällä kirjallisuuden teorian, estetiikan tai vaikka psykologian näkökulmia (mts. 516). Yhä enemmän on alettu tutkia to-

https://doi.org/10.21435/tl.304

dellisten lukijoiden lukukokemuksia sekä yhdessä lukemista. Myös monitieteinen lukemistutkimus on lisääntynyt, ja lukeminen ymmärretään yhä useammin vuorovaikutteisena, luovana ja jaettuna toimintana (Hiidenmaa ym. 2023). Uudet menetelmät voivat rikastaa ja haastaa totuttuja tiedontuotannon tapoja. Tulkintoja on voitu rikastuttaa esimerkiksi laatimalla kyselyitä opiskelijoille tai joillekin muille ryhmille heidän lukukokemuksistaan ja lukutavoistaan. Useassa empiirisessä lukemisen tutkimuksessa yhdistetään kirjallisuudentutkimuksen ja kasvatustieteen menetelmiä, jolloin lukemista tutkitaan erityisesti suhteessa oppimisen prosesseihin. Tässä luvussa olemme kiinnostuneet erityisesti fokusryhmähaastattelusta empiirisen tutkimuksen menetelmänä.

Olemme tutkineet lukupiirejä ”Tuntemattomalla päähän? Kaunokirjallisuus aikuisten maahan muuttaneiden suomen kielen edistäjänä” -hankkeessa (2020–2023). Järjestimme Suomen kieli ja kulttuuri -lukupiirin osana yliopiston tutkinto-opetusta, ja siihen osallistui sekä syntyperäisiä suomen puhujia että suomea aikuisena oppineita, toisin kuin aiemmin järjestämissämme, korkeakoulutetuille maahanmuuttaneille suunnatuissa lukupiireissä. Tässä lukupiirissä meitä kiinnosti pedagoginen asetelma, jossa luokkahuoneen jakavat monista eri kielitaustoista tulevat aikuiset oppijat. Halusimme tarkastella lukupiirin osallistujien kokemuksia erikielisten yhdessä oppimisesta ja kieleen ja kulttuuriin liittyvästä valtadynamiikasta. Lukupiirimme ei ollut perinteinen kielikurssi, vaan tarkastelimme kieltä osana kulttuuria ja korostimme kaunokirjallisuuden lukemisen, tulkitsemisen ja luetusta keskustelemisen merkitystä. Tätä kielen ja kulttuurin yhteen punoutumista lukupiireissä olemme kuvanneet käsitteellä *kulttuurinen kielenoppiminen* (Kekki ym. 2023; Parente-Čapková ym. 2023, 43–44).

Olemme lukupiirejä järjestäessämme hankkineet tutkimusaineistoa eri keinoin: sekä kirjallisesti alkukartoituslomakkeilla, lukupäiväkirjoilla ja esseillä että suullisesti haastatteluilla. Meitä kiinnosti lukupiireissä kaunokirjallisuuden lukemiseen ja kielen oppimiseen liittyvät kokemukset, ja halusimme kokeilla fokusryhmähaastattelua yhtenä aineistonhankintamenetelmänä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Fokusryhmähaastattelun idea on, että haastateltavia rohkaistaan yhteisessä keskustelussa tuottamaan uusia merkityksiä. Fokusryhmässä 1) osallistujat jakavat jonkin yhteisen kokemuksen, mutta fokusryhmällä viitataan usein myös melko yleisellä tasolla siihen, että 2) fokusoidutaan johonkin yhteiseen, yhdessä käsiteltävään aiheeseen. Omassa tutkimuksessamme nämä molemmat puolet olivat esillä: 1) fokusryhmät muodostettiin yhteisen kokemuksen, kielitaustan perusteella (yhteinen kokemus suomen kielestä joko ensikielenä tai vieraana kielenä), mutta 2) kaikille – kielitaustasta riippumatta – yhteistä oli keskittyminen suomen kielen ja kulttuurin opiskeluun kaunokirjallisuuden avulla syksyn mittaisessa lukupiirissä.

Lukupiirin osallistujajoukko muodosti kielellisten lähtökohtien perusteella selkeästi kaksi fokusryhmää: ensikieliset ja ei-ensikieliset lukijat. Aiemmissa lukupiireissä osallistujien kokemukset olivat kahtalaiset: toisaalta he kokivat tärkeäksi keskustella kaunokirjallisuudesta syntyperäisten, ”enemmän tietävien” suomen puhujien (eli tässä tapauksessa lukupiirin vetäjien) kanssa. Toisaalta ei-ensikielisten yhdessä muodostama vertaisryhmä koettiin turvalliseksi. (Jytilä & Kekki 2022.) Fokusryhmähaastatteluiden idea syntyi siitä, että halusimme myös tässä eri kielitaustoja esiin tuovassa lukupiirissä kokeilla ”kielellisten vertaisryhmien” toimivuutta. Fokusryhmästä voidaan kuitenkin puhua, vaikka ryhmiä olisi vain yksi, jos siinä käsitellään jotain kaikille yhteistä aihetta.

Haastattelututkimuksesta on eri aloilla olemassa paljon kirjallisuutta, jossa annetaan yksityiskohtaisia neuvoja tai jopa sääntöjä tutkimuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Kuten fokusryhmähaastattelumenetelmästä kirjoittanut Rosaline Barbour (2007) huomauttaa, neuvot ja näkemykset perustuvat aina joihinkin tiettyihin esioletuksiin esimerkiksi tieteenteon lähtökohdista, kielen luonteesta tai tutkimuksen tekijän neutraaliudesta suhteessa tutkimukseen. Tuomme tässä esiin omat kirjallisuudentutkimukselliset lähtökohtamme, jotka liittyvät tutkimuksen kontekstuaalisuuden korostamiseen. Siksi pääpaino on oman menetelmämme esittelyssä. Seuraavaksi pohdimme tarkemmin fokusryhmän käsitettä ja fokusryhmähaastattelun määritelmiä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Fokusryhmähaastattelu

Haastattelututkimusta eri aloilla tekevä joutuu ratkomaan monenlaisia menetelmällisiä ja aineiston prosessointiin liittyviä kysymyksiä, ja haastattelututkimuksen problematiikkaa ja eri vaiheita on yksityiskohtaisesti avattu monitieteisissä oppikirjoissa (esim. Ruusuvuori & Tiittula 2005; Ruusuvuori & Hyvärinen 2010). Haastattelun lajeja voivat olla esimerkiksi kyselyhaastattelu, elämäkertahaastattelu, kertomushaastattelu tai muistitietohaastattelu. Yksilöhaastattelut ovat tutkijoiden keskuudessa yleisempiä, mutta myös ryhmähaastattelu voi usein olla käyttökelpoinen menetelmä, ja sen suosio onkin kasvanut (Hirsjärvi & Hurme 2015). Tässä keskitymme fokusryhmähaastatteluun, joka on yksi ryhmähaastattelun alalaji. Irma Hirsjärvi ja Helena Hurme (2015, 61) ovat suomentaneet käsitteen *täsmäryhmähaastatteluksi*. Erilaiset nimitykset kertovat erilaisista suhtautumistavoista käsillä olevaan tutkimukseen ja aineistoon (Barbour 2007).

Käsitteenä fokusryhmä viittaa siis etukäteen suunniteltuun tilanteeseen, jossa osallistujia on yleensä neljästä kahteentoista. Fokusryhmän käsitteen yhteydessä puhutaan yleensä joko fokusryhmähaastattelusta tai fokusryhmäkeskustelusta, riippuen siitä, kuinka strukturoitu tilanne on. Miten fokusryhmähaastattelu sitten eroaa muusta ryhmähaastattelusta? Tutkimuskirjallisuudesta ei välity mitään tarkkarajaista erontekoa ryhmähaastattelun ja fokusryhmähaastattelun välillä, vaan siihen liittyy samanlaista kontekstuaalista tulkintaa kuin käsitteisiin yleensä. Esimerkiksi Puchtan ja Potterin (2004, 6) mukaan fokusryhmästä tekee fokusryhmän koulutettu ohjaaja, joka on valmistellut kysymykset ja ohjeistuksen, sekä tavoite saada esiin osallistujien tunteet, ajatukset ja havainnot valitusta aiheesta. Fokusryhmään kuuluu heidän mukaansa myös olennaisesti se, että osallistujat reagoivat toistensa puheeseen – jos heitä haastatellaan yksitellen, kyseessä on vain nimellisesti ryhmätilanne.

Fokusryhmähaastatteluja on alkujaan käytetty erityisesti markkinoinnin tutkimuksessa, jossa niiden on ajateltu tarjoavan nopean

https://doi.org/10.21435/tl.304

pääsyn ihmisten mielipiteisiin eri asioista ja ilmiöistä, kuluttajien käyttäytymisestä tai erilaisista tuotteista. Niitä on kuitenkin hyödynnetty monilla eri aloilla. Lääketieteessä fokusryhmähaastattelu on yleinen laadullinen menetelmä potilaiden kokemusten ja näkökulmien tutkimisessa (Mäntyranta & Kaila 2008). Ihmistieteissä ja yhteiskuntatieteissä menetelmää on käytetty esimerkiksi sosiaalityössä (Koskela 2020) ja fennistiikassa (Valtonen 2012). Empiirisessä kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimuksessa fokusryhmähaastattelut ovat nähdäksemme harvinaisempia, tai ainakaan niitä ei menetelminä tutkimuksissa juuri nosteta esiin, vaan fokusryhmähaastattelu nähdään ryhmähaastattelun synonyyminä (esim. Fernandez-Quintanilla 2020; Riippa & Hahl 2022).[1] Termien välinen huojunta voi kertoa siitä, että haastattelumenetelmä ylipäätään ei ole kaikilla humanistisilla aloilla vielä kovin yleinen, ja siksi käsitteetkin ovat vakiintumattomia.

Oma taustamme on humanistisissa tieteissä, erityisesti kirjallisuudentutkimuksessa. Olemme eräässä aiemmassa lukupiirissä (syksyllä 2020) järjestäneet puolistrukturoidut yksilöhaastattelut, joiden keskimääräinen kesto oli 20 minuuttia ja jotka toteutettiin verkossa (Zoom). Koimme yksilöhaastattelut hyväksi aineistonkeruutavaksi lukupiiriosallistujien kokemuksista. Havaitsimme kuitenkin, että yksilöhaastattelussa osallistujien kielitaidon merkitys kasvoi osin liian suureksi. Osallistujat, joiden suullinen kielitaito oli heikompi, saivat ilmaistua ajatuksiaan monipuolisemmin lukupäiväkirjoissaan. Toisaalta suullisesti orientoituneet osallistujat toivat esiin moninaisempia näkökulmia kuin kirjallisissa teksteissään. Halusimme yksilöhaastatteluiden ohella tutkia tilannetta, jossa vuorovaikutus ja ryhmän mahdollistama tuki on läsnä myös haastattelutilanteessa. Mielestämme erityisesti lukupiirit tarjoavat

1 Fokusryhmiä on hyödynnetty esimerkiksi tyylintutkimusta ja narratologiaa yhdistelevissä, kerronnallista empatiaa käsittelevissä tutkimuksissa. Tällöin laadullinen analyysi auttaa hahmottamaan tekstuaalisten ja yksilöllisten lukijoiden ja heidän kontekstiensa välistä monimutkaista vuorovaikutusta. (Ks. Fernandez-Quintanilla 2020.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

hyvän mahdollisuuden yhdessä oppimiseen ja vuorovaikutteisen lukemisen tutkimiseen. Olemme määritelleet lukupiirin sosiaaliseksi, tiettyyn historiaan ja kulttuuriin paikantuvaksi toimintamuodoksi, jossa konkretisoituu ajatus yhteisöllisestä, vuorovaikutuksellisesta oppimisesta (ks. Jytilä & Kekki 2022, 120).

Oman tutkimuksemme kehyksessä näemme fokusryhmähaastattelun yhtenä menetelmänä, jolla voi olla potentiaalia tällaisen vuorovaikutuksessa tapahtuvan oppimisen tutkimiseen; erityisenä haasteena näemme tällaisen vuorovaikutuksen ja tilanteen monikielisen luonteen. Ymmärrämme fokusryhmähaastattelun siis osana laajempaa, tiedon rakentumisen dialogisuutta korostavaa näkemystä ja näemme haastattelun vuorovaikutustilanteena, tapahtumana, jossa voi syntyä jotain uutta (ks. myös Hyvärinen 2017, 19–20). Fokusryhmähaastattelu on analyyttinen keino tutkia sosiaalisesti jaettua tietoa ja erilaisia sosiaalisia ilmiöitä. Kieltä tutkitaan sen käyttöympäristössä eli osana sitä, miten ajatukset kiertävät, syntyvät ja muuntuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, tietyssä historiallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa. Sen sijaan että puhujat ymmärrettäisiin ainoastaan autonomisina yksilöinä, heidät nähdään myös osana sosiaalisesti jaettujen merkitysten verkkoa, jossa jokaisen kontribuutio on vastaus ja reaktio edelliseen sekä mahdolliseen tulevaan. (Belzile & Öberg 2012; Markova ym. 2006; Bakhtin 1981.)

On eri asia haastatella yksilöitä kuin ryhmiä. Ryhmän tuki ja se, että kaikki keskittyvät samaan aiheeseen, voivat mahdollistaa osallistujille yhteenkuuluvuuden ja turvallisuuden tunnetta. Ongelmia saattaa syntyä, jos keskustelu luisuu tutkimuksen kannalta sivuraiteille tai jos joku osallistuja alkaa hallita keskustelua toisten osallistujien kustannuksella. Usein haastatteluiden osallistujat ovat vapaaehtoisia eivätkä edusta laajemman ihmisryhmän kantoja, joten tutkimustulosten painoarvoa ja yleistettävyyttä ei saa liioitella. (Langford & McDonagh 2003, 4–5.)

On tärkeää tutkia kriittisesti fokusryhmähaastattelun mahdollisuuksia ja rajoitteita empiirisessä kirjallisuudentutkimuksessa. Varsinkin kirjallisuudentutkimuksessa haastattelututkimus on vähän

käytetty menetelmä, sillä kirjallisuudentutkimus on yleensä keskittynyt tekstien tulkintaan, ja haastatteluita on tehty ennen kaikkea kirjailijoiden kanssa. Haastattelujen suunnitteluun, toteutukseen, aineiston analyysiin ja esittämiseen liittyy monia kysymyksiä, joita valotamme suhteessa omaan tutkimukseemme ja siinä esiin nousseisiin kysymyksiin (ks. Jytilä ym. tulossa).

Ensikielisten ja ei-ensikielisten lukijoiden fokusryhmähaastattelut

Luomme tässä katsauksen syksyllä 2023 järjestämäämme, lukupiirimuotoisena toteutettuun opintojaksoon ja sen yhteydessä keräämäämme aineistoon. Tutkimuksessa kysyimme, miten yhdessä lukeminen lukupiirissä vaikuttaa tekstien lukemiseen ja niiden tulkintoihin sekä minkälaista on vertaisryhmän (S1- ja S2-osallistujien) keskinäinen dialogisuus, kun tarkastellaan kirjallisuutta filologisena – sekä kielellisenä että kontekstuaalisena – ilmiönä (ks. filologisesta lähilukemisesta tarkemmin Parente-Čapková ym. 2023). Lukupiiri järjestettiin kerran viikossa kirjallisuustieteiden sekä suomen kielen ja kulttuurin opiskelijoille, ja osallistuimme itse lukupiiriin sen ohjaajina. Lukupiireissämme osallistujajoukko on ollut melko pieni. Tähän lukupiiriin osallistui kymmenen opiskelijaa: viisi kirjallisuustieteiden pää- tai sivuaineopiskelijaa, jotka olivat ensikielisiä suomen puhujia, sekä viisi suomen kielen ja kulttuurin opiskelijaa, jotka arvioivat suomen kielen taitonsa Eurooppalaisen viitekehyksen taitotasoille B2–C2. Osallistujat mainitsivat ensikielikseen albanian, italian, puolan, unkarin sekä suomen. Osallistujien yhteisenä kontekstina oli opiskelu suomalaisessa korkeakoulussa lukupiiriin osallistumishetkellä. Osa osallistujista oli tutkinto-opiskelijoita, osa vaihto-opiskelijoita ulkomaisista yliopistoista. Opintojakso arvioitiin asteikolla hyväksytty–hylätty.

Lukupiiri järjestettiin kerran viikossa syksyn 2023 ajan ja fokusryhmähaastattelut toteutettiin viimeisellä tapaamiskerralla. Jaoimme haastatteluvaiheessa opiskelijat kahteen fokusryhmään, S1- ja

https://doi.org/10.21435/tl.304

S2-oppijat[2], jotka jakavat keskenään yhteisen kokemuksen lukupiiristä suhteessa kielellisiin lähtökohtiin. Tähän problematiikkaan oletimme fokusryhmähaastattelun sopivan mainiosti, sillä se mahdollistaa ohjatun, mutta vapaasti kehittyvän keskustelun (Barbour 2007, 3), jossa pääsemme käsiksi opiskelijoiden näkökulmiin ja saamme uutta tietoa heidän kokemuksistaan. Kaikki eivät päässeet paikalle tai eivät halunneet osallistua haastatteluun: molemmissa ryhmissä oli kolme osallistujaa[3], mikä on kuitenkin riittävä määrä tämänkaltaisen laadullisen tutkimuksen toteuttamiseen. Omassa asetelmassamme osallistujilla oli takana koko syksy yhteistä keskustelua kaunokirjallisuudesta, eli ryhmän jäsenet olivat haastatteluvaiheessa jo hyvin tuttuja keskenään. Luimme yhdessä suomenkielistä lyhytmuotoista nykykirjallisuutta, lähinnä runoja ja novelleja, joiden aihepiirit käsittelivät 1) yhteiskuntaa, tasa-arvoa ja hyvinvointia, 2) kieltä ja identiteettiä sekä 3) luontoa, luontosuhdetta ja ympäristöä.

Rakensimme fokusryhmähaastattelut seuraavien kysymysten varaan: 1) Miten yhdessä lukeminen vaikutti kaunokirjallisuuden lukukokemukseen verrattuna itsenäiseen lukemiseen? 2) Millaisia ajatuksia tai kysymyksiä luetut tekstit ja lukupiirissä käyty keskustelu herättivät suomalaisesta yhteiskunnasta? 3) Millaisia ajatuksia tai kysymyksiä luetut tekstit ja lukupiirissä käyty keskustelu herättivät suomen kielestä? 4) Kuinka kuvailisit ryhmädynamiikkaa lukupiirissä? Koitko, että kaikki ryhmän jäsenet ovat tasavertaisia

2 Puhumme tässä luvussa ensikielisistä ja ei-ensikielisistä suomen oppijoista, mutta käytännön syistä viittaamme osallistujiin myös S1- ja S2-kategorioilla. Olemme tietoisia näiden kategorioiden kompleksisuudesta ja ongelmallisuudesta eri konteksteissa. Esimerkiksi perusopetuksessa oppilaiden jakaminen S1- ja S2-oppilaisiin on alettu nähdä ongelmallisena, koska ryhmäjaot eivät ole aina kielitaidon näkökulmasta perusteltuja eivätkä täysin ota huomioon nykyistä kielten monimuotoisuutta. Termi ”toisen kielen oppija” on ylipäätään nähty toiseuttavana, ja kielitietoisuutta käsittelevissä keskusteluissa ja tutkimuksissa on nostettu esiin, että termi saattaa vahvistaa käsitystä kielenoppijoista ”muina” suhteessa kieliyhteisöön tai valtaväestöön.

3 Haastatelluista S2-opiskelijoista kaksi oli vaihto-opiskelijoita ja yksi maisteriopiskelija. Kaikki S1-opiskelijat olivat kirjallisuustieteiden pääaineopiskelijoita.

https://doi.org/10.21435/tl.304

osallistujia? Aloitimme haastattelut lämmittelykysymyksellä siitä, mikä oli kurssin aikana luetuista teksteistä mieluisin.

Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin. Litteroiduista haastatteluesimerkeistä jätimme pois raportointivaiheessa esimerkiksi tauot, epäröinnit ja tarpeettomiksi katsotut täytesanat. Tutkimuksessa käytettyjen esimerkkien yhteyteen merkitsimme osallistujanumeron. Kussakin haastattelututkimuksessa litteroinnin kielellinen tarkkuus määräytyy tutkimuksen tavoitteiden mukaisesti. Itse käytimme aineiston analyysiin temaattista sisällönanalyysia, joten esimerkiksi kielellisiä yksityiskohtia esiin tuova diskurssianalyysi ei ollut tarpeen. Ryhmädynamiikkaa tutkittaessa transkriptiosta esiin nousevat seikat, kuten intonaatio, hiljaisuudet tai päällepuhumiset, olisivat tärkeitä havainnoida.

Haastattelu oli puolistrukturoitu eli se pysyi asetettujen kysymysten raameissa, eivätkä osallistujat pääsääntöisesti käyttäneet kuin yhden puheenvuoron yhtä kysymystä kohti. Vaikka kyseessä oli vapaasti etenevä keskustelu, pyrimme rakentamaan siihen kysymysten avulla selkeän rakenteen ja rungon ja siten ohjaamaan puheenvuoroja niin, että kukin saisi puheenvuoron. Kaikki osallistujat vastasivat vuorollaan jokaiseen kysymykseen. Haastattelutilanne antaa mahdollisuuden myös joustaa, tarkentaa kysymyksiä ja tarttua mielenkiintoiseen vastaukseen lisäkysymyksin. Koimme kuitenkin selkeän rakenteen kysymyksineen toimivaksi pilottitutkimuksemme tarpeisiin. Molempien ryhmien haastattelut kestivät suurin piirtein yhtä kauan, noin puoli tuntia. Haastattelijan lisäksi paikalla oli myös toinen hankkeen tutkija, joka oli haastateltaville ennalta tuttu opettaja. Hän havainnoi ja tarvittaessa auttoi teknisissä ongelmissa.

Kyseessä oli ryhmähaastattelutilanne, johon liittyy monia huomioon otettavia käytännön kysymyksiä. Esimerkiksi litterointivaiheessa haastateltavien äänen tunnistamisessa voi auttaa, jos kukin kertoo etunimensä nauhalle istumajärjestyksessä. Periaatteet ja käytännöt siitä, annetaanko haastateltaville etukäteen kysymykset vai ei, vaihtelevat. Itse kerroimme osallistujille haastatteluja edeltävällä tapaamiskerralla, että haastattelussa keskustellaan lukupiiri-

https://doi.org/10.21435/tl.304

työskentelyn herättämistä ajatuksista, kuten siitä, mitä kukin kokee oppineensa lukupiirin aikana suomen kielestä, kirjallisuudesta ja kulttuurista. Halusimme kertoa haastattelujen aihepiirit etukäteen juuri fokusryhmien kielellisten erojen vuoksi – jotta osallistujilla olisi halutessaan mahdollisuus vaikkapa tehdä muistiinpanoja haastattelua varten ja näin osallistua ryhmäkeskusteluun mahdollisimman monipuolisesti.

Fokusryhmähaastattelua suunnittelevan pitää miettiä, kuinka hyvin osallistujat tuntevat toisensa: jos osallistujat eivät tunne toisiaan, sosiaalinen tilanne on väistämättä erilainen, kun jaettuja kokemuksia lukemisesta ei vielä ole syntynyt. Usein fokusryhmät kootaan toisilleen tuntemattomista ihmisistä. Joukko voi olla satunnainen, tai sillä voi olla jokin yhteinen, tutkimuksen kannalta keskeinen intressi, kokemus tai ominaisuus. Entä sopisiko tutkimusasetelmaan tarkat kysymykset vai toimiiko se paremmin avoimena keskusteluna? Myös haastattelun talletustapaa pitää pohtia: riittääkö nauhoitus vai tarvitaanko videointi osallistujien havainnointia varten? Tärkeä, tutkimuksen lähtökohtiin liittyvä kysymys on myös haastattelijan ulkopuolisuus ja neutraalius suhteessa haastateltaviin. Monissa tutkimuksissa suositaan ulkopuolista haastattelijaa, jotta tutkimuksen objektiivisuus toteutuisi. Me kuitenkin näimme ohjaajan kontribuution tärkeänä osana luottamuksellisen ja turvallisen tilan muodostumista, joten haastattelijat olivat lukupiirin ohjaajia (ks. myös Jytilän ym. luku aiheesta tässä kirjassa). Subjektiiviset tekijät vaikuttavat joka tapauksessa aina tutkimuksen kulkuun. Tutkija on osa sosiaalista todellisuutta ja tutkimusprosessia (Hirsjärvi & Hurme 2015, 18) ja siten osa monisyistä vuorovaikutusprosessia.

Haastattelu, kielellinen kompetenssi ja valta

Haastattelu on puhetilanne ja siis sosiaalinen tilanne (Hirsjärvi & Hurme 2015, 50). Haastattelulle on tunnusomaista kielen ja kommunikatiivisen kompetenssin keskeinen merkitys, ja tietojen keräämisen pitäisi tehdä oikeutta haastateltavien kyvyille ja ajatuskuluille

(Hirsjärvi & Hurme 2015). Tämä on tutkimuseettisesti huomionarvoista. Lukupiiriemme periaatteina ovat kielellinen yhdenvertaisuus ja jokaisen osallistujan kielellisen repertuaarin arvostaminen. Varauduimme siihen, että kielellinen kompetenssi voi asettaa haasteita haastatteluissa, joista toinen toteutetaan muulla kuin osallistujien ensikielellä. Halusimme tutkia vallan ja kielen suhdetta sen sijaan, että olettaisimme kielen automaattisesti marginalisoivan ja asettavan osallistujia eriarvoisiin asemiin.

Haavoittuvina ryhminä haastattelutilanteissa pidetään yleensä niitä, joilla ei oleteta olevan riittävää kielellistä tai kommunikatiivista kapasiteettia. Esimerkkejä tällaisista ryhmistä ovat lapset, kehitysvammaiset, turvattomassa asemassa esimerkiksi väkivallan uhan ja erilaisten traumaattisten kokemusten vuoksi olevat sekä turvapaikanhakijat, joilla ei useinkaan ole yhteistä kieltä haastattelijan kanssa. Turvapaikkapuhutteluja tutkineet Simo Määttä, Eeva Puumala ja Riitta Ylikomi (2023, 74) eivät kuitenkaan näe haavoittuvuutta ihmisryhmän ominaisuutena, vaan haavoittuvuus on sidoksissa varman tiedon tuottamisen ja vastaanottamisen ongelmiin monenkeskisessä, monikielisessä ja tiedollisesti epätasa-arvoisessa tilanteessa. Heidän mukaansa haavoittuvuus onkin tilanteinen ja suhteinen ilmiö: se nousee eri tavoin esiin puhuttelun eri vaiheissa ja on riippuvaista tilanteen vuorovaikutuksen dynamiikasta. (Ks. kielellisestä haavoittuvuudesta Paananen ym. 2023 ja haavoittuvuuden käsitteen kontekstuaalisuudesta esim. Butler ym. 2016.)

Pidämme kysymystä kielellisestä haavoittuvuudesta tärkeänä, minkä vuoksi emme esimerkiksi koskaan pakota osallistujia jakamaan omia ajatuksiaan, kun he eivät ole siihen valmiita. Kieli ei ole läpinäkyvää, vaan voi sekä peittää että paljastaa ajatuksia, uskomuksia tai tunteita. Dialogiseen työskentelyyn ei kuulu pakottaminen vaan mahdollisuuksien avaaminen kohti omaa kielellistä ilmaisua. Tämän vuoksi lukupiirissä oli mahdollisuus ilmaista itseään sekä kirjallisesti lukupäiväkirjalla että suullisesti fokusryhmähaastattelussa.

Haastattelu voidaan nähdä epäsymmetrisenä valtasuhteena, jossa haastattelijalla on valta, mutta se voidaan ymmärtää myös

https://doi.org/10.21435/tl.304

dialogina. Kieleen on kiinnitetty yllättävän vähän huomiota haastattelututkimuksessa, vaikka tieto muodostuu haastattelussa juuri kielellisen vuorovaikutuksen avulla. (Kvale & Brinkmann 2008, 55.) Haastattelu perustuu oletukseen, että haastateltavat hallitsevat kielenkäytön kyseisessä tilanteessa eli he ovat kommunikatiivisesti kompetentteja. Vaikka yksi lukupiirin tarkoituksista oli suomen kielen kulttuurinen oppiminen, lukupiirissämme sai käyttää kaikkia osaamiaan kieliä tarkoituksenmukaisesti. Sekä lukupiiritapaamisissa että haastatteluissa toimi voimavarana tällainen *limittäiskieleily* (*translanguaging*) (Cortazzi ym. 2011). Tällainen pedagoginen käytäntö sopii hyvin tutkimuksemme temaattisiin lähtökohtiin, jotka perustuvat kulttuurien välisen vuorovaikutuksen korostamiseen. Kaunokirjallisten tekstien valinnassa olemme kaikissa lukupiireissä painottaneet kulttuurien välisen vuorovaikutuksen ja kielen merkityksen sekä erilaisten yhteiskunnallisten valtasuhteiden pohtimista (ks. tarkemmin Jytilä & Kekki 2022; Parente-Čapková 2023).

Haastavan kielellisen tilanteen minimoimiseksi ohjeistimme S2-osallistujia haastattelutilanteessa siten, että he voivat vastata tai täydentää vastauksiaan millä tahansa osaamallaan kielellä. Englanti oli kuitenkin ainoa käytetty apukieli, joten kääntäjälle ei ollut aineiston litterointi- ja analyysivaiheessa tarvetta. Haastattelijan asennoitumisena hiljaa oleminen ja hiljaisuuden sietäminen (ks. Hyvärinen 2017, 32) on erityisen tärkeää, kun haastatellaan ihmisiä, jotka eivät puhu omalla ensikielellään vaan tarvitsevat mahdollisesti enemmän aikaa kysymysten ja omien vastaustensa prosessointiin. Kiinnitimme huomiota kysymysten sopivaan määrään ja selkeyteen. Yksi osallistuja pyysikin tarkennusta kysymykseen, ja tarvittaessa autoimme myös oikean ilmaisun löytämisessä. Haastattelutilanne oli nähdäksemme riittävän turvallinen, kun osallistujat pystyivät tarvittaessa ilmaisemaan, jos eivät ymmärtäneet.

Kieli voi asettaa ihmisen haavoittuvaan asemaan, mutta myös monet muut tekijät, kuten rodullistaminen yhdistettynä oletukseen kielitaidosta tai sen puutteesta, vaikuttavat (ks. Ndomo 2024). Toisaalta joillekin vieras kieli voi toimia etäännyttävänä keinona, jolla on jopa helpompi ilmaista esimerkiksi vaikeita tunteita kuin

https://doi.org/10.21435/tl.304

”omalla” kielellään (ks. Parente-Čapková 2023). Erityisesti suomea ensikielenä puhuvien kohdalla esiin nousi kielen tärkeys ja sen reflektio, kielitietoisuus. S2-osallistujat pohtivat ryhmädynamiikkaa pääasiassa muiden ryhmäkoheesioon liittyvien tekijöiden, kuten jaetun sukupuolen ja iän kautta. Havainto siitä, että kieli ei määrittele koko sosiaalista tilannetta, oli vahvasti läsnä etenkin suomea ei-ensikielenään puhuvien haastattelussa. (Ks. Jytilä ym. tulossa.)

Myös haastattelun aihepiiri määrittelee, millä ehdoin haastattelu voidaan toteuttaa. Esimerkiksi vaikeista aiheista puhuminen vaatii huomiota tutkimusta toteutettaessa, mutta myös ”vaikeat aiheet” ovat aina kontekstisidonnaisia (Barbour 2007, 18). Käsittelimme lukupiirissä esimerkiksi Rosa Liksomin novellia, joka kuvaa alkoholiongelmaa ja sen vaikutuksia perheen lasten elämään alkoholistin näkökulmasta. Muutamat opiskelijat kertoivat aiheen olevan niin henkilökohtainen, etteivät he voineet tai halunneet osallistua sen yhteydessä keskusteluun. Myöskään haastattelutilanteessa aihe ei noussut esiin. Lukupäiväkirjaan opiskelijat kuitenkin halusivat siitä kirjoittaa, mikä kertoi meille erilaisten, sekä suullisten että yksityisempinä säilyvien kirjallisten aineistojen tärkeydestä tutkimuksessa. (Ks. Jytilä ym. tulossa.)

Lopuksi

Lukupiiritoimintamme perustuu osallistujien väliseen kommunikaatioon ja toisilta oppimiseen, ja fokusryhmähaastattelu oli yksi osa tämäntyyppistä, vuorovaikutukseen perustuvaa tutkimusasetelmaa. Koko lukupiirin ajan osallistujat olivat keskustelleet keskenään luettujen kaunokirjallisten tekstien tulkinnoista ja suomalaiseen yhteiskuntaan liittyvistä oletuksista, joita kaunokirjalliset tekstit käsittelivät. Siinä mielessä lukupiirin loppureflektiona ja yhteenvetona toimi luontevasti fokusryhmähaastattelu, jonka aiheisiin moni osallistuja palasi vielä lukupäiväkirjoissaan. Haastattelutilanteessa osallistujat myös reagoivat toistensa puheenvuoroihin ilmaisemalla samanmielisyyttä tai erimielisyyttä. Fokusryhmähaastattelut olivat

https://doi.org/10.21435/tl.304

muutakin kuin aineistonhankintamenetelmä tai ”pääsy osallistujien kokemuksiin”. Ne olivat itsessään sosiaalinen oppimistilanne.

Kulttuurinen kielenoppiminen sai tutkimuksessamme uusia ulottuvuuksia, sillä se ei tässä lukupiirissä viitannut vain suomea uutena kielenä lukevien kokemuksiin vaan myös ensikielisiin lukijoihin, jotka oppivat uutta suomen kielestä ja kulttuurista. Molemmat fokusryhmät pohtivat kieltä ja sen oppimista monipuolisesti kysyttäessä. S1-osallistujat problematisoivat kieltä jopa enemmän, kenties koska osalle lukupiiri oli uudenlainen tilanne kohdata suomenoppijoita. Lukupiirissämme pelkkä fokusryhmähaastattelu ei olisi riittänyt aineistonhankintamenetelmäksi, sillä halusimme korostaa osallistujien monia mahdollisuuksia ilmaista ajatuksiaan – sekä kirjallisesti että suullisesti. Nämä eri aineistot toivat esille erilaisia asioita ja kuvasivat molempien aineistojen tarpeen: kirjallisessa aineistossa (lukupäiväkirjat) korostuivat lukupiirin osallistujien henkilökohtaisemmat ajatukset ja tunteet sekä vaikeat aiheet, joita ei tuotu esiin fokusryhmähaastattelussa. Fokusryhmähaastattelu puolestaan antoi mahdollisuuden ryhmän tuelle ja omien ajatusten peilaamiselle ja vertailulle suhteessa toisiin.

Olemme tässä luvussa tuoneet esiin hankkeen aiempia tuloksia lukupiiritoiminnastamme, jossa on hyödynnetty lukemisen empiiristä tutkimusta sekä kasvatustieteen ja soveltavan kielitieteen menetelmiä. Esittelimme erityisesti tutkimustamme ensikielisten ja ei-ensikielisten suomen puhujien lukupiiristä, jossa ”kielellisen vertaisryhmän” mukaan toteutetut fokusryhmähaastattelut olivat keskeinen aineistonhankintamenetelmä. Asetelma antoi mahdollisuuden hahmotella dialogisuutta sekä lukupiirissä että fokusryhmähaastattelutilanteessa vielä monipuolisemmin kuin lukupiireissä, joihin osallistui vain ei-ensikielisiä oppijoita. Toivomme, että pohdintamme fokusryhmähaastatteluun liittyvistä hyödyistä ja rajoitteista toimivat virikkeenä monitieteistä haastattelututkimusta suunnittelevalle tutkijalle tai opiskelijalle.

Lukuvinkkejä

Hyvärinen, Matti 2017: Haastattelun maailma. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 11–45.
Ruusuvuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) 2010: *Haastattelun analyysi.* Tampere: Vastapaino.
Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) 2005: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus.* Tampere: Vastapaino.

Kirjallisuus

Bakhtin, Mihail 1981: *The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bahktin.* Edited by Michael Holquist. Translated by Carol Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
Barbour, Rosaline 2007: *Doing Focus Groups*. London: Sage.
Belzile, Jacqueline A. & Öberg, Gunilla 2012: Where to begin? Grappling with how to use participant interaction in focus group design. *Qualitative Research* 12(4), 459–472. https://doi.org/10.1177/1468794111433089
Butler, Judith, Gambetti, Zeynep & Sabsay, Leticia (toim.) 2016: *Vulnerability in resistance.* Durham: Duke University Press.
Cortazzi, Martin, Pilcher, Nick & Jin, Lixian 2011: Language choices and 'blind shadows'. Investigating interviews with Chinese participants. *Qualitative Research* 11(5), 505–535. https://doi.org/10.1177/1468794111413225
Fernandez-Quintanilla, Carolina 2020: Textual and reader factors in narrative empathy. An empirical reader response study using focus groups. *Language and Literature* 29(2), 124–146. https://doi.org/10.1177/0963947020927134
Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) 2023: *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus.
Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2015: *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö.* Helsinki: Gaudeamus.
Hyvärinen, Matti 2017: Haastattelun maailma. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 11–45.
Jytilä, Riitta & Kekki, Niina 2022: Kohti ylirajaista lukemista. Lukupiiri aikuisten maahanmuuttaneiden yhteisöllisen oppimisen menetelmänä. *Aikuiskasvatus* 42(2), 119–132. https://doi.org/10.33336/aik.120034
Jytilä, Riitta, Parente-Čapková, Viola & Kekki, Niina (tulossa): Dialoginen oppiminen ensikielisten ja ei-ensikielisten suomen puhujien

kaunokirjallisuuden lukupiirissä. Teoksessa Parente-Čapková, Viola, Jytilä, Riitta & Kekki, Niina (toim.) *Avaimia kieleen ja kulttuuriin. Kaunokirjallisuus aikuisten kielenopetuksessa*.

Kekki, Niina, Jytilä, Riitta & Parente-Čapková, Viola 2023: Kulttuurisen kielenoppimisen jäljillä. Aikuisten suomenoppijoiden kokemuksia lukupiirissä. *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja* 65, 196–214. https://doi.org/10.30673/sja.115631

Koskela, Jaana 2020: *Nuorten sosiaalinen kuntoutus monialaisissa yhteistyömuodoissa.* Ammatillinen lisensiaatintyö. Lapin yliopisto.

Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend 2008: *Interviews. Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. 2. edition. London: Sage.

Langford, Joe & McDonagh, Deana (toim.) 2003: Introduction. Teoksessa Langford, Joe & McDonagh, Deana (toim.) *Focus Groups.* London: Taylor and Francis, 1–17.

Marková, Ivana, Linell, Per, Grossen, Michèle & Salazar Orvig, Anne 2007: *Dialogue in Focus Groups. Exploring Socially Shared Knowledge.* London: Equinox.

Mäntyranta, Taina & Kaila, Minna 2008: Fokusryhmähaastattattelu laadullisen tutkimuksen menetelmänä lääketieteessä. *Duodecim* 124(13), 1507–1513. https://www.duodecimlehti.fi/xmedia/duo/duo97349.pdf. Viitattu 12.12.2025.

Määttä, Simo, Puumala, Eeva & Ylikomi, Riitta 2023: Haavoittuvuus ja osallisuus turvapaikkapuhuttelussa. Teoksessa Paananen, Jenny, Lindeman, Meri, Lindholm, Camilla & Luodonpää-Manni, Milla (toim.) *Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus. Kohti kielellistä osallisuutta*. Helsinki: Gaudeamus, 73–94.

Ndomo, Quivine 2024: *The Working Underclass. Highly educated migrants on the fringes of the Finnish labour market.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/92946

Paananen, Jenny, Lindeman, Meri, Lindholm, Camilla & Luodonpää-Manni, Milla (toim.) 2023*: Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus. Kohti kielellistä osallisuutta*. Helsinki: Gaudeamus.

Parente-Čapková, Viola 2023: Shared Experience of Reading Literature with Adult Language Learners. *Slovo a smysl / Word & Sense* 2023 (20)43, 95–111.

Parente-Čapková, Viola, Jytilä, Riitta & Kekki, Niina 2023: Lähilukeminen aikuisten maahan muuttaneiden lukupiirissä. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus, 41–53.

van Peer, Willie, Hakemulder, Frank & Zyngier, Sonia 2012: *Scientific Methods for the Humanities.* Amsterdam: John Benjamins.

Puchta, Claudia & Potter, Jonathan 2004: *Focus Group Practise.* London: Sage.

Riippa, Anne & Hahl, Kaisa 2023: Kaunokirjallisuuden lukeminen vieraiden kielten opetuksessa. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit.* Helsinki: Gaudeamus. 164–180.

Ruusuvuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) 2010: *Haastattelun analyysi.* Tampere: Vastapaino.

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) 2005: *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus.* Tampere: Vastapaino.

Salgaro, Massimo 2021: The History of the Empirical Study of Literature from the Nineteenth to the Twenty-First Century. Teoksessa Kuiken, Donald & Jacobs, Arthur M. (toim.) *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter, 515–542.

Valtonen, Päivi 2012*: Abiturientti uutistoimittajana. Tekstilajin taju ja uutisten tuottaminen äidinkielen tekstitaidon kokeessa.* Turku: Turun yliopisto. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5180-2

https://doi.org/10.21435/tl.304

Etnografinen näkökulma eläytyvään lukemiseen

Merja Kauppinen
https://orcid.org/0000-0002-2330-1389
Juli-Anna Aerila
https://orcid.org/0000-0002-1109-8803

Millaista on eläytyvä lukeminen lukupiirissä? Tässä luvussa kuvataan etnografisen havainnoinnin ja temaattisen analyysin hyödyntämistä eläytyvän lukemisen tutkimuksessa. Kirjoittajat tutkivat lukupiirissä tuotettuja merkityksiä, jotka nojaavat yhteiseen lukemiseen ja luetun pohjalta kirjoitettuihin teksteihin ja keskusteluihin. Ymmärrys eläytyvän lukemisen kulusta ja luonteesta syntyy tarkastelemalla lukijaryhmän merkityksen muodostamisen prosesseja.

Etnografinen tutkimusote voi tarjota ikkunan tekstiin eläytymiseen paitsi yksityisenä myös yhteisöllisenä kokemuksena. Etnografia tarkoittaakin tutkimuksessamme yhteisön synnyttämän lukemisprosessin tilanteista havainnointia, jossa tutkijat ovat läsnä (ks. Aromaa & Tiili 2014). Tarkastelemme opettajien täydennyskoulutuksen ryhmää, jossa varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen opettajien tekstisuhdetta syvennettiin kaunokirjallisuuteen eläytymällä. Kuvaamme luvussa, millaista aineistoa eläytyvää lukemista ja luovaa kirjoittamista vuorottelevasta lukemisprosessista muodostuu, miten tätä aineistoa voi analysoida ja millaista tietoa aineiston pohjalta voi saada tekstiin eläytymisestä ja sen yhteyksistä lukemisen opettamiseen. Lisäksi pohdimme, mitä haasteita luvussa kuvattuun aineistonkeruuseen ja itse aineistoon liittyy sekä miten nämä haasteet on tässä tutkimuksessa ratkaistu.

Tutkimuksen aineistona olivat opettajien eläytyvän lukemisen työskentelyyn liittyvät litteroidut ryhmäkeskustelut sekä tutki-

https://doi.org/10.21435/tl.304

jan keskusteluista laatimat muistiinpanot. Eläytyvän lukemisen työskentelytapa perustui kirjallisuusterapeuttien Arleen McCarty Hynesin ja Mary Hynes-Berryn (2011) dialogisen lukemisen malliin. Siinä luettiin kirjallisuuskatkelman pohjalta laadittuja omia tekstejä, keskusteltiin niiden herättämistä ajatuksista ja tunteista sekä reflektoitiin koettua eri tavoin.

Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana olivat eläytyvää lukemista ja empatian kokemista käsittelevät tutkimukset ja pohdinnat. Eläytyvän lukemisen tarkastelu nojaa kirjallisuudentutkija Rita Felskin (2024, 24, 87) postkriittiseen teoriaan tekstin synnyttämistä mieltymyksistä ja herkkyyksistä lukijassa (ks. Suomessa Kaakinen 2022; Rossi 2021; Voutilainen 2022). Tekstiin eläytymisessä on keskeistä lukijan oman kokemuksen läsnäolo ja sen tiedostaminen: esteettisten reaktioiden tarkastelu sekä ajattelun, kokemusten ja tunteiden muotoutuminen lukemisen seurauksena. Eläytyvässä lukemisessa lukija kokee kulkevansa tunnetiloineen tarinassa (Stansfield & Bunce 2014). Lukiessa muodostuu Felskin (2024, 88, 200–201) mukaan ”empaattisia kokemuksia”, kun lukija samastuu fiktiivisen tekstin henkilöhahmoihin, tapahtumiin, miljöön kuvaukseen, tyylipiirteisiin tai yksityiskohtiin. Samastumisen syventyessä ja kokemusten kasautuessa lukijan on mahdollista uppoutua tekstin maailmaan, esimerkiksi eläytyä henkilöhahmojen tunnekokemuksiin siten, että hän tavoittaa vaikkapa tapahtumia heidän näkökulmastaan. Kun lukija siirtyy lukemisen aikaisen uppoutumisen myötä itsensä ulkopuolelle johonkin toiseen aikakauteen, tilaan, näkökulmaan tai tunnemaailmaan, tämän katsotaan lisäävän lukijan kykyä empatiaan (Mirra 2018). Felski (2024, 88) luonnehtii tällaista lukijan tilaa ”lumoutumiseksi”, jossa lukija menettää hetkeksi toimijuuden ja ”unohtaa itsensä”.

Luvun menetelmäkuvaus ja aineisto pohjautuvat artikkeliimme (Kauppinen & Aerila 2024), jossa opettajien lukemisprosessia tarkastellaan merkityksenannon näkökulmasta lukijoiden kokemusmaailmaa ja sen dynaamista luonnetta painottaen (ks. myös Meretoja 2022). Artikkelissa kuvataan, kuinka yhteisöllistä eläytyvän lukemisen prosessia voi lähestyä etnografisella tutkimusotteella.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kun osallistujat eläytyivät kaunokirjalliseen tekstiin ja kirjoittivat lukukokemuksen pohjalta omakohtaisia luovia tekstejä, muodostui jaettuja merkityksiä, jotka ovat näkyvissä sekä osallistujien teksteissä että niiden pohjalta käydyissä keskusteluissa. Prosessin kuluessa syntyneet tekstit kuvasivat ilmiöitä ja asioita, jotka osallistujat kokivat merkityksellisiksi kasvatuksen ja opetuksen maailmassa, sekä ylipäätään että erityisesti lukemisen kannalta.

Eläytyvä, yhteisöllinen lukeminen tutkimuskohteena

Eläytyvä lukeminen ryhmässä oli useimmille koulutukseen osallistuneille opettajille uusi tapa lukea. Yhteisöllisen lukemisen pedagogiikkaa on kehitetty viime vuosina eteenpäin (esim. Aerila & Kauppinen 2019), mutta eläytyvää lukemista on tarkasteltu enemmän yksilötasolla. Vaikka opetuksen ja koulutuksen alueella eläytymisen ja empatian kokemuksille olisi tilaa, niitä ei erityisesti keskitytä seuraamaan saati tukemaan opetuksessa (ks. Kauppinen & Aerila 2019). Eläytyvän lukemisen tutkimukset (esim. Wilhelm 2016; Rossi 2021) osoittavat, että kun lukija eläytyy fiktiivisen tekstin maailmaan ja sen lainalaisuuksiin, hän kokee syvää läsnäolon tunnetta, jolloin tekstin loppuminen ja paluu reaalimaailmaan voi olla pökerryttävää ja vaatia totuttelua. Keskeistä tekstin aikaansaaman tunnereaktion vaikuttavuudessa on psykologi Johanna Kaakisen (2022) mukaan lukijan tulkinta siitä, kokeeko hän tunnetilan viriämisen ahdistavana vai miellyttävänä. Monesti tunnetilat kuitenkin sekoittuvat, ja lukijalle niiden sanallinen kuvailu käy hankalaksi (Kaakinen 2022). Opetuksen kontekstissa ja tunnetaitoja edellyttävässä työssä tunteiden tunnistaminen ja jäsentäminen on olennaista pedagogiikan ja vuorovaikutuksen kehittämiseksi.

Opettajien tekstiin eläytymistä lähestyttiin sosiaalisen ja emotionaalisen merkityksenmuodostuksen tilana, joten tutkimus keskittyi lukemisen myötä heränneisiin tunnekokemuksiin ja vuorovaikutukseen. Tutkimus noudatteli kohtaamista ja avointa dialogisuutta painottavan kirjallisuusterapian mukaista ajatusta siitä, että lukija

https://doi.org/10.21435/tl.304

voi eläytyä paitsi toisen myös oman mielen eri ulottuvuuksiin tekstin kautta (Manninen 2022).

Empatia koski tutkimuksessamme ensinnäkin pohjatekstin herättämiä tunteita ja tarinan mielikuvituksessa aktivoimia tiloja, jotka saattoivat johtaa esimerkiksi toisen ihmisen – myös fiktiivisen hahmon – tilanteen ja sisäisen tilan kuvitteluun (Kauppinen & Aerila 2024; ks. myös Taylor, Hodges & Kohányi 2013; Voutilainen 2022). Toiseksi empatia ilmeni keskusteluun osallistuneiden opettajien välisenä vastavuoroisuutena: kykynä ymmärtää ja jakaa omia tunteita, uskomuksia ja aikomuksia keskusteluissa.

Lukemistapahtumassa on olennaista se, miten lukija merkityksellistää lukemaansa ja itseään lukijana eli pystyy tunnistamaan ja käsittelemään omia kokemuksiaan suhteessa tekstiin (Felski 2024, 24, 29). Lukeminen näyttäytyykin hyvin intiiminä ja prosessimaisena mutta samalla myös dialogisena toimintana. Lingvisti Brigitta Busch (2015) kutsuu lukijan läpikäymiä emotionaalisia kokemuksia draamallisiksi vuorovaikutustilanteiksi, jotka koetaan kielen avulla. Tarkastelemamme täydennyskoulutuksen lähtökohtana ollut McCarty Hynesin ja Hynes-Berryn (2011) vuorovaikutteinen kirjallisuusterapeuttinen malli rakentuu juuri näiden voimakkaiden tunnejälkien herättelyn, tunnistamisen, jäsentämisen ja reflektion varaan. Sen neljä eri vaihetta ovat tunnistaminen (huomion kiinnittyminen johonkin tekstissä), tarkastelu (huomion kohteen herättämän tunnevasteen tarkastelu), liittäminen eli rinnakkain asettaminen (eri näkökulmat tekstiin) sekä soveltaminen (oivallukset tekstikokemuksen pohjalta). Tutkimusta ja opetuskontekstia varten kehitimme terapeuttisesta mallista eläytyvän lukemisen prosessimallin (kuvio 2), joka mahdollisti täydennyskoulutettavien opettajien eläytymisen pohjatekstiin hienovaraisesti ja omien yksilöllisten merkityksenantojen esiintuomisen.

Kuviossa 2 kuvataan koulutusta varten kehittämämme ja testaamamme eläytyvän lukemisen prosessimallin vaiheet sekä niiden käytännön toteutukset ja tavoitteet. Kuviossa osoitetaan lisäksi, mistä mallin vaiheesta tutkimuksen kohteena oleva aineisto on kerätty. Koulutukseen osallistuneiden opettajien tuottamat tekstit

https://doi.org/10.21435/tl.304

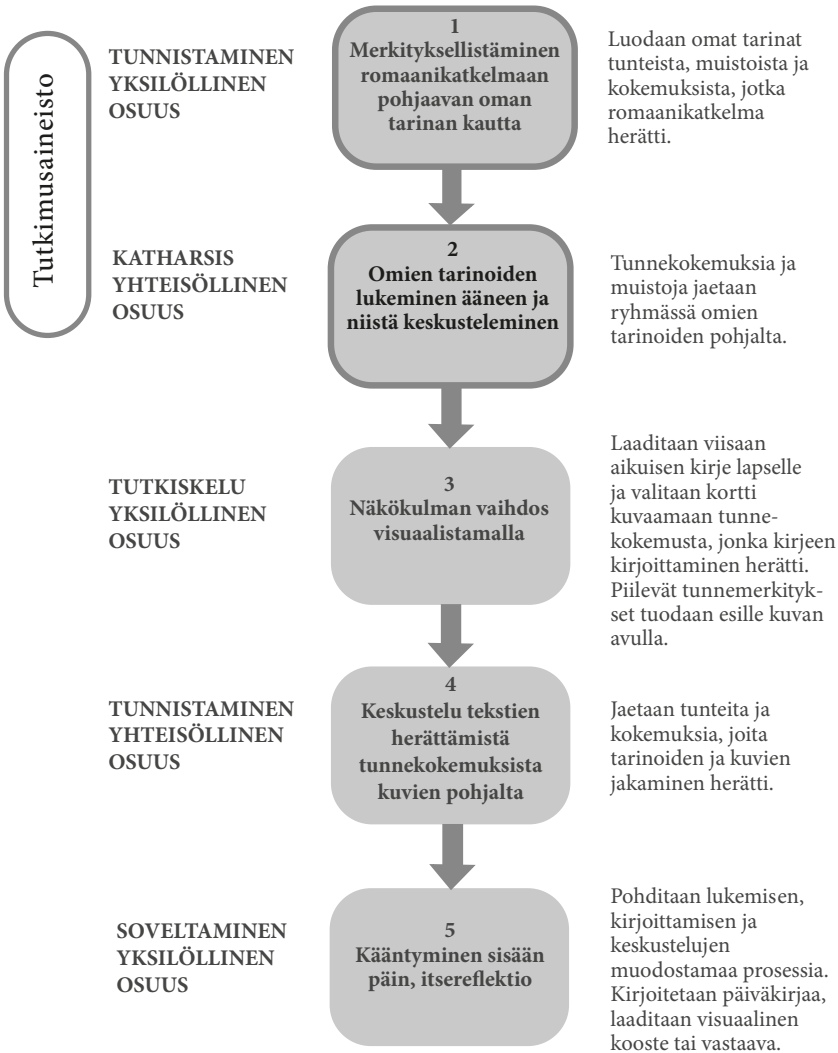

Kuvio 2. Eläytyvän lukemisen prosessimalli koulutukseen (mukaillen Kauppinen & Aerila 2024).

https://doi.org/10.21435/tl.304

ja niiden pohjalta käydyt keskustelut toimivat tulkkeina pohjatarinan synnyttämille kokemuksille ja tunneilmapiirille. Keskustelut voi nähdä heijastuksena pohjatarinan herättämille tunteille (ks. Kaakinen 2022).

Aineiston keruu eläytyvän lukemisen ryhmässä

Etnografisen tutkimuksen kontekstina olleen täydennyskoulutuksen yhtenä tavoitteena oli tarjota opettajille kokemus eläytyvästä lukemisesta ja lukemisen emotionaalisesta ulottuvuudesta sekä lisätä heidän tietoisuuttaan yhteisistä tarinankerronnan (*storytelling*) merkityksenmuodostusprosesseista (ks. Lwin 2017; Voutilainen 2022). Koulutus perustui opettajien pienryhmätapaamisiin ja luettavaan kirjallisuuteen (ks. Kauppinen & Aerila 2024). Pienryhmätapaamiset olivat kaikki itsenäisiä kokonaisuuksia mutta rakenteeltaan samanlaisia, sillä ne perustuivat eläytyvän lukemisen prosessimalliin, ja työskentelyn lähtökohtana oli aina jokin kaunokirjallinen teksti tai tekstikatkelma (kuvio 2). Tutkimusaineisto kertyi näistä eläytyvän lukemisen prosessimallin mukaisista pienryhmätapaamisista, joiden tarkasteluun etnografinen lähestymistapa sopi hyvin ryhmän pysyvyyden ja toiminnan intensiteetin vuoksi (ks. Braun & Clarke 2013). Aineistonkeruu keskittyi eläytyvän lukemisen prosessimallin (kuvio 2) toiseen vaiheeseen, jossa jokainen osallistuja luki vuorollaan tekstinsä tai katkelmia siitä ja kertoi vapaasti tekstinsä aiheesta ja sisällöstä. Tämän jälkeen keskusteltiin tekstien synnyttämistä ajatuksista. Tiheästä[1] aineistosta tutkimukseemme valikoitui lopulta kaksi osaa (palaamme näihin aineistovalintoihin alla): 1) kunkin opettajan (n = 5) tekstien pohjalta käydyt ryhmäkeskustelut, jotka tallennettiin äänitiedostoiksi, ja 2) ensimmäisen kirjoittajan (Kauppinen) muistiinpanot ryhmäkeskusteluista. Muistiinpanot olivat myöhemmin hyödyllisiä

1 Luhrmannia (2015) mukaillen viittaamme tässä etnografisen aineiston laatuun huolellisen aineistonkeruun ja tarkan kenttätyön tuloksena.

https://doi.org/10.21435/tl.304

ryhmäkeskusteluiden ymmärtämisessä ja analysoinnissa (Woodside 2017). Opettajien kirjoittamien tekstien henkilökohtaisen luonteen vuoksi päätimme jo tutkimusta suunnitellessamme jättää ne aineiston ulkopuolelle.

Tutkimuksen aineistoksi valittiin yhden tapaamiskerran työskentely, jonka kaunokirjallisena pohjatekstinä ja eläytyvän lukemisen lähtökohtana oli katkelma Elena Ferranten romaanista *Loistava ystäväni* (2012, 24–26). Katkelma valikoitui pohjatekstiksi vahvan lapsinäkökulman, aistivoimaisen kuvauksen ja yksityiskohtaisen kerronnan takia. Esimerkiksi kirjallisuudentutkija Riikka Rossi (2021) nostaa esiin ensimmäisen persoonan kerronnan – myös Ferranten romaanisarjaansa valitsema kerronnallinen piirre – ratkaisuna, joka voi myötävaikuttaa lukijan tunnekokemukseen. Katkelma oli valittu siten, että harjoitukseen osallistuminen ei edellyttänyt koko romaaniin tutustumista, vaan osallistujat laativat tekstikatkelman herättämien tunteiden ja muistojen (omat, osin ammatilliset elämänkokemukset) pohjalta omat tekstinsä (eläytymismenetelmästä ks. Eskola 1997; Valtonen & Viitanen 2020). Tarkoituksena ei ollut kirjoittaa minkäänlaista jatkoa tai tulkintaa Ferranten katkelmalle, vaan antaa mielen vaeltaa vapaasti ja kirjoittaa mieleen nousseita ajatuksia senhetkisestä tai menneestä elämästä. Sisällöiltään tekstit olivat lähinnä muisteluja ja koetun reflektointia.

Etnografista havainnointia eläytyvän lukemisen ryhmässä

Etnografiseen tutkimusperinteeseen kuuluu mahdollisimman autenttisen, tässä tapauksessa tilanteisen, aineiston keruu, mikä tarkoittaa ihmisten ja heidän toimintansa havainnointia luonnollisessa ympäristössä (Eriksson & Kovalainen 2008; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014). Antropologi, kouluttaja Jaida Kim Samudra (2008) kuvaa erinomaisesti sensitiivisen ryhmäprosessin toimintaa, jossa ryhmän kulttuurista tietoa tavoitellaan tutkijan oman läsnäolon ja jaetun kokemuksen kautta. Tällaista tiedonkeruuta luonnehtiva tiheän kuvauksen käsite (*thick description*) on peräisin antropologi

https://doi.org/10.21435/tl.304

Clifford Geertziltä (1973), joka käyttää termiä kuvaamaan tutkijan syvällistä ja eläytyvää tulkintaa tutkimuskontekstista sekä tutkimuskontekstin yksityiskohtaista ymmärtämistä.

Etnografiassa on mahdollista päästä osallistujien lähelle olemalla tilanteessa kokonaisvaltaisesti läsnä, jolloin ryhmäprosessia voi tulkita paitsi sanojen myös ryhmätilannetta säätelevien ja synnyttävien nonverbaalisten tekijöiden kautta. Tällainen osallistuva havainnointi on luonteeltaan moniaistista, käytännönläheistä läsnäoloa (Aromaa & Tiili 2014). Osallistuvassa havainnoinnissa tutkijalla on ulkopuolinen rooli, mutta hänen läsnäolonsa ja toimintansa voivat vaikuttaa havainnoidun ilmiön kulkuun. Ryhmään osallistuvien välille muodostuukin monipaikkainen suhdeverkosto, joka kattaa yhtäältä tutkijan läsnäolon sekä hänen havaintonsa tilanteesta ja suhteesta osallistujiin, toisaalta osallistujien tulkinnat tilanteesta ja tutkijasta. Etnografisessa otteessa puhutaankin tutkijan samanaikaisesta sisäisestä ja ulkoisesta katseesta ja ymmärryksestä (Mostowlansky & Rota 2023). Kun tutkija pyrkii jäsentämään tilannetta yhteisön sisältä käsin, puhutaan emic-tasosta. Ulkoapäin ilmiöitä jäsentävää ja yhteisön ulkopuolisiin ilmiöihin suhteuttavaa tarkastelutapaa kutsutaan etic-tasoksi. Kun tasot yhdistyvät, käsitys kohteesta rikastuu.

Havainnoinnin toteuttamisessa ei ole olemassa yhtä oikeaa tapaa, vaan tavoitteena on tallentaa huomioita mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja monipuolisesti (Paalumäki & Vähämäki 2020). Tutkimuksessamme tutkija-kouluttajan muistiinpanot sisälsivät moniaistista havainnointia ryhmän vuorovaikutuksesta ja toiminnasta, ja koimmekin ne välttämättömiksi ryhmäkeskusteluiden ymmärtämisen ja analysoinnin kannalta (muistiinpanojen merkityksestä ryhmäkeskustelujen tarkastelussa, ks. Woodside 2017).

Osallistuva havainnointi sopi luontevasti eläytyvän lukemisen prosessin tarkasteluun, sillä tarkoituksena oli seurata todellisia tilanteita kokonaisvaltaisesti ja todentaa vuorovaikutuksesta tehtäviä tulkintoja käytännössä (Paalumäki & Vähämäki 2020). Tutkija-kouluttaja pyrki olemaan ryhmässä luontevasti läsnä kiinnittämällä katseen kulloiseenkin puhujaan ja elämällä keskustelua ilmein ja

https://doi.org/10.21435/tl.304

elein mukana (ohjaajan roolista ryhmäkeskusteluissa ks. esim. Valtonen & Viitanen 2020). Voikin sanoa, että tutkija-kouluttaja oli ryhmän jäsen, joka supisti roolinsa ryhmän jäsenenä minimiin keskustelujen aikana. Näin osallistujat saivat vapauden jakaa heille tärkeitä ajatuksia ilman, että tutkija-kouluttaja vaikutti muutoin keskustelun kulkuun. Tällaisen yhteisöllisen merkityksenannon taustalla on ajatus kokemalla oppimisesta yhdessä tutkimukseen osallistuvien kanssa. Ryhmän jäsenen roolissa tutkija-kouluttajan on samalla tarpeellista tiedostaa valtapositionsa ryhmässä (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014) ja häivyttää sitä tarvittaessa.

Muistiinpanoja tehtiin sekä yksittäisen osallistujan kerronnasta että tekstien lukemisen jälkeisestä keskustelusta. Kerrontahetkestä tutkija-kouluttaja merkitsi kertomuksen juonellisen sisällön lisäksi muistiin kerronnan rytmin ja nonverbaalista viestintää, kuten äänensävyjä ja katsekontaktia sekä taukoja. Ryhmäkeskusteluista tutkija-kouluttaja havainnoi lähinnä osallistujien elekieltä ja asemoitumista ryhmätilanteessa sekä ryhmän intensiteettiä: suuntautumista puhujaan sekä ilmeiden ja eleiden tukemaa tunneilmaisua. Mitään havainnointilomaketta ei muistiinpanoille varsinaisesti ollut, vain ajatus osallistujien laatimien tekstien pääkohtien kirjaamisesta sekä havainnot ryhmän toiminnasta ja suuntautumisesta keskusteluun. Muistiinpanojen tekemistä tuki olennaisesti se, että tutkija-kouluttaja tunsi aihealueen ja työskentelytavan, ja hänellä oli mahdollisuus keskustella toisen kirjoittajan kanssa sekä ennen koulutustilannetta että sen jälkeen. Keskusteluissa oli mahdollista arvioida havaintojen luotettavuutta ja täydentää muistiinpanoja (ks. myös Paalumäki & Vähämäki 2020). Myös pikakirjoituksenomaisesta muistiinpanotekniikasta ja piirrosluonnoksista (henkilöiden suuntautuminen toisiinsa keskustelussa, suhdesymbolit) sekä kokemuksesta ryhmätilanteiden havainnoinnista oli hyötyä. Myöskään osallistujat eivät tuntuneet kiinnittävän keskustelun polveillessa erityistä huomiota siihen, että tutkija-kouluttaja teki siitä muistiinpanoja.

Eläytyvän lukemisen prosessi ryhmässä edellytti keskittymistä ja rauhaa asettua asian äärelle. Sitä varten pyrittiin luomaan fyysi-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti turvalliseksi koettu tila, joka saattoi edesauttaa vaikeaksi koettujen tunnekokemusten nousemista mieleen ja niiden omaehtoista käsittelyä kirjoittamalla (ks. Seikkula 2022). Osallistujat saivat myös edetä keskustelussaan mahdollisimman rauhassa ja omaehtoisesti. Jotta osallistuva havainnointi onnistuisi (ks. Kauppinen & Aerila 2024), tutkija-kouluttaja kehotti jokaista osallistujaa vuorollaan joko lukemaan oman tekstinsä tai kertomaan siitä pääkohdat sekä kommentoimaan kirjoitusprosessiaan merkityksenannon näkökulmasta (oman tekstin aiheen valinta ja sen löytyminen, aiheen merkityksellisyys itselle, tekstin laatimisen sujuvuus ja kirjoittamisen herättämät tunteet). Valinnalla halusimme taata sen, että osallistujat saattoivat kirjoittaa vapaasti mieleen nousseista teemoista tietäen, ettei tekstiä ole pakko jakaa muiden kanssa. Oman tekstin julkistamisen jälkeen keskusteltiin tekstin herättämistä ajatuksista noin viiden minuutin ajan. Vaiheistettu ryhmätilanne takasi myös sen, että tutkija-kouluttajalla oli mahdollisuus toimia kaksoisroolissaan eli tehdä tilanteen kulusta, tapahtumista ja tuntemuksistaan mahdollisimman tarkat kenttämuistiinpanot. Vain joissakin kohdissa, kun ryhmä ei syystä tai toisesta saanut jatkettua keskustelua, kouluttaja osallistui siihen avaavalla kysymyksellä.

Haluamme tähdentää sitä, että mikä tahansa ryhmätilanne ei sovellu eläytyvää lukemista hyödyntävään aineistonkeruuseen, sillä lukeminen perustuu ryhmän jäsenten keskinäiseen luottamukseen. Ryhmätilanne on lisäksi altis häiriötekijöille, mikä otettiin aineistonkeruussa huomioon muun muassa tilan valinnassa ja tapaamisten rytmityksessä (kahden tunnin tapaamiset sijoitettuna peräkkäisille päiville tai viikoille) (Kallinen, Pirskanen & Rautio 2015).

Osallistujien tuottamiin teksteihin liittyvät ryhmäkeskustelut tallennettiin. Ryhmäkeskustelujen tallentamiseen käytettiin pientä äänitallenninta, joka asetettiin keskustelun aluksi sivupöydälle ryhmän viereen. Tutkija-kouluttaja avasi tallentimen aina tekstin lukemisen jälkeen keskustelun aluksi ja sulki sen keskustelun päätyttyä. Keskustelut litteroitiin puolitarkalla transkriptiolla siten, että sanojen ja äännähdysten lisäksi ei-kielelliset vihjeet, kuten äänen-

painot, pitkät tauot ja tavanomaisesta poikkeavat äänensävyt, esimerkiksi kiljahdus, merkittiin litteraattiin. Myös ei-kielellisillä vihjeillä havaittiin olevan merkityksiä rakentava tehtävä esimerkiksi tunnekokemusten ilmaisemisessa, kuten seuraavassa oman tekstin kommentointiin liittyvässä esimerkissä:

> Että, se on kertonu niin hirveitä tilanteita, mitä se on, joutunu niinku, todistamaan, [ääni voimistuu, puhe nopeutuu] mitä sen äiti on tehny ja kuin se on häpässy se on niinko jossain koulun kevätjuhlissa, tullu kirkkoon sukkahousut rikki, ja housut nilkoissa, niinku, ja siis aivan..! Kertakaikkiaan niinku nii järkyttävää! [äänen voimakkuus ja sävelkulku laskevat].

Kuten edellä tuli esiin, tutkija-kouluttajan muistiinpanot olivat olennainen osa keskusteluaineiston tulkintaa. Koska osallistujien laatimia, omia tekstejä ei tallennettu, lyhyet tiivistykset tekstien aiheista, henkilöhahmoista, juonen kulusta ja kerrontatavasta olivat tarpeen. Toisaalta keskustelutallenteiden litteraatit auttoivat tulkitsemaan muistiinpanoja jälkikäteen. Pienryhmätapaamisissa muistiinpanot kirjattiin käsin muistivihkoon, josta ne siirrettiin pienryhmätapaamisen keskustelutallenteen litteroinnin yhteydessä kunkin keskustelun osaksi omaan tiedostoonsa. Näin ne muodostivat yhdessä litteraattien kanssa koonnin ryhmän merkityksenannoista. Yhdistetyt aineistot loivat kuvan pienryhmätapaamisesta ja auttoivat palauttamaan mieleen tapaamisen sekä kokonaisvaltaisesti että yksityiskohtaisesti. Samalla alkoi hahmottua se, mikä on olennaista juuri tässä eläytyvän lukemisen aineistossa. Aineiston analyysi suunnattiin yhteisölliseen merkityksenantoon eläytyvässä lukemisessa.

Etnografisessa tutkimuksessa kertyvä aineisto muodostuu suhteessa emotionaaliseen, sosiaaliseen ja materiaaliseen ympäristöön. Tässä tutkimuksessa keskustelut ja tutkija-kouluttajan osallistuva havainnointi peilasivat osallistujien tunnekokemuksia sekä ryhmän vuorovaikutusta ja ilmapiiriä, jotka eläytyvän lukemisen prosessissa aineiston keruuhetkellä vallitsivat. Eläytyvän lukemisen tutkiminen

https://doi.org/10.21435/tl.304

lukijan kokemusmaailmaa peilaten on fenomenologis-hermeneuttinen prosessi (Merriam 2009). Tässä lukukokemusta tutkittiin lukijoiden tuottamien merkityksenantojen pohjalta, joten voi puhua tarinan uudelleenmuotoiluista (ks. Eskola 1997; Lwin 2017). Kun uusia tekstejä tuotetaan ryhmässä saman tekstikatkelman pohjalta, tulee lukukokemuksesta samassa ajassa ja tilassa jaettu. Lukijat merkityksellistävät lukemaansa erikseen mutta samassa kokemuksellisessa ympäristössä. Henkilökohtaisista, yhteisessä tilassa tuotetuista teksteistä tulee jaettuja, kun ne luetaan ryhmälle ääneen ja niistä keskustellaan yhdessä. Ajatus jaetusta tilasta muodosti yhteisöllisen merkityksenannon tutkimuksen perustan. Havaitsimme myös, että erityisesti lukutavalla on eläytyvässä lukemisessa merkitystä. Tekstien ääneen lukemisesta tulee merkityksellistä toimintaa (Braid 1996; Lwin 2017), sillä se rajaa lukukokemukselle erityisen henkisen tilan: luo intiimiyttä ja samalla turvaa sekä valmistaa tilaa tunnekokemuksille, kuuntelulle ja ryhmäreflektiolle.

Temaattinen analyysi ryhmätilanteesta

Rikas, etnografinen ryhmätilanteessa muodostettu aineisto mahdollistaa erityyppisiä tutkimuksellisia valintoja (Paalumäki & Vähämäki 2020). Tutkimuksessamme yhteisöllisen eläytyvän lukemisen prosessista muodostui keskustelujen taltioinnin kautta runsaasti suoraa havaintoaineistoa. Kenttämuistiinpanot toimivat puolestaan ensi käden tulkintana ryhmätilanteesta, jossa myös tutkija oli läsnä. Etnografisen tutkimussuuntauksen mukaisesti haimme aineistonkeruussa osallistujien tulkintoja ja käsityksiä siitä, millaisia kokemuksia ja muistoja luettu teksti herätti ja miten osallistujat suhtautuivat paitsi omiin myös muiden ryhmän jäsenten teksteihin ja niistä nouseviin ajatuksiin ja tunteisiin. Näin ollen tutkimuskysymysten tarkentamiseen ja aineiston analyysiin kohdistui useita valintoja. Ne koskivat ensinnäkin suhtautumistapaa ryhmän merkityksenantoihin eläytyvälle lukemiselle: lähteäkö tarkastelemaan tekstiin eläytymistä siitä käsin, mitä asioita ja ilmiöitä osallistujat

https://doi.org/10.21435/tl.304

omien tekstien pohjalta nostavat esiin, miten osallistujat puhuvat omista teksteistään (myötäelämistä, kannustusta ja omia rinnakkaiskokemuksia mukaan liittäen) vai sekä puheenaiheita että sanomisen tapaa analysoiden? Keskityimme omassa tutkimuksessamme yhteisöllisesti tuotettuihin sisältöihin eli siihen, mitä merkityksiä osallistujat tuottavat romaanikatkelmasta eläytyvän lukemisen vuorovaikutuksellisessa prosessissa (omat tarinat keskusteluineen) (kuvio 3).

Pyrimme tutkimuksessamme aineiston piirteiden kokonaisvaltaiseen esittämiseen (Merriam 2009) temaattisen analyysin keinoin (Braun & Clarke 2013; Guest, MacQueen & Namey 2012).

Temaattinen analyysi on saanut alkunsa psykologian viitekehyksestä ja tähtää kokemuksellisen tiedon joustavaan käsittelyyn, kun

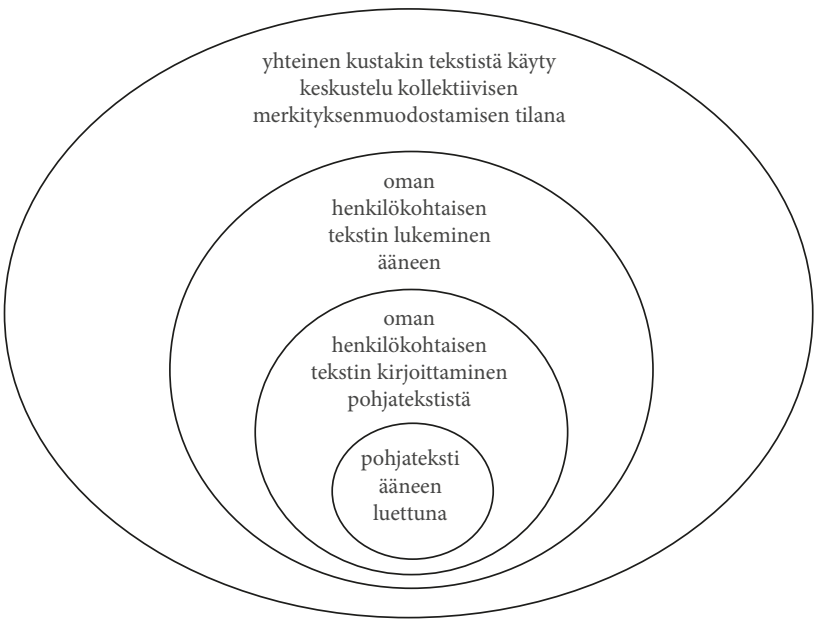

Kuvio 3. Yhteisöllisen merkityksenmuodostuksen kehä eläytyvässä ryhmämuotoisessa lukemisessa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

kohderyhmän käsityksiä tarkasteltavasta ilmiöstä ei ole tiedossa (Braun & Clarke 2013). Analyysi alkaa huolellisella aineistoon tutustumisella, josta edetään teemojen muodostamiseen, muotoiluun ja tarkistamiseen (Braun & Clarke 2013). Psykologian professorit Virginia Braun ja Victoria Clarke (2013) korostavat koko aineiston huolellista koodaamista ja kaiken tutkimustehtävän kannalta olennaisen tiedon ottamista huomioon. Tekstiin eläytymistä tarkasteltiin aineistossa toistuvien teemojen avulla, joita haettiin lähilukemalla osallistujien kuvauksia teksteistään ja käymällä läpi keskustelussa esiin tulevia kokemusten kuvauksia ja näkökulmia aiheisiin. Analyysissa pyrittiin tavoittamaan osallistujien tunnekokemusten ja näkökulmien laajuus ja moninaisuus menemällä pintatason sisältöä pidemmälle. Tavoitteena oli saada vivahteikkaampi ymmärrys eläytyvän lukemisen prosessin merkityksenannosta kontekstiin perustuen.

Analyysista muodostui hermeneuttinen kehä, jossa tulkinta rakentui kummankin tutkijan yksilöllisen aineiston tarkastelun ja yhteisen keskustelun sykleissä (Gadamer 2004). Temaattisen analyysin ensimmäisessä vaiheessa aineistosta tunnistettiin molempien tutkijoiden havaintoihin pohjautuvat, toistuvat teemat (tutkijatriangulaatio), joita verrattiin tutkija-kouluttajan muistiinpanoihin. Yhteisen keskustelun ja aineiston tarkastelun pohjalta muodostettiin lopulliset teemat, jotka osoittivat, että yhteinen merkityksenanto rakentui eläytyvän lukemisen ryhmässä kolmella diskursiivisella tasolla (ks. Kauppinen & Aerila 2024):

1) osallistujien omien tekstien teemat tutkija-kouluttajan muistiinpanojen pohjalta (tarinan tason merkityksenanto)
2) osallistujien kommentit ja havainnot omista ja toistensa teksteistä (henkilökohtaisen tason merkityksenanto)
3) osallistujien keskustelu toistensa teksteistä (yhteisöllisen tason merkityksenanto)

Nämä diskursiiviset tasot muodostivat aineiston analyysin rungon. Braunia ja Clarkea (2013) mukaillen eri tasojen teemat muodosti-

https://doi.org/10.21435/tl.304

vat yhtenäisen kokonaisuuden mutta siten, että ne kuitenkin erottuivat toisistaan jaoteltuina kolmelle diskursiiviselle tasolle. Alkuperäisartikkelissa diskursiiviset tasot esitettiin taulukossa ja niitä havainnollistettiin esimerkein. Taulukko 1 on tiivistys alkuperäisestä taulukosta, ja siinä havainnollistetaan kahden esimerkin perusteella analyysin kulkua ja sen yhteyttä aineistoon.

Taulukko 1. Esimerkki yhteisöllisen eläytyvän lukemisen prosessin diskursiivisista tasoista ja teemoista (Kauppinen & Aerila 2024).

1 Tarinallinen taso: fokus, hahmot ja näkökulma	**2 Henkilökohtainen taso: tunneilmaisut (kielelliset ja ei-kielelliset) omien tarinoiden lukemisessa ja keskusteluissa**	**3 Yhteisöllinen taso: keskusteluissa syntyneet pääteemat omille tarinoille**
Äidin ja tyttären tarina (opettaja A) Lapsen selviytyminen epämiellyttävästä tilanteesta, silminnäkijäaikuisen näkökulma	Häpeä, lapsen ohittaminen, tunnetason konflikti vanhemman ja muiden aikuisten välillä	Kasvattajan etiikka (sekä vanhempien että kouluympäristön)
Äidin ja pojan tarina (opettaja B) Äiti kokee empatiaa poikansa tunnekokemusta kohtaan, opettajaäidin näkökulma	Vastoinkäyminen vanhempana, yksinäisyyden kokemus	Lasten tarpeet ja aikuisen kyky huomata ne

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kun aineistosta muodostettiin kokonaiskuva merkityksenantojen ulottuvuuksien mukaan (taulukon 1 tarinallinen, henkilökohtainen ja yhteisöllinen taso), mitkään yksittäisten piirteiden määrällistykset, esimerkiksi positiivisten ja negatiivisten tunteiden ilmaisut keskusteluissa, eivät olleet tarpeen. Olennaisempaa oli saada näkyviin osallistujien tunnekokemusten ja tulkintojen variaatio ja sen prosessimainen luonne kuin tuoda esiin yksittäisten tunnekokemusten esiintyvyys. Tällä tavoin pystyimme tekemään oikeutta moniääniselle ja tiheälle aineistolle.

Temaattisen analyysin avulla saimme hahmoteltua keskusteluaineiston diskursiiviset tasot, jotka jäsensivät puolestaan keskustelujen moniäänisyyttä. Aineiston analysointi osoitti, että osallistujien tuottamat tekstit (tarinan tason merkityksenanto) olivat perusta henkilökohtaisen ja yhteisöllisen tason merkityksenannolle (Kauppinen & Aerila 2024). Vuorovaikutteisen eläytyvän lukemisen prosessin tarkasteluun yksinomaan osallistujien tekstien analyysi ei olisi yksinään riittänyt. Osallistujien omat tarinat oli kuitenkin syytä kuvata osallistuvan havainnoinnin menetelmin mahdollisimman tarkkaan osana tutkimusaineistoa, koska ne olivat yksilöllisen ja yhteisöllisen merkityksenmuodostuksen pohjana. Keskustelut laajensivat ja syvensivät henkilökohtaisia tarinoita, eli niitä analysoimalla päästiin tarkastelemaan yhteisöllistä merkityksenmuodostusta. Eläytyvän lukemisen näkökulmasta ryhmän tunneilmaisut yhdistettynä tarinoista tehtyihin sisällöllisiin nostoihin olivat yhteisöllisen merkityksenmuodostuksen ydintä. Ryhmän tulkinnat omien tarinoiden pääteemoista käsittelivät puolestaan opettajan ja yksilön hyvinvointia ja itsestä huolehtimisen tärkeyttä ihmissuhdetyössä. Ryhmän tuottamat merkitykset omista ja toistensa kokemuksista kertoivat osallistujien käsityksistä kasvamisesta, oppimisesta ja ihmisyydestä. Päästiin siis opettajuutta kannattelevien keskeisten aihepiirien äärelle (ks. taulukko 1).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kokoavia huomioita eläytyvän lukemisprosessin tutkimuksesta

Kun eläytyvää lukemista lähestytään etnografisella otteella, lukijoiden kokemuksia tarkastellaan yhteisöllisistä lähtökohdista. Tämä tutkimus toi näkyviin kolmentyyppisiä ryhmäprosessissa syntyviä, tilanteisia merkityksenantoja:

1) osallistujien omista kokemuksista rakentuvia (sosiaalinen konstruktionismi, Coulter 1979)
2) tekstien tulkinnassa tuotettuja, joissa keskustelujen sisältö oli keskiössä (ontologinen konstruktionismi, Putnam 1989)
3) tekstien ja puheen ulkopuolella olevia ei-diskursiivisia maailmoja – tässä mielen ja ruumiin maailmoja – joita esimerkiksi sanoja vahvistavat eleet ja katseiden suunnat tuottivat (ks. Rossi 2021; Voutilainen 2022)

Nämä merkityksenannot mahdollivat yhteisöllisen, eläytyvän suuntautumisen tekstiin.

Etnografisella tutkimusotteella päästään lukemisen tutkimuksessa tarkastelemaan tekstiin eläytymisen ydinkysymystä: millaisia tulkintoja ja merkityksiä on mahdollista saavuttaa lukijayhteisössä yhdessä koettujen tekstien avulla? Erityisesti yhteisöllisen lukukokemuksen jättämät tunnejäljet ovat eläytymisen näkökulmasta olennaisia. Lukijoiden reaktiota ja niiden reflektointia tarkastelemalla on mahdollista saavuttaa ymmärrystä eläytyvän lukemisen prosessista, esimerkiksi tulkita aistikokemuksille ja tunteille herkistymistä (ks. Aromaa & Tiili 2014). Keskustelujen reflektiivisissä osuuksissa osallistujat pohtivat eläytyvän lukemisen harjoituksen ja sen aikaansaamien tunnekokemusten, muistojen ja takaumien merkityksiä yksilöille: heille itselleen, ryhmän jäsenille ja oppilaille. Ryhmäreflektio syntyy, kun yksilön pohdinta saa vastakaikua muissa osallistujissa, jolloin siitä tulee jaettuja kokemuksia, muistoja ja tunteita.

Aineistonkeruuta on syytä tarkastella tutkimusetiikan näkökulmasta monelta kannalta. Tutkimuksessamme päädyimme siihen,

https://doi.org/10.21435/tl.304

että eläytyvän lukemisen mallia (ks. kuvio 2) ja sensitiivisiä merkityksenantoja kunnioittaen kaikki aineisto kerättiin ryhmätasolla ja sitä myös tarkasteltiin ryhmän yhteisen merkityksenannon näkökulmasta (ks. Voutilainen 2022). Osallistujien kirjoittamia tekstejä ei puolestaan käytetty lainkaan tutkimusaineistona niiden sensitiivisyyden ja henkilökohtaisuuden vuoksi. Sillä että osallistujat saivat itse harkita, miten tuovat tekstinsä julki, heille taattiin kirjoittamiseen riittävä liikkumavara. Osallistujien omien tekstien käyttö tutkimusaineistona voisi olla mahdollista, jos eläytyvän lukemisen prosessin kohteena olisivat esimerkiksi opettajan työn ammatilliset kysymykset. Myös pidempi ryhmäprosessi sekä osallistujien tuttuus toistensa ja ryhmän kouluttajan kanssa saattavat vapauttaa ilmapiiriä niin, että oma teksti on mahdollista luovuttaa tutkimusaineistoksi ainakin osana muuta aineistonkeruuta. Yhtäältä ryhmän koko ja sen mukana tuleva suurempi tekstien määrä voisivat vaikuttaa omien tekstien käyttöön tutkimusaineistona. Osallistujien omien tekstien puuttuminen aineistosta ei vaikuttanut kuitenkaan tutkimuksen toteuttamiseen, sillä suunnitellut, yksityiskohtaiset muistiinpanot sopivat temaattiseen analyysiin ja riittivät tuomaan esiin niiden osuuden tekstiin eläytymisessä.

Ammattitaustansa ja täydennyskoulutuksen pitkäkestoisuuden vuoksi ryhmä oli ihanteellinen yhteisöllisen eläytyvän lukukokemuksen tarkasteluun. Ferranten pohjatekstin innoittama lasten kokemusmaailmaan eläytyminen koettiin yhteisesti tärkeäksi, ja fiktiivisen tekstin pohjalta laaditut omat tekstit toimivat ryhmän sosiaalisena liimana. Etnografisen tutkimusotteen rikkautena ja haasteena on moninäkökulmainen aineisto. Lukutapahtuman olennaisten elementtien rajaaminen, kuvaaminen ja selittäminen monimerkityksisestä kokonaisuudesta, jossa liikutaan lukutilanteen synnyttämien ulkoisten ilmiöiden ja lukijan sisäisten tuntemusten välillä, on tutkimuksen ydintä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukuvinkkejä

Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) 2014: *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos.

Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) 2020: *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus.

Kirjallisuus

Aerila, Juli-Anna & Kauppinen, Merja 2019: *Sytytä lukukipinä. Pedagogisia keinoja lukuinnon herättelyyn*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Aromaa, Johanna & Tiili, Miia-Leena 2014: Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa. Teoksessa Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos, 258–283.

Braid, Donald 1996: Personal Narrative and Experiential Meaning. *The Journal of American Folklore* 109(431), 5–30. https://doi.org/10.2307/541716

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2013: *Successful qualitative research. A practical guide for beginners*. Thousand Oaks: Sage.

Busch, Brigitta 2015: *Linguistic repertoire and Spracherleben, the lived experience of language. Working papers in urban language & literacies*. Paper 148. University of Vienna. https://wpull.org/product/wp148-linguistic-repertoire-and-spracherleben-the-lived-experience-of-language/. Viitattu 16.12.2025.

Coulter, Jeff 1979: The Social Construction of Mind. Studies in Ethnomethodology and Linguistic Philosophy. *Philosophy and Rhetoric* 14(2), 119–122.

Eskola, Jari 1997: *Eläytymismenetelmäopas*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Felski, Rita 2024: *Kirjallisuuden hyödyllisyys*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.

Geertz, Clifford 1973: Thick Description. Toward an Interpretive Theory of Culture. Teoksessa Geertz, Clifford (toim.) *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books, 3–30.

Guest, Greg, MacQueen, Kathleen M. & Namey, Emily E. 2012. *Applied thematic analysis*. Thousand Oaks: Sage.

Hämeenaho Pilvi & Koskinen-Koivisto, Erika 2014 (toim.): *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos.

Ingold, Tim 2000: *The perception of the environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.

Kaakinen, Johanna 2022: Lukemisen vaikutukset. Emootiot, uppoutuminen ja sosiaalinen kognitio. Teoksessa Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani

(toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön*. Tampere: Vastapaino, 111–125.
Kauppinen, Merja & Aerila, Juli-Anna 2019: Luokanopettajat kirjallisuuskasvattajina. Teoksessa Murto, Mervi (toim.) *Kiinni fiktioon. Kirjallisuuden tutkimuksesta ja opetuksesta. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja*. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto, 11–30.
Kauppinen, Merja & Aerila, Juli-Anna 2024. Teachers as Meaning Makers in Empathetic Reading Sessions. Toward More Emotional and Holistic Literature Pedagogy. *Nordic Journal of Arts, Culture and Health* 6(1), 1–12. https://doi.org/10.18261/njach.6.1.4
Luhrmann, Tanya Marie 2015: Thick Description. Methodology. Teoksessa *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2. painos. Amsterdam: Elsevier, 291–293. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.44057-2
Lwin, Soe Marlar 2017: Narrativity and creativity in oral storytelling. Co-constructing a story with the audience. *Language and Literature* 26(1), 34–53. https://doi.org/10.1177/0963947016686602
Manninen, Paavo 2022: Lukija, tunne itsesi. Transferenssi ja lukemisen näyttämö. Teoksessa Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani (toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön*. Tampere: Vastapaino, 141–159.
McCarty Hynes, Arleen & Hynes-Berry, Mary 2011[1986]: *Biblio/Poetry therapy. The interactive process. A handbook*. 3. painos. St. Cloud: North Star Press.
Meretoja, Hanna 2022: Kerronnallista toimijuutta vahvistamassa. Narratiivisen hermeneutiikan näkökulmia lukemiseen. Teoksessa Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani (toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön*. Tampere: Vastapaino, 69–84.
Merriam, Sharan B. 2009: *Qualitative Research. A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.
Mostowlansky, Till & Rota, Andrea 2023[2020]: Emic and etic. Teoksessa Stein, Felix (toim.) *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Ensipainoksen faksimile teoksessa *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. http://doi.org/10.29164/20emicetic
Paalumäki, Anni & Vähämäki, Maija 2020: Havainnointi organisaatiotutkimuksessa. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus, 131–140.
Putnam, Hilary 1989: *Representation and Reality*. Cambridge: MIT Press.
Rossi, Riikka 2021: Empaattinen ahdistus romaanin tunnevaikutuksena. Tapaustutkimuksena Marjo Niemen *Kaikkien menetysten äiti*. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(1), 38–55. https://doi.org/10.30665/av.100383

Samudra, Jaida Kim 2008: Memory in Our Body: Thick Participation and the Translation of Kinesthetic Experience. *American Ethnologist* 35(4), 665–681. https://www.jstor.org/stable/27667518

Seikkula, Jaakko 2022: *Dialogi parantaa. Mutta miksi? Mikä tekee dialogista ennennäkemättömän vaikuttavan vaikeissa kriiseissä?* Porvoo: Kuva ja mieli.

Stansfield, John & Bunce, Louise 2014: The Relationship Between Empathy and Reading Fiction. Separate Roles for Cognitive and Affective Components. *Journal of European Psychology Students* 5(3), 9–18. http://doi.org/10.5334/jeps.ca

Taylor, Marjorie, Hodges, Sara D. & Kohányi, Adèle 2003: The Illusion of Independent Agency. Do Adult Fiction Writers Experience Their Characters as Having Minds of Their Own? *Imagination, Cognition and Personality*, 22(4), 361–380. https://doi.org/10.2190/FTG3-Q9To-7U26-5Q5X

Valtonen, Anu & Viitanen, Meiju 2020: Ryhmäkeskustelut laadullisena tutkimusmenetelmänä. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus, 118–130.

Voutilainen, Liisa 2022: Jaetut empaattiset tunteet kirjallisuuspiirissä. *Puhe ja kieli* 42(1), 69–90. https://doi.org/10.23997/pk.119694

Wilhelm, Jefferey D. 2016: Recognising the power of pleasure. What engaged adolescent readers get from their free-choice reading, and how teachers can leverage this for all. *Australian Journal of Language and Literacy* 39(1), 30–41. https://doi.org/10.1007/BF03651904

Woodside, Arch G. 2017: *Case Study Research. Core Skill Sets in Using 15 Genres*. Bingley: Emerald. https://doi.org/10.1108/9781785604607

https://doi.org/10.21435/tl.304

Refleksiivinen temaattinen analyysi kerronnallisen lääketieteen lukupiiritutkimuksessa

Elina Renko
https://orcid.org/0000-0002-1647-5639
Jussi Valtonen
https://orcid.org/0000-0002-5241-370X

Tässä luvussa käsitellään lukemisen psykologisen tutkimuksen laadullisia menetelmiä. Miten tutkija voi ottaa huomioon lukukokemusten monimerkityksisyyden, yksilöllisyyden, paikallisuuden ja sosiaaliset ulottuvuudet? Esimerkkinä tutkimusmenetelmästä toimii refleksiivinen temaattinen analyysi, jota kirjoittajat ovat hyödyntäneet omassa tutkimuksessaan kerronnallisen lääketieteen lukupiiri- ja kirjoittamisryhmien parissa.

Kuten määrällisiä tutkimusmenetelmiä käsittelevässä luvussa esiteltiin, lukemista on psykologiassa tyypillisesti tutkittu tarkastelemalla lukemiseen liittyviä kognitiivisia, sosiaalis-kognitiivisia tai emotionaalisia prosesseja toisistaan erillään ja pyrkien erottelemaan niitä erillisiksi alaprosesseiksi. Psykologiassa lukemisen tutkimuksessa on tyypillisesti käytetty määrällisiä menetelmiä, keskitytty yksilöihin, ja lukeminen on irrotettu sosiaalisesta kontekstistaan (ks. Valtosen & Rengon ja Nykäsen luvut edellä). Lukemista on kuitenkin hyödyllistä tarkastella myös sosiaalisessa kontekstissa. Lukupiireissä, joissa luettua tarkastellaan ryhmässä yhdessä muiden kanssa, saattaa olla tarkoituksenmukaista valita tutkimusmenetelmä, joka on avoin monenlaisille vaikutuksille, jos tavoitteena on ymmärtää lukupiirin vaikutuksia osallistujiin laajemmin kuin vain esimerkiksi tietyn kognitiivisen tai emotionaalisen prosessin suhteen.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tässä luvussa hahmottelemme sellaista empiiristä lukemisen tutkimisen tapaa, joka huomioisi lukukokemusten monimerkityksisyyden, yksilöllisyyden ja paikallisuuden ja jossa voitaisiin myös ottaa huomioon näiden vaikutusten sosiaalisia ulottuvuuksia esimerkiksi tarkastelemalla lukupiiritapaamisten ryhmädynamiikkaa. Käytämme esimerkkinä laadullista refleksiivisen temaattisen analyysin tutkimusmenetelmää, joka sopii sekä yksilöllisten että ryhmäkontekstiin sijoittuvien lukemiskokemusten tarkasteluun ja jota olemme itse omassa lukupiiri- ja kirjoittamistutkimuksessamme käyttäneet.

Psykologisen lukemisen tutkimuksen laadulliset menetelmät

Psykologiassa on määrällisten tutkimusmenetelmien lisäksi pitkään käytetty myös useita laadullisia menetelmiä, joita on mahdollista soveltaa myös lukemisen ja lukupiirien tutkimukseen. Näitä ovat muun muassa sisällönanalyysi, jossa kuvaillaan ja tiivistetään laadullisen aineiston keskeistä sisältöä (Drisko & Maschi 2016), ja keskustelunanalyysi, jossa tarkastelun kohteena ovat vuorovaikutuksen rakenteet ja puhe toimintana (Stevanovic, Tiitinen & Voutilainen 2024). Laadullisen menetelmän soveltuvuus on aina sidoksissa tutkimuskysymykseen (Töttö 2000), minkä vuoksi mikään niistä ei itsessään ole erityisen hyvä tai huono lukupiirien tutkimiseen.

Jotkut laadulliset tutkimusmenetelmät, kuten sisällönanalyysi tai temaattinen analyysi, eivät kytkeydy lähtökohtaisesti mihinkään tiettyyn teoreettis-metodologiseen viitekehykseen. Esimerkiksi fenomenologinen ja diskurssianalyyttinen tutkimus puolestaan ovat lähestymistapoja, jotka ovat sidoksissa (meta)teoreettisiin näkökulmiin ja oletuksiin todellisuuden luonteesta. Menetelmästä riippumatta tutkijan tulee kuitenkin aina perustella tutkimuksensa ontologiset ja epistemologiset oletukset (Kim ym. 2017). Tutkija tulee valinnoillaan ottaneeksi kantaa siihen, ajatellaanko aineiston kielen välittävän tietoa todellisuudesta vai ajatellaanko aineiston kertovan esimerkiksi siitä, miten kielenkäytöllä rakennetaan sosiaalista todellisuutta (ks. myös Löytyn luku tässä kirjassa).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tässä luvussa kerromme, kuinka hyödynsimme refleksiivistä temaattista analyysia tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin terveydenhuollon ja sosiaalialan ammattilaisten kokemuksia kerronnallisen lääketieteen kurssilta[1]. Kuvaamme puolistrukturoiduista yksilöhaastatteluista koostuvan tutkimusaineiston keruu- ja analyysiprosessia sekä tutkijan tulkitsevaa roolia.

Valitsemalla tämän esimerkin emme tarkoita, että refleksiivinen temaattinen analyysi olisi ainoa tai ihanteellinen lukemisen tutkimukseen soveltuva psykologian alan laadullinen tutkimusmenetelmä. Tärkeää on, että tutkimuksen teoreettinen viitekehys ja menetelmät sopivat kysymyksiin, joita tutkija haluaa kysyä, ja että tutkija tunnistaa nämä valinnat ja tekee ne harkitusti (Bradbury-Jones ym. 2017; Kim ym. 2017).

Tutkija tekee tutkimusprosessia ohjaavia, tietoon ja ontologisiin oletuksiin kytkeytyviä valintoja aina, oli niistä tietoinen tai ei. Tutkimukset, joissa näistä valinnoista ei keskustella, pohjaavat usein tiedostamattomasti määrällistä tutkimusta ohjaaville arvoille (Braun & Clarke 2023; Marecek 2003). Laadullisissa tutkimuksissa nojaaminen määrällisen tutkimuksen arvoihin saattaa ilmetä esimerkiksi huolina aineiston koodauksen vääristymistä, tarkkuudesta tai objektiivisuudesta (Braun & Clarke 2023). Kysymykset tarkkuudesta ja luotettavuudesta ovat aina tärkeitä valituista menetelmistä riippumatta, eikä mikään menetelmä (esimerkiksi tilastollinen

1 Kerronnallisessa lääketieteessä (*narrative medicine*, ks. Charon 2001; 2006 ja Charon ym. 2017) ajatellaan, että sosiaali- ja terveysalojen ammattilaiset voivat oppia kaunokirjallisilta aloilta taitoja, jotka täydentävät heidän ammatillista osaamistaan ja antavat välineitä asiakkaiden empaattiseen kohtaamiseen. Koska sosiaali- ja terveysalojen ammattilaiset kuuntelevat ihmisten kertomuksia työkseen, heidän on tärkeää ymmärtää, miten niitä kuunnellaan ja tulkitaan tarkasti, jotta he voivat toimia niiden pohjalta potilaiden hyväksi eettisesti ja tarkoituksenmukaisesti. Kaunokirjallisuuden lähilukemista, omista kokemuksista kirjoittamista ja ryhmäkeskustelua käytetään kerronnallisessa lääketieteessä työmenetelminä, joiden avulla sosiaali- ja terveysalojen ammattilaiset voivat reflektoida kokemuksiaan työstään, sen eettisiä ulottuvuuksia ja esimerkiksi vaikeilta tuntuvia potilastilanteita. Lähilukemisesta kerronnallisen lääketieteen opetusmenetelmänä ks. Charon ym. 2017; myös Kortekallio & Ovaska 2020.

https://doi.org/10.21435/tl.304

analyysi) määrällisissäkään tutkimuksissa poista aineiston keräämiseen, analysointiin ja tulkintaan liittyviä subjektiivisia valintoja (Berger & Berry 1988). Tärkeää on kysyä, millaiset menetelmät sopivat parhaiten tutkimuskysymyksiin, ja kuinka niitä käytetään mahdollisimman luotettavasti.

Empiirinen esimerkki kurssilaisten kokemuksia tarkastelevasta tutkimuksestamme täydentää psykologian alalla tehdyn lukemisen tutkimuksen tuloksia laadullisella ymmärryksellä siitä, millaisia yksilöllisiä kokemuksia kirjallisuuden lähilukemisella, luettuun pohjautuvalla luovalla kirjoittamisella ja yhteisellä keskustelulla voi olla ryhmässä. Toisin kuin psykologiassa tyypillisesti on tehty (ks. Valtosen ja Rengon luku), emme yritä tutkia esimerkiksi tietyn tekstilajin lukemisen vaikutusta yksittäiseen psykologiseen prosessiin kuten määrättyyn sosiaalisen kognition osa-alueeseen, vaan olemme kiinnostuneita yksilöllisistä kokemuksista ja niille annetuista subjektiivisista merkityksistä (ks. Jokinen 2021). Tutkimme niitä kontekstissa, jossa lukemisen, kirjoittamisen ja ryhmäkeskustelujen sallitaan vaikuttaa sekä toisiinsa että osallistujiin monin tavoin samanaikaisesti.

Lukemisen ja kirjoittamisen kurssit sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille

Järjestimme Taideyliopistossa keväällä 2022 Helsingin kaupungin sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille tarkoitetun kerronnallisen lääketieteen kurssin, jolla osallistujia johdatettiin käsittelemään kokemuksiaan potilastyöstä kaunokirjallisuuden ja luovien kirjoitusharjoitusten avulla. Kurssi perustuu pedagogisiin lähestymistapoihin, joilla kaunokirjallisuutta on tyypillisesti käytetty lääketieteen koulutuksessa Pohjois-Amerikassa ja Isossa-Britanniassa (Bolton 1999; Leveen 2017; Shapiro ym. 2004; Spiegel & Spencer 2017).

Kerronnallisessa lääketieteessä kaunokirjallisuutta luetaan tyypillisesti keskustellen siitä muiden kanssa ryhmässä. Lukemisen

https://doi.org/10.21435/tl.304

lisäksi näissä ryhmissä yleensä myös kirjoitetaan. Taideyliopiston kurssi noudatti kerronnallisen lääketieteen koulutuksille tyypillistä yleistä mallia (Milota ym. 2019; Spiegel & Spencer 2017), jossa osallistujia pyydetään (1) lukemaan ohjaajien valitsema runo tai novelli, (2) keskustelemaan sen herättämistä ajatuksista ryhmässä ja lopuksi (3) kirjoittamaan oma teksti annetun virikkeen pohjalta.

Myös meidän kurssimme noudatti tätä kolmijakomallia, mutta sen suunnittelussa kiinnitettiin lisäksi erityistä huomiota kertojaratkaisuihin osallistujien kirjoitusharjoituksissa. Toisin kuin yleensä kerronnallisen lääketieteen koulutuksissa, Taideyliopiston kurssin kirjoitustehtävissä osallistujia ohjattiin käyttämään kirjoittaessaan kolmea erilaista kertojaa, kutakin eri teksteissä: kurssin alussa (a) omaelämäkerrallista minäkertojaa, myöhemmin (b) omaelämäkerrallista kolmannen persoonan kertojaa ja lopuksi (c) fiktiivistä minäkertojaa, jota käyttäen osallistujat kirjoittivat potilaan näkökulmasta. (Yksityiskohtaisempi kuvaus ja kurssin opetussuunnitelma, ks. Valtonen & Renko 2025.) Eri kertojien käyttöä havainnollistettiin esimerkkiteksteillä, joissa käytettiin kutakin kertojatyyppiä vuorollaan.

Aiemmin järjestettyjen kurssien kirjallisista palautteista (n = 26) oli ilmennyt, että osallistujat kokivat kurssit hyödyllisiksi ja innostaviksi. Kurssien yleisarvosanaksi annettiin 5,69 asteikolla yhdestä kuuteen. Halusimme ymmärtää kurssilaisten osallistumiskokemuksia tarkemmin, minkä vuoksi keväällä 2022 kun kursseja järjestettiin uudelleen, halusimme tutkia, mitä osallistujat kokivat saavansa kursseilta ja miten he kokivat lukemisen, kirjoittamisen ja ryhmäkeskusteluiden vaikuttaneen heihin.

Kurssin osallistujat, vetäjät ja materiaalit

Tutkimusprotokolla hyväksytettiin Taideyliopiston tutkimuseettisen ennakkoarvioinnin toimikunnalla ennen tutkimuksen aloittamista. Osallistujat saivat tiedon Taideyliopiston tarjoamasta valinnaisesta kurssista työnantajan koulutuskalenterin kautta. Kurssille,

https://doi.org/10.21435/tl.304

joka järjestettiin kahdessa ryhmässä, osallistui kaikkiaan 19 sotealojen ammattilaista (yhdessä ryhmässä yhdeksän ja toisessa kymmenen osallistujaa), joista 18 suoritti kurssin loppuun. Ryhmillä oli sama opetussuunnitelma ja samat materiaalit luettavana, ja osallistujat tekivät samat kirjoitustehtävät samassa järjestyksessä.

Molempia ryhmiä ohjasi tehtävään koulutettu vetäjäpari. Molemmissa pareissa vähintään toisella ohjaajalla oli terveydenhuollon koulutus ja toisella tai molemmilla lisäksi kirjailijatausta. Kaikki vetäjät olivat perehtyneet kerronnallisen lääketieteen menetelmiin Columbian yliopiston workshop-koulutuksessa. Tämän luvun toinen kirjoittaja (JV) oli yksi kurssin ohjaajista mutta ei osallistunut aineiston keruuseen. Ensimmäinen kirjoittaja (ER) keräsi tutkimusaineiston mutta ei osallistunut ryhmätapaamisiin (lyhyttä tutkimusesittelyä lukuun ottamatta, ks. Tutkimusaineiston keruu).

Ryhmät kokoontuivat verkossa lukuun ottamatta ensimmäistä ja viimeistä tapaamista, jotka pidettiin kasvokkain. Kurssi koostui seitsemästä kahden tunnin tapaamisesta. Kurssin materiaalit olivat kaunokirjallista proosaa, lyriikkaa ja teoreettista kirjallisuutta, jota kurssilaisilla luetutettiin kotitehtävinä tapaamiskertojen välissä ja osin myös tapaamisten aikana. Kurssin aikana tehtiin myös yksi kirjoitustehtävä kotona. Kaikki muut kirjoitustehtävät tehtiin tapaamiskertojen aikana.

Tutkimusaineiston keruu

Kutsuimme molempien ryhmien osallistujat yksilöhaastatteluun. Haastattelut olivat puolistrukturoituja, ja niitä varten kehitettiin etukäteen haastattelurunko[2]. Runko koostui avoimista kysymyksistä (esimerkiksi ”Mitä ajattelet kurssin aikana tehdyistä harjoituksista?”) ja väittämistä, joiden tarkoitus oli saada haastateltavat kuvaamaan omia osallistumiskokemuksiaan vapaasti.

2 Runko on verkossa luettavissa: https://osf.io/wtk65.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tutkija ER vieraili kurssin ensimmäisellä tapaamiskerralla ja esitteli tutkimuksen lyhyesti. Ryhmien vetäjät esittivät haastattelupyynnön kurssilaisille kuudennella tapaamiskerralla. He kertoivat, että kyse olisi noin tunnin mittaisesta haastattelusta Zoomissa ja selittivät, että tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää osallistujien kokemuksia ja auttaa kehittämään kurssia jatkossa. Osallistujille kerrottiin myös, että haastatteluun osallistuminen tarjoaisi mahdollisuuden pohtia kurssin herättämiä ajatuksia. Osallistuminen oli täysin vapaaehtoista. Korvauksena ajastaan osallistujat saisivat kirjakaupan lahjakortin (25 euroa) ja kahden hengen kutsulipun vapaavalintaiseen Taideyliopiston esitykseen. Viimeisellä kurssiviikolla ER lähetti kurssilaisille kutsun haastatteluun sähköpostitse.

ER haastatteli kiinnostuneet (n = 14) kurssin päätyttyä, kun viimeisestä tapaamiskerrasta oli kulunut yhdestä kolmeen viikkoa. Kaikki haastateltavat olivat Helsingin kaupungilla työskenteleviä terveydenhuollon ja sosiaalityön ammattilaisia, jotka toimivat muun muassa lähihoitajina, sosiaalityöntekijöinä, psykologeina ja sairaanhoitajina. Haastattelut kestivät 31–73 minuuttia (keskimäärin 48 minuuttia). Kaikki haastattelut tehtiin verkossa Zoomin välityksellä. Ennen haastattelun aloittamista jokainen osallistuja antoi tietoon perustuvan suostumuksensa osallistua tutkimukseen. Haastattelija ei ollut ollut mukana kurssilla lukuun ottamatta lyhyttä esittäytymistä ensimmäisellä kurssikerralla. Kaikki haastattelut tehtiin suomeksi, nauhoitettiin ja litteroitiin ääninauhalta sanatarkasti.

Refleksiivinen temaattinen analyysi

Refleksiivinen temaattinen analyysi (RTA; Braun & Clarke 2006; 2019; 2022) on siinä mielessä sukua joillekin empiirisen aineiston laadullisille tutkimusmenetelmille, kuten sisällönanalyysille ja ankkuroidulle teorialle (*grounded theory*), että myös RTA:n tarkoituksena on tulkita aineistokokonaisuudesta tutkimuskysymyksen kannalta olennaisia merkityskokonaisuuksia. Kun laadullinen sisällönanalyysi kuitenkin keskittyy aineiston kuvaamiseen ja tiivis-

https://doi.org/10.21435/tl.304

tämiseen ja ankkuroitu teoria rakentaa aineiston kuvaamisen lisäksi uusia käsitteitä ja teorioita (Drisko & Maschi 2016), RTA:ssa tutkija puolestaan jäsentää aineistosta keskeisen järjestävän idean ympärille keskittyneitä merkitysryppäitä, teemoja (Braun & Clarke 2022).

RTA korostaa tutkijan tulkitsevaa roolia. Tässä refleksiivinen temaattinen analyysi poikkeaa sellaisista temaattisen analyysin tekemisen tavoista, joissa pyritään rakentamaan yhteisymmärrystä aineiston tulkinnasta useamman tutkijan kesken. Konsensuksen rakentamiseen perustuvia menetelmiä on käytetty paljon kerronnallisessa lääketieteessä laadullisissa tutkimuksissa (Arntfield ym. 2013; DasGupta & Charon 2004; Hatem & Ferrara 2001). Niissä kaksi tai useampi tutkija tarkastelee aineistoa ensin itsenäisesti ja pyrkii sitten pääsemään teemoittelusta yhteisymmärrykseen. Tavoitteena iteratiivisessa konsensuksen rakentamisprosessissa on tunnistaa aineistosta teemoittelu, jonka luotettavuudelle eri tutkijoiden välinen yhteisymmärrys ikään kuin antaa takeet.

Myös RTA:ssa samaa aineistoa voi koodata ja tulkita useampi tutkija. Tavoitteena ei kuitenkaan tällöin ole pyrkimys yhteisymmärrykseen teemoittelusta vaan keskustelu tulkinnoista. Refleksiivisessä temaattisessa analyysissa tutkija rakentaa teemoittelua aktiivisesti tulkintoja tehdessään ja reflektoi omaa rooliaan suhteessa aineistoon. Tutkija luo RTA:ssa teemat aineistoon tutustumisen, aineiston koodauksen sekä teemojen kehittämisen ja toisiinsa suhteuttamisen tuloksena. Kun tuloksia raportoidaan, myös menetelmän hyödyntämistä kuvaavien kielivalintojen tulisi olla linjassa tutkijan aktiivisen roolin kanssa. Tutkimusartikkeleissa tätä kuvastaa esimerkiksi yksikön ja monikon ensimmäisten persoonien käyttö passiivimuotojen sijaan tai sen korostaminen, että teemat eivät odota tunnistamista aineistossa, eivätkä ne nouse sieltä itsekseen (Braun & Clarke 2023).

Kenties mahdollisena analogiana tämän kirjan kontekstissa voisi käyttää tulkintaa kaunokirjallisesta teoksesta. Samalla tavalla kuin romaanista on mahdollista etsiä näkökulmia, joista kaksi tai useampi lukija olisi tulkinnallisesti samaa mieltä, myös tutkimusaineistosta voi yrittää etsiä piirteitä, joista vallitsisi eri tutki-

https://doi.org/10.21435/tl.304

joiden kesken mahdollisimman suuri yhteisymmärrys. Toisaalta niin kaunokirjallista teosta kuin haastatteluaineistoakin on myös mahdollista lähestyä siitä vaihtoehtoisesta näkökulmasta, että jokainen lukija tai tutkija tekee aineistosta joka tapauksessa osin yksilöllisiä tulkintoja ja että yhden konsensusnäkemyksen etsiminen ei ole aina mielekästä vaan saattaa joskus myös sulkea nyansoituja analyysimahdollisuuksia pois.

Analyysiprosessi

RTA:ssa teemat vastaavat tutkimuskysymyksiin, jotka saavat lopullisen muotonsa usein vasta analyysiprosessin edetessä. Oman tutkimuksemme esimerkissä lähdimme analyysiprosessin alussa tarkastelemaan aineistoa tutkien, mitä se kertoo haastateltavien osallistumiskokemuksista. Lopulliset tutkimuskysymykset – esimerkiksi ”Mitä osallistujat kokivat kertojanäkökulman vaihdosten aiheuttaneen heissä?” ja ”Miten osallistujat kokivat kurssin ryhmädynamiikan?” – saivat muotonsa vähitellen analyysiprosessin edetessä, kun aloimme hahmottaa paremmin, mitä aineisto sisälsi ja millaisia kysymyksiä siltä oli laadullisesti mahdollista ja mielekkäintä kysyä.

Päädyimme tarkastelemaan aineistoa analyysissamme useammasta näkökulmasta. Tutkimme osallistumiskokemuksia ensin yleisemmin koko aineiston osalta (Renko & Valtonen 2025). Sen jälkeen, kun analyysiprosessin aikana kävi ilmi, että osallistujat olivat kokeneet kirjoitusharjoituksissa eri kertojaratkaisujen kokeilemisen erityisen merkitykselliseksi, analysoimme aineiston erikseen tarkentaen kysymyksenasettelumme kertojanvaihdosten koettuihin vaikutuksiin (Valtonen & Renko 2025). Samaa aineistoa olisi mahdollista tarkastella myös vaikkapa osallistujien keskinäisten suhteiden ja työskentelyn aikana ilmenneen ryhmädynamiikan näkökulmasta.

RTA:ssa käytetään kuusivaiheista prosessia ohjaamaan systemaattista teemojen hahmottamista (Braun & Clarke 2006; 2019; 2022). Vaiheet ovat: (1) aineistoon tutustuminen, (2) koodien luon-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ti, (3) alustavien teemojen luonti, (4) teemojen kehittäminen ja arviointi, (5) teemojen sisällön ja ytimen kirkastus; eri teemojen välisten suhteiden tarkastelu sekä teemojen nimeäminen, (6) tulosten kirjoittaminen. Käytännössä analyysi etenee harvoin suoraviivaisesti vaiheesta toiseen vaan kulkee vaiheiden välillä palaten tarvittaessa myös taaksepäin. Meidän esimerkkitapauksessamme ER syventyi analyysin alkuvaiheessa haastattelulitterointeihin ja äänitallenteisiin ja merkitsi muistiin yleisten osallistumiskokemusten kannalta olennaiset kohdat niin jokaisen haastattelun kuin koko aineistonkin osalta. Toisessa vaiheessa ER luki litteraatit uudelleen ja loi koodeja, aineiston laatua kuvaavia lyhyitä ilmauksia (esimerkiksi *identiteettityö*) kuvaamaan sitä, mikä aineistossa oli tutkimuskysymysten kannalta tärkeää. Tässä kohdin alkoi hahmottua, millaisia tarkempia kysymyksiä aineistolta kannattaa kysyä. Kolmannessa vaiheessa ER käytti koodeja apunaan hahmotellessaan laajempia merkityskokonaisuuksia, jotka voisivat toimia alustavina aineistoa jäsentävinä teemoina.

Analyysiprosessin seuraavat vaiheet limittyvät toisiinsa. Nämä vaiheet keskittyvät teemojen sisällön ja ytimen kirkastamiseen, eri teemojen välisten suhteiden tarkasteluun ja teemojen nimeämiseen. Meidän tapauksessamme tutkimusryhmä kokoontui keskustelemaan alustavista teemaehdokkaista ja niitä havainnollistavista aineisto-otteista. Keskustelu johti teemojen kehittämiseen. Esimerkiksi *suhteiden muuttuminen*, erityisen runsas ja monimutkainen koodi, nostettiin teemaksi sen jälkeen, kun ER oli syventynyt aineistoon uudelleen ja tarkastellut siihen keskittyviä otteita. Teemojen yksityiskohtaiseen tarkentamiseen kuului sen tarkastelu, miten teemat erosivat ja toisaalta linkittyivät toisiinsa. ER hioi teemojen nimeämistä kunkin teeman ”ytimen” kuvaamiseksi.

Lopuksi

Laadulliset tuloksemme kerronnallisen lääketieteen kurssilta täydentävät psykologian tutkimuskirjallisuutta, jossa lukemisen ja

https://doi.org/10.21435/tl.304

kirjoittamisen vaikutuksia on tutkittu tyypillisesti lukupiirien ja ryhmäopetuskontekstien ulkopuolella. Tässä tutkimuksessa RTA:n käyttö valotti, mitä kurssille osallistumisen koetut vaikutukset merkitsivät osallistujille.

Laadullisen analyysiprosessin tarkoituksena on tuottaa yksityiskohtaisia, kontekstualisoituja oivalluksia tarkastelukohteesta (Patton 1990). Meidän esimerkissämme määrällisillä menetelmillä verkkokyselyssä saatiin numeerisia tunnuslukuja siitä, missä määrin osallistujat olivat keskimäärin kokeneet kurssin hyödylliseksi, innostavaksi ja työnsä kannalta arvokkaaksi, ja lukujen valossa kurssin annin eri osa-alueita oli mahdollista vertailla toisiinsa. Laadullinen, RTA:n vaiheiden mukaan tehty analyysi haastatteluaineistosta puolestaan auttoi meitä ymmärtämään verkkokyselyssä saatua innostunutta kurssipalautetta yksityiskohtaisemmin ja syventämään sen tulkintaa: laadullinen tutkimus rikastutti ymmärrystämme siitä, mitä kurssilaisten mielessä tapahtui kurssin aikana heidän katsantokannastaan, ja tarjosi vastauksia ”mitä ja miten -kysymyksiin” innostuneen palautteen taustalla. Laadullisten ja määrällisten menetelmien yhdistäminen samaan tutkimukseen on usein hedelmällistä, kunhan menetelmien teoreettis-metodologiset lähtökohdat sopivat toisiinsa. Menetelmiä yhdistelläänkin psykologiassa usein vielä huomattavasti laajamittaisemmin kuin tässä esimerkissä.

Keräsimme aineiston kurssilta, jolla luettiin, kirjoitettiin ja keskusteltiin moniammatillisessa ryhmässä. Kurssilla pyrittiin muun muassa vahvistamaan osallistujien keinoja oman työnsä reflektointiin, hahmottamaan erilaisia tulkintoja, joita eri ihmiset voivat samasta tilanteesta perustellusti tehdä, ja tunnistamaan monitulkintaisiin tilanteisiin liittyviä, usein ristiriitaisia ja ambivalentteja tunteita. Kirjallisissa tehtävissä osallistujia ohjattiin käyttämään omaelämäkerrallisen minäkertojan lisäksi myös ulkopuolista kertojaa ja fiktiivistä minäkertojaa, jotta he saisivat etäisyyttä omaan kokemusmaailmaansa ja voisivat arvioida sitä toisten silmin.

Analyysien valossa näkökulman vaihtaminen osoittautui olennaiseksi osaksi osallistujien kokemuksia (Valtonen & Renko 2025). Osallistujat esimerkiksi kokivat, että omaa työtä kuvaavan tekstin

https://doi.org/10.21435/tl.304

kirjoittaminen ulkopuolisen näkökulmasta mahdollisti aiempaa selvemmän etäisyyden ottamisen omaan työhön ja sen arvioimisen uudessa valossa, mikä osoittautui paljastavaksi. Osallistujat kuvasivat tehneensä uusia, osin paradoksaalisiakin oivalluksia työstään, sen luonteesta ja omasta roolistaan, ja näitä oivalluksia kuvattiin merkityksellisiksi ja osin odottamattomiksi. Lisäksi omista kokemuksista kirjoittamista eri kertojaratkaisuja käyttäen seurasi haastateltavien mukaan usein esimerkiksi uudenlainen yhteyden tunne ja armollisuus niin itseä, omia asiakkaita kuin kollegoitakin kohtaan (Valtonen & Renko 2025).

Koska kurssilla luettiin aina novelli tai runo ja keskusteltiin siitä yhdessä ennen jokaista kirjoitusharjoitusta, myös luetut tekstit ja niistä käydyt keskustelut vaikuttivat epäilemättä kokemuksiin, joita osallistujat saivat kirjoittamisesta. Tutkimuksemme poikkeaa siis jo lähtökohdiltaan monista psykologisista tutkimuksista, joissa tämänkaltainen monitekijäisyys pyritään usein sulkemaan pois, jotta tietyn yksittäisen tekijän merkitystä voitaisiin yrittää arvioida mahdollisimman puhtaasti ilman häiriömuuttujien vaikutusta. Kurssilla lukemisen, kirjoittamisen, keskusteluiden ja ryhmätilanteen nimenomaan *haluttiin* vaikuttavan toisiinsa.

Empiirinen esimerkkimme kiinnittyy tiiviisti kurssin ryhmäkontekstiin. Refleksiivisen temaattisen analyysin ohjaaman tarkastelun perusteella kurssin yhteinen tila näytti muodostavan luovan ja dialogisen ympäristön, joka mahdollisti osallistujien kokemat vaikutukset. Aineistomme osoitti myös kiinnostavalla tavalla, että haastateltavat kuvasivat kurssitapaamisten aikana syntynyttä ihmissuhdedynamiikkaa monitahoisesti. Ryhmädynamiikan tutkiminen on tunnustettu alueeksi, joka ansaitsee enemmän tutkimuksellista huomiota jaetun lukemisen yhteydessä (Billington & Steenberg 2021). Psykologian kannalta yksi kiinnostavista mahdollisuuksista lukupiirejä koskevissa tutkimuksissa voisikin olla tulevaisuudessa myös sen tarkastelu, miten osallistujat kokivat kurssin ryhmädynamiikan ja osallistujien keskinäisten suhteiden vaikuttaneen heihin (Renko & Valtonen 2024).

Esimerkkitutkimuksessamme pystyimme refleksiivisen temaattisen analyysin avulla valottamaan niitä tapoja, joilla sosiaali- ja

terveydenhuollon ammattilaisten yksilölliset luku- ja kirjoituskokemukset kietoutuvat heidän sosiaalisiin maailmoihinsa, kulttuurisiin ja ammatillisiin arvoihinsa sekä ryhmäprosessiin kurssin aikana ja ryhmässä syntyneeseen ilmapiiriin. Jos toisaalta haluttaisiin tarkastella esimerkiksi lukupiirissä tapahtuvaa kielenkäyttöä, sen seurauksia tai vuorovaikutuksen rakenteita, niihin soveltuisivat usein paremmin muut laadulliset lähestymistavat kuten keskustelunanalyysi ja diskurssianalyyttinen tutkimus.[3]

Kirjallisuus

Arntfield, Shannon, Slesar, Kristen, Dickson, Jennifer & Charon, Rita 2013: Narrative medicine as a means of training medical students toward residency competencies. *Patient Education and Counseling* 91(3), 280–286. https://doi.org/10.1016/j.pec.2013.01.014

Berger, James O. & Berry, Donald A. 1988: Statistical Analysis and the Illusion of Objectivity. *American Scientist* 76(2), 159–165. https://www.jstor.org/stable/27855070

Billington, Josie & Steenberg Mette 2021: Literary Reading and Mental Wellbeing. Teoksessa Kuiken, Donald & Jacobs, Arthur M. (toim.) *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter, 393–420. https://doi.org/10.1515/9783110645958-016

Bolton, Gillie 1999: 'Every Poem Breaks a Silence that Had to be Overcome'. The Therapeutic Power of Poetry Writing. *Feminist Review* 62(1), 118–133. https://doi.org/10.1080/014177899339225

Bradbury-Jones, Caroline, Breckenridge, Jenna, Clark, Maria, Herber, Oliver, Wagstaff, Christopher & Taylor, Julie 2017: The state of qualitative research in health and social science literature. A focused mapping review and synthesis. *International Journal of Social Research Methodology* 20(6), 627–645. https://doi.org/10.1080/13645579.2016.1270583

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006: Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a

3 Tämä luku on kirjoitettu osana hankkeita "Health, Narrative and the Arts" (Jenny ja Antti Wihurin rahasto ja Taideyliopisto) sekä "Sanoja terveyden tekijöille: Kaunokirjallisuus, terveydenhuolto ja demokratia" (Koneen Säätiö 2024–2026). Kiitämme rahoittajia tuesta.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2019: Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health* 11(4), 589–597. https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1628806

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2022: Conceptual and design thinking for thematic analysis. *Qualitative Psychology* 9(1), 3–26. https://doi.org/10.1037/qup0000196

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2023: Is thematic analysis used well in health psychology? A critical review of published research, with recommendations for quality practice and reporting. *Health Psychology Review* 17(4), 695–718. https://doi.org/10.1080/17437199.2022.2161594

Charon, Rita 2001: Narrative Medicine. A Model for Empathy, Reflection, Profession, and Trust. *JAMA* 286(15), 1897–1902. https://doi.org/10.1001/jama.286.15.1897

Charon, Rita 2006: *Narrative medicine. Honoring the stories of illness*. New York: Oxford University Press.

Charon, Rita 2017: Close Reading: The Signature Method of Narrative Medicine. Teoksessa Charon, Rita, DasGupta, Sayantani, Hermann, Nellie, Irvine, Craig, Marcus, Eric, Rivera Colón, Edgar, Spencer, Danielle & Spiegel, Maura (toim.) *The Principles and Practice of Narrative Medicine*. New York: Oxford University Press, 157–179.

DasGupta, Sayantani & Charon, Rita 2004: Personal Illness Narratives. Using Reflective Writing to Teach Empathy. *Academic Medicine: Journal of the Association of American Medical Colleges* 79(4), 351–356. https://doi.org/10.1097/00001888-200404000-00013

Drisko, James & Maschi, Tina 2016: *Content Analysis*. New York: Oxford University Press.

Hatem, David & Ferrara, Emily 2001: Becoming a doctor. Fostering humane caregivers through creative writing. *Patient Education and Counseling*, 45(1), 13–22. https://doi.org/10.1016/S0738-3991(01)00135-5

Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna 2020: Lähilukeminen ennen ja nyt. Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(3), 52–69. https://doi.org/10.30665/av.95530

Jokinen, Arja 2021: Laadullisen tutkimuksen näkökulmat. Teoksessa Vuori, Jaana (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/mita-on-laadullinen-tutkimus/laadullisen-tutkimuksen-nakokulmat/. Viitattu 16.9.2024.

Kim, Hyejin, Sefcik, Sefcik & Bradway, Christine 2017: Characteristics of Qualitative Descriptive Studies. A Systematic Review. *Research in Nursing & Health* 40(1), 23–42. https://doi.org/10.1002/nur.21768

Leveen, Lois 2017: Finding Purpose. Honing the Practice of Making Meaning in Medicine. *The Permanente Journal* 21(4), 17–48. https://doi.org/10.7812/TPP/17-048

Marecek, Jeanne 2003: Dancing through minefields. Toward a qualitative stance in psychology. Teoksessa Camic, Paul M., Rhodes, Jean E. & Yardley, Lucy (toim.) *Qualitative research in psychology. Expanding perspectives in methodology and design*. Washington: American Psychological Association, 49–69. https://doi.org/10.1037/10595-004

Milota, Megan, van Thiel, Ghislaine & van Delden, Johannes 2019: Narrative medicine as a medical education tool. A systematic review. *Medical Teacher* 41(7), 802–810. https://doi.org/10.1080/0142159X.2019.1584274

Patton, Michael Quinn 1990: *Qualitative evaluation and research methods.* 2. painos. Thousand Oaks: Sage.

Renko, Elina & Valtonen, Jussi 2025: Wonder, Mercy, Connection, and Paradoxical Revelation: Exploring Participants' Experiences of Creative/Reflective Writing and Fiction Reading in a Finnish Narrative Medicine Course. *Teaching and Learning in Medicine.* http://dx.doi.org/10.1080/10401334.2025.2593261

Renko, Elina & Valtonen, Jussi 2024: *Social Work and Health Care Professionals' Experiences of Participating in a Reflective Writing Intervention. Reading and Writing Group as a Caring Community?* Nordic network for narratives in medicine: Care and Community in the Arts of Narrative Medicine, Trondheim, Norway. https://osf.io/es7hn. Viitattu 16.9.2024.

Shapiro, Johanna, Morrison, Elizabeth & Boker, John 2004: Teaching Empathy to First Year Medical Students. Evaluation of an Elective Literature and Medicine Course. *Education for Health* 17(1), 73–84. https://doi.org/10.1080/13576280310001656196. Viitattu 16.9.2024.

Spiegel, Maura & Spencer, Danielle 2017: This Is What We Do, and These Things Happen. Literature, Experience, Emotion, and Relationality in the Classroom. Teoksessa Charon, Rita, DasGupta, Sayantani, Hermann, Nellie, Irvine, Craig, Marcus, Eric, Rivera Colón, Edgar, Spencer, Danielle & Spiegel, Maura (toim.) *The Principles and Practice of Narrative Medicine*. New York: Oxford University Press, 37–60. https://doi.org/10.1093/med/9780199360192.003.0003

Stevanovic, Melisa, Tiitinen, Sanni & Voutilainen, Liisa 2024: Keskusteluanalyysi ja sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Niska, Miira, Venäläinen, Satu, Olakivi, Antero & Cañada, Jose A. (toim.) *Sosiaalinen konstruktionismi. Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista*. Vastapaino, 81–100. https://doi.org/10.58181/VP9789523970458_03

Töttö, Pertti 2000: *Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino.

Valtonen, Jussi & Renko, Elina 2025: Three doors to the house of perspective-taking and self-reflection. Experiences of guided narrator exploration for healthcare education. *Advances in Health Sciences Education*. Advance online publication. https://doi.org/10.1007/s10459-025-10450-7

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kerronnallisen toimijuuden analyysi lukemisen tutkimuksen menetelmänä

Hanna Meretoja
https://orcid.org/0000-0002-8243-6371
Eevastiina Kinnunen
https://orcid.org/0000-0001-7497-4228
Päivi Kosonen
https://orcid.org/0009-0002-1979-5563

Tässä luvussa esitellään kerronnallisen toimijuuden analyysi lukemisen ja lukupiirien tutkimuksen menetelmänä. Joskus tutkimusaineisto ja teoreettinen näkökulma voivat johdattaa tutkijat luomaan uusia analyysimenetelmiä. Tähän päädyttiin hankkeessa, jossa tutkittiin lukupiiriin osallistumisen merkityksiä kerronnallisen toimijuuden näkökulmasta.

Kerronnallisen toimijuuden analyysi (*narrative agency analysis*) on menetelmä, joka tarjoaa välineitä eritellä tutkimukseen osallistuvien kykyä tiedostaa kulttuurisia kertomuksia ja toimia suhteessa niihin, kuvitella ja kertoa erilaisia elämänkulkuja sekä ottaa vastaan toisten tarinoita.[1] Menetelmä pohjaa Hanna Meretojan (2018; 2019; 2023a) teoreettis-analyyttiseen malliin, jossa kerronnallisella toimijuudella tarkoitetaan lyhyesti määriteltynä kykyä toimia kerronnallisissa ympäristöissä, käyttää ja tulkita kulttuurisia kertomuksia omien ja toisten kokemusten jäsentämisessä. Kerronnallisen toimijuuden mallia voi käyttää kaunokirjallisuuden analyysissa ja

1 Koska menetelmää voi soveltaa erilaisissa tutkimuksissa, käytetään tässä luvussa ilmausta ”tutkimukseen osallistuvat”. Tutkimukseen osallistuvat voidaan määritellä kussakin yksittäisessä tutkimuksessa tarkemmin, jolloin voidaan puhua esimerkiksi lukijoista, haastatelluista, lukupiirin osallistujista tai kirjallisuusterapeuttisen ryhmän osallistujista.

https://doi.org/10.21435/tl.304

tulkinnassa, mutta tässä luvussa keskitymme siihen, miten sitä voi hyödyntää empiirisessä lukemisen ja kirjallisuudentutkimuksessa: lukijatutkimuksessa, lukupiiritutkimuksessa sekä kirjallisuusterapiatutkimuksessa erilaisten aineistojen kuten haastattelujen ja ryhmätapaamisten analyysissa. Lukemisen tutkimus on viime vuosina noussut suosituksi tutkimusalaksi (ks. esim. Billington 2019; Mäkikalli ym. 2024; Launis ym. 2024; johdanto tässä kirjassa), ja kerronnallisen toimijuuden analyysi täydentää nykyisiä lähestymistapoja lukemisen tutkimuksen kentällä. Se luo uuden analyyttisen välineistön eritellä lukemista nimenomaan kerronnallisen toimijuuden eri ulottuvuuksien kannalta.

Esittelemme ensin lyhyesti tutkimusprosessia, jossa kerronnallisen toimijuuden analyysi on syntynyt. Sen jälkeen syvennymme käsittelemään kerronnallisen toimijuuden analyysia ja havainnollistamme, miten analyysimenetelmän avulla voi tarkastella sekä monipuolista tekstuaalista aineistoa että ohjatuissa ryhmissä ilmenevää toimijuutta ja siihen kytkeytyvää monitahoista kokemuksellista, toiminnallista ja käytännöllistä ymmärrystä. Pohdimme myös menetelmän rajoituksia sekä menetelmään liittyviä eettisiä kysymyksiä. Lopuksi tarkastelemme kerronnallisen toimijuuden tutkimuksen uusia suuntia ja kehittämismahdollisuuksia.

Kerronnallisen toimijuuden analyysin kehittäminen tutkimusprosessissa

Olemme kehittäneet kerronnallisen toimijuuden analyysia osana lukupiiritutkimusta, jossa olemme tutkineet, miten lukupiirityöskentely voi vahvistaa ryhmään osallistuvien kerronnallista toimijuutta (Meretoja ym. 2022a; 2022b; Kinnunen ym. 2024; Kosonen ym. 2025).[2] Olemme aloittaneet kerronnallisen toimijuuden empiirisen tutkimuksen hankkeessa ”Välineelliset kertomukset:

2 Olemme kirjoittaneet tämän luvun osana hanketta ”Syövän vastakertomukset: muovaamassa kerronnallista toimijuutta” (Suomen Akatemia, 354789).

https://doi.org/10.21435/tl.304

tarinankerronnan rajat ja aikalaiskriittinen kertomusteoria" (Suomen Akatemia, 2018–2023) ja jatkamme sitä hankkeessa "Syövän vastakertomukset: muovaamassa kerronnallista toimijuutta" (Suomen Akatemia, 2023–2027). Kerronnallisen toimijuuden teoria ja narratiivinen hermeneutiikka muodostavat tutkimuksen teoreettis-metodologisen viitekehyksen. Tutkimushankkeissamme olemme pohtineet kysymystä menetelmistä useilta eri kannoilta. Yhtäältä "menetelmä" tarkoittaa kerronnallisen toimijuuden tukemiseen tähtäävää sanataide- ja lukupiirimenetelmää, jota olemme kehittäneet sovellettavaksi luoviin luku- ja kirjoituspiireihin sekä kirjallisuusterapeuttisiin ryhmiin. Lukupiirimenetelmän käytäntöjä ja mahdollisuuksia olemme esitelleet aikaisemmissa artikkeleissamme (Meretoja ym. 2022a; 2022b; Kinnunen ym. 2024). Toisaalta viittaamme menetelmistä puhuessamme sekä aineistonkeruu- että analyysimenetelmiin, joita olemme käyttäneet osallistujien kerronnallisen toimijuuden tutkimiseen. Tässä luvussa keskitymme esittelemään tapaa, jolla olemme analysoineet lukupiiritutkimuksessa tuottamaamme aineistoa.[3]

Toiminnalliselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan lukupiiritutkimuksessa raja tutkimuskohteen ja tutkimusmenetelmien välillä on häilyvä (ks. myös Rajoja rikkovia tutkimusmenetelmiä -tietolaatikko). Olemme järjestäneet tutkimushankkeissamme erilaisia lukupiirejä, jolloin lukupiirityöskentely hahmottuu sekä tutkimuksen kohteena että tutkimusmenetelmänä, jonka avulla tuotamme tietoa siitä, mitä kerronnallinen toimijuus voi olla ja miten se ilmenee lukupiiritoiminnassa. Tällöin itse lukupiiriprosessista muodostuu tutkimusalusta, jossa voimme tutkia kerronnallisen toimijuuden muovautumista: ohjatun luovan lukemisen ja keskustelun aikaansaamaa muutosprosessia.

3 Tutkimuksessamme olemme tarkastelleet erilaisten tutkimusmenetelmien mahdollisuuksia kerronnallisen toimijuuden tutkimisessa. Olemme lähestyneet kerronnallista toimijuutta sekä laadullisen että määrällisen tutkimuksen menetelmin. Tässä luvussa tarkastelemme nimenomaan laadullisin menetelmin kerättyä ja analysoitavaa aineistoa, mutta olemme keränneet myös määrällisin menetelmin analysoitavaa kyselykaavakeaineistoa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tutkimushankkeessa ”Välineelliset kertomukset” olemme keränneet tutkimuksen aineistoksi äänitetyt lukupiirien ryhmätapaamiset, osallistujien alku- ja loppuhaastattelut sekä ne ryhmäprosessin aikana kirjoitetut tekstit, jotka osallistujat ovat halunneet antaa tutkimusaineistoksi. Koska osan ryhmistä ohjasivat yliopistolla järjestämällemme kurssille osallistuneet opiskelijat, myös heidän alku- ja loppuhaastattelunsa sekä heidän kirjoittamansa ohjaajan työpäiväkirjat ovat osa aineistoa. Sekä aineistonkeruuvaiheessa että sen jälkeen pohdimme, millä analyysimenetelmillä voimme tarkastella osallistujien kerronnallista toimijuutta, sen erilaisia ilmenemismuotoja ja mahdollista vahvistumista.[4] Pyrimme huomioimaan mahdollisimman hyvin oman tutkimuskysymyksemme ja -aineistomme erityislaadun, joten tuntui perustellulta kehittää menetelmä, jolla pääsisi mahdollisimman tarkkaan pureutumaan juuri kerronnallisen toimijuuden ilmiöön.

Kerronnallisen toimijuuden analyysimenetelmä kehittyi orgaanisena osana moniulotteista toiminnallista ryhmä- ja tutkimusprosessia. Päästäksemme erittelemään kerronnallisen toimijuuden eri ulottuvuuksia mahdollisimman tarkasti rakensimme analyysimenetelmää kerronnallisen toimijuuden teorian ja sen kolmen ulottuvuuden pohjalta. Kirjallisuudentutkimuksessa teorian ja analyysimenetelmän suhde on usein läheinen: teorioita sovelletaan analyysissa, ja samalla analyysi tuottaa parhaimmillaan uutta ymmärrystä tutkimuksen keskeisistä teoreettisista käsitteistä. Teoriat ohjaavat asettamaan kohteelle tietynlaisia kysymyksiä ja tulkitsemaan aineistoa teoreettisten käsitteiden tarjoamien jäsennysten pohjalta, ja herkkyys aineiston erityispiirteille puolestaan auttaa monipuolistamaan teoreettisia käsitteitä. Tämä on dialoginen prosessi, joka noudattaa hermeneuttisen kehän rakennetta. (Meretoja 2004; 2024; Kinnunen ym. 2024; Meretoja ja Mäkikalli 2024.) Tä-

4 Lukemisen ja lukupiirien tutkimuksessa käytetään ja kehitetään jatkuvasti monipuolisia menetelmiä lukemisen ilmiöiden tutkimiseen (ks. esim. Kuiken & Jacobs 2021; Billington 2019; Hiidenmaa ym. 2023; myös muut lukupiiritutkimusta koskevat artikkelit tässä teoksessa).

https://doi.org/10.21435/tl.304

män ajattelutavan mukaisesti lähdimme siitä, että kerronnallisen toimijuuden teoreettis-analyyttinen viitekehys tarjoaa analyyttisiä käsitteitä, joita voidaan hyödyntää tutkimusaineiston analyysissa, kun tarkastellaan kerronnallisen toimijuuden rakentumista, ja empiirinen tutkimus puolestaan voi syventää ymmärrystä näistä käsitteistä. Kehitämme analyysimenetelmää edelleen eteenpäin tutkimuksen edetessä, ja seuraava esitys kuvaakin menetelmää sen tämänhetkisessä vaiheessa.

Kerronnallisen toimijuuden analyysi

Lukemisen ja erityisesti lukupiirien tutkimuksessa on määrällisten ja laadullisten analyysimenetelmien (esim. IPA eli *interpretative phenomenological analysis* ja ankkuroitu teoria eli *grounded theory*) soveltamisen lisäksi myös luotu uusia analyysimenetelmiä, joiden avulla yritetään päästä entistä paremmin ja tarkemmin käsiksi lukupiireissä tuotettavaan tiheään, rikkaaseen kokemukselliseen tietoon lukemisen yksilöllisistä ja yhteisöllisistä vaikutuksista (Robinson ym. 2019; Billington ym. 2019). Kerronnallisen toimijuuden analyysimenetelmä (*narrative agency analysis*) edustaa tällaista uutta lukemisen ja lukupiirien tutkimusta.

Kerronnallisen toimijuuden analyysilla tutkitaan, miten subjektit paikantavat itsensä suhteessa kerronnallisiin ympäristöihinsä. Kerronnallinen toimijuus tarkoittaa kykyä ”käyttää, tulkita ja uudelleentulkita erilaisia kertomuksia, jotka ovat meille kulttuurisesti tarjolla, eritellä ja haastaa niitä ja tehdä valintoja sen suhteen, miten tulkitsemme kerronnallisesti elämäämme ja ympäröivää maailmaa” (Meretoja 2019, 62). Se on lähellä kerronnallisen identiteetin (*narrative identity*) käsitettä (esim. Ricoeur 1985; 1990), ja molemmat käsitteet suuntaavat huomion siihen, miten käsitys itsestä rakentuu jatkuvan ajallisen (uudelleen)tulkinnan prosessin kautta, mutta kun kerronnallinen identiteetti vastaa kuka-kysymykseen, kerronnallisen toimijuuden käsite puolestaan kohdistaa huomion subjektin toimijuuteen. Jälkimmäinen siis tarkentaa siihen, miten

harjoitamme toimijuuttamme asemoimalla itseämme suhteessa kulttuurisiin kertomuksiin, toimimalla tiettyjen kerronnallisten merkityksenannon mallien mukaan ja kertomalla kokemuksistamme ja toisten kokemuksista tietyllä tavoin (Meretoja ym. 2022a; 2022b; Kinnunen ym. 2024).

Kerronnallisen toimijuuden analyysi erittelee tapoja, joilla toimijat luovivat kerronnallisissa ympäristöissään ja antavat kertomuksille erilaisia merkityksiä. Se analysoi, miten tutkimukseen osallistuvat käyttävät kertomuksia merkityksenannon tapoina jäsentäessään omia elämänkokemuksiaan (Kinnunen ym. 2024). Lukupiiritutkimuksessa se ohjaa huomion paitsi tutkimukseen osallistuvien kielelliseen tapaan asemoida itsensä suhteessa kulttuurisiin kertomuksiin ja tarinamalleihin myös epäsuoriin, ruumiillisiin ja vuorovaikutuksellisiin tapoihin, joilla tämä asemointi voi tapahtua osana ryhmäprosessia. Kerronnallisen toimijuuden analyysi tarjoaa välineitä tarkastella laajasti sitä dialogista merkityksen muodostumisen prosessia, joka luonnehtii subjektien tapoja asemoida itseään suhteessa kulttuurisiin tarinamalleihin, sekä kerronnallisen toimijuuden muutoksia ja rakentumisen ehtoja.

Kerronnallisen toimijuuden analyysi perustuu aineiston tulkintaan ja rakentuu hermeneuttisesta tutkimusperinteestä käsin siten, että siinä on olennaista tutkijoiden itserefleksiivinen oman tulkintatoiminnan lähtökohtien ja ehtojen pohdinta. Narratiivinen hermeneutiikka näkee kertomukset kulttuurisina merkityksenannon käytäntöinä, joilla on eksistentiaalista merkitystä ja jotka ovat kytköksissä valtasuhteisiin (Brockmeier & Meretoja 2014; Meretoja 2014; 2018). Kertomukset ovat itsessään tulkitsevia – toimintaa, jossa kokemuksia ja todellisuutta tulkitaan antamalla niille merkityksiä. Kertomusten eksistentiaalinen merkitys – merkitys maailmassa olemisellemme – näkyy esimerkiksi siinä, miten ne muovaavat ihmisten tapoja hahmottaa mahdollisuuksiaan ja toisten mahdollisuuksia. Kun tutkijat tulkitsevat kertomuksia, voidaan puhua kaksoishermeneutiikasta: tulkintojen tulkinnasta (Meretoja 2018). Tutkija voi esimerkiksi nähdä haastatteluaineistossa kertomuksia, joita tutkimukseen osallistuva ei itse hahmota kertomuksiksi.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kuten olemme tuoneet esille aikaisemmissa julkaisuissamme (Kinnunen ym. 2024), kerronnallisen toimijuuden analyysilla on yhtymäkohtia moniin muihin laadullisen tutkimuksen analyysimenetelmiin. Sillä on kiinnekohtia positiointi- eli asemointianalyysiin (Meretoja 2018, 78–79; 2021; Hyvärinen ym. 2021), erityisesti siinä, miten kerronnallisen toimijuuden analyysi kiinnittää huomion haastateltavien tapoihin asemoida itsensä suhteessa kulttuurisiin kertomuksiin. Diskurssianalyysiin (De Fina & Johnstone 2015) sitä yhdistää kiinnostus kertomisen tapoihin, kerronnalliseen diskurssiin, joka muotoutuu dialogisessa suhteessa kulttuurisiin tarinamalleihin. Se kuuluu samaan teoreettis-metodologiseen perinteeseen kuin fenomenologiset menetelmät, joihin sitä yhdistää kiinnostus eletyn kokemuksen kompleksisuuteen (eri fenomenologisista analyysimenetelmistä, ks. esim. Køster & Fernandez 2023), mutta kerronnallisen toimijuuden analyysi keskittyy tarkastelemaan kokemusten kompleksisuutta nimenomaan kerronnallisen toimijuuden teorian tarjoamin käsitteellis-analyyttisin välinein. Kerronnallisen toimijuuden analyysilla on myös yhtymäkohtia kertomusanalyysiin (*narrative analysis*), erityisesti kertomuksia käytäntöinä tutkivaan analyysiin (*narratives-as-practices*, De Fina 2021). Kertomusanalyysi kuitenkin tyypillisesti analysoi haastateltavien kertomia tarinoita, kun taas kerronnallisen toimijuuden analyysi keskittyy paitsi haastateltavien kertomuksiin ja tapoihin kertoa kokemuksistaan myös heidän pohdintaansa kertomuksista ja niiden merkityksistä sekä haastateltavien tapoihin asemoida itsensä suhteessa erilaisiin kulttuurisiin kertomuksiin sekä tietoisesti että ei-tietoisesti. Tämä asemointi voi tapahtua myös toiminnallisesti, kuten toimimalla ryhmässä tietyllä tavoin tai kirjoittamalla siten, että rivien välistä voi päätellä tietynlaista asemoitumista suhteessa kulttuurisiin tarinamalleihin. (Ks. myös Kinnunen ym. 2024, 10.)

Kerronnallisen toimijuuden analyysi auttaa jäsentämään kerronnallisen toimijuuden eri ulottuvuuksia. Kun menetelmän avulla eritellään tutkimukseen osallistuvien suhdetta erilaisiin kertomuksiin sekä heidän tapojaan pohtia tätä suhdetta, käytetään analyyttisina välineinä kerronnallisen toimijuuden teorian käsitteitä – erityi-

sesti käsitteitä, jotka kuvaavat kerronnallisen toimijuuden kolmea ulottuvuutta, jotka ovat *kerronnallinen tietoisuus*, *kerronnallinen mielikuvitus* ja *kerronnallinen dialogisuus* (Meretoja 2019; 2022; 2023a; 2023b). Kerronnallisen toimijuuden kolmen ulottuvuuden vahvistuminen voi näkyä esimerkiksi keskustelussa luetusta tekstistä lukupiiritapaamisissa tai vertaamalla tutkimukseen osallistuvien haastatteluja ennen lukupiiriin osallistumista ja sen jälkeen.

Kerronnallinen tietoisuus on tietoisuutta kulttuurisesti tarjolla olevista kertomuksista, jotka vaikuttavat ihmisten elämässä, mediassa ja laajemmin yhteiskunnassa toimimalla merkityksenannon malleina. Kulttuuriset tarinamallit vaikuttavat meihin väistämättä, ja niiden tuominen tietoisen reflektion kohteeksi auttaa ottamaan niihin etäisyyttä ja suhtautumaan niihin kriittisesti ja reflektiivisesti (Meretoja 2019, 62). Kun analysoidaan tutkimukseen osallistuvien kerronnallista tietoisuutta, voidaan tarkastella muun muassa sitä, miten tietoisia he ovat ympäröivistä kulttuurisista kertomuksista, kuten perheen tai suvun tavoista kertoa asioista tai mediassa vallitsevista tarinamalleista (esim. ”vaikeuksista voittoon” -tarinoista), ja sitä, millaisia kulttuurisia kertomuksia tai oman elämän kerronnallistamiseen liittyviä kaavoja he tiedostavat. Ne voivat vaihdella mittakaavaltaan koko elämää koskevista, identiteettiä määrittävistä elämäntarinoista (Freeman 2014) ”pieniin kertomuksiin”, jotka rakentuvat erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa (Bamberg & Georgakopoulou 2008). Kirjallisuus voi tehdä näkyväksi kulttuurisia tarinamalleja, ja siksi ohjattu yhdessä lukeminen on keino edistää kerronnallista tietoisuutta.

Kerronnallisen tietoisuuden osa-alueita ovat *kerronnallinen itseymmärrys* ja *kerronnallinen näkökulmatietoisuus* (Meretoja 2019). Näitä alakäsitteitä voi hyödyntää myös käsitteellisinä välineinä analyysissa. Kerronnallisen itseymmärryksen käsitteen avulla voi tarkastella esimerkiksi sitä, miten tutkimukseen osallistuva ymmärtää, millaiset kertomukset vaikuttavat hänen elämässään ja millaisia kerronnallisia kaavoja hänellä on taipumuksena toistaa omissa kokemisen ja toiminnan tavoissaan. Sen kautta voi eritellä hänen kykyään pohtia, millaista elämäntarinaa hän on rakentamassa omilla

https://doi.org/10.21435/tl.304

valinnoillaan ja tavoillaan kertoa elämästään. Kerronnallisen näkökulmatietoisuuden käsite puolestaan mahdollistaa sen tarkastelemisen, miten tutkimukseen osallistuva tiedostaa näkökulmat, joista erilaiset kertomukset on kerrottu, tai kehittyykö hänen kykynsä eritellä erilaisia kerronnallisia näkökulmia tutkimusprosessin aikana. Näkökulmatietoisuus voi ilmetä esimerkiksi sen tiedostamisena, että jonkin kertomuksen voi kertoa toisin eri näkökulmasta tai että samat tapahtumat näyttäytyvät toisenlaisina, jos niitä lähestyy toisesta näkökulmasta. (Meretoja 2019, 62–63.)

Kerronnallinen mielikuvitus tarkoittaa kykyämme kuvitella sen tuolle puolen, mikä vaikuttaa itsestään selvältä nykyhetkessä – kykyä kuvitella, miten asiat voisivat olla toisin (Meretoja 2019; 2023a). Se ilmenee taitona suhtautua kulttuurisiin tarinamalleihin luovasti ja omaehtoisesti. Kun tutkitaan kerronnallista mielikuvitusta, voidaan esimerkiksi tarkastella tutkimukseen osallistuvan kykyä kuvitella erilaisia elämänsuuntia ja tulevaisuuksia. Kerronnallinen mielikuvitus voi näkyä esimerkiksi liikkumavarana sen suhteen, että osaa kertoa kokemuksistaan ja elämästään monin eri tavoin, taitona kertoa vastakertomuksia, jotka haastavat kulttuurisesti hallitsevia, rajoittavalta tuntuvia kertomuksia, tai kykynä kuvitella erilaisia kokemusmaailmoja ja todellisuuksia. Se kytkeytyy tekojen seurausten kuvitteluun ”mitä jos” -skenaarioiden avulla (Brockmeier 2009), reflektioon itselle keskeisistä päämääristä ja tulevan minän kuvitteluun (Freeman 2014).

Kerronnallisen mielikuvituksen osa-alueita ovat *mahdollisen taju* ja kerronnalliseen avoimuuteen ja epädogmaattisuuteen pohjaava kyky *eettiseen tutkiskeluun* (Meretoja 2019). Mahdollisen tajun käsitettä voi käyttää analyysissa, kun halutaan tarkastella tutkimukseen osallistuvan kykyä nähdä, miten asiat voisivat olla toisin, ja ymmärrystä siitä, miten erilaisissa tilanteissa tietyt kokemukset, tunteet, ajatukset ja toimintatavat ovat mahdollisia (Meretoja 2018, 90–97). Kerronnallisen avoimuuden ja kerronnallisen epädogmaattisuuden käsitteiden kautta voi tutkia tutkimukseen osallistuvien valmiutta luopua omista vakiokertomuksistaan ja tarkastella asioita kertomusten moninaisuuden ja moniäänisyyden kannalta. Sen kautta

voi tarkastella kykyä pohtia omaehtoisesti ja itsereflektiivisesti perustavia eettisiä kysymyksiä, joihin ei ole yksiselitteisiä vastauksia.

Kerronnallinen dialogisuus viittaa kykyyn antautua vuoropuheluun toisten ja heidän tarinoidensa kanssa; se kytkeytyy siihen, miten itseys rakentuu suhteessa toisiin ja myös kerronnallinen identiteettimme rakentuu dialogisesti ja relationaalisesti (Meretoja 2019; 2023a). Dialogisen minäteorian edustajat korostavat, että rakennumme dialogisesti sisäistämällä meille tärkeiden ihmisten ääniä, joiden kanssa käymme sisäistä dialogia (Hermans 2001; 2015). Tämän sisäistetyn dialogin ja konkreettisen, ihmistenvälisen dialogin lisäksi rakennumme dialogisessa suhteessa meitä ympäröiviin kertomusten verkostoihin (Taylor 1989; Meretoja 2018). Kerronnallista dialogisuutta voi tutkia esimerkiksi tarkastelemalla, miten tutkimukseen osallistuvat suhtautuvat toisten kertomiin tarinoihin, miten he osaavat ottaa niitä vastaan ja kuvitella erilaisia yhteisöllisyyden ja sosiaalisten suhteiden muotoja. Analyysi voi keskittyä myös ryhmädynamiikan tutkimiseen, kuten siihen, miten ryhmässä rakennetaan jaettua kerronnallista tilaa.

Kerronnallisen dialogisuuden osa-alueita ovat kyky kohdata toisten tarinat *dialogisesti, ei-subsumptiivisesti* niiden ainutkertaisuudessa ja kyky osallistua *jaettujen kerronnallisten (väli)tilojen* (*narrative in-between*) luomiseen, ylläpitämiseen ja muokkaamiseen (Meretoja 2019; 2023a). Kyky dialogiseen, ei-subsumptiiviseen toisen kohtaamiseen tarkoittaa sitä, että osaa kuunnella ja ottaa vastaan toisen tarinoita ilman pyrkimystä määritellä toista omista lähtökohdista tai sulauttaa (eli subsumoida) toisen kokemuksia valmiiseen tarinamuottiin. Jaetun kerronnallisen (väli)tilan käsitteellä puolestaan voi tutkia tutkimukseen osallistuvien kykyä osallistua intersubjektiivisten kerronnallisten tilojen rakentamiseen sekä uudenlaisten ihmissuhteiden ja yhteisöjen kuvittelemiseen. Sillä voi tarkastella myös ryhmissä vuorovaikutuksellisesti rakentuvia jaettuja kerronnallisia tiloja – sitä, mitä ne mahdollistavat ja mitä rajoituksia ja valtasuhteita niihin liittyy. Valtasuhteiden analysoimisessa voi myös hyödyntää valta- ja vastakertomusten käsitteitä sekä tutkia, miten tutkimukseen osallistuvat asemoivat itsensä

suhteessa kulttuurisesti hallitseviin kertomuksiin ja niitä haastaviin vastakertomuksiin (Lueg & Lundholt 2021; Meretoja 2021).

Kerronnallisen toimijuuden analyysissa voi siis hyödyntää kerronnallisen toimijuuden kolmea ulottuvuutta eritteleviä käsitteitä sekä niiden alakäsitteitä. On kuitenkin tärkeää huomata myös se, että nämä kolme ulottuvuutta limittyvät ja kietoutuvat toisiinsa. Ulottuvuudet muodostavat menetelmän perustan, mutta koska kerronnallinen toimijuus on laaja ja monisyinen ilmiö, näiden ulottuvuuksien lisäksi toimijuus voi koskea muitakin asioita. Tässä mainitut ulottuvuudet toimivat analyysin lähtökohtana, johon muita ilmiöitä voi suhteuttaa. Yksittäinen tutkimus ja analysoidut moniulotteiset kokemukset myös laajentavat ymmärrystä kerronnallisesta toimijuudesta ja voivat syventää sitä koskevaa teoretisointia (ks. Kinnunen ym. 2024).

Menetelmän mahdollisuuksia, haasteita ja eettisiä kysymyksiä

Kerronnallisen toimijuuden analyysia voi käyttää monenlaisiin aineistoihin lukemisen ja lukupiirien tutkimuksessa. Sitä voi soveltaa jo lähtökohtaisesti tekstuaaliseen aineistoon (kaunokirjalliset tekstit, osallistujien kirjoittamat tekstit ja ohjaajan tai ohjaaja-tutkijan kirjoittamat muistiinpanot), tekstimuotoon muokattuun aineistoon (haastattelujen ja lukupiiritapaamisten litteroinnit) sekä varsinaisten tapaamisten (itse ryhmätilanteen ja sen tallenteiden) analyysiin. Lukupiiritutkimushankkeessamme olemme käyttäneet menetelmää lukupiiritapaamisessa luettujen tekstien, lukupiiritapaamisten äänitallenteiden ja niiden litterointien sekä osallistujien litteroitujen haastattelujen analysoimiseen.

Ensimmäisissä artikkeleissamme analysoimme tapaamiskertaa, jossa osallistujat lukivat katkelman Carol Shieldsin *Kivipäiväkirjat*-teoksesta. Tarkastelimme, miten kerronnallinen toimijuus yhtäältä näkyy luettavassa tekstissä ja toisaalta ilmenee ja mahdollisesti lähtee vahvistumaan lukupiiritapaamisessa (Meretoja ym. 2022a;

https://doi.org/10.21435/tl.304

2022b).[5] Käsittelemme esimerkiksi sitä, miten tapaamisessa ohjaaja voi ohjata huomiota kerronnallisen toimijuuden näkökulmasta olennaisiin kohtiin tekstissä. Tapausesimerkissä ohjaaja nostaa keskusteluun luetun tekstin kohdan, jossa käsitellään yhden tarinan puristuksiin jääviä ihmisiä. Artikkelissa analysoimme kyseistä lukupiirikeskustelua ja pohdimme sen merkitystä kerronnallisen toimijuuden näkökulmasta seuraavasti: ”Suora ohjaus toimii, ja lisää tapausesimerkkejä ’yksilöä määrittävistä stooreista’, niin kuin Janika asian osuvasti ilmaisee, muistuu osallistujien mieleen, yksilöihmisiä, joiden elämä on ’tiivistetty yhteen asiaan’” (Meretoja ym. 2022b, 200–201). Tarkastelemme myös ryhmän vuorovaikutusta ja sen haasteita. Kuten tuomme esiin, yhden tapaamiskerran perusteella ei voi tehdä yleistäviä johtopäätöksiä. Silti pääsimme kiinnostavalla tavalla analysoimaan sitä, miten osallistujien kokemuksissa on tulkittavissa kerronnallisen toimijuuden vahvistumista, esimerkiksi ymmärryksenä tarinoiden merkityksellisyydestä:

> Pia tuo esille, miten ajattelee nyt lukupiirikerran lopussa eri tavalla tarinoista: ”En mä oikeastaan koskaan ajatellut, että ne [= tarinat] on jotenkin määrittävässä… että ne määrittää ihan persoonallisuutta. […] Ne on aika isossa merkityksessä.” Oivallukset kerronnallisuudesta syntyvät dialogissa luetun tekstin kanssa ja limittyvät osallistujien omaan elämään, kuten Pia sanallistaa: ”Että tää oli tietty vaan yksi juttu, mutta ihminen on tavallas niin kuin kasa erilaisia tarinoita.” (Meretoja ym. 2022b, 206–207.)

Kyseisessä analyysissa yhdistyy tekstiaineiston eli litteroidun tapaamisen, tapaamisen äänitallenteen sekä tapaamisen ohjanneen ohjaaja-tutkijan tulkinta tapaamiskerrasta. Menetelmässä ei olekaan kyse pelkästään tekstimuotoisen aineiston analyysista, vaan

5 Vaikka emme tuolloin vielä nimenneet käyttämäämme analyysimenetelmää kerronnallisen toimijuuden analyysiksi, analysoimme aineistoa sen periaatteiden pohjalta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

se soveltuu myös lukupiiriryhmien ohjaamisen ja ryhmädynamiikan analyysiin, eli menetelmä ulottuu alueelle, jossa mukaan tulevat lukupiiriin osallistuvien ruumiillisuus ja toiminta sekä luovien ohjausinterventioiden merkitys. Tätä kautta olemme alkaneet luoda uudessa hankkeessamme selvempää yhteyttä kirjallisuusterapiakentälle sekä kirjallisuusterapiatutkimukseen, jonka keskiössä on turvallinen ja luova vuorovaikutusprosessi (esim. Alfrey ym. 2021; Alfrey ym. 2022). Hankkeessa tavoitteena onkin kehittää ryhmätilanteiden havainnointimallia myös kerronnallisen toimijuuden havainnoimiseen.

Lisäksi olemme hyödyntäneet kerronnallisen toimijuuden analyysimenetelmää kolmen osallistujan lukupiirikokemusten tarkastelussa (Kinnunen ym. 2024). Artikkelissa esittelemme ensimmäisen kerran kerronnallisen toimijuuden analyysimenetelmän tällä nimellä ja käytämme sitä kolmen osallistujan haastattelujen analysoimiseen. Tällöin kerronnallisen toimijuuden analyysi kytkeytyy osittain myös yhden ihmisen kokemuksiin perustuvaan tapauskertomusten perinteeseen. Tapaustutkimus on osoittautunut oivalliseksi tutkimusmenetelmäksi myös lukupiiritutkimuksessa, kun on alettu analysoida entistä tarkemmin yksilöllisiä eroja ja niiden vaikutusta lukupiirikokemukseen (Davis 2020; Green 2022).

Artikkelissa tulkitsemme kolmen osallistujan lukupiirikokemuksia kerronnallisen toimijuuden teorian avulla. Otamme yhden tapausesimerkin liittyen kerronnallisen toimijuuden kuhunkin ulottuvuuteen, ja havainnollistamme, miten tuon ulottuvuuden vahvistuminen näkyy kyseisessä tapauksessa. Ensiksi analysoimme, miten lukupiiriin osallistuneen Juhan[6] haastattelussa kerronnallinen tietoisuus näkyy tietoisuutena erilaisista hänen elämässään vaikuttavista kertomuksista ja kykynä ”sysiä” pois hänen ongelmallisina kokemiaan kertomuksia. Toiseksi Oskarin haastattelua tarkastelemme siitä näkökulmasta, miten kerronnallisen mielikuvituksen vahvistuminen näkyy haastattelussa esimerkiksi tavassa, jolla

6 Osallistujien nimet muutettu.

lukupiirissä luettu teksti on saanut hänet pohtimaan erilaisia kertomismahdollisuuksia hänen omassa elämässään. Kolmanneksi tulkitsemme kerronnallisen dialogisuuden näkökulmasta, miten Millan kokemuksesta välittyy, että lukupiiri itsessään muodostaa kerronnallisen dialogisuuden tilan ja mahdollisuuden uusille ”tulkintayhteyksille”. (Kinnunen ym. 2024.) Rajaamme analyysia siten, että tarkastelemme kunkin osallistujan kohdalla sitä kerronnallisen toimijuuden ulottuvuutta, joka tulkintamme mukaan korostuu hänen haastatteluissaan. Kerronnallisen toimijuuden analyysia on kuitenkin erittäin hyödyllistä ja mahdollisesti jopa antoisampaa käyttää tilan salliessa siten, että jokaisen kokemuksen analyysissa voi huomioida kaikki kerronnallisen toimijuuden ulottuvuudet artikkelimme analyysia laajemmin.

Parhaillaan käytämme analyysimenetelmää kahden erilaisen lukupiirimallin vertailussa, jossa teemme kokoavan analyysin kaikkien osallistujien haastatteluista. Hyödynnämme tässä analyysissa koodaamista, jolloin merkitsemme haastattelujen litterointeihin kerronnallisen toimijuuden ilmentymiä ja muutoksia sekä ryhmittelemme niitä kerronnallisen toimijuuden kolmen ulottuvuuden pohjalta. Pyrimme etsimään tapoja, joilla yhteiskuntatieteellisistä menetelmistä sovellettu koodaus voisi toimia kirjallisuustieteellisestä teoriasta ammentavassa analyysissa siten, etteivät moniulotteiset ja yksilölliset kokemukset katoa systemaattisen kokonaisanalyysin ja sen kategorioiden (esim. tyyppien, teemojen) alle. Analysoimme aineistoa siten, että yksi tutkija on koodannut aineiston ja sen jälkeen tutkimusryhmä on keskustellut siitä (ks. myös Rengon ja Valtosen refleksiivistä temaattista analyysia käsittelevä luku tässä kirjassa), mutta menetelmää voi käyttää myös siten, että tutkimusryhmässä jokainen tutkija koodaa aineistoa toisista riippumatta ja sen jälkeen vertaillaan havaintoja tai siten, että tehdään yhteistä koodausta. Analyysitavoista riippumatta kerronnallisen toimijuuden analyysissa korostuu se, että tutkija tekee aktiivista tulkintaa aineistosta ja täten myös reflektoi omaa tulkintaprosessiaan.

Kerronnallisen toimijuuden analyysi soveltuu sekä sellaiseen aineistoon, jonka keruuvaiheessa on jo otettu huomioon kerron-

https://doi.org/10.21435/tl.304

nallisen toimijuuden lähtökohdat, että aineistoon, jonka keruuta ei ole rakennettu dialogissa kerronnallisen toimijuuden teorian kanssa. Ensimmäisestä esimerkkinä on hankkeemme haastatteluaineisto, jossa otimme huomioon jo haastattelukysymysten suunnitteluvaiheessa kerronnallisen toimijuuden kolme ulottuvuutta (ks. haastattelukysymykset, Kinnunen ym. 2024 liite). Tämän lisäksi kerronnallisen toimijuuden analyysia voi soveltaa mihin tahansa aineistoon, jossa on kertomuksia, kertomusten reflektointia tai toimimista kertomusverkostoissa, vaikka aineistoa ei ole kerätty tätä teoreettista mallia hyödyntäen. Toisaalta aineistoa, jossa on jo keruuvaiheessa huomioitu kerronnallisen toimijuuden kysymyksiä, voi tietysti analysoida myös muiden menetelmien kuin kerronnallisen toimijuuden analyysin avulla.

Vaikka analyysimenetelmä on sovellettavissa erilaisiin aineistoihin, siihen liittyy myös haasteita ja rajoituksia. Kerronnallinen toimijuus on tutkimuskohteena laaja, ja lähtökohtaisesti menetelmä keskittyy sellaisiin kokemuksiin, joilla on jokin yhteys kertomuksiin tai kertomiseen. Analyysimenetelmän jatkokehittelyssä on tarpeen jatkaa sen pohdintaa, miten kerronnallisen toimijuuden eri ulottuvuuksiin pääsee parhaiten käsiksi ja mitä kaikkea sen piiriin kuuluu. Lisäksi kerronnallisen toimijuuden vahvistumisen tulkintaan ja vahvistumiseen vaikuttavien tekijöiden erittelyyn liittyy haasteita, koska toimijuuteen vaikuttavat monet seikat sekä lukupiireissä että niiden ympärillä (ks. myös Kinnunen ym. 2024, 10–11). Menetelmällä tutkitaan toimijuutta tarkastelemalla paitsi osallistujien kertomuksia, kokemuksia ja heidän niille antamiaan merkityksiä, myös sitä, miten he asemoivat teksteissään, puheessaan ja toiminnassaan itsensä suhteessa kulttuurisiin kertomuksiin tavoilla, joista he eivät ole välttämättä tietoisia tai joille he eivät osaa antaa sanallista asua. Tämä rinnastuu siihen, miten esimerkiksi diskurssien vaikutusta ihmisten elämässä voi tutkia ilman, että tutkittavilla on käytössään diskurssin käsitettä, ja tiedostaen sen, että tutkittavat ovat vain rajallisesti tietoisia heihin vaikuttavista diskursseista. Lisäksi tutkimukseen osallistuvien välillä on jo lähtökohtaisesti paljon yksilöllisiä eroja. Kysymys vaikutusten tutkimisen haasteista on keskeinen

myös laajemmin lukemisen, lukupiiritutkimuksen ja kirjallisuusterapiatutkimuksen kentillä (ks. Davis 2020; Green 2022; Alfrey ym. 2021; 2022), ja uudessa hankkeessamme pyrimmekin kehittämään menetelmäämme esimerkiksi muokkaamalla haastattelukysymyksiä keskittymään suoremmin ryhmäprosessin koettuihin vaikutuksiin ja kehittämällä ryhmän havainnointia systemaattisemmaksi, jotta työskentelyn vaikutukset pääsisivät paremmin esille.

Kerronnallisen toimijuuden analyysin käyttöön liittyy myös tärkeitä eettisiä kysymyksiä. Koska olemassaolomme on monin tavoin kerronnallisesti välittynyttä ja kertomuksiin ja niiden merkityksiin omassa elämässä liittyy monia henkilökohtaisia asioita, tutkimusaineistoon kertyy paljon sensitiivistäkin tietoa. Esimerkiksi osallistujalle merkitykselliset lukukokemukset voivat kytkeytyä elämän kriisitilanteisiin ja joskus myös tunnistettaviin tapahtumiin, joten paitsi aineiston käsittelyvaiheessa myös analyysivaiheessa on tärkeää tarkastella sitä, voiko osallistuja olla tunnistettavissa. Lisäksi itse tutkimustilanteessa, esimerkiksi lukupiiritapaamisessa tai haastattelussa, tutkijan on hyvä olla valmistautunut siihen, että keskusteluun nousee monia tutkimukseen osallistuvan henkilökohtaisia ja laajassa mielessä elämäntarinoihin kytkeytyviä asioita. Olemme huomanneet, että tutkimukseen osallistuvien erilaisille tunnereaktioille, niiden reflektoinnille ja mahdollisesti tarpeelle keskustella jostakin haastattelun herättämästä ajatuksesta vielä haastattelutilanteen jälkeen kannattaa varata aikaa. Tutkimustilanteissa on tärkeää rakentaa luottamusta, ja myös kerronnallisen toimijuuden tutkiminen edellyttää herkkätunteista ja vuorovaikutteista kohtaamista.

Lopuksi

Tässä luvussa olemme esitelleet analyysimenetelmänä kerronnallisen toimijuuden analyysin sekä siihen liittyviä mahdollisuuksia ja haasteita. Menetelmän kehitystyö on jatkuva prosessi, ja kerronnallisen toimijuuden tutkimus ja analyysimenetelmä muovautuvat uusien tutkimushankkeiden myötä. Analyysimenetelmää voi käyt-

tää joko yleisellä tasolla kulttuuristen kertomusten tutkimiseen tai keskittymällä tiettyyn aihepiiriin liittyviin kertomuksiin. Esimerkiksi meneillään olevassa tutkimushankkeessamme sovellamme kerronnallisen toimijuuden analyysia syöpäkertomusten tutkimiseen ja hahmottelemme tutkimuskenttää, jota kutsumme kulttuuriseksi syöpätutkimukseksi (*cultural cancer studies*). Tutkimme, miten syöpäpotilaiden luku- ja kirjoituspiireissä voidaan yhdessä hahmottaa kulttuurisesti hallitsevia tapoja kerronnallistaa syövän kokemusta (esim. taistelutarinan tarinamalli) ja millaisia vaihtoehtoisia ja osallistujista omilta tuntuvia tapoja kertoa sairastamisen kokemuksista voi löytyä yhdessä luetusta kaunokirjallisuudesta ja kirjoitusharjoituksista (Kosonen ym. 2025). Petra Partanen (2025) puolestaan käyttää kerronnallisen toimijuuden analyysimenetelmää analysoidessaan aineistoa järjestämästään kirjallisuusterapeuttisesta ryhmästä, jonka tavoitteena on tukea äitien kerronnallista toimijuutta ja vahvistaa heidän toimijuuttaan suhteessa äitiyttä koskeviin normatiivisiin kertomuksiin, ja Hanna Kosonen, Pirjo Nikander ja Kirsi Lumme-Sandt (2025) analysoivat eläköitymisen kokemusta koskevaa haastatteluaineistoaan kerronnallisen toimijuuden menetelmällä. Koemme, että kerronnallisen toimijuuden analyysi avaa monenlaisia mahdollisuuksia erilaisten kertomusten moniulotteisten merkitysten tutkimiseen, ja toivomme, että tämä luku on tarjonnut eväitä analyysimenetelmän monipuoliseen hyödyntämiseen.

Kirjallisuus

Alfrey, Abigail, Field, Victoria, Xenophontes, Ioanna & Holttum, Sue 2021: Identifying the mechanisms of poetry therapy and associated effects of participants. A synthesised review of empirical literature. *The Arts in Psychotherapy* 75(101832). https://doi.org/10.1016/j.aip.2021.101832

Alfrey, Abigail, Field, Victoria, Xenophontes, Ioanna, Springham, Neil & Holttum, Sue 2022: Identifying the Mechanisms of Poetry Therapy and Perceived Effects on Participants: A Synthesised Replication Case Study. *The Arts in Psychotherapy* 78(101882). https://doi.org/10.1016/j.aip.2022.101882

Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra 2008: Small Stories as a New Perspective in Narrative and Identity Analysis. *Text & Talk* 28(3), 377–396.

Billington, Josie (toim.) 2019: *Reading and Mental Health*. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21762-4

Billington, Josie, Davis, Philip, Farrington, Grace, Green, Kelda, Magee, Fiona, Steenberg, Mette & Tangerås, Thor Magnus 2019: Qualitative Methods II. Developing Innovative Qualitative Approaches in Research on Reading and Health. Teoksessa Billington, Josie (toim.) *Reading and Mental Health*. Cham: Palgrave Macmillan, 191–240. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21762-4_10

Brockmeier, Jens 2009: Reaching for Meaning. Human Agency and the Narrative Imagination. *Theory and Psychology* 19(2), 213–233. https://doi.org/10.1177/0959354309103540

Brockmeier, Jens & Meretoja, Hanna 2014: Understanding Narrative Hermeneutics. *Storyworlds* 6(2), 1–27. https://doi.org/10.5250/storyworlds.6.2.0001

Davis, Philip 2020: *Reading for Life*. Oxford: Oxford University Press.

De Fina, Anna 2021: Doing narrative analysis from a narratives-as-practices perspective. *Narrative Inquiry* 31(1), 49–71. https://doi.org/10.1075/ni.20067.def

De Fina, Anna & Johnstone, Barbara 2015: Discourse Analysis and Narrative. Teoksessa Tannen, Deborah, Hamilton, Heidi E. & Schiffrin, Deborah (toim.) *The Handbook of Discourse Analysis.* 2. Edition. Chichester: John Wiley & Sons, 152–167. https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch7

Freeman, Mark 2014: Narrative, Ethics, and the Development of Identity. *Narrative Works: Issues, Investigations, & Interventions* 4(2), 8–27. https://doi.org/10.7202/1062097ar

Green, Kelda 2022: Exploring the therapeutic potential of reading. Case studies in diary-assisted reading. *Frontiers in Psychology* 13(1037072). https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1037072

Hermans, Hubert J. M. 2001: The Dialogical Self. Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning. *Culture and Psychology* 7, 243–281. https://doi.org/10.1177/1354067X0173001

Hermans, Hubert J. M. 2015: The Personal Position Repertoire (PPR) Method as Based on Dialogical Self Theory. Teoksessa Martin, Jack, Sugarman, Jeff & Slaney, Kathleen L. (toim.) *The Wiley Handbook of Theoretical and Philosophical Psychology.* Chichester: John Wiley & Sons, 277–292.

Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) 2023: *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus.

Hyvärinen, Matti, Hatavara, Mari & Rautajoki, Hanna 2021: Positioning with master and counter-narratives. *Narrative Inquiry* 31(1), 97–125. https://doi.org/10.1075/ni.20014.hyv

Kinnunen, Eevastiina, Meretoja, Hanna & Kosonen, Päivi 2024: Applying the approach of narrative agency. A dialogue between theory, reading group practices, and analysis of participants' experiences. *Narrative Inquiry* 34(2), 281–306. https://doi.org/10.1075/ni.22029.kin

Kosonen, Hanna, Nikander, Pirjo, & Lumme-Sandt, Kirsi 2025: Narrative agency in retirement interviews: a qualitative longitudinal study. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being* 20(1) https://doi.org/10.1080/17482631.2025.2592419

Kosonen, Päivi, Meretoja, Hanna & Kinnunen, Eevastiina 2025: A bibliotherapeutic narrative agency reading group with breast cancer patients. *European Journal for Biblio/Poetry Therapy* 1(3), 61–71.

Kuiken, Donald & Jacobs, Arthur M. (toim.) 2021: *Handbook of Empirical Literary Studies*. Berlin: De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110645958

Køster, Allan & Fernandez, Anthony Vincent 2023: Investigating modes of being in the world. An introduction to Phenomenologically grounded qualitative research. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 22, 149–169. https://doi.org/10.1007/s11097-020-09723-w

Launis, Kati, Mäkikalli, Aino & Parente-Čapková, Viola 2024: Empiirinen lukemisen tutkimus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS, 247–257. https://doi.org/10.21435/tl.287

Lueg, Klarissa & Wolff Lundholt, Marianne (toim.) 2021: *Routledge Handbook of Counter-Narratives*. London: Routledge.

Meretoja, Hanna 2004: Kysymisen taito. Hermeneutiikka kriittisen kulttuurintutkimuksen lähtökohtana. *Kulttuurintutkimus* 21(3), 3–9.

Meretoja, Hanna 2014: *The Narrative Turn in Fiction and Theory. The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Tournier*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137401069

Meretoja, Hanna 2018: *The Ethics of Storytelling. Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780190649364.001.0001

Meretoja, Hanna 2019: Metanarratiivisuus ja kerronnallinen toimijuus. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 16(2), 58–77. https://doi.org/10.30665/av.80161

Meretoja, Hanna 2021: A dialogics of counter-narratives. Teoksessa Lueg, Klarissa & Wolff Lundholt, Marianne (toim.) *Routledge Handbook of Counter-Narratives*. London: Routledge, 30–42. https://doi.org/10.4324/9780429279713-4

Meretoja, Hanna 2022: Metanarrative Autofiction. Critical Engagement with Cultural Narrative Models. Teoksessa Effe, Alexandra & Lawlor, Hannie (toim.) *The Autofictional. Approaches, Affordances, Forms*. Cham: Palgrave Macmillan, 121–140. https://doi.org/10.1007/978-3-030-78440-9_7

Meretoja, Hanna 2023a: Implicit narratives and narrative agency. Evaluating pandemic storytelling. *Narrative Inquiry* 22(3), 288–316. https://doi.org/10.1075/ni.21076.mer

Meretoja, Hanna 2023b: Hermeneutic Awareness in Uncertain Times. Post-Truth, Narrative Agency, and Existential Diminishment. Teoksessa Meretoja, Hanna & Freeman, Mark (toim.) *The Use and Abuse of Stories. New Directions in Narrative Hermeneutics*. Oxford: Oxford University Press, 55–85. https://doi.org/10.1093/oso/9780197571026.003.0004

Meretoja, Hanna 2024: Hermeneuttinen kirjallisuudentutkimus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen.* Helsinki: SKS, 194–206. https://doi.org/10.21435/tl.287

Meretoja, Hanna, Kinnunen, Eevastiina & Kosonen, Päivi 2022a: Narrative Agency and the Critical Potential of Metanarrative Reading Groups. *Poetics Today* 43(2), 387–414. https://doi.org/10.1215/03335372-9642679

Meretoja, Hanna, Kosonen, Päivi & Kinnunen, Eevastiina 2022b: Metanarratiivinen luovan lukemisen lukupiiri ja kerronnallinen toimijuus. Teoksessa Kosonen, Päivi & Ihanus, Juhani (toim.) *Hoitava lukeminen. Teoreettisia ja käytännöllisiä näkökulmia lukemistyöhön*. Tampere: Vastapaino, 183–209.

Meretoja, Hanna & Mäkikalli, Aino 2024: Lähestymistapoja kirjallisuuteen. Johdanto. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen.* Helsinki: SKS, 9–18. https://doi.org/10.21435/tl.287

Mäkikalli, Aino, Heikkonen, Elias, Ilmonen, Kaisa & Koponen, Päivi (toim.) 2024: *Miten luemme? Kirjallisuuden kouluopetuksen mahdollisuuksia.* Helsinki: SKS. https://doi.org/10.21435/tl.288

Partanen, Petra 2025: A Mother's House of Language. Developing a Bibliotherapeutic Support Model for Narrative Agency in Motherhood. *European Journal for Biblio/Poetry Therapy* 1(1), 58–71. poetrytherapy.eu/ejbpt/article/view/7/16

Ricoeur, Paul 1985: *Temps et récit 3*. Paris: Seuil.

Ricoeur, Paul 1990: *Soi-même comme un autre*. Paris: Seuil.

Robinson, Jude, Billington, Josie, Gray, Ellie & Chapple, Melissa 2019: Qualitative Methodologies I. Using Established Qualitative Methods in Research on Reading and Health. Teoksessa Billington, Josie (toim.) *Reading and Mental Health*. Cham: Palgrave Macmillan, 155–190. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21762-4_9

Taylor, Charles 1989: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Turvallinen paikka lukea ja keskustella

Lukupiiritutkimuksen eettisiä kysymyksiä

Riitta Jytilä
https://orcid.org/0000-0002-1165-3926
Eevastiina Kinnunen
https://orcid.org/0000-0001-7497-4228
Kaiju Harinen
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197
Elise Nykänen
https://orcid.org/0000-0001-8812-6510
Viola Parente-Čapková
https://orcid.org/0000-0002-0629-1182

Lukupiirien järjestämiseen ja tutkimukseen liittyy monenlaisia eettisiä kysymyksiä. Tässä luvussa nostetaan esiin kokemuksia viime vuosina toteutetuista erilaisista lukupiiritutkimuksista sekä luodaan niiden pohjalta yhteisiä eettisiä suuntaviivoja tulevan tutkimuksen tarpeisiin.

Kirjallisuudentutkijoina olemme tottuneet tekemään tulkintoja teksteistä ja opettajina olemme kehitelleet monenlaisia pedagogisia ratkaisuja erilaisiin oppimistilanteisiin. Lukupiirit ja niiden tutkiminen tarjoavat mahdollisuuden lukemiseen ja sen tutkimiseen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Pohdimmekin tässä luvussa lukupiiritutkimuksen eettisiä kysymyksiä erityisesti suhteessa siihen, että lukupiiri on aina erilaisten kohtaamisten ja valtasuhteiden läpäisemä tilanne.

Yhdessä lukeminen ja lukupiiritoiminta ovat yleistyneet niin yliopistojen opintosuunnitelmissa kuin myös vapaa-ajan harrastuksena. Lukupiirien ohjaajat voivat myös tutkia lukupiirejä ja niissä tapahtuvia vuorovaikutuksen ja oppimisen prosesseja. Lukupiireihin kokoontuu monenlaisia ja erilaisista taustoista tulevia ihmisiä,

https://doi.org/10.21435/tl.304

mikä voi saada aikaan niin hedelmällisiä keskusteluja, oppimisen oivalluksia kuin myös yllättävästi heräämiä tuntemuksia ja muistoja. Koska lukupiireissä on kyse ihmisten välisestä kohtaamisesta, niiden suunnitteluun, toteuttamiseen ja tutkimiseen liittyy aina myös eettisiä kysymyksiä, joita on tärkeää pohtia läpi koko tutkimusprosessin.

Olemme kukin tahoillamme järjestäneet ja ohjanneet tavoitteiltaan ja lähtökohdiltaan hyvinkin erilaisia lukupiirejä: kulttuuriseen kielen oppimiseen tähtääviä, kirjallisuusterapeuttisia, rasisminvastaisia sekä kirjallisuuden ja yhteisöllisen lukemisen vaikutuksia tutkivia.[1] Lukupiirejämme yhdistävät kuitenkin kaunokirjallisuuden lukeminen ja siitä yhdessä keskusteleminen. Olemme huomanneet ohjaamissamme lukupiireissä samankaltaisia haasteita, mutta tuomme esiin myös aihekohtaisia eettisiä kysymyksiä. Kunkin lukupiirin asetelmat ovat erityisiä, ja sommittelemme tässä joitain yhteisiä periaatteita niiden pohjalta.

Keskitymme kolmeen keskeiseen aiheeseen, joissa lukupiiritutkimuksessa kohtaamamme eettiset kysymykset risteävät: lukupiirien tavoitteiden ja kontekstien huomioimiseen, ryhmädynamiikkaan sekä lukupiiritutkimuksen hyviin käytänteisiin. Turvallisella paikalla tarkoitamme jokaisen omalla toiminnallaan rakentamaa,

1 Riitta Jytilä ja Viola Parente-Čapková ovat tutkineet lukupiirejä hankkeissa ”Tuntemattomalla päähän? Kaunokirjallisuus aikuisten maahan muuttaneiden suomen kielen edistäjänä” (Koneen Säätiö 2020–2023) sekä ”Sanoja terveyden tekijöille: Kaunokirjallisuus, terveydenhuolto ja demokratia” (Koneen Säätiö, 2024–2026). Eevastiina Kinnunen on tutkinut luovia, kirjallisuusterapeuttisia ja kerronnallisen toimijuuden luku- ja kirjallisuuspiirejä väitöskirjatutkimuksessaan (Emil Aaltosen säätiö) sekä hankkeissa ”Välineelliset kertomukset: tarinankerronnan rajat ja aikalaiskriittinen kertomusteoria” (Suomen Akatemia, 2018–2023, 315052) ja ”Syövän vastakertomukset: muovaamassa kerronnallista toimijuutta” (Suomen Akatemia, 2023–2027, 354789). Kaiju Harinen tutki post doc -tutkimuksessaan rasismin- ja syrjinnänvastaisia lukupiirejä INTERACT- eli ”Intersectional Reading, Social Justice, and Literary Activism” -hankkeessa (Koneen Säätiö, 2022–2025, 202106525). Elise Nykänen on toteuttanut lukupiiritutkimuspilotin Niilo Helanderin Säätiön hankkeessa ”Yksinäisyys ja nostalginen yhteisö suomalaisessa kirjallisuudessa”. Lisäksi hän vastaa lukupiirien käytännön suunnittelusta ja toteutumisesta osana laajempaa tutkimushanketta ”Kirjallisuus ja kulttuuriset tunteet: käsitteellinen mallintaminen ja uudet metodit pohjoisen kirjallisuuden valossa” (Suomen Akatemia 2023–2027, 354218).

https://doi.org/10.21435/tl.304

vuorovaikutuksessa syntyvää ja toisia kunnioittavaa ilmapiiriä, jossa yhdenvertainen ja avoin keskustelu on mahdollista. Lukupiiritilanne luo parhaimmillaan edellytykset käsitellä paitsi kirjallisuudessa kuvattuja vaikeita aiheita myös ristiriitatilanteita, jotka syntyvät erilaisten elämänkokemusten jakamisesta. Myös lukupiiriohjaajatutkija oppii näissä tilanteissa uusia asioita itsestään, toisista ja tutkimuksen teosta.

Lukupiirien erilaiset tavoitteet ja kontekstit

Lukupiirejä järjestetään erilaisiin tarpeisiin, jotka myös muokkaavat lukupiirien tavoitteita. Olivat tavoitteet mitä tahansa, lukupiirin ohjaajan on tärkeä sekä tehdä ne selväksi itselleen jo suunnitteluvaiheessa että sanallistaa ne osallistujille heti lukupiirin alussa. Esimerkiksi kielen ja kulttuurin oppimiseen tähtäävissä lukupiireissä korostuvat tekstien lukeminen, tulkitseminen ja tulkinnoista keskustelu, ja kirjallisuusterapeuttisissa ryhmissä mahdollistuu kaunokirjallisuudesta kumpuavien tunteiden ja kokemusten henkilökohtaisempikin käsittely. Antirasististen lukupiirien tavoite on vastustaa rasistista ja intersektionaalista syrjintää[2] ja pyrkiä näin vaikuttamaan osallistujien yhteiskunnalliseen tietoisuuteen sekä toimimaan syrjinnänvastaisesti. Kirjallisuuden ja yhteisöllisen lukemisen vaikutuksia tutkivissa lukupiireissä keskustellaan lukukokemuksista, jotka ovat teosten keinojen ohella sidoksissa osallistujien kokemustaustaan ja yhteiskunnalliseen osallisuuteen. Lukupiirityöskentelyn tavoitteiden läpikäyminen yhdessä sekä ryhmän yhteiset säännöt luovat lukupiirille selkeät kehykset, joiden mukaan edetä.

Erilaisten lukupiirien osallistujien erityistarpeiden ja saavutettavuuden huomioiminen on tärkeää. Tutkimissamme ryhmissä tämä

2 Intersektionaalisella syrjinnällä viitataan tässä henkilöiden eriarvoisuuteen vaikuttavien tekijöiden (esim. vammaisuus/vammattomuus, sukupuoli) risteämiseen, niiden kriittiseen analyysiin ja näkyviksi tekemiseen (ks. tarkemmin Harinen & Ovaska tässä kirjassa).

on tarkoittanut myös hyvin konkreettisia asioita ryhmien suunnittelussa ja järjestämisessä. Esimerkiksi ikäihmisille järjestetyissä lukupiireissä se voi tarkoittaa isojen fonttikokojen suosimista kyselyissä ja tiedotteissa, paperisten materiaalien käyttöä sähköisten lomakkeiden sijaan, riittävää äänenvoimakkuutta ja näön heikentymisen huomioimista. Syöpää sairastavien lukupiireissä ryhmän käytäntöjä on suunniteltava ja sovellettava siten, että huomioidaan muun muassa sairauden merkitys osallistujien jaksamisen näkökulmasta, sairauden vaikutus valintaan piirin järjestämisestä läsnä- vai etäryhmänä, sairauden vaiheen merkitys suhteessa käsiteltäviin teemoihin sekä mahdollisten hoitojen vaikutus aikatauluun ja osallistumismahdollisuuksiin. Antirasistisissa lukupiireissä osallistujien henkilökohtaisten positioiden huomioiminen on oleellista. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi vähemmistöstressiä aiheuttavien toimintatapojen minimoimista, kuten sitä, että ruskeaksi tai mustaksi rodullistettua henkilöä ei pyydetä kertomaan hänen kokemastaan rasistisesta syrjinnästä tai hänen mielipidettään ei kysytä kokonaista ihmisryhmää tai kansaa koskevista kysymyksistä. Myös kielen osaaminen asettaa ihmisiä erilaisiin asemiin yhteiskunnassa. Kun lukupiirissä käytettävä kieli ei ole osallistujien ensikieli, kiinnitetään huomiota muun muassa selkeään artikulaatioon, puhenopeuteen ja keskustelutehtävien jakamiseen sekä suullisesti että kirjallisesti.

Lukupiirissä ohjaaja on avainasemassa luomassa ryhmädynamiikkaa ja luottamuksellista ilmapiiriä. Kun ohjaajia on useampia, he pystyvät jakamaan keskenään kokemuksia ja vastuuta sekä reflektoimaan keskinäistä vuorovaikutustaan. Näin erilaiset ohjaamistyylit, persoonat ja tavat olla ihmisten kanssa tekemisissä pääsevät vuorovaikutukseen. Myös ristiriitatilanteissa toisen ohjaajan tuki voi olla arvokasta. Kuten kaikessa pedagogiikassa, myös lukupiirin ohjaaja voi kehittää ammatillista osaamistaan ja taitojaan. Ohjaaja onkin vastuussa lukupiirin sujuvuudesta ja sen tavoitteiden toteutumisesta. Työskentelyn tavoitteet, tutkittavien ryhmien erityisyys ja tutkimusnäkökulma vaikuttavat tutkimuseettisenä näkökohtana siihen, millaista ohjaustaitoa ryhmien ohjaajilta edellytetään.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Ryhmädynamiikka ja lukupiirin vaikeat tilanteet

Vaikka lukupiireissä useimmiten toteutuu toive turvallisesta yhdessä lukemisesta ja keskustelusta, aina ristiriitatilanteilta ei vältytä. Ongelmatilanteita syntyy, kun esimerkiksi yksi ryhmän jäsen dominoi keskustelua, mikä saattaa koko ryhmädynamiikan epätasapainoon. Usein käsitellään myös aihepiirejä, jotka herättävät voimakkaita tunnereaktioita. Lukupiirin alussa voidaan ohjeistaa, että jokainen osallistuja pitää huolta omista henkilökohtaisista rajoistaan vaikeista aiheista puhuttaessa sekä on vastuussa omista tunteistaan ja toisia kunnioittavasta asenteesta. Osallistujien erilaiset lähtökohdat ja yhteiskunnalliset asemat kohtaavat lukupiirikeskusteluissa ja voivat vaikuttaa ryhmädynamiikkaan ja keskustelujen sisältöihin.

Myös sosiaaliseen muutokseen tähtäävissä ryhmissä henkilökohtaisten kokemusten merkitys korostuu. Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edistämiseen sitoutunut tutkimus on väistämättä sidoksissa osallistujien henkilökohtaisiin yhteiskunnallisiin positioihin ja etuoikeuksiin. Joissain lukupiireissä käydään läpi yhteisiä turvallisen tilan periaatteita.[3] Lukupiireissä on tähdättävä siihen, että tila on turvallinen kaikille ja ohjaajan on pidettävä huoli siitä, että osallistuja saa itse määritellä osallistumisensa tavan ja ilmaisunsa rajat. Tunteet ovat väistämättä osa lukupiiriä, mutta hyökkäävä käyttäytyminen koettelee koko ryhmää ja voi luoda vastakkainasettelun ilmapiiriä. Konfliktit voivat murentaa ryhmän yhteenkuuluvuuden tunnetta, joten on tärkeää pystyä palauttamaan luottamus reflektoimalla ristiriitatilannetta yhdessä koko ryhmän kesken, mikäli se on mahdollista. Joskus myös ryhmän yhteisten tavoitteiden ja sääntöjen kertaaminen voi auttaa selkeyttämään tilannetta. Lukupiiri on sosiaalinen tilanne, eikä ihmisten käyttäytymistä ja reaktioita koskaan voida täysin ennakoida. Mahdolliset

3 Esimerkiksi Kaiju Harisen (INTERACT-hanke) pitämissä rasisminvastaisissa lukupiireissä on sovellettu muun muassa Antirasistisen foorumin turvallisemman tilan ohjeita (ks. Antiracist forum ja Harinen & Ovaska tässä kirjassa).

konfliktit voivat toimia ryhmälle tärkeänä oppimisprosessina sen sijaan, että niistä vaietaan.

Lukupiirissä tapahtuu myös paljon ennalta suunnittelemattomia asioita, ja ohjaaja ratkaisee tilanteet aina sen hetken ymmärryksensä mukaisesti. Ohjaamisen eettisyys ei tarkoita sitä, että ohjaaja pystyisi reagoimaan jokaiseen tilanteeseen ihanteellisella tavalla, vaan sitä, että ohjaaja on sitoutunut reflektoimaan, muokkaamaan ja kehittämään omaa ohjaamistaan. Oman toiminnan tarkastelussa voi hyödyntää esimerkiksi ohjaajan työpäiväkirjaa, jossa pohditaan kirjoittamalla tapaamisen kulkua ja omia ohjausratkaisuja.

Lukupiirejä tutkimaan

Lukupiirien järjestämiseen liittyy paljon eettisiä kysymyksiä, mutta kun lukupiireistä tehdään sen lisäksi vielä tutkimusta, tieteenteon tutkimuseettiset periaatteet ja tieteenteon hyvät käytänteet[4] korostuvat. Tutkimustulosten julkistaminen avaa arkoja aihepiirejä, mutta myös mahdollistaa osallistujille pääsyn itseään koskevaan tietoon. Tieteen julkisuusperiaatteen ja osallistujien tietosuojan vuoksi lukupiiriin osallistuvia onkin informoitava tutkimuksen toteutustavoista ennen lukupiirin alkua. Sellaista aineistoa ei voi kerätä, jonka keruusta ei ole osallistujien kanssa selvästi sovittu. Esimerkiksi tilanteita, joissa osallistuja jakaa ohjaajalle henkilökohtaisia, luottamuksellisia asioita lukupiiritilanteen ulkopuolella, ei voida pitää osana tutkimusaineistoa. Tutkimusta varten nykyään usein tehtävässä ihmistieteiden eettisessä ennakkoarvioinnissa[5] tutkija joutuu tekemään linjanvetoja esimerkiksi siitä, missä mielessä tietyt osallistujaryhmät ovat tulkittavissa ”haavoittuvassa asemassa” oleviksi

4 Hyvä tieteellinen käytäntö edellyttää tutkimukselta luotettavuutta, rehellisyyttä, arvostusta ja vastuunkantoa ja on olennainen osa tiede- ja tutkimusyhteisöjen laatujärjestelmää (ks. HTK).

5 Ihmistieteiden eettisten toimikuntien ennakkoarviointityön pohjana toimii Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) laatima ohje (ks. Ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi).

https://doi.org/10.21435/tl.304

tutkittaviksi (ks. myös Jytilän ym. luku fokusryhmähaastattelusta tässä kirjassa). Tutkimuksen eettinen ennakkoarviointi mahdollistaa tutkimukseen mahdollisesti liittyvien ongelmallisten asetelmien reflektoinnin jo hyvissä ajoin ennen lukupiirien toteutusta.

Tutkimukseen osallistujien tietosuoja ja henkilötietojen käyttöä koskevat kysymykset ovat olennainen osa tutkimusetiikkaa. Koska tieteellisen tutkimuksen tuloksia raportoidaan laajalle tiedeyhteisölle, myös lukupiireihin osallistuneilla on mahdollisuus tunnistaa itsensä ja toisensa esimerkiksi ryhmätilanteiden analyysista. Koska aineisto päätyy tieteellisiksi julkaisuiksi, täydellistä tunnistamattomuutta ei voida koskaan taata. Ihmisten henkilötietojen keräämiseen, käsittelyyn ja säilyttämiseen liittyy monia eettisiä kysymyksiä, jotka pitää ratkaista tapauskohtaisesti. Lukupiiritutkimukseen kuuluu usein lukupiiritilanteiden havainnointi sekä ainakin osittainen äänittäminen tai videoiminen. Taltiointi voi vaikuttaa lukupiirin dynamiikkaan ja siihen, miten lukupiiritilanne koetaan. Tärkeintä onkin, että tutkimuksessa perustellaan käytetyt aineistonhankintamenetelmät, esimerkiksi minkälaisissa tapauksissa äänittäminen ei riitä vaan tarvitaan myös videointia. Lukupiirin osallistujien ääni ja kuva taltiointitilanteissa käsitetään henkilötiedoiksi, joten myös niitä täytyy käsitellä tavoilla, joista osallistujia on informoitu.

Tutkimuksen tekemisen tapoja on monia, ja erilaisia eettisiä kysymyksiä aiheuttavat myös lukupiirin ohjaajan monenlaiset positiot suhteessa osallistujiin. Lukupiirityöskentelyssä tutkijat ovat usein osa tiedonmuodostuksen asetelmaa, ja tutkijoiden oman position, vaikutusten ja tulkintojen (itse)reflektio on olennainen osa tutkimusta. Myös lukupiirin osallistujien havainnointi, jossa tutkija joutuu punnitsemaan omaa positiotaan suhteessa tutkittaviin, voi olla osa tutkimusasetelmaa. Lukupiirin ohjaajien ja osallistujien välinen luottamus onkin tärkeä eettinen periaate.

Oma kysymyksensä on myös se, minkälaisissa tilanteissa tutkijan ja ohjaajan roolit kannattaa eriyttää toisistaan, jolloin tutkija tutkii aineistoa sellaisesta lukupiiristä, johon ei ole itse osallistunut. Kerättyä aineistoa voi tutkia useampi tutkija, ja mahdollista on myös – varsinkin laajempien tutkimusaineistojen kohdalla – niiden

https://doi.org/10.21435/tl.304

luovuttaminen laajemman yhteisön käyttöön avoimen datan periaatteiden mukaisesti (ks. myös Kivilaakson luku tässä kirjassa).[6] Se, minkälaisiin ratkaisuihin päädytään, riippuu tutkimuksen tavoitteista, asetelmasta ja tutkimuskysymyksistä. Tutkija, joka ei ole osallistunut lukupiireihin, katsoo aineistoa eri silmin kuin tutkija, joka mahdollisesti tunnistaa tutkittavat ja on jo väistämättä muodostanut jonkinlaisen suhteen käsillä olevaan tematiikkaan. Jos lukupiirin yhteydessä järjestetään esimerkiksi haastatteluja, on pohdittava, toimivatko haastattelijoina lukupiirin ohjaajat vai joku muu, esimerkiksi tutkija, joka ei ole osallistunut lukupiireihin. Kummassakin vaihtoehdossa on vahvuutensa. Ulkopuolinen haastattelija luo tilanteeseen etäisyyttä ja neutraaliutta, ja lukupiiriin osallistunut haastattelija sen sijaan voi vahvistaa tilanteen turvallisuutta ja tutkimuksen tekemisen dialogisuutta tutkijoiden ja tutkimuksen osallistujien välillä. Haastattelu ymmärretään laadullisessa tutkimuksessa kuitenkin usein vuorovaikutuksena, joten haastattelijan status joko ulkopuolisena tai lukupiireihin osallistuneena vaikuttaa siihen, minkälaiseksi tutkimusaineisto muodostuu. Tärkeintä on, että tutkija pystyy kriittisesti pohtimaan omaa toimintaansa ja sen vaikutuksia erilaisissa rooleissa.

Lukupiiritutkimuksen mahdollisimman eettinen toteuttaminen vaatii, että sen suunnitteluun varataan tarpeeksi aikaa ja resursseja. Vaikka erilaisia sääntöjä ja periaatteita voidaan ja täytyykin luoda, eettisesti kestävä tutkimus ei voi sivuuttaa inhimillisten tekijöiden vaikutusta, kun kyse on kirjallisuuden vastaanoton tutkimuksesta. Tunnereaktioita ei voida aina ennakoida, mutta ohjaaja voi pedagogiikalla vaikuttaa ryhmädynamiikkaan, osallistujien yhteenkuuluvuuden tunteeseen ja luottamuksellisen ilmapiirin syntymiseen. Lukupiirien suunnittelu, toteutus ja tutkimus edellyttävät ohjaajalta itseen ja toisiin kohdistuvien oletusten reflektiota ja taitoa kohdata ihmisiä. Lukupiirin ohjaajien toimintaan osana vuorovaikutuksen tutkimista onkin kiinnitettävä huomiota. Parhaimmillaan lukupiiristä muodostuu merkityksellisen kohtaamisen ja yhdessä oppimisen paikka.

6 Aineistojen FAIR-periaatteista ks. lisää Fairdata.fi.

Lukuvinkkejä

Fingerroos, Outi & Kokko, Marja 2022: Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 64–89. https://doi.org/10.21435/tl.274

Hallamaa, Jaana, Launis, Veikko, Lötjönen, Salla & Sorvari, Irma 2006: *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: SKS.

Hämeenaho, Pilvi & Väkeväinen, Nina 2022: Sensitiivisen tutkimusprosessin eettinen suunnittelu. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 90–118. https://doi.org/10.21435/tl.274

Karjalainen, Sakari, Launis, Veikko, Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (toim.) 2002: *Tutkijan eettiset valinnat*. Helsinki: Gaudeamus.

Verkkolähteet

Antiracist forum. Turvallisemman tilan säännöt. https://www.antiracistforum.org/turvallisempi-tila. Viitattu 13.9.2024.

Fairdata.fi. https://www.fairdata.fi/. Viitattu 15.9.2024.

HTK = Hyvä tieteellinen käytäntö. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). https://tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanto-htk. Viitattu 15.9.2024

Ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). https://tenk.fi/fi/eettinen-ennakkoarviointi/ihmistieteiden-eettinen-ennakkoarviointi. Viitattu 15.9.2024.

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

III

Luovat ja aktivistiset menetelmät

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukuvirta

Pedagogisesta työvälineestä luovaksi tutkimusmenetelmäksi

Roosa Suomalainen
https://orcid.org/0000-0002-8081-5917
Juli-Anna Aerila
https://orcid.org/0000-0002-1109-8803
Pilvi Heinonen
https://orcid.org/0000-0002-5853-1643

Tässä luvussa käsitellään lukemisen pedagogiikan piirissä kehitettyä lukuvirtaharjoitusta ja sen soveltamista lukemisen tutkimuksessa. Lukuvirran kahtalaista luonnetta tarkastellaan yksilöllisinä valintoina ja muistelutyönä sekä toisaalta lukemiskulttuurin jaettuja käytänteitä ja kontekseja heijastelevana toimintana. Lukuvirta esitellään luovana, lukijalähtöisenä tutkimusmenetelmänä, joka tuottaa tietoa siitä, miten lukijuutta reflektoidaan yksin tai yhdessä moninaisia taiteellisia ilmaisukeinoja käyttäen.

Lukuvirta (*reading river*) on harjoitus, joka soveltuu yksilön tai yhteisön lukijuuden ja lukijahistorian kartoittamiseen ja reflektointiin. Harjoituksessa luodaan multimodaalinen, usein erilaisia visuaalisia teksti-, kuva- ja symbolielementtejä mutta myös mahdollisesti esimerkiksi ääntä tai liikettä sisältävä tuotos siitä, millaista luettavaa tai millaisia lukuhetkiä yksilö on kohdannut ja mitä ne merkitsevät hänelle. Lukuvirta voi käsittää yksilön siihenastisen elämänkulun tai kuvata jotakin tiettyä ajanjaksoa. Lukuvirta on luovaa ja pedagogista toimintaa mutta myös mahdollisuus lukemisen empiiriselle tutkimiselle, kuten tässä luvussa osoitamme.

Lukuvirtaharjoituksen alkuperä on lukemisen pedagogiikan piirissä: sen on kehittänyt opettaja ja opettajankouluttaja Gabriel-

https://doi.org/10.21435/tl.304

le Cliff Hodges (2010). Tämän luvun sytykkeenä ovat kirjoittajien kokemukset lukuvirran toteutuksesta luokanopettajankoulutuksessa, mutta pohdimme lukuvirran luonnetta myös laajemmassa kontekstissa: lukija- ja taidelähtöisenä, reflektiivisenä mahdollisuutena kuvata ja tutkia lukijuutta erilaisissa tilanteissa ja ryhmissä. Osoitamme, miksi harjoitus mielestämme soveltuu opettajaopiskelijoiden lisäksi monenlaisten lukijoiden ja lukemisen kontekstien tarkasteluun sekä lukijayhteisöissä tapahtuvaan luovaan työskentelyyn.

Lukuvirta: luovaa muistelua ja mielikuvitusta

Lukuvirtaharjoituksen nimi juontuu Cliff Hodgesin (2010) ideasta pyytää oppilaita kuvaamaan lukemistaan virtaavan ja mutkittelevan joen avulla. Harjoituksen avulla voi metaforisesti tarkastella lukijuutta virtana, jonka varrelle erilaiset lukumuistot sijoittuvat ja jossa voi olla esimerkiksi karikkoja, matalikkoja ja kuohuvia koskia kuvaamassa lukemisen vaiheita. Virralla voidaan siis kuvata lukumuistojen dynaamisuutta ja ajallisuutta. (Burnard 2002.)

Lukuvirta toteutetaan usein kollaasina, ja siihen voi liittää esimerkiksi piirroksia, kuvia ja kirjoitettuja tekstejä. Näiden avulla tekijä voi kuvata ajatuksiaan ja muistojaan, jotka koskevat kirjoja, muita tekstejä ja lukukokemuksia sekä lukemisen tilanteita ja paikkoja. Muodoltaan lukuvirta voi olla maalaus, diaesitys tai vaikka animaatio. Tyypillisimmin lukuvirroissa kuvataan lempi- tai inhokkikirjoja ja lukemiseen liittyviä tunteita herättäviä tilanteita, jotka lapsuudessa tavallisesti yhdistyvät perheiden lukuhetkiin (Cliff Hodges 2010).

Olemme teettäneet lukuvirtaharjoitusta luokanopettajaopiskelijoilla äidinkielen ja kirjallisuuden didaktiikan kurssilla, joka keskittyy kirjallisuuskasvatukseen ja kirjallisuuden pedagogiikkaan mutta myös opiskelijan oman lukijuuden vahvistamiseen. Harjoitus on teetetty kurssin alkuvaiheessa pohjustamaan tulevaa työskentelyä. Lisäksi opiskelijat ovat kurssilla reflektoineet lukemistaan myös muilla tavoin, muun muassa lukupiireissä sekä lukupäiväkirjan avulla.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kuva 1. Esimerkki lukuvirrasta. Kollaasi, valokuvat ja piirrokset Roosa Suomalainen, kannet Otava, Siltala ja Gaudeamus.

Omissa kurssitoteutuksissamme lukuvirtaa koskevat tehtävänannot ovat olleet suhteellisen väljiä ja mahdollistaneet monenlaiset lukijuuden jäsennykset, mutta kuten esimerkiksi kasvatustieteilijä Sabine Littlen (2021) tutkimuksessa, kronologinen esitystapa on osoittautunut suosituksi. Yllä näkyy esimerkki lukuvirtaharjoituksesta (kuva 1), joka on rakennettu kronologisesti tyylitellyn aikajanan muotoon.[1]

Kuvassa 1 näkyvässä lukuvirran osiossa lukijuutta on jäsennetty elämänvaiheiden rytmittämiin etappeihin: ”Teini-iässä”, ”Nuorena aikuisena”, ”Viime vuosina”. Lukuvirrassa viitataan hyvin monimuotoisesti eri aikoina luettuihin teksteihin: mukana on paitsi romaaneja myös esimerkiksi sarjakuvia, lehtiä, viestiketjuja ja laululyriikoita. Lukijuutta tarkastellaan siis laajan tekstikäsityksen

1 Kuvan 1 lukuvirtaesimerkki on luvun ensimmäisen kirjoittajan laatima ja perustuu kokemuksiin lukuvirtatyöskentelystä. Jäljempänä sanallisesti kuvattujen opiskelijatöiden käyttöön on saatu tekijöiden lupa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

mukaisesti (laajasta tekstikäsityksestä ks. esim. Kupiainen, Kulju & Mäkinen 2015). Kuva 1 havainnollistaa myös lukuvirroille tyypillistä kollaasimaisuutta: lukuvirtaan on koostettu kirjojen kansikuvia kuvaamaan erilaisia lukukokemuksia elämän varrelta.

Lukuvirran esitystapa voi kuitenkin poiketa edellisessä esimerkissä käytetystä ja lukuvirroille tyypillisestä karttamaisesta lintuperspektiivistä. Lukuvirta voidaan rakentaa myös kolmiulotteiseksi esimerkiksi käyttämällä taustana maisemakuvaa. Lukijaa edustava hahmo voi myös olla mukana kuvassa, jolloin lukija näyttäytyy korostetun aktiivisena toimijana. Tällaiseen ratkaisuun on päätynyt eräs opiskelijamme, joka sijoitti lukuvirtansa jylhän vuoristoiseen järvimaisemaan. Lukijahahmoa edustaa kuvan keskellä kanootilla melova henkilö, joka on selin katsojaan. Hahmon liike vaikuttaa suuntautuvan kohti horisonttia ja sinne sijoitettua visiota ”Paljon lukemista horisontissa”, mikä korostaa tulevaisuuden tavoitteiden painoarvoa lukuvirrassa. Hahmon selän taakse, kuvan etualalle, puolestaan jäävät lukukokemukset ja -muistot erilaisina kuvina ja symboleina.

Lukuvirran rakentumisessa muistoilla ja muistelutyöllä on keskeinen rooli. Muistot muokkaavat yksilön identiteettiä ja kehittävät itsetuntemusta (Baddeley, Eysenck & Anderson 2014). Lukuvirtaharjoitusta voikin pitää yhdenlaisena niin kutsutun kerronnallisen identiteetin työkaluna. Kerronnallinen identiteetti rakentuu esimerkiksi siten, että yksilö muistelee ja tulkitsee aikaisempia kokemuksiaan, luo niiden avulla kertomusta (tai kertomuksia) itsestään ennen ja nyt ja toisaalta suuntautuu myös edellä kuvatun lukijahahmon tavoin kohti kuviteltua tulevaisuutta (esim. Huttunen 2013; McAdams & McLean 2013). Muistoihin liittyy aina valintoja: Miten lukija merkityksellistää muistojaan? Mitä muistoja halutaan jakaa muiden kanssa? Muistaminen on siis muutakin kuin vain asioiden palauttamista mieleen, sillä muistoista kerrottaessa käytetään mielikuvitusta ja kertojan näkökulmaa sekä pyritään kertomusmuotoon. (Ks. Hyvärinen 2007; Jalongo 2019.) Muistelun välineenä lukuvirtaharjoitus antaa siis äänen tekijälleen, joka päättää, mitkä hänen muistoistaan ovat lukuvirtaan liittämisen arvoisia (Little 2021).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukuvirran kerronnallinen luonne käy ilmi myös toteutustavasta, jossa lukijuuden rakentumista kuvataan diasarjan sekä siihen liitettyjen lyhyiden kertovien tekstikatkelmien ja kuvitusten avulla. Koska diasarja on tehty tarkasteltavaksi osio kerrallaan, siinä voidaan ikään kuin pysähtyä yhtenäistä kollaasia selkeämmin yksittäisten merkityksellisten kokemusten äärelle. Esimerkiksi eräs opiskelijamme upotti diamuotoiseen lukuvirtaansa kertomuksen lukemiseen liittyvästä kohtaamisesta, tutustumisesta lastenkirjailijaan osana työtehtäviä. Hän kuvasi tilannetta syventyen pohtimaan kirjallisuuskasvatuksen pedagogiseen toimintaan kuuluvaa ääneen lukemista, jota hän peilasi omaa tunnekokemustaan vasten: ”Jo silloin piti miettiä, mitä kirjaa voin lukea ääneen itkemättä.” *Jo silloin* -ilmaus kuvaa kokemuksen kerroksellisuutta ja linkittää sen diasarjan muihin osiin: yhtäältä lukija paikantaa tunnekokemuksen menneisyyteensä ja toisaalta tunnistaa sen yhä osaksi nykyistä lukijuuttaan.

Lukemisen pedagogiikassa lukuvirtaa pidetään mielekkäänä tapana tehdä näkyväksi ja reflektoida lukemiseen liittyviä käsityksiä ja muistoja. Se tarjoaa selkeän kontekstin, jossa tekijä voi hyödyntää erilaisia ilmaisumuotoja ja multimodaalisuutta sekä tuoda esiin omia mieltymyksiä heijastelevia luovia yksityiskohtia, kuten metaforisia elementtejä, kirjan kansia, luetteloja ja tekstikatkelmia sekä asettelullisia valintoja. (Aerila, Kauppinen, Siipola & Lähteelä 2024.)

Harjoitus on paitsi lukijuuden näkyväksi tekemisen keino, myös sitä muovaavaa toimintaa. Se voi tarjota sytykkeen ajatella toisin ja muuttaa omia uskomuksia, todellisuuskäsitystä ja maailmankuvaa (Burnard 2002). Omien kokemustemme mukaan hyvä esimerkki tästä ovat olleet pelkkien painettujen kirjojen lukemisen perusteella itseään melko passiivisina lukijoina pitäneet opettajaopiskelijat, jotka harjoitusta tehdessään ovat huomanneet tuntevansa kuitenkin lopulta hyvin monenlaisia tekstejä ja tarinoita. Jotkut opiskelijat ovat kertoneet, että oman lukijuuden näkeminen uusin silmin on yhdessä esimerkiksi lukupäiväkirjatyöskentelyn kanssa tuonut uudenlaisia tavoitteita ja itseluottamusta omaan lukuharrastukseen.

Toteuttamaamme lukuvirtatyöskentelyyn on liittynyt myös yhteisiä keskusteluja, joissa lukuvirtoja on jaettu kollektiivisesti ja poh-

dittu, mitä yhtäältä sukupolvi- ja kontekstisidonnaista ja toisaalta ajatonta ja yleistä niistä voidaan tunnistaa. Samalla lukuvirrat ovat konkretisoineet lukukokemusten jaettuutta ja iloa, kun monissa lukuvirroissa toistuvat samat lapsuudesta tutut teokset.

Pedagogisesta työkalusta luovaksi tutkimusmenetelmäksi

Lukemisen pedagogiikkaa opettavan näkökulmasta lukuvirta on harjoitus, jonka avulla pyritään kehittämään omaa lukijuutta havainnoimalla ja reflektoimalla. Lukemisen tutkijan näkökulmasta lukuvirta voidaan puolestaan luokitella luovaksi tutkimusmenetelmäksi, jossa etualalla on ainakin kaksi viimeaikaisen sosiokulttuurisen lukemisen tutkimuksen olennaista lähtökohtaa: yhtäältä nykypäivän lukemiskulttuurissa vallitseva laaja tekstikäsitys ja multimodaalisuus (Kupiainen ym. 2015) sekä toisaalta itseymmärryksen, elämänkulun ja sosiaalisten suhteiden merkitys lukijuuden konteksteina (ks. esim. Merga 2017; La Rosa 2023; Lakka 2024). Lukuvirta tekee näkyväksi yksilön lukijuuden taustalla vaikuttavia tekstikäytänteitä eli esimerkiksi lukemiseen liittyviä käsityksiä, tietoja, mielikuvia ja asenteita (ks. esim. Barton 2007). Yksilöllisten kokemusten rinnalla lukuvirta siis nostaa esiin tietyn ajanjakson, ympäristön ja kulttuurin merkityksen lukijan elämässä ja voi näin oikeastaan kertoa useamman kuin yhden ihmisen lukemisesta (ks. Syrjälä 2001; Haslam, Jetten, Haslam, Pugliese & Tonks 2011).

Tutkimuksen kohteena lukuvirtaa voi lähestyä monin tavoin. Varsinaisen lukuvirtatuotoksen lisäksi analyysissa voi tarkastella harjoitukseen liittyvää tutkittavien henkilökohtaista reflektiota tai yhteistä pohdintaa. Lukuvirtaa voidaan näin hyödyntää itsenäisenä aineistona tai osana laajempaa tutkimusasetelmaa, johon kuuluu myös muita suullisia tai kirjallisia aineistoja. Esimerkiksi Little (2021) on hyödyntänyt lukuvirtaharjoituksen rinnalla haastatteluaineistoa, kun tavoitteena oli kuvata monikielisten lasten lukukokemuksia erityisesti kielellisten resurssien näkökulmasta. Haastatteluissa tutkimukseen osallistuneet lapset saivat kertoa suh-

https://doi.org/10.21435/tl.304

tautumisestaan lukemiseen sekä perustella lukuvirran rakentamisessa tekemiään valintoja.

Pidämme edellä kuvatun kaltaista lukijuuden ristivalottamista erityisen merkityksellisenä juuri opettajille ja opettajaopiskelijoille, jotka vaikuttavat myös oppilaidensa lukijuuden muotoutumiseen sekä tietoisesti että tiedostamattaan. Lukuvirta soveltuu nähdäksemme myös muiden lukijaryhmien tutkimukseen. Lukuvirrassa lukemisen mittaaminen ei ole keskeisessä asemassa, ellei lukija itse näin valitse. Sen sijaan lukijuus määrittyy lukijalähtöisesti merkitysten ja kokemuksellisuuden kautta hieman samaan tapaan kuin esimerkiksi SKS:n Elämää lukijana -keruuaineistoa analysoivissa tutkimuksissa (Juopperi 2018; Kajander 2020). Siksi lukuvirta tarjoaa mielenkiintoisia täydentäviä näkökulmia lukemisen tutkimukseen, jossa laajojen tilasto-, teksti- ja haastatteluaineistojen käyttö ja lukemisaktiivisuuden mittaaminen on ollut tyypillistä. Lukuvirta voi valottaa vaikkapa kirjallisuussosiologeja perinteisesti kiinnostaneita kysymyksiä esimerkiksi vastaanotosta (Eskola 2009), mielikirjoista (Eskola & Linko 1986) sekä eri lukijaryhmistä (Purhonen, Gronow, Heikkilä, Kahma, Rahkonen & Toikka 2014; ks. myös mediatutkimuksen osalta Herkman & Vainikka 2012). Lisäksi lukuvirran parissa olisi mahdollista tehdä tieteellisen ja taiteellisen tutkimuksen välistä monialaista yhteistyötä (ks. myös tietolaatikko Rajoja rikkovat tutkimusmenetelmät).

Mitä kannattaa huomioida lukuvirtoja teettäessä ja tutkiessa?

Lukuvirtaan ja sen kaltaisiin reflektoiviin aineistoihin liittyy nähdäksemme ainakin kahdenlaisia erityisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Ensimmäiset niistä liittyvät tilanteisiin, joissa tutkimusaineisto tuotetaan osana jotain arvioitavaa kokonaisuutta, kuten kurssia. Tällöin on varmistettava, että opiskelijoilla on aito mahdollisuus kieltäytyä tutkimukseen osallistumisesta ja tieto siitä, että tutkimukseen osallistumisella tai siitä kieltäytymisellä ei ole vaikutusta kurssin arviointiin.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Toinen tutkimuseettinen näkökulma liittyy yksityisyyteen ja tietosuojaan: lukeminen limittyy usein erottamattomasti muihin elämänalueisiin, toisinaan myös yksityisiin tai arkaluontoisiin asioihin. Lukemistaan kuvatessaan ihminen saattaa samalla kertoa esimerkiksi sairaudestaan tai elämänkriisistään, vaikka näistä asioista ei erikseen kysyttäisi (Hiidenmaa, Lindh, Sintonen & Suomalainen 2023, 18). Tämä mahdollisuus on syytä huomioida jo tutkimuslupia haettaessa sekä aineiston keräämistä, säilyttämistä ja käsittelyä suunniteltaessa. Lisäksi kollaasitekniikkaa hyödynnettäessä on tärkeää muistaa käytettyyn materiaaliin liittyvät tekijänoikeuskysymykset (ks. esim. Alén-Savikko 2020).

Niin ikään on pidettävä mielessä, että tutkimukseen osallistumisella ja sillä, että työskentelyn tulokset tulevat muiden nähtäväksi ja analysoitavaksi, voi olla vaikutusta lukuvirtojen sisältöön. Lukijuuteen liittyy kulttuurisia odotuksia, jotka kohdistuvat voimakkaasti paitsi tuleviin opettajiin myös lukeviin ihmisiin yleisesti (ks. esim. Suomalainen 2022). Työskentelyä saattavat suunnata esimerkiksi osallistujien mielikuvat siitä, millaisia oletuksia opettajat tai tutkijat heidän lukijuudestaan ennakolta tekevät.

Toisaalta lukuvirtojen olennaisena, kiinnostusta herättävänä piirteenä voidaan pitää juuri subjektiivisuutta. Lukija tarkastelee ja tulkitsee lukijuuttaan aina tietystä kokemusmaailmasta, ajan hetkestä ja tilanteesta käsin; lukuvirta on tuotos, johon sekä lukijan yksilöllisyys että ympäröivät kontekstit jättävät jälkensä. Opettajankoulutukseen lukuvirta voi tarjota välineitä lukemisen pedagogiikan opetuksen kehittämiseen. Lukemistutkijoille se voi välittää tietoa niin kasvatusalan ammattilaisten kuin vaikkapa lukupiirien osallistujien, koululaisten tai muiden ryhmien lukemisen kulttuureista. Lukijoille lukuvirta voi toimia omaa lukijaidentiteettiä jäsentävänä ja uusia, luovia näkökulmia avaavana prosessina.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjallisuus

Aerila, Juli-Anna, Kauppinen, Merja, Siipola, Mari & Lähteelä, Johanna 2024: Integrating the Arts into Preschool Literacy Practices. *Young Children* 79(1), 79–85. https://www.naeyc.org/resources/pubs/yc/spring2024. Viitattu 4.12.2025.

Alén-Savikko, Anette 2020: ”Omin kuvin”: Lainaaminen ja omiminen kuvataiteessa tekijänoikeudellisen sitaatin näkökulmasta. Teoksessa Alén-Savikko, Anette, Kurjenmiekka, Vehka, Nyqvist, Sanna & Oja, Outi (toim.) *Muuttuva tekijä: Kirjoituksia tekijänoikeudesta ja taiteesta.* Helsinki: Helsingin yliopisto, 130–157. https://doi.org/10.31885/9789515150134.9

Baddeley, Alan, Eysenck, Michael & Anderson, Michael 2014: *Memory*. Hove: Psychology Press.

Barton, David 2007: *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language.* Oxford: Blackwell.

Burnard, Pamela 2002: Using Image-Based Techniques in Researching Pupil Perspectives. *The ESRC Network Project Newsletter* 5, 2–3.

Cliff Hodges, Gabrielle 2010: Rivers of reading. Using critical incident collages to learn about adolescent readers and their readership. *English in Education* 44(3), 181–200. https://doi.org/10.1111/j.1754-8845.2010.01072.x

Eskola, Katarina 2009: Väinö Linna ja suomalaisten muut kirjailijasuosikit vuosituhannen taitteessa. Teoksessa Liikkanen, Mirja (toim.) *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat.* Helsinki: Gaudeamus, 123–160.

Eskola, Katarina & Linko, Maaria 1986: *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieliitin ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä.* Helsinki: Tammi.

Haslam, Catherine, Jetten, Jolanda, Haslam, Alexander, Pugliese, Cara & Tonks, James 2011: ”I remember therefore I am, and I am therefore I remember”. Exploring the contributions of episodic and semantic self-knowledge to strength of identity. *British Journal of Psychology* 102(2), 184–203. https://doi.org/10.1348/000712610X508091

Herkman, Juha & Vainikka, Eliisa 2012: *Lukemisen tavat. Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella.* Tampere: Tampere University Press. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8925-9

Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa 2023: Johdanto. Tutkimusnäkökulmia lukemisen kulttuureihin. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Lindh, Ilona, Sintonen, Sara & Suomalainen, Roosa (toim.) *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus, 7–19.

Huttunen, Maiju 2013: Narratiivisten identiteettiprosessien kehittyminen varhaislapsuudesta nuoruuteen. Teoksessa Ropo, Eero & Huttunen, Maiju

(toim.) *Puheenvuoroja narratiivisuudesta opetuksessa ja oppimisessa*. Tampere: Tampere University Press, 125–154.

Hyvärinen, Matti 2007: Kertomus ja kertomuksen rajat. *Puhe ja kieli* 27(3), 127–140.

Jalongo, Mary 2019: Personal Stories. Autobiographical Memory and Young Children's Stories of Their Own Lives. Teoksessa Kerry-Moran, Kerry & Aerila, Juli-Anna (toim.) *Story in Children's Lives. Contributions of the Narrative Mode to Early Childhood Development, Literacy, and Learning.* Cham: Springer, 11–28. https://doi.org/10.1007/978-3-030-19266-2_2

Juopperi, Silja 2018: Lukemisen merkitys ja muutos lukukokemuskertomuksissa. *Kasvatus & Aika* 12(2), 62–76. https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/74131 Viitattu 4.12.2025.

Kajander, Anna 2020: *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5839-0

Kupiainen, Risto, Kulju, Pirjo & Mäkinen, Marita 2015: Mikä monilukutaito? Teoksessa Kaartinen, Tapani (toim.) *Monilukutaito kaikki kaikessa.* Tampere: Tampereen yliopiston normaalikoulu, 13–24. https://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201510082343

Lakka, Leea 2024: *Takarivin tekstikäytänteet.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/570892

La Rosa, Lotta-Sofia 2023: *Nuoret lukijat kirjakulttuurin murroksessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/563757

Little, Sabine 2024: Rivers of multilingual reading. Exploring biliteracy experiences among 8– 13-year-old heritage language readers. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 45(2), 323–336. https//doi.org/10.1080/01434632.2021.1882472

McAdams, Dan & McLean, Kate 2013: Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science* 22(3), 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622

Merga, Margaret 2017: Becoming a reader. Significant social influences on avid book readers. *School Library Media Research* 20, 1–21.

Purhonen, Semi, Gronow, Jukka, Heikkilä, Riie, Kahma, Nina, Rahkonen, Keijo & Toikka, Arho 2014: *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen.* Helsinki: Gaudeamus.

Suomalainen, Roosa 2022: Ideaalilukijan jäljillä. Käsityksiä tekstinulkoisen lukijuuden ihanteista suomalaisessa lukemiskulttuurissa. *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja* 64, 161–181. https://doi.org/10.30673/sja.115645

Syrjälä, Leena 2001: Tarinat ja elämäkerrat opetuksessa. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 203–217.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Autoetnografia kirjallisuudentutkimuksen menetelmänä

Kuvitteellinen kohtaaminen Peten *kanssa*

Mika Hallila
https://orcid.org/0000-0003-1244-4904

Tässä luvussa käsiteltävä autoetnografinen tutkimus (*auto*, itse; *etno*, kulttuuri; *grafia*, kirjoitus) on tutkijan itseensä kohdistamaa ja hänen omaa minuuttaan – elämäntarinaansa, tunteitaan ja kokemuksiaan – kulttuurisessa kontekstissa reflektoivaa tutkimusta. Luvussa kirjallisuudentutkimuksessa vielä harvoin käytettyä menetelmää esitellään ensin yleisesti ja sen jälkeen osoitetaan, millaisia sovellusmahdollisuuksia sillä on.

Autoetnografia on nykyisin suosittu tutkimusmenetelmä monilla ihmistieteiden aloilla ja yhteiskuntatieteissä. Kirjallisuudentutkimuksessa autoetnografiaa ei sen sijaan ole juurikaan tehty. Osin tämän voi arvioida johtuvan tieteenalan perinnöstä ja perinteestä kaunokirjallisiin teksteihin kohdistuvana tulkintatieteenä, jossa autoetnografiassa olennainen tutkijan minuuden, omaelämäkerrallisuuden ja henkilökohtaisten kokemusten ja tunteiden käsittely on pitkään ollut tapana rajata ulkopuolelle. Autoetnografia edellyttää tekstilähtöistä tutkimusta tekevältä kirjallisuudentutkijalta uudenlaista asennoitumista kohdeteksteihinsä ja tulkinnalliseen tehtävään: hänen on kohdetekstiensä analyysin sijaan tai ohella reflektoitava itseään ja omia kokemuksiaan ja tunteitaan.

Kirjallisuudentutkimuksellinen autoetnografia on niin sanotusti lapsenkengissä. Sama koskee tämän luvun kirjoittajaa eli minua itseäni, sillä olen itsekin autoetnografian tekijänä vas-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ta tutkimusmatkani alussa. Minulla on tekeillä tutkimushanke, joka kulkee työnimellä ”Häpy Endkö? – Esseitä isäni itsemurhasta”. Siinä tutkin läheisten itsemurhia käsitteleviä kaunokirjallisia teoksia ja muita kulttuurituotteita sekä nyky-yhteiskunnan suhdetta itsemurhaan. Kun aikoinaan sain idean tutkia läheisten itsemurhien kuvauksia kirjallisuudessa, kiinnostus aiheeseen pohjautui omaan kokemukseeni, isäni tekemään itsemurhaan ja sen vaikutuksiin omassa elämässäni. Alkuperäisenä ideana ei ollut tuoda esille omaa suhdettani tutkimusaiheeseen, mutta tutkimusprosessi eteni suuntaan, jossa tämän suhteen huomioiminen alkoi vaikuttaa koko ajan tärkeämmältä ja olennaisemmalta. Koska aiemmin tuntemissani ja käyttämissäni kirjallisuudentutkimuksen lähestymistavoissa, teorioissa ja menetelmissä ei juurikaan ole mahdollisuuksia tutkijan omaelämäkerrallisuuden huomioimiseen, olen alkanut etsiä hankkeeseeni sopivaa tapaa käsitellä aihetta autoetnografian piiristä.

Oma tutustumiseni autoetnografiaan on tuottanut tekstin tähän lukuun, jossa selvittelen sekä teorian että käytännön tasolla sitä, millaista autoetnografia voisi olla kirjallisuudentutkimuksen menetelmänä. Aloitan esittelemällä autoetnografian taustaa, lähtökohtia, periaatteita ja tavoitteita. Sitten pohdin, millainen suhde autoetnografialla on kirjallisuudentutkimukseen ja erityisesti lukemisen tutkimukseen. Käsittelen varsinkin kirjallisuudentutkija Rita Felskin postkriittisen lukemisen teorian ja autoetnografian yhteensopivuutta. Lopuksi koettelen menetelmää kirjallisuudentutkimuksen tutkimuskäytäntönä lukemalla autoetnografisesti Ville Verkkapuron autofiktiivistä romaania *Pete* (2022), jossa isän itsemurhan kokemisella on keskeinen rooli. Verkkapuron teos kuuluu tutkimukseni aineistoihin yhdessä esimerkiksi Joonatan Tolan romaanin *Punainen planeetta* (2021), Venla Pystysen romaanin *En voi lakata ajattelemasta kuolemaa* (2022) ja Johannes Lahtelan omaelämäkerran *Yksinäisen miehen poika* (2024) kanssa. *Pete*-luennassani keskeisenä käsitellyn itsemurha-aiheen lisäksi tutkimusesimerkissäni on sivuhuomioita muistakin minua ja Verkkapuroa yhdistävistä omaelämäkerrallisista tapahtumista: lapsuusvuodet pikkukaupungissa

https://doi.org/10.21435/tl.304

työväenluokkaisena, isättömänä ja äidin kasvattamana poikana sekä kokemus luokkanoususta. Ne jäävät nyt tarkemman tutkimuksellisen katseen ulkopuolelle.

Mitä autoetnografia on?

Autoetnografia on laadullinen tutkimusmenetelmä ja nimensä mukaisesti edelleen etnografiaa (Rannikko & Rannikko 2021). Tiettyyn kulttuuriseen kontekstiin sijoittuvan etnografisen kenttätutkimuksen perinteessä tutkija tekee havaintoja ja kirjoittaa tutkimuksen kohteena olevista ”toisista”, autoetnografiassa hän ottaa itsensä tutkimuksellisen havainnoinnin, tarkastelun ja reflektion kohteeksi (Gannon 2016, 229). Tutkijan eletty kokemus (*lived experience*) ja minäkertomus (*personal narrative*) ovat olennainen osa autoetnografista tutkimusta (esim. Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 30). Tutkimusaineistonsa keräämisen, etnografiset kenttämuistiinpanot ja havainnoinnin, tutkija tekee aina suhteessa itseensä ja omaan kokemukseensa. Aineisto voi muodostua vaikkapa tekijän autoetnografisesta päiväkirjasta tai muista vastaavista muistiinpanoista, havainnointi voi tarkoittaa omien ajatusten, muistojen ja tunteiden itsereflektiota (Chang 2016, 89, 108).

Autoetnografiassa keskeisiä käsitteitä ovat *itse* ja *kulttuuri*. Niitä tutkimusalalla on määritelty eri tavoin, mutta kaikkia määritelmiä yhdistää ajatus näiden kahden vuorovaikutteisesta suhteesta. Autoetnografisessa ajattelussa yksilö on kulttuurin perusyksikkö. Yksilön minuus puolestaan on osa kulttuurista yhteisöä. Näin ajatellen itsen analyysi ja tutkimus on aina myös kulttuurin analyysia ja tutkimusta. (Chang 2008, 17–21, 23.) Carolyn Ellisin ja Arthur P. Bochnerin (2000, 742) mukaan autoetnografia on tutkijan omaelämäkerrallista kirjoittamista, jossa sisäinen ja persoonallinen minuus ja kulttuuri ovat vuorovaikutuksessa ja jossa kulttuuriset kuvaukset ovat välittyneitä kielen, historian ja etnografisen selittämisen kautta. Lyhyesti sanottuna autoetnografia ”*yhdistää henkilökohtaisen kulttuuriseen*” (Uotinen 2010, 179; kursiivi alkuperäinen).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kun perinteisemmissä tutkimustavoissa pyritään häivyttämään tutkijan persoona ja subjektiviteetti, autoetnografiassa tutkimusta tekevän tutkijan minuus – elämäntarina, ajatukset, kokemukset ja tunteet – on tutkimuskohteena ja tutkimusprosessin pääroolissa. Autoetnografiassa tutkija tutkii yhtä aikaa itseään ja jotakin kulttuurista ilmiötä tai kysymystä. Tutkimus ja tutkijan elämä risteävät, eikä niiden välille voi tehdä selkeää eroa. (Chang 2016, 108; Ellis 2016, 10; Sirkkilä 2022, 259.) Myös autoetnografian esillepano ja ilmaisu (kielellinen, kuvallinen tai muu) on taiteellisempaa, sallivampaa, luovempaa ja monipuolisempaa kuin mihin tieteellisissä esityksissä yleensä on totuttu. Moninaiset, yksilölliset ja luovat ratkaisut tukevat menetelmän perustehtävää, henkilökohtaisten kokemusten reflektointia ja niiden tekemistä tieteellisesti merkityksellisiksi. Tieteellisesti pätevä autoetnografia on aina refleksiivistä ja suuntautuu yksilön kokemuksen kautta kohti kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti merkityksellisiä kysymyksiä. (Holman Jones, Adams & Ellis 2016, 22.)

Autoetnografian tutkimuskohteet ja -aiheet voivat periaatteessa olla mitä tahansa kulttuurisia ilmiöitä. Olennainen rajaus on ymmärrettävästi se, että tutkijalla itsellään on omakohtaista kokemusta tutkimastaan aiheesta. Johanna Uotinen (2010, 180) erottaa toisistaan ”pienen” ja ”suuren” autoetnografian korostaen sitä, että erilaiset tutkimusaiheet tavallisista ja arkisista asioista vaikeisiin ja rajuihin elämänkokemuksiin ovat mahdollisia autoetnografiassa. Viimeksi mainitussa kategoriassa aiheeksi valikoituu erityisen koskettavia ja rankkoja aiheita, kuten seksuaalinen hyväksikäyttö, rasismi, väkivalta, sairaudet. Traumojen, intersektionaalisen syrjinnän ja toiseuden kokemusten käsittelyt kuuluvat tähän ”suureen” autoetnografiaan, josta poliittisesti vaikuttamaan pyrkivää muotoa on nimitetty kantaa ottavaksi tai kriittiseksi autoetnografiaksi (Rannikko & Rannikko 2021). Tutkimusaiheet kuljettavat sekä tutkijan että tutkimuksen vastaanottajat vaikeiden kysymysten, haavoittuvaisuuden ja empatian kokemisen äärelle. (Holman Jones, Adams & Ellis 2016, 24). Autoetnografia pyrkii usein aiheuttamaan tutkimuksen vastaanottajassa tunteita, yleensä samoja tunteita, joita

https://doi.org/10.21435/tl.304

autoetnografi itse tuo esille. Menetelmässä korostuvat refleksiivisyys, kriittisyys, analyyttisyys ja eettisyys (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 66–67; Andersson & Glass-Coffin 2016, 72–73).

Koska autoetnografi itse on erottamaton osa omaa tutkimustaan, menetelmä voi tuottaa tietoa myös sellaisilta subjektiivisiksi koetuilta alueilta, joihin perinteisemmät lähestymistavat eivät helposti yllä kuten tunteista, muistista, kokemuksista ja traumoista. (Adams, Holman Jones & Ellis 2015, 21–22, 26). Autoetnografian nähdään kasvattavan sekä tutkijan omaa että hänen lukijoidensa ymmärrystä itsestä, toisista ja maailmasta. Itsereflektio lisää empatiakykyä, oman haavoittuvaisuuden käsittely toisten ihmisten haavoittuvaisuuden ymmärtämistä. (Andersson & Glass-Coffin 2016, 75–76; Bochner 2016, 53–54 .)

Miten tutkia lukemista autoetnografisesti?

Autoetnografiaa ei välttämättä ole vaikea omaksua kirjallisuudentutkimuksen menetelmäksi, koska tutkijan minuudella, persoonallisuudella ja tunteilla on alalla tänä päivänä muutenkin tärkeänä pidetty merkitys. Perinteinen kirjallisuudentutkija saattoi esiintyä melko persoonattomasti taitavana tulkintojen tekijänä, mutta tälle perinteelle vastakkaisesti sukupuolentutkimus, jälkikoloniaalinen tutkimus ja muut emansipatoriset ja ideologiakriittiset suuntaukset alkoivat jo muutama vuosikymmen sitten painottaa representaation ja tutkijaposition merkitystä. Kirjallisuuden tutkiminen kulttuurisina representaatioina muutti ajattelutapaa vähemmän tulkintakeskeiseksi. Representaatiossa olennaisinta ei ole tekstin kätketty, lähiluvun tai vastakarvaan lukemisen kautta löydetty tekstuaalisen ilmiasun tuolla puolen oleva merkitys vaan esimerkiksi kysymys kirjallisten (uudelleen)esitysten ideologisuudesta, poliittisuudesta ja emansipatorisuudesta. Positioinnissa tutkijan sukupuoli, luokka, ikä, etnisyys ja muut vastaavat tutkijan henkilöön liittyvät taustamuuttujat tulee kertoa osana tutkimusta, sillä ne vaikuttavat tutkimustyössä niin lähtökohtiin kuin tavoitteisiin ja tuloksiinkin.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Siinä tuodaan esille tutkijan sosiaalinen ja kulttuurinen identiteetti ja paljastetaan, kuinka tutkimus ei ole koskaan objektiivista vaan aina ideologisesti ja poliittisesti sidoksissa tutkijaansa.

Tuntevana ihmisenä ja kokijana tutkija on saanut äänen uudessa affektitutkimuksessa (ks. esim. Helle 2013, 7–8; myös Helle & Hollsten 2016). Affektien eli ruumiillisten, hetkellisten ja hallitsemattomien tuntemusten huomioiminen tuo esiin, kuinka taitava tulkintojen tekijä eli määrittelyvaltaa käyttävä kirjallisuudentutkija on itse asiassa aina itse hallitsemattomien affektien vallassa. Autoetnografian tapaan iso osa nykyisestä kirjallisuudentutkimuksesta käsittääkin jo nyt tutkijan persoonallisena yksilönä, jonka identiteetti, minuus ja tunteet ovat osana tutkimusprosessia. Myös kirjallisuudentutkimuksen rajapinnalla vaikuttavassa kirjallisuusterapiassa risteävät lukijan minuus, lukemisen kokemuksellisuus ja kirjallisuuden affektiivinen voima (esim. Ihanus 2012). Nämä eivät kuitenkaan ole autoetnografiaa, jossa tutkijan minäkertomus ja eletty kokemus ovat kulttuurisen tutkimuksen keskiössä. Autoetnografiassa kirjallisuudentutkijan tulee kohdistaa, affektiivisen tekstin lisäksi, reflektiivinen katse itseensä lukijana ja kokijana.

Lukemisen tutkimuksessa lähelle autoetnografiaa tullaan Rita Felskin tavassa käsittää lukeminen älyn ja tunteen sekä sisäisen kokemuksen ja ulkoisen maailman yhteen nivoutumisina. Teoksessaan *Uses of Literature* (2008; suom. *Kirjallisuuden hyödyllisyys*, 2024) Felski toteaa, että lukemisessa kaikkien – myös tutkijoiden – tulisi huomioida lukemisen subjektiivinen luonne. Hän esittää, että kirjallisuuden merkittävin piirre, sen erityinen voima on siinä, kuinka se liikuttaa ihmisiä subjektiivisesti ja *koskettaa juuri minua*. (Felski 2008, 23, passim.) Tekstin affektiivisuus vaikuttaa – yhtä lailla kuin keneen tahansa lukijaan – myös kirjallisuudentutkijaan, jonka tulisi aina huomioida se. Affektiivisuutta ja tutkijan subjektiivista minuutta ei voi sulkea pois, vaan ne joka tapauksessa ohjaavat tutkimusta aineistonvalinnasta tulkintoihin ja tuloksiin, vaikka tutkija-lukija esiintyisikin (vain) älyllisenä ja analyyttisena. Myös tutkija kohtaa lukemissaan teksteissä yhteyden itseensä ja joutuu

https://doi.org/10.21435/tl.304

antautumaan tekstin sekä positiivisia että negatiivisia tunteita herättäville vaikutuksille. (Felski 2008, esim. 14–18.)

Lukemisen subjektiivisuus ei Felskin mukaan tarkoita sitä, että lukija sulkisi muun maailman ulkopuolelleen, sillä lukijan tunteet, tiedot, arvot ja uskomukset ovat osa sosiaalista, historiallista ja kulttuurista kontekstia. Lukemisessa sekoittuvat aina kognitiiviset ja affektiiviset impulssit, äly ja tunteet, ja se suuntautuu samanaikaisesti sekä ulospäin maailmaan että sisäänpäin subjektiiviseen kokemukseen. (Felski 2008, 14–18, passim.) Felskin lukemista koskeva teoreettinen ajattelu voi avata tietä kirjallisuudentutkimuksen autoetnografiselle käytännölle, jossa tulee huomioida sekä subjektiivisuus ja tunteet että niiden yhteys kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Seuraavaksi osoitan, mitä tällainen autoetnografinen kirjallisuudentutkimus on tai voisi olla.

Kuinka minä kohtasin *Peten*?

Tutkimusnäytteenäni on kokeileva autoetnografinen luenta Ville Verkkapuron autofiktiivisestä romaanista *Pete*. Sen kertomuksessa noin kolmekymmenvuotias Ville Verkkapuro selvittelee alkoholisti-isänsä Pete Verkkapuron kuolinsyytä eli oletettua itsemurhaa, joka tapahtui Villen ollessa 17-vuotias. Samalla hän kertoo esimerkiksi addiktioistaan, työväenluokkaisesta lapsuudestaan, luokkanousustaan, identiteettinsä eheytymisestä ja sovinnosta äitinsä ja luokkataustansa kanssa sekä kypsymisestään siihen ajatukseen, että hänestä itsestään voisi tulla isä. Romaanissa on paljon viittauksia kulttuurin ja kirjallisuuteen, erityisesti populaarikulttuuriviitteitä, joista tärkeimpiä ovat Kurt Cobainin itsemurha sekä *The Simpsons* -tv-sarja. Romaani on samalla metakertomus romaanin itsensä valmistumisesta, sillä isän kohtaloon liittyvien tapahtumien selvittely rakentuu sen varaan, että Verkkapuro työstää ja kirjoittaa tätä romaaniaan.

Autoetnografinen luentani *Petestä* pohjautuu lukemiseni reflektioon, tarkkailuun ja havainnointiin ja on avoin subjektiivisuudelle

https://doi.org/10.21435/tl.304

ja tekstin affektiivisuudelle niin, että voin kohdata tekstissä yhteyden itseeni. Luennan avulla en pyri paljastamaan syvempiä tulkinnallisia merkityksiä tekstin pintatason alta vaan tarkkailemaan, miten itse tekstiä luen ja miten teksti vaikuttaa minuun. Luen teosta Felskin esittämällä tavalla, sillä yhtäältä suhtaudun lukemaani analyyttisesti, toisaalta annan henkilökohtaisten ajatusteni, tunteideni ja muistojeni tulla tietoisesti osaksi lukemistani. En ole halunnut tulkita *Peteä* vaan *kohdata* sen suhteessa itseeni ja omiin kokemuksiini. En kysy, mitä *Pete* tulkinnallisesti merkitsee tai tarkoittaa, vaan sen sijaan lähestyn *Peteä* kysymällä, millainen kokemus lukeminen on, miten *Pete* vaikuttaa minuun, miltä minusta tuntuu ja mitä minussa tapahtuu, kun luen *Peteä*.

Lukiessani olen tehnyt teoksesta muistiinpanoja toimimalla käytännössä samoin kuin tutkiessani kirjallisia teoksia yleensä: tein teoksen sivuille alleviivauksia ja merkintöjä, kiinnitin sivuihin pieniä liimalappuja löytääkseni merkinnät myöhemmin ja kirjoitin muistiinpanoja teoksesta erilliseen vihkoon. Tällä kertaa merkinnöissä ja muistiinpanoissa ei kuitenkaan ollut kysymys tekstiin kohdistuvista analyyttisista ja tulkinnallisista huomioista, sillä kirjasin ylös havaintoja, ajatuksia, tuntemuksia ja tunteita, jotka liittyivät lukukokemukseeni ja sen kautta itseeni. Muistiinpanoista muodostui autoetnografinen lukupäiväkirja, jossa reflektoin kokemustani ja jossa on mainintoja sekä siitä, kuinka muistan ja ajattelen jotakin elämääni liittyvää, että siitä, mitä koen ja tunnen tekstin äärellä. Palasin sekä muistiinpanoihini että aineistooni useita kertoja, mutta ensimmäinen kokemuksellinen lukukerta näyttäytyy merkityksellisimpänä autoetnografisen analyysin kannalta. Kun kävin läpi tekemiäni muistiinpanoja, tutkimusongelmakseni tarkentui kaksi kokemuksiani jäsentävää kysymystä, joiden kautta päätin analysoida aineistojani: 1) Millaisia asioita, muistoja ja tunteita *Pete* tuo mieleeni omasta elämästäni ja miten ne vaikuttavat minuun? 2) Miten tulkitsen menneisyyttäni, omia muistojani ja kokemuksiani tässä hetkessä ja yhteydessä *Peteen*? (Ks. vastaavista autoetnografian tavoitteista Chang 2008, 140.)

Käsittelen seuraavassa ensin kysymystä 1) ja sen pohjalta kysy-

https://doi.org/10.21435/tl.304

mystä 2). Huomautan, että kerron aineistossani avoimesti itsestäni ja suhteestani itsemurhaan. Aihe on eettisesti herkkä ja haastava. Kertoessani itsestäni joudun tuomaan esiin myös joitakin tietoja suhteestani läheisiini. Autoetnografiassa eettisistä syistä on aina varmistettava tutkijan läheisten yksityisyydensuoja. Olen tässä rakentanut oman tutkimustekstini niin, että minun ei ole tarvinnut pyytää keneltäkään suostumusta olla osana tutkimustani. Mainitessani läheisiäni olen varmistanut eettisesti kestävän toimintatavan niin, että heidän nimestään, persoonallisuudestaan tai mistään muusta henkilökohtaisesta seikasta ei ole, isäni sairautta ja kuolintapaa lukuun ottamatta, annettu tietoa. He kaikki esiintyvät minun kertomuksessani minun näkökulmastani ja suhteessa tutkimiini aiheisiin.

1) Millaisia asioita, muistoja ja tunteita *Pete* tuo mieleeni omasta elämästäni ja miten ne vaikuttavat minuun?

Olennainen huomio on, että olen merkinnöissäni keskittynyt kahteen omaan elämäntarinaani kytkeytyvään, minuun affektiivisesti vaikuttavaan aiheeseen. Merkintäni liittyvät ensinnäkin sellaisiin romaanin kohtiin, joissa romaanin kertojapäähenkilö Ville Verkkapuro kertoo suhteestaan ja suhtautumisestaan itsemurhaan. Toiseksi huomioni koskevat sitä, millaisia ovat romaanissa esitetyt kokemukset lapsuudesta työväenluokkaisessa ympäristössä ja luokkanoususta keskiluokkaan. Omassa elämässäni olen kokenut nämä molemmat. Muut romaanin keskeiset aiheet eivät ole vaikuttaneet minuun yhtä voimakkaasti, enkä ole kirjoittanut niistä kuin joitakin yksittäisiä huomiota ja yleensä silloin, kun ne ovat yhteydessä ”omiin” aiheisiini.

Itsemurhaan liittyvät kokemukset ja ajatukset, joita romaanissa esitetään paljon, resonoivat omien kokemusteni kanssa, ja yhteys muistoihini ja tunteisiini aiheuttivat minussa psyykkisiä mutta myös ruumiillisia reaktioita ja tuntemuksia. Kuten Kirsi Heimonen on käsitellessään mielisairaalamuistojen lukemista osoittanut, lukemisen affektiivisuus on altistumista muistoille myös ruumiillisesti. Koke-

https://doi.org/10.21435/tl.304

mustaan tanssin avulla jäsentävä Heimonen kirjoittaa lukemisesta ja sen yhteydestä muistoihin esimerkiksi näin: ”[L]auseet, jotka resonoivat ensi lukemalla eivät jätä rauhaan. Ne muokkaavat ruumiin rajoja ja vaativat tekoja: liikettä, kirjoitusta.” (Heimonen 2022, 140.) Lukemisen affektiivisuus ja ruumiillisuus suhteessa muistoihin, lauseiden resonoiminen itsessä, on erottamaton osa myös minun *Pete*-luentaani. Alla on kolme valikoitua poimintaa lukupäiväkirjastani. Niistä näkee, mitä *Pete* on tuonut mieleeni ja miten se on vaikuttanut minuun. Ensimmäisenä on aina sitaatti *Petestä* (*P*) ja sen jälkeen omia muistiinpanojani sitaattiin liittyen (MH).

> *P:* Viimeisinä vuosinaan Cobain poseerasi ase suussaan. Julkaisi kappaleen ”I Hate Myself and I Want to Die”.
> [– –]
> Olen aina tiennyt, että haluan lähteä samalla tavalla.
> Eikö ole ironista, että itsemurha-ajatuksista pääsee eroon vain tappamalla itsensä? (7)
> MH: Reagoin voimakkaasti haluun ”lähteä samalla tavalla”. Se tuntuu mielessä ja jonkinlaisena ruumiin muistona. Itsemurha-ajatukseni. Muistossani makaan lattialla, kärsin ja haluan kuolla. Sisälläni tämä ajatus ja kipu. Olen koko elämäni pitänyt itsemurha-ajatusta mielessä. Miksi? Ihailinko, glorifioinko nuorena itsemurhaa? Suunnittelin sitä, ajattelin sitä. Puhuinko siitä? En yrittänyt koskaan. Kauan sitten ajatus on muuttunut, kääntynyt päinvastaiseksi, halusta kielloksi, toiveesta huoleksi, kaikki on ollut hyvin jo vaikka kuinka kauan, mutta itsemurha on aina sisälläni, tunnistan ”mallin” itsessäni. Malli ei ole Cobain, malli on isäni.

> *P:* Pietarsaari, helmikuun 24. päivä vuonna 2008. Olin 17-vuotias. Istuin Kivilösissä keittiössä syömässä voileipää lyhyen kiharatukkaisen tytön vanhempien kotona. Äitini soitti ja kertoi isäni kuolleen. (70)
> MH: Viimeisessä virkkeessä muistin heti toisen soiton. Vahvasti ja kirkkaasti, purppuranvärisen puhelimen, jossa oli

https://doi.org/10.21435/tl.304

luonnonvalkoinen kierrejohto ja luuri kädessäni: Isänpäivän aamu 1977. Soitin papan siskolle, koska isän piti olla siellä. Halusin onnitella. Isä ei ollut paikalla. ”Onnittele pappaa”. Onnittele pappaa!!! Isä makasi yksin kuolleena ystävänsä mökillä, jossa hän oli työntänyt aseen piipun suuhunsa ja laukaissut. Myöhemmin samana päivänä saimme tietää. Muistan hokeneeni: Miksi, miksi? Niin kai äitikin teki. Mitä tunsin? Jäljittelinkö aikuisten reaktioita? Lukiessa huoneessa on kylmä. Sisällä ja ulkona.

P: On vaikea määrittää, mikä todella on itsemurha. Päähän ammuttu luoti, hirttosilmukka kaulan ympärillä ja katolta hyppääminen ovat ilmeisiä [– –]
Tekijän motiiveja ei voi vahvistaa, koska tekijä on poistunut näyttämöltä.
Peten tapauksessa voi ruksia laatikoita: itsemurhalle altistaa kipu, yksinäisyys, masennus, avioero ja työttömyys.
Bingo. (233)
MH: Luettuani viimeisen virkkeen ennen sanaa ”bingo” ajatus ja tunne tarrautuvat siihen: Isä kuoli sairaana ja yksin. Itkettää, värisyttää. Mieli samenee. En voinut auttaa häntä. Tekijä oli ”poistunut näyttämöltä”, eikä jälkeenpäin kukaan halunnut puhua motiiveista. Me hautasimme itsemurhan sisäämme. Olisiko isää voinut auttaa? Miksei kukaan auttanut häntä? Miksi me emme puhuneet enemmän? Miksi minä en puhunut enemmän?

Muistiinpanonäytteideni kautta hahmottuu vastaus ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni: *Pete* saa minut ajattelemaan, tuntemaan ja muistamaan, miten itsemurha on elämääni ja elämässäni vaikuttanut. Kohdatessani *Peten* olen myös esittänyt itselleni kysymyksen, miksi suhtaudun tai suhtauduin itsemurhaan näin. Samalla *Peten* avoin tapa kertoa itsemurhaan liittyvistä asioista ja nykyinen rohkeuteni reagoida niihin omien muistojeni ja tunteideni kautta ovat saaneet minut huomaamaan, kuinka suhteeni itsemurhaan ja sen

https://doi.org/10.21435/tl.304

aiheuttamiin tunteisiin on ollut enimmäkseen salattu ja vaiettu. Tämän tulkitsen johtuvan siitä, että suhteessa isäni itsemurhaan olen kasvanut suvun ja perheen jakamassa vaikenemisen kulttuurissa.

2) Miten tulkitsen menneisyyttäni, omia muistojani ja kokemuksiani tässä hetkessä ja yhteydessä *Peteen*?

Toiseen kysymykseen vastaamisessa tartun tähän kokemuksistani hahmottuvaan ajatukseen vaikenemisen kulttuurista. Nykyaikaisessa itsemurhatutkimuksessa juuri vaikenemisen kulttuurin murtamisella on merkittävä asema. Kuten Riikka Miettinen (2015, 6) kirjoittaa, tutkimuksessa on itsemurhaan liittyvien piirteiden lisäksi ”oleellista tutkia ja problematisoida myös itsemurhaan liittyviä käsityksiä ja selitysmalleja sekä tekoon suhtautumista, jotka ovat väistämättä kulttuurisidonnaisia ja paljastavat perustavanlaatuisia asioita vallitsevasta mentaliteetista, arvoista ja ihmiskuvasta”. Vaikenemisen kulttuurin murtaminen on osa tutkimusta, jolla voidaan lisätä ymmärrystä ja muuttaa käsityksiämme ja suhdettamme itsemurhaan ja samalla lisätä tietoa siitä, kuinka voimme kohdata omat ja muiden itsemurhaan liittyvät tunteet:

> Itsemurhasta on tärkeää puhua avoimesti katseiden pois kääntämisen sijaan: lisääntyvä tieto ja keskustelu itsemurhasta murtaa vaikenemisen kulttuuria. Tämä voi auttaa paitsi itsensä surmanneiden omaisia surutyössään myös ihmisiä yleensä kohtaamaan tekoon liittyvät ristiriitaiset tunteensa ja käsityksensä ja nostamaan rohkeasti esille huolensa itsestään tai kanssakulkijoistaan. (Miettinen 2015, 6.)

Käsittelen tähän teemaan liittyen menneisyyttäni nykyhetkestä käsin ja yhteydessä *Peteen* prosessoimalla lukukokemustani jäsentyneempään esitystapaan, kertomusmuotoon, jossa kerron itsestäni ja kokemuksestani. Koska koen, että minun on itseni lisäksi annettava samalla ääni kohtaamalleni romaanille, olen valinnut kertomukselle (tutkimuksellisesti) kokeellisen muodon, jossa voin samaan ai-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kaan sekä kertoa itsestäni että puhutella *Peten* kokijahahmoa, Ville Verkkapuroa. Kertomuksen esitystavaksi valitsin kirjemuodon, joka on aiheenkin kannalta relevantti: monet itsemurhan tehneet jättävät jälkeensä jäähyväiskirjeen. Suvussani ja perheessäni myös itsemurhakirjeeseen liittyy vaiettu salaisuus. Äitini mukaan isäni oli kirjoittanut ennen kuolemaansa kirjeen äidilleni ja minulle, mutta isäni vanhemmat eivät antaneet sitä luettavaksemme. Kirjettä ei ole koskaan löytynyt, enkä tiedä, onko sitä todella ollut olemassa. Minun julkinen kirjeeni Villelle on tämän salaisen, kadonneen tai kenties olemattoman kirjeen vastakohta, vaikka siinäkin jätetään jäähyväisiä – ei elämälle eikä läheisille vaan vaikenemiselle.

Kirje Villelle

Hei Ville,

kirjoitan sinulle luettuani *Peten*, koska se, miten kerrot suhteestasi itsemurhaan kosketti minua syvästi. Kertomuksessasi on paljon samaa minun kokemusteni ja tunteideni kanssa. Minäkin olen sinun laillasi suomalaisessa pikkukaupungissa kasvanut, työväenluokkainen, isätön, äidin kasvattama poika, joka on elämässään tehnyt niin sanotun luokkanousun. Minun äitini ja isäni erosivat, kun olin kaksivuotias. Isäni teki itsemurhan, kun olin kahdeksanvuotias. Kokemus on vaikuttanut elämääni ja persoonaani koko ikäni, mutta olen harvoin avautunut siitä kenellekään. *Peten* luettuani päätin, että haluan kertoa siitä sinulle.

Edustan eri sukupolvea kuin sinä, sillä olen isäsi ja äitisi ikäinen ja minulla on ikäisiäsi lapsia, jotka vanhempiesi tavoin sain hyvin nuorena. Isäni itsemurhasta kertominen oli minulle pitkään niin vaikeaa, että lapsillenikin puhuin asiasta vasta, kun he olivat yli parikymppisiä aikuisia. Oli tavallaan pakko, koska isäni äiti kuoli ja pelkäsin, että lapset saisivat kuulla

https://doi.org/10.21435/tl.304

isäni kohtalosta hautajaisvierailta. Minulta, isoisoäidiltään tai keneltäkään muulta he eivät sitä olleet aiemmin kuulleet. Minä en puhunut, kukaan muukaan ei puhunut.

Sinä etsit kertomuksessasi vastausta siihen, tekikö alkoholisoitunut isäsi itsemurhan, ja muutenkin puhut avoimesti omasta joskus lähes pakkomielteisestä suhteestasi itsemurhaan ja itsemurha-ajatuksistasi. Kirjoitat sukupolvikokemuksestasi, Kurt Cobainin itsemurhasta: ”Olen aina tiennyt, että haluan lähteä samalla tavalla. Eikö ole ironista, että itsemurha-ajatuksista pääsee eroon vain tappamalla itsensä?” (7) Minäkin olen kokenut vastaavat ihanteet, itsemurha-ajatukset ja ahdistavan, öisin rintaa puristavan toiveen päästä pois täältä. Kokemus, jota käsittelet kertomuksessasi, on sama: perimme isiemme jättämän trauman painon. Kun sinä lähdet selvittämään isäsi kuolemaa, kirjoitat: ”Trauma periytyy ylisukupolvisesti aina neljänteen sukupolveen saakka. – – Kannan mukanani isäni traumoja, vaikka en tiedä mitä ne ovat.” (55).

Minäkään en tiedä, mutta toivon, että ne ovat polvi polvelta hälvenevää sumua sukupolvien ketjun välillä. Kysymys ei ole vain isistämme vaan heidän isistään ja isoisistään, sodista ja jatkuvasta vaikenemisesta. Toivon, että jokainen uusi sukupolvi näkee edellistä kirkkaammin ja puhuu edellistä rohkeammin. Mitä enemmän on saman kokeneita ihmisiä, jotka rikkovat vaikenemisen muuria, sitä pienempi salaisuus ja stigma itsemurha voi olla. Isäni itsemurha on vaikuttanut minuun enemmän kuin itse vieläkään ymmärrän. Miksi en ole puhunut siitä avoimemmin? Miksi en ole uskaltanut kohdata tunteita, joita se minussa vieläkin aiheuttaa? Olen uuden matkan alussa. En vaikene. Pärjäile, Ville.

Ystävällisin terveisin
Mika

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjeen kirjoittaminen kokeellisena tutkimuksen muotona avaa näkökulmaa siihen, kuinka autoetnografinen tunteiden ja kokemusten reflektointi resonoi yleisemmän kulttuurisen ja yhteiskunnallisen kontekstin kanssa. Yhtäältä lähden liikkeelle omasta henkilökohtaisesta tarinastani ja kokemuksistani ja puhuttelen Villeä henkilökohtaisella tasolla kertomalla hänelle samankaltaisesta kokemuksestani. Toisaalta kirje sekä suoraan että epäsuorasti linkittää tunteemme ja kokemuksemme kulttuuriseen kontekstiin, jonka kautta niitä voidaan ymmärtää ja tehdä ymmärrettäviksi itselle ja muille.

Lopuksi eli entä sitten?

Olen edellä esitellyt autoetnografiaa, pohtinut sen suhdetta kirjallisuudentutkimukseen ja kokeillut, miten sitä voitaisiin käytännössä soveltaa kirjallisuuden ja lukemisen tutkimisen menetelmänä. Olen näyttänyt, kuinka autoetnografia haastaa kirjallisuudentutkimuksen tulkintakeskeisyyden tutkimalla lukijan minuutta ja sen kautta lukemisen kokemuksellisuutta, subjektiivisuutta, affektiivisuutta ja kulttuurisuutta. Jos luennassani on ollut tulkintaa, se on romaanin tulkitsemisen sijaan kohdistunut itseeni, kokemuksiini, tunteisiini, minäkertomukseen ja ympäröivään kulttuuriin. Nämä ovat nousseet esille *Peten* lukemisessa, kun romaanin kertomuksessa itsemurhan käsittely resonoi kokemusteni kanssa. *Pete* vahvisti kokemuksiini liittyviä tunnemuistoja, sai minut reflektoimaan omaa suhdettani niihin, muistamaan ja tulkitsemaan nykyhetkestä uudelleen elämäni avainkokemusta, isäni itsemurhaa. Lukiessa kohtasin kokemukseni subjektiivisina ja *Peten* kertomuksen kanssa jaettuina kulttuurisina kokemuksina, jotka eivät ole toisistaan erillisiä. Tuloksena tunnistin itsessäni vaikenemisen kulttuurin ja kuinka se on vaikuttanut minuun. Reflektio on johtanut myös tavoitteeseen vapautua vaikenemisen taakasta.

Pete-luentani on yksi tapa hahmottaa sitä, millaista voi olla autoetnografinen kirjallisuudentutkimus; tutkimusalalla vasta haetaan suuntaa sille, millä eri tavoilla menetelmää voidaan soveltaa. Se

https://doi.org/10.21435/tl.304

on ainakin selvää, että autoetnografiassa kirjallisuudentutkijan on mahdollista tekstin tulkinnan sijasta tai sen rinnalla tuoda luennassaan esille subjektiiviset ja henkilökohtaiset kokemuksensa ja minäkertomuksensa kulttuurisesti, yhteiskunnallisesti ja tieteellisesti merkityksellisellä tavalla. Minua autoetnografia kiinnostaa ja vetää puoleensa, koska sen kautta haluan käsitellä omakohtaista kokemustani isän itsemurhasta suhteessa kirjallisuuden ja muihin kulttuurisiin itsemurhan kuvauksiin ja esityksiin. Matkani autoetnografiaan ja ulos vaikenemisen kulttuurista on kuitenkin vasta alussa, mutta tutkijana tiedän jo, etten tee sitä vain itseäni varten. Autoetnografisen tutkimuksen tavoitteena ei ole yksilöllisten tunteiden ja kokemusten käsittely vaan niiden ymmärtäminen yhdessä muiden kanssa osana kulttuurista ja yhteiskunnallista muuttuvaa ja paremmaksi muutettavissa olevaa todellisuutta.

Autoetnografinen kirjallisuuden lukeminen ja tutkiminen toivottavasti lisääntyy, kun menetelmä on löytänyt tiensä myös kirjallisuustieteeseen. Siinä ei yleisemmin tietenkään tarvitse olla kysymys niin vakavista ja ikävistä kokemuksista kuin *Petestä* ja minun elämästäni kumpuavassa esimerkissä. Asetelmat ja pyrkimykset voivat olla toisenlaisia. Aiheet voivat olla arkisempia, ”pienempiä”, mutta yhtä lailla tutkimukselliselta kannalta relevantteja. Ovatpa lukemistamme kirjoista löytyvät omaan elämäämme limittyvät ja meitä henkilökohtaisesti koskettavat aiheet isoja tai pieniä, synkkiä tai valoisia tai pyrkimyksemme mitä tahansa, emme edes halutessamme voi sulkea minuuttamme pois lukutapahtumasta. Kokemuksissamme, muistoissamme ja tunteissamme on tiedonalue, jota voimme kartoittaa lukemalla ja tutkimalla kirjallisuutta. Siksi autoetnografinen kirjallisuudentutkimus on tervetullut aluevaltaus, joka odottaa lisää uusia tutkimusalaa, menetelmää ja sen kirjallisuudentutkimuksellisia näkymiä kehittäviä tekijöitä.

Lukuvinkkejä

Adams, Tony E., Holman Jones, Stacy & Ellis, Carolyn 2015: *Autoethnography*. New York: Oxford University Press. https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0011

Sirkkilä, Hannu 2022: Autoetnografia. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 256–283. https://doi.org/10.21435/tl.274

Uotinen, Johanna 2010: Kokemuksia autoetnografiasta. Teoksessa Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi, Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 178–189.

Kirjallisuus

Adams, Tony E., Holman Jones, Stacy & Ellis, Carolyn 2015: *Autoethnography*. New York: Oxford University Press.

Anderson, Leon & Glass-Coffin, Bonnie 2016: I Learn by Going. Autoethnographic Modes of Inquiry. Teoksessa Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge, 57–83. https://doi.org/10.4324/9781315427812

Bochner, Arthur P. 2016: Introduction. Putting Meanings into Motion. Autoethnography's Existential Calling. Teoksessa Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge, 50–56. https://doi.org/10.4324/9781315427812

Chang, Heewon 2008: *Autoethnography as Method*. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315433370

Chang, Heewon 2016: Individual and Collaborative Autoethnography as Method. A Social Scientist's Perspective. Teoksessa Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge, 107–123. https://doi.org/10.4324/9781315427812

Ellis, Carolyn 2016. Preface. Carrying the Torch for Autoethnography. Teoksessa Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge, 9–12. https://doi.org/10.4324/9781315427812

Ellis, Carolyn & Bochner, Arthur P. 2000: Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity. Researcher as Subject. Teoksessa Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications Ltd, 733–768.

Felski, Rita 2008: *Uses of Literature*. Oxford: Blackwell Publishing. https://doi.org/10.1002/9781444302790

Felski, Rita 2024: *Kirjallisuuden hyödyllisyys*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
Gannon, Susanne 2016: Sketching Subjectivities. Teoksessa Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge, 228–243. https://doi.org/10.4324/9781315427812
Heimonen, Kirsi 2022: Liikkeen, tilallisuuden ja kirjoituksen atmosfäärit mielisairaalamuistojen ruumiillisessa tutkimisessa. Teoksessa Jäntti, Saara, Heimonen, Kirsi, Kuuva, Sari, Maanmieli, Karoliina & Rissanen, Anu (toim.) *Kokemuksia mielisairaalasta. Muistoihin kaivertuneet tilat.* Helsinki: SKS, 140–189. https://doi.org/10.21435/skst.1483
Helle, Anna 2013: Tulkinnallinen horjuvuus ja affektit. Kuolema Monika Fagerholmin *Amerikkalaisessa tytössä* ja *Säihkenäyttämössä*. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 1/2013, 5–22. https://doi.org/10.30665/av.74895
Helle, Anna & Hollsten, Anna (toim.) 2016: *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.
Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn 2016: Introduction. Coming to Know Autoethnography as More than a Method. Teoksessa Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of Autoethnography*. New York: Routledge, 17–47. https://doi.org/10.4324/9781315427812
Ihanus, Juhani 2012: Kirjallisuusterapia. Teoksessa Huttunen, Matti O. & Kalska, Hely (toim.) *Psykoterapiat*. Helsinki: Duodecim, 304–309.
Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura 2007: *Luokkaretki hyvinvointiyhteiskunnassa. Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta*. Helsinki: Kirjapaja.
Miettinen, Riikka 2015: Pääkirjoitus. *Thanatos* 4(1), 5–7. https://journal.fi/thanatos/article/view/137413/85490
Rannikko, Anni & Rannikko, Pertti 2021: Autoetnografia ja vaikenemisen kulttuuri. Teoksessa Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (toim.) *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset menetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 57–81.
Sirkkilä, Hannu 2022: Autoetnografia. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 256–283. https://doi.org/10.21435/tl.274
Uotinen, Johanna 2010: Kokemuksia autoetnografiasta. Teoksessa Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 178–189.
Verkkapuro, Ville 2022: *Pete*. Helsinki: Kosmos.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Aktivistisen ja sitoutuneen kirjallisuuden ja lukemisen tutkimuksen mahdollisuuksista

Kaiju Harinen
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197
Anna Ovaska
https://orcid.org/0000-0002-7079-0824

Miten kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimus voi muuttaa maailmaa? Tässä luvussa annetaan esimerkkejä tutkimuksista, joissa on sovellettu feministisiä ja intersektionaalisia lukemisen käytäntöjä sekä erilaisia aktivistisia, osallistuvia ja luovia tutkimusmenetelmiä. Luvussa tarkastellaan muun muassa antirasistisia lukupiirejä ja itsetuhoisuuden kokemusten tutkimusta fiktion avulla. Lisäksi pohditaan aktivistisen tutkimuksen haasteita ja eettisiä kysymyksiä.

Aktivistisella tai sitoutuneella tutkimuksella viitataan yleisesti tutkimukseen, joka pyrkii yhteiskunnalliseen muutokseen ja yhteiskunnan jäsenten kriittisen ajattelun tukemiseen: tutkimuksen tavoitteena on kyseenalaistaa ja purkaa rakenteita, jotka tuottavat esimerkiksi sosiaalista eriarvoisuutta ja epäoikeudenmukaisuutta. Aktivistinen tutkimus vaikuttaakin sekä yksilöihin että yhteisöihin uudenlaisen tiedon tuottamisen ja yhteiskunnallisen mobilisoinnin avulla. Kirjallisuuden ja sen lukemisen kontekstissa aktivistinen ja sitoutunut tutkimus voi tarkoittaa esimerkiksi sen pohtimista, miten kirjallisuus voi muuttaa lukijoidensa käsityksiä maailmasta, itsestä ja toisista – millä tavoin kirjallisuus voi toisin sanoen olla emansipatorista tai transformatiivista[1]. Erityisesti feministiseen ja

1 Lukemisen transformatiivisuudesta, ks. myös Fialho 2019.

https://doi.org/10.21435/tl.304

intersektionaaliseen perinteeseen nojaava tutkimus etsii vastauksia esimerkiksi seuraavanlaisiin kysymyksiin:

- Miten erilaiset identiteettikategoriat ja yhteiskunnalliset asemat kuten sukupuoli, seksuaalisuus, ”rotu”[2], luokka, koulutus, ammatti, terveydentila, ikä ja näiden risteymät (eli intersektionaalisuus) vaikuttavat lukemiseen ja lukukokemuksiin?
- Millaisia mahdollisuuksia erilaiset lukemisen menetelmät ja käytännöt (yksin lukemisesta lukupiireihin) voivat tarjota esimerkiksi yhteiskunnallisten valtarakenteiden purkamiseen ja syrjinnän vastaiseen työhön?
- Miten kaunokirjallisuus ja lukeminen voivat edistää erilaisista lähtökohdista tulevien ihmisten välistä solidaarisuutta ja kasvattaa ymmärrystä eriarvoisuuden ja syrjinnän rakenteista ja kokemuksista?
- Millaisia esteettisiä, kerronnallisia ja poeettisia keinoja eriarvoisuudesta ja syrjinnästä kirjoittavat kirjailijat käyttävät teoksissaan ja miten tekstit pyrkivät vaikuttamaan lukijoihin?

Transformatiivisten ja emansipatoristen tavoitteiden lisäksi aktivistista ja sitoutunutta tutkimusta määrittää pyrkimys luoda tutkimisen tapoja, joissa tutkijan oma yhteiskunnallinen ja kulttuurinen asema – positioituminen – tuodaan näkyviin ja puretaan valtahierarkiaa ”tutkijan” (tiedon ”subjektin”) ja ”tutkittavan” (tiedon ”objektin”) välillä. Tässä voidaan hyödyntää esimerkiksi osallistuvan, toiminnallisen tai luovan tutkimuksen menetelmiä, joita esittelemme alla (ks. myös Rajoja rikkovia tutkimusmenetelmiä -tietolaatikko).

2 Tässä yhteydessä ”rotu” kirjoitetaan lainausmerkeissä, jolloin korostuu, että kyseessä on sosiaalinen, ei biologinen käsite ja että se kuvaa yksilön omaa (itse)identiteettiä ja yhteiskunnallista asemaa suhteessa toisiin ihmisiin. Vaikka termillä on paljon historiallista painolastia, ”rodusta” puhuminen on tärkeää, jotta rasismista voidaan keskustella. Suomeksi puhutaan kuitenkin useimmiten esimerkiksi ruskeaksi tai mustaksi rodullistamisesta, joka viittaa sosiaalisessa kontekstissa syntyvään eriarvoistavaan erotteluun ja essentialisoimiseen eriväristen ihmisten välillä. (Ks. esim. Jäske ym. 2022.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

Aktivistiseen ja sitoutuneeseen tutkimukseen liittyy samalla monia kysymyksiä ja ongelmia, joita tutkijan on hyvä pohtia tutkimusta suunnitellessaan. Esimerkiksi pyrkimys tutkimusasetelmien demokratisointiin on haastavaa työtä, jota yliopistomaailman rakenteet eivät välttämättä tue tai edes tunnista. Oletus tutkijan ja tutkittavan välisen hierarkian vääjäämättömyydestä on syvään juurtunut akateemisen tutkimuksen kulttuuriin. Voidaan myös kysyä, missä määrin tämäntyyppinen tutkimus on kirjallisuudentutkimusta tai lukemisen tutkimusta – vai sijoittuuko se pikemminkin muiden alojen kuten sukupuolentutkimuksen tai rasismintutkimuksen alle. Entä onko yhteiskunnalliseen muutokseen pyrkivä tutkimus kirjallisuuden ja sen tutkimuksen välineellistämistä?

Käsittelemme aluksi yhteiskunnallisesti osallistuvan tutkimuksen taustalla vaikuttavia teoreettisia perinteitä: feminististä ja intersektionaalista pedagogiikkaa ja aktivistista tutkimusta. Tämän jälkeen syvennymme tarkemmin erilaisiin empiirisen tutkimuksen tapoihin ja avaamme, mitä aktivistinen ja sitoutunut tutkimusote voi tarkoittaa käytännön tutkimustyössä: Millaisia aiheita on tutkittu ja millaisin menetelmin? Miten osallistuvan, toiminnallisen ja luovan tutkimuksen näkökulmia ja menetelmiä voi soveltaa kirjallisuudentutkimuksessa tai lukemisen tutkimuksessa? Millaisia erilaisia aineistoja tutkijoilla voi olla käytössään? Entä millaisia eettisiä kysymyksiä aktivistista ja sitoutunutta tutkimusta tekevän tutkijan on hyvä pohtia? Lopuksi visioimme aktivistisen ja sitoutuneen tutkimuksen suuntia ja tulevaisuuden mahdollisuuksia.

Feministisestä ja intersektionaalisesta pedagogiikasta aktivistiseen tutkimukseen

Aktivistinen tutkimus ja pedagogiikka liittyvät kiinteästi toisiinsa, ja monet syrjinnän pedagogiikkaan vaikuttaneet tutkijat ovat toimineet myös aktivistisen tutkimuksen esikuvina ja nähneet sitoutumisen ja positioitumisen tutkijuuden keskeisinä lähtökohtina. Yksi heistä on feministisen pedagogiikan uranuurtaja bell hooks (1994;

https://doi.org/10.21435/tl.304

2009). Hän nojasi muun muassa kasvatusfilosofi Paulo Freiren (2005, alun perin 1968) kriittiseen pedagogiikkaan, jonka lähtökohtana on ymmärrys siitä, että yhteiskunnan syrjivät valtarakenteet vaikuttavat myös koulutuksessa ja oppimisessa. Feministisen pedagogiikan tavoitteena on haastaa ja murtaa sortavia ja eriarvoistavia rakenteita. Keskeistä on myös piiloon jääneiden rakenteiden ja ilmiöiden näkyväksi tekeminen ja yksilöiden toimijuuden vahvistaminen. Kuten hooks (1984) painotti: muutos tulee mahdolliseksi, kun marginaalissa olleet kokemukset tuodaan keskiöön.

Nykyään puhutaan yhä useammin paitsi feministisestä, myös intersektionaalisesta pedagogiikasta[3] eli sellaisesta opetusta ohjaavasta ajattelusta, joka ottaa huomioon monet eri yksilön identiteettiin, asemaan ja toimintamahdollisuuksiin vaikuttavat tekijät – esimerkiksi sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, sosioekonomisen tilanteen, perhetaustan, kielitaustan, koulutustaustan, asuinpaikan, sairauden ja terveyden, vammaisuuden ja vammattomuuden ja niin edelleen. Intersektionaalisen pedagogiikan ytimessä on näiden keskenään risteävien, etuoikeutta ja eriarvoisuutta luovien rakenteiden ja kokemusten kriittinen analyysi sekä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen. (Ks. esim. Case 2017; Ilmonen 2024; Rossi 2021.)

Myös kirjallisuudella ja lukemisella on ollut merkittävä rooli feministisen ja intersektionaalisen pedagogiikan kehityksessä. Esimerkiksi kirjallisuudentutkija ja -opettaja Peggy McIntosh (1989; 2019) tunnetaan antirasistisen pedagogiikan kehittämisestä ja erityisesti valkoisuuteen liitettyjen etuoikeuksien (*white privilege*) pedagogisesta tarkastelusta kaunokirjallisuuden avulla. Niin ikään lukuisilla kirjailijoilla Toni Morrisonista Aimé Césaireen on ollut merkittävä vaikutus valkoisuuden, heteronormatiivisuuden ja muiden syrjivien rakenteiden ja normien näkyväksi tekemisessä kirjallisuuden lukijoille.

3 Intersektionaalinen teoria on alun perin yhdysvaltalaisessa mustassa feministisessä tutkimuksessa ja kansalaisaktivismissa 1980-luvulla syntynyt kriittinen teoria ja akateemisen aktivismin muoto (ks. Crenshaw 1989; Hill Collins 2013; Hill Collins & Bilge 2016; ks. myös Rossi 2021).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Suomessa feministisen ja intersektionaalisen pedagogiikan teoreettisia taustoja ja menetelmiä on esitelty esimerkiksi kahdessa oppaassa (Laukkanen ym. 2018; Elonheimo ym. 2023), ja antirasistista pedagogiikkaa on kehittänyt muun muassa Aminkeng A. Alemanji (2021a; 2021b; ks. myös Hummelsted 2022). Myös Suomessa kirjallisuudella, lukemisella, kirjallisuudentutkimuksella ja -opetuksella on yhä keskeisempi rooli näiden teemojen tarkastelussa, ja aktivistinen ja sitoutunut kirjallisuudentutkimus yhdistelee monesti feminististä pedagogiikkaa ja lukemisen tutkimusta (ks. esim. Harinen 2024; Ovaska 2024).

Pedagogisten näkökulmien lisäksi aktivistinen ja sitoutunut empiirinen kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimus voi lähteä liikkeelle esimerkiksi feministisen, queer- ja intersektionaalisen sekä dekoloniaalisen kirjallisuudentutkimuksen kysymyksistä. Feministinen, queer- ja intersektionaalinen kirjallisuudentutkimus pohtii esimerkiksi, miten sukupuoli ja muut identiteettikategoriat muovaavat kaunokirjallisuuden luomista, vastaanottoa ja tutkimusta: millaiset aiheet ovat jääneet marginaaliin, julkaisematta ja tutkimatta? Dekoloniaalisen kirjallisuudentutkimuksen tavoitteena on puolestaan kyseenalaistaa kolonialismin synnyttämiä ja ylläpitämiä valtarakenteita.[4] Marginaalissa tuotettu kirjallisuus ja tutkimusaiheet tuodaan tiedon tuottamisen keskiöön ja samalla osoitetaan länsimaisen tieteen Eurooppa- ja Pohjois-Amerikka-keskeisyys ja pääasiassa miesten luoman ajattelun neutraaliksi verhottu tiedon tuottamisen ideaali.

Nämä tutkimusperinteet ovat lähtökohtaisesti aktivistisia: keskeistä on pyrkimys paitsi paljastaa sortavia rakenteita myös muuttaa maailmaa kriittisen ja valtarakenteita kyseenalaistavan tiedon avulla. Voidaankin ajatella, että edellä mainitut näkökulmat ovat

4 Dekoloniaalinen tutkimussuuntaus syntyi Etelä-Amerikassa 2000-luvun alussa (ks. Quijano 2000) ja se on viime vuosina noussut keskeiseksi tutkimussuuntaukseksi jälkikoloniaalisen kirjallisuudentutkimuksen rinnalle. Siinä missä jälkikoloniaalisen kirjallisuudentutkimuksen fokus on ollut erityisesti aiemmin kolonisoitujen maiden kirjallisuudessa, dekoloniaalinen tutkimus painottaa nykypäivän kolonialististen rakenteiden purkamista.

https://doi.org/10.21435/tl.304

tuoneet yhteiskunnalliset ongelmat kiinteäksi osaksi kirjallisuutta ja kirjallisuudentutkimusta. Toisaalta vaikka edellä mainitut tutkimussuuntaukset ovat lisääntyneet yhteiskuntatieteiden ohella myös humanistisessa tutkimuksessa ja kirjallisuustieteessä, esimerkiksi ”dekoloniaali käänne” on yhä meneillään oleva prosessi, ja siksi myös tutkimuksen käsitteellistäminen on kesken (ks. Gallien 2020; Rastas ym. 2023).

Aktivistinen kirjallisuudentutkimus kohtaa helposti vastaväitteen kirjallisuuden välineellistämisestä: eikö kirjallisuus ole arvokasta itsessään? Toisaalta lukuisat yhteiskunnallisesti suuntautuneet kirjallisuudentutkijat ovat osoittaneet, että myös kirjallisuus ja sen lukeminen kantavat vääjäämättä mukanaan yhteiskunnan valtarakenteita. Tutkimus tuokin esiin, mitä kirjallisuus tekee maailmassa ja miten se vaikuttaa todellisuuteen joka tapauksessa: miten yhteiskunnallisia ja kulttuurisia normeja toistetaan tai kyseenalaistetaan kirjallisuudessa.

Aktivistinen ja sitoutunut lukemisen tutkimus

Avaamme seuraavaksi tarkemmin sellaisia laadullisen tutkimuksen näkökulmia, jotka ammentavat sitoutuneesta tutkimuksesta ja joita myös kirjallisuuden- ja lukemisen tutkijat voivat hyödyntää.

Sitoutuneen tutkimuksen menetelmistä ja haasteista

Sitoutunut tutkimus (*engaged research*) nojaa vahvasti feministisen ja intersektionaalisen pedagogiikan näkökulmiin ja menetelmiin. Toisena taustana on osallistuvan (tai osallistavan) tutkimuksen (*participatory research*)[5] perinne, joka on kehittynyt yhteiskuntatieteissä 1900-luvun yhteiskunnallisten, etenkin dekolonisaatiota

5 *Participatory research* suomennetaan monesti ”osallistavaksi” tutkimukseksi, mutta Ryynästä ja Rannikkoa (2021) seuraten käytämme tässä luvussa muotoa ”osallistuva” välttääksemme ajatusta yksisuuntaisesta prosessista, jossa tutkija ”osallistaa” toisia.

https://doi.org/10.21435/tl.304

korostavien aktivististen liikkeiden myötä. Sanna Ryynänen ja Anni Rannikko (2021, 14) kuvaavatkin, miten ”objektiivisen ja etäännyttävän tiedonvälittäjä-tutkijan rinnalle ilmaantui uusia tutkijatyyppejä, kuten kriittiseen teoriaperinteeseen nojautuva tutkija-aktivisti ja konstruktivistisesta ajattelusta ammentava tiedon tuotantoon osallistuva tutkijasubjekti”.

Sitoutunutta tutkimusta määrittää erityisesti kaksi keskeistä ajatusta:

1) Käytettyjä teorioita, käsitteitä ja tutkimuskäytäntöjä tarkastellaan itsekriittisesti kiinnittäen huomioita niiden toistamiin valtarakenteisiin ja -hierarkioihin sekä pyrkien purkamaan niitä.
2) Tutkimus on lähtökohtaisesti osallistuvaa ja yhteisöihin juurtunutta: se lähtee liikkeelle yhteisöistä ja sijoittuu niiden sisälle. Tutkimuksen tuloksia ei ainoastaan popularisoida yleisön käyttöön, vaan tutkimuksessa syntyvää tietoa rakennetaan yhdessä yhteisöjen ja tutkimukseen osallistujien kanssa. (Ks. Heney & Poleykett 2021; Stanier 2022.)

Pyrkimys valtarakenteiden paljastamiseen ja purkamiseen sekä tiedon yhteiseen tuottamiseen tekee sitoutuneesta tutkimuksesta lähtökohtaisesti aktivistista. Samalla tällainen tutkijan ja tutkimuksen osallistujien välistä rajaa rikkova ja vastavuoroisuuteen pyrkivä tutkimus – ”kanssatutkijuus” tai ”tutkimuskumppanuus” – on monella tavalla haastavaa. Tutkimukseen ja sen tekemiseen osallistuminen edellyttää monenlaisia ajallisia ja taloudellisia resursseja, ja osallistujilla voi olla myös odotuksia ja tavoitteita, jotka eroavat tutkimuksen tavoitteista. (Ks. esim. Kulmala ym. 2023; Hämeenaho ym. 2022; Ryynänen & Rannikko 2021; Steel & Koskinen-Koivisto 2019.) Onkin tärkeää pohtia tarkasti tutkimuksen ennakkoehtoja ja seurauksia osallistujille: kenen on ylipäänsä mahdollista osallistua, millaisia päämääriä osallistujilla itsellään on ja pystyvätkö osallistujat aidosti vaikuttamaan tutkimuksen etenemiseen? Lisäksi akateemisen maailman realiteetit luovat rajoitteita tutkimukselle

https://doi.org/10.21435/tl.304

ja erilaisten kokeilevien ja rajoja rikkovien tutkimusmenetelmien soveltamiselle: esimerkiksi lyhyet rahoitusjaksot ja yksilökeskeiset julkaisuvaatimukset tekevät usein mahdottomaksi tutkimuksen, joka olisi pitkäkestoista ja aidosti kollektiivista ja jossa hidas keskinäinen neuvottelu ja vastavuoroisuus toteutuisivat (ks. esim. Heney & Poleykett 2021; Kulmala ym. 2023, 21).

Tutkijan onkin tärkeä pohtia kriittisesti esimerkiksi seuraavanlaisia kysymyksiä:

- Keitä tutkimuksen tekemiseen osallistuu ja missä tutkimus tapahtuu? Millaisia valtahierarkioita sisältyy esimerkiksi tutkimuksen tekemiseen yliopistolla?
- Kuka valitsee luettavat tekstit? Millaisia valtahierarkioita tekstien ja teosten valintaprosessiin kytkeytyy?
- Mitä tai kenen kirjoittamia tekstejä tutkimuksessa luetaan? Millaiset tekstit jäävät helposti tutkimusasetelmien ulkopuolelle?
- Millaisia aineistoja (esim. haastatteluita, kyselyitä, taltiointeja, lukupäiväkirjoja, luovia aineistoja) tutkimuksessa tuotetaan ja kerätään ja millaisia valtahierarkioita eri aineistotyyppeihin ja niiden keräämiseen liittyy?
- Keiden käsitteitä tutkimuksessa käytetään? Missä määrin käsitteet ovat saavutettavia akateemisen yhteisön ulkopuolelta tuleville? Millä ja kenen kielellä tutkimusta tehdään?
- Mitä tarkoittaa, kun esimerkiksi antirasismin ja intersektionaalisuuden käsitteet tuodaan uusiin konteksteihin (esim. Yhdysvalloista tai Ranskasta Suomeen)?
- Millaisia tuotoksia tutkimuksessa luodaan? Kuka niitä tuottaa ja kenelle? Millä kielellä tuloksia esitetään? Kirjoitetaanko akateemisia artikkeleita vai onko tuloksia mahdollista esittää muilla tavoin ja muissa formaateissa?

Annamme seuraavaksi esimerkkejä muutamista tutkimusteemoista ja -projekteista: miltä aktivistinen ja sitoutunut empiirinen kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimus voi näyttää käytännössä?

https://doi.org/10.21435/tl.304

Antirasistiset lukupiirit ja niiden tutkimus

Syrjinnänvastaisia lukupiirejä, joissa yhdistyvät kirjallisuuden lukeminen ja intersektionaalinen pedagogiikka, on tutkittu Suomessa INTERACT- eli ”Intersectional Reading, Social Justice, and Literary Activism” -hankkeessa (ks. Ilmonen & Harinen 2023; Harinen 2024). Kaiju Harisen järjestämien lukupiirien tavoitteena oli muun muassa oppia ymmärtämään paremmin intersektionaalisen syrjinnän rakenteita, valkoisuuden normatiivisuutta ja etuoikeuksia, vahvistaa osallistujien empatiataitoja ja oppia suhtautumaan myös kriittisesti ajatuksiin kirjallisuuden luomasta empatiasta sekä tukea syrjinnän- ja rasisminvastaisesta toimintaa. Lukupiirit pyrkivät toisin sanoen lisäämään osallistujien yhteiskunnallista tietoisuutta ja purkamaan ennakkoluuloja. Lukeminen ja kirjoittaminen ymmärrettiin tässä yhteydessä aktivismina, muutokseen pyrkivänä toimintana.

Kirjallisuuslähtöinen aktivismi perustuu hankkeessa hitaaseen tiedolliseen prosessiin, joka eroaa nopeammasta ja näkyvämmästä aktivistisesta toiminnasta, kuten esimerkiksi manifesteissa ilmi tuoduista mielipiteistä tai mielenosoituksissa huudetuista iskulauseista. Se vaikuttaa arkielämässä ja ihmisten tavoissa tuottaa tietoa ja on hidasta ja intiimiä verrattuna ”nopeaan” aktivismiin. Erilaisista ilmenemismuodoistaan huolimatta eri aktivismin muodot eivät kuitenkaan ole toisilleen vastakohtaisia tai poissulkevia tapoja edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta. (Ks. Ilmonen & Harinen 2023; Pink 2012; Zhang 2018.)

Hankkeen yhteydessä järjestetyissä lukupiireissä kirjallisuuslähtöinen ”hidas” aktivismi yhdistyi toiminnallisiin ja luoviin tutkimusmenetelmiin, joissa korostuvat yhdessä tekeminen ja ajatteleminen, uuden luominen ja muutokseen pyrkiminen (ks. myös Ryynänen & Rannikko 2021, 21–23; Steel & Koskinen-Koivisto 2019, 41). Lukupiireissä limittyivät kauno- ja tietokirjallisuuden lukeminen, yhdessä oppimiseen tukeutuvat pienryhmäkeskustelut ja kirjallisuuslähtöiset luovan kirjoittamisen harjoitukset. (Ks. Harinen 2023; 2024.)

Luettujen tekstien avulla tarkasteltiin intersektionaalisuutta, rasismin yhteiskunnallisia rakenteita, erilaisia vallankäytön mekanis-

https://doi.org/10.21435/tl.304

meja ja etuoikeuksia sekä niiden esittämistä. Kohdeteoksina olivat esimerkiksi Jo Güstinin (2017) novellit, Koko Hubaran *Bechi* (2021) ja Ujuni Ahmedin ja Elina Hirvosen tarinallinen tietokirja *Tytöille, jotka ajattelevat olevansa yksin* (2022). Lukupiireissä käytiin keskusteluja sekä pienryhmässä (kahdesta kolmeen henkilöä) että koko ryhmän kesken. Keskustelujen tukena ja turvallisemman tilan takaamiseksi käytettiin niin sanottujen sensitiivisten tai herkkien aiheiden, esimerkiksi rasismin ja islamofobian, käsittelyyn suunniteltuja feministisiä ja antirasistisia menetelmiä ja periaatteita, kuten Terri Givensin (2021, 3, 15, 20) kehittämää radikaalia empatiaa, jossa korostuu erojen ymmärtämisen tärkeys, empatian näyttäminen ja käytöksen muutos. Givensin menetelmällinen radikaalin empatian käsite viittaakin oppimisprosessiin, joka edellyttää muun muassa oman haavoittuvuuden ja rasististen ennakkoluulojen tunnistamista ja niiden hidasta purkamisprosessia.

Sekä pienryhmäkeskustelujen purkutilanteissa että koko ryhmän keskusteluissa lukupiirin vetäjällä oli tärkeä rooli. Keskusteluiden purkua auttoivatkin jäsentämään tutkijan etnografiset muistiinpanot ja päiväkirjat aiemmista lukupiireistä ja yhdessä sovituista periaatteista muistuttaminen. Lukupiirikeskusteluissa tarkoitus ei ole tuomita vaan herätellä kriittistä keskustelua. Tässä esimerkiksi kysymyksenasetteluiden toistaminen, mikroaggressioista kertovien esimerkkien jakaminen ja uusien näkökulmien esiin tuominen ovat osoittautuneet hyödyllisiksi. (Ks. Harinen 2024.)

Keskeinen luova menetelmä lukupiireissä oli vuorovaikutuksellinen runonkirjoittaminen. Lukupiireissä käytetyissä korvarunoharjoituksissa[6] lukijat kertoivat lyhyesti tietyn tekstin synnyttämistä ajatuksista ja toiset lukupiirin osallistujat kirjoittivat ja muokkasivat kuulemastaan vapaamuotoisia runoja. Korvarunon kirjoittaminen ja muu luova toiminta tekstin äärellä tiivisti kirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja ambivalentteja tunnelmia. Usein lukupiirissä ääneen luetut runot myös keskustelivat keskenään ja täydensivät

6 Korvarunomenetelmä on kehitetty alun perin Turun sanataideyhdistyksen ”Hymykuopat”-hankkeessa (Turun sanataideyhdistyksen sanataidepankki).

https://doi.org/10.21435/tl.304

toisiaan: ne sekä vahvistivat ryhmädynamiikkaa että synnyttivät uusia yhteisiä havaintoja. Lisäksi runot mahdollistivat voimaantumisen kokemuksia esimerkiksi sellaisille lukupiirin jäsenille, jotka eivät olleet aiemmin kirjoittaneet paljon eivätkä uskoneet osaavansa kirjoittaa luovasti. (Ks. Harinen tulossa.)

Tutkimuksessa tuotettiin monia erilaisia aineistoja: osallistujien lukupäiväkirjoja, luovia kirjoitusharjoituksia (esim. korvarunoja), kyselyitä ja osallistujapalautteita sekä tutkijan muistiinpanoja ja päiväkirjamerkintöjä. Osallistujien lukupäiväkirjojen avulla lukemisen vaikutuksia saattoi tarkastella konkreettisesti: Mitä lukijat ovat havainneet tai pohtineet ranskan- ja suomenkielisiin maihin sijoittuvaa vähemmistökirjallisuutta lukiessaan? Mitä kehollisia reaktioita lukeminen on mahdollisesti saanut aikaan? Mitä ajatuksia tekstit ovat ylipäätään herättäneet? Luovat kirjoitusharjoitukset puolestaan antoivat tilaa vaikeasti sanallistettaville kokemuksille: kokemukset saavat luovan ja symbolisen muodon ja mahdollisesti täydentävät lukupäiväkirjojen pohdintoja ja havaintoja. Kyselyiden ja palautteen analyysi taas mahdollisti lukupiirimetodin kehittämistä ja auttoi tarkentamaan lukemisen transformatiivisia vaikutuksia. Tutkijan etnografiset havainnot tukivat tutkimusmenetelmän toiminnallista kehittämistä. Ne myös auttoivat tiivistämään ja tekemään lukupiireihin perustuvia yhteenvetoja ja yleisiä havaintoja. (Ks. Harinen 2024; Harinen tulossa.)

INTERACT-projektin yhteydessä toteutetut lukupiirit vaativat laajaa kontekstualisointia ja suomalaisen rasismin ja kolonialismin historiaan, erityispiirteisiin ja nykypäivään perehtymistä ja niistä keskustelemista (ks. esim. Alemanji 2021b; Kuokkanen 2022; Merivirta ym. 2021). Raja kirjallisuuden- ja rasismintutkimuksen välillä ei lopulta ollut aina kovin selkeä. Myös lukupiirien aineisto oli osittain sopeutettu suomalaisille lukijoille eli osa rasisminvastaisissa lukupiireissä luetuista teoksista oli valittu niin, että ne sijoittuvat nyky-Suomeen etäännyttämisen välttämiseksi. Esimerkiksi ranskankielisen maailmankirjallisuuden käyttäminen lukupiirien aineistona osoittautui syrjinnän todellisuuden peilinä haastavammaksi kuin suomalaiseen yhteiskuntaan sijoittuva vähemmistö-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kirjallisuus. Vaarana oli luoda stereotyyppisiä käsityksiä, joiden mukaan esimerkiksi Ranskassa on paljon rasismia, mutta Suomessa ei. Lukupiirit osoittivatkin, miten tärkeää on pohtia lukemisen kontekseja ja niiden vaikutuksia osallistujien lukukokemukseen. (Ks. Harinen 2024.)

Sitoutunutta tutkimusta vaikeasta aiheesta: itsetuhoisuuden fiktiiviset esitykset

Lukupiiritutkimuksen lisäksi aktivistista ja sitoutunutta tutkimusta voidaan tehdä lukijoiden yksilöllisiin lukukokemuksiin pureutuen ja esimerkiksi niin, että teokset valitaan lukijalähtöisesti sen sijaan, että osallistujille annettaisiin luettavaksi tutkijoiden valitsemia teoksia. Brittitutkija Veronica Heneyn työ on yksi esimerkki yhteiskuntatieteellisen sitoutuneen tutkimuksen näkökulmien tuomisesta kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimukseen. Heney on tarkastellut väitöstutkimuksessaan *Our Stories, Our Selves: Fictional Representations of Self-Harm* (2022) itsetuhoisuuden fiktiivisiä esityksiä ja niiden merkityksiä yleisölle. Tutkimusmenetelminään Heney yhdisteli haastatteluita ja niiden analyysia, fiktiivisten teosten lähilukemista ja yhteiskuntatieteellisiä näkökulmia terveyden ja sairauden tutkimukseen. Tutkimusta varten hän haastatteli ihmisiä, joilla on kokemuksia itsensä vahingoittamisesta ja itsetuhoisuudesta, ja pyysi heitä kertomaan kohtaamistaan kaunokirjallisista ja muista fiktiivisistä esityksistä aiheesta. Heneytä kiinnosti erityisesti, miten osallistujien henkilökohtaiset kokemukset vaikuttavat teosten lukemiseen ja miten itsensä vahingoittamista kuvaavat fiktiiviset esitykset puolestaan muovaavat lukijoiden ja katsojien kokemuksia: miten fiktio määrittää esimerkiksi sitä, millä tavoin itsensä vahingoittamisesta on mahdollista puhua yhteiskunnassa?

Heney pyrki rakentamaan tutkimuksensa sitoutuneen ja osallistuvan tutkimuksen periaatteiden mukaisesti. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että tutkimuksen suunnittelussa oli alusta lähtien mukana neuvomassa ryhmä ihmisiä, joilla oli henkilökohtaisia kokemuksia tutkimuksen teemoista. Yhdessä tämän neuvontaryhmän kanssa Heney pohti muun muassa tutkimuskysymyksiä, menetel-

https://doi.org/10.21435/tl.304

mien valintaa, traumatietoisia haastattelumenetelmiä ja tulosten saavutettavuutta. Traumatietoisuus merkitsi muun muassa pyrkimystä tukea osallistujien toimijuutta eri tavoin. Haastateltavat esimerkiksi valitsivat itse haastattelupaikan ja -ajan sekä pseudonyymit, joilla heihin viitattiin tutkimuksessa, ja heidän mahdollisuuksiinsa päättää haastattelun kulusta kiinnitettiin erityistä huomiota (Heney 2022, 61, 63). Heney oli myös itse tutkimuksessa mukana kahdessa roolissa: toisaalta tutkijana, toisaalta kokemusasiantuntijana ja näin ikään kuin yhtenä tutkimuksen osallistujista. Hän on kuitenkin tutkimuksen jälkeen kuvannut, miten tämä kaksoisrooli aiheutti myös haasteita: tutkijan rooli asemoi hänet ulkopuoliseksi ja samalla vieraannutti häntä hänen omista kokemuksistaan. Toisaalta sitoutuneen tutkimuksen lähtökohta mahdollisti sen, että tutkimuksessa nousivat esiin erilaiset äänet ja näkökulmat. (Heney & Poleykett 2021, 182–183.)

Heneyn tutkimuksen menetelmissä – haastatteluiden ja neuvontaryhmän näkökulmien yhdistämisessä fiktion lähilukemiseen – oli keskeistä, että itsensä vahingoittamisen representaatioita tarkastelivat ihmiset, joilla oli itsellään kokemuksia aiheesta. Tärkeää oli myös, että käsiteltävä fiktiivinen aineisto oli valtaosin osallistujien itsensä esiin nostamaa: tutkimuksessa tarkastellaan niin Stephanie Meyersin *Twilight*-saagaa kuin myös Sarah Kanen näytelmää *4:48 Psychosis* (2000) sekä tv-sarjoja ja elokuvia. Tutkimus paljasti esimerkiksi, miten fiktiolle annetut merkitykset kietoutuvat monimutkaisiin kysymyksiin autenttisuudesta, esteettisyydestä ja stereotyyppisistä kuvastoista, joissa itseään vahingoittava hahmo on usein nuori valkoinen keskiluokkainen nainen. Esitykset monesti myös asemoivat itseään vahingoittavat yksilöt avun saavuttamattomiin: joko heitä ei voida auttaa tai he eivät ”ansaitse” apua. (Heney 2022, 2.) Samalla tutkimus teki näkyväksi kokemuksia, joista on vaikea puhua rajoittavien kulttuuristen kehysten ja tarinamallien vuoksi (mts. 253). Näin tutkimus paitsi tuotti tietoa itsensä vahingoittamisesta ja sen representaatiosta, myös toi kuuluviin ääniä, jotka monesti sivuutetaan niin tutkimuksessa kuin myös julkisissa keskusteluissa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Heneyn tutkimuksessa kokemusasiantuntijoista koostuva neuvontaryhmä oli tiiviisti mukana tutkimuksen suunnittelussa, mutta neuvontaryhmän jäsenet tai tutkimuksen varsinaiset osallistujat eivät osallistuneet haastatteluiden tai fiktiivisten teosten lopulliseen analyysiin tai tutkimusjulkaisun kirjoittamiseen. Heneyn tutkimuksen pohjalta on kuitenkin mahdollista hahmotella tutkijan ja tutkimukseen osallistujien valtahierarkioita rikkovaa tutkimustapaa, jossa tutkimukseen osallistuvat olisivat mukana tutkimuksen kaikissa vaiheissa ideoinnista ja suunnittelusta lähtien: tutkimuskysymysten rakentamisessa, aineiston keruussa, analyysissa ja tulosten julkaisemisessa. Tällainen tutkimustapa voi olla erityisen tärkeä silloin, kun tarkastellaan marginalisoitujen ihmisten kokemuksia. Yksi esimerkiksi tällaisesta menetelmästä voisi olla yhteistoiminnallinen autoetnografia (*collaborative autoethnography*) (ks. myös Rajoja rikkovia tutkimusmenetelmiä -tietolaatikko), jossa tutkija-osallistujat valitsevat yhdessä tutkimusaiheen ja kysymykset, ja aineistoksi tuotetaan yhdessä kirjoituksia tai haastatteluita. Aineiston analyysiin, tulkintaan sekä niiden pohjalta syntyvän tekstin tai teoksen luomiseen osallistuisivat kaikki tutkimukseen osallistujat. Tällaisen menetelmän avulla voisi olla hedelmällistä tutkia esimerkiksi pieniä lukupiirejä tai jotakin tiettyä teemaa käsitteleviä tekstejä ja niille annettuja merkityksiä. Lopputuotteena voisi myös olla akateemisen tekstin sijaan esimerkiksi tutkija-osallistujien yhdessä kokoama näyttely tai muu taiteellinen tuotos tai tapahtuma. Toisaalta tämäntyyppisessä tutkimuksessa haasteena ovat taloudelliset ja ajalliset resurssit: miten taata tutkija-osallistujille mahdollisuudet osallistua tutkimukseen täysipainoisesti, tasa-arvoisesti ja kunkin omat lähtökohdat ja toiveet huomioiden?

Lopuksi

Aktivistista tai sitoutunutta kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimusta voidaan tehdä hyvin monin eri tavoin ja erilaisista aiheista. Kuten edellä on hahmoteltu, huomion kohteena voivat olla lukijoiden ko-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kemukset yksittäisen tekstin äärellä, lukemisen ja yhdessä luetusta keskustelemisen vaikutukset ja transformatiivisuus, lukemiseen liittyvät tavat tai myös laajemmat yhteiskunnalliset kysymykset, joita kirjallisuudessa käsitellään. Suomessa aktivistisen kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimuksen näkökulmista on tarkasteltu rasisminvastaisten lukupiirien lisäksi esimerkiksi lääkäriopiskelijoiden tapoja lukea sairautta ja traumaa käsitteleviä tekstejä ja niiden mahdollisuuksia muokata lukijoiden käsityksiä (ks. Ovaska 2024). Aktivistiseksi tutkimukseksi voidaan laskea myös ekokriittiset tutkimukset, joissa pohditaan lukemisen ja kirjallisuuden roolia ilmastokriisin käsittelyssä ja ympäristökasvatuksessa (ks. esim. Koistinen & Bister 2023; Koponen 2024; Lahtinen & Löytty 2022; Löytty tässä kirjassa). Samaten aktivistisen ja sitoutuneen tutkimuksen sateenvarjon alle sopii esimerkiksi Mika Hallilan tässä kirjassa esittelemä autoetnografinen tutkimus, joka pyrkii Heneyn tutkimuksen tavoin tuomaan esiin marginalisoituja ja stigmatisoituja kokemuksia ja käsittelemään niitä kaunokirjallisuuden avulla.

Keskeinen kysymys ja haaste aktivistisissa ja sitoutuneissa tutkimusmenetelmissä on, miten säilyttää feministisen ja intersektionaalisen pedagogiikan lähtökohtia noudattava asenne tutkimuksen osallistujiin tai kanssatutkijoihin. Tärkeää on etenkin tilan antaminen osallistujille ja oman tutkijan roolin reflektio ja haastaminen, oli kyse sitten yhteisöllisestä lukupiiritutkimuksesta tai yksilöiden lukukokemusten tarkastelusta. On myös mahdollista visioida tutkimusasetelmia ja menetelmiä, joissa hierarkioita tutkijan ja osallistujien välillä pyrittäisiin häivyttämään vielä radikaalimmin kuin edellä mainituissa esimerkeissä. Näin voitaisiin tuoda esiin erityisesti marginalisoidussa asemassa olevien lukijoiden näkökulmien merkitystä lukemisen tutkimuksessa ja kirjallisuuden analyysissa.

Yhden askeleen kohti demokraattisempaa tutkimusta tarjoavat tutkimusmenetelmät, joissa tutkimukseen osallistuvat ovat mukana tutkimuksen suunnittelussa ja toteutuksessa alusta lähtien. Erityisesti erilaiset sanataidemenetelmät ja luovan kirjoittamisen menetelmät, kuten edellä kuvatut korvarunot, tarjoutuvat luontevasti tällaisen rajoja rikkovan aktivistisen ja sitoutuneen lukemisen tut-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kimuksen menetelmiksi. Tällöin luettua tekstiä ja lukukokemusta lähestytään ei-akateemisen kirjoittamisen keinoin, eli syntyy uusia tekstejä, jotka kommentoivat alkuperäistä tekstiä tai vievät sitä uusiin suuntiin. Sanallisten uudelleentulkintojen lisäksi myös erilaiset visuaaliset luovat menetelmät voivat toimia luetun reflektiossa: luetun pohjalta voidaan luoda esimerkiksi kollaaseja tai muita taideteoksia. Luovat tutkimusmenetelmät voivatkin paljastaa niin kaunokirjallisista aineistoista kuin myös lukijoiden kokemuksista vaikeasti artikuloitavia ja muuten näkymättömäksi jääviä kokemuksia. Luovia menetelmiä yhdistää lisäksi se, että niissä tutkimuksen osallistuja muuttuu myös itse tekijäksi: toimijuus ei ole tutkijalla tai tekstillä, vaan osallistujalla itsellään.

Aktivistisen ja sitoutuneen kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimuksen tekeminen vaatii valmiutta pysähtyä, kuunnella tarkasti niin omia kuin muiden kokemuksia ja odotuksia ja pohtia tutkimuksen merkityksiä osallistujien erilaisista näkökulmista. Keskeistä on nähdäksemme osallistujien toimijuuden tukeminen. Täysi valtahierarkioiden purkaminen tutkijan ja tutkimukseen osallistujien välillä ei aina ole mahdollista, mutta sitä kohti voidaan edetä lisäämällä tietoisesti osallistujien mahdollisuuksia vaikuttaa tutkimuksen kulkuun ja tukemalla vastavuoroisuutta tutkijoiden, osallistujien tai tutkija-osallistujien kesken. Lisäksi tarvitaan taloudellisia ja institutionaalisia resursseja: tukea hitaaseen yhdessä ajatteluun, joka voi sisältää myös epävarmuuden hetkiä, umpikujia ja muutoksia suunnitelmissa.[7]

7 Tämä luku ja oheinen tietolaatikko on kirjoitettu osana Koneen Säätiön rahoittamia hankkeita ”Reading Pain” (2020–2024), ”Intersectional Reading, Social Justice, and Literary Activism” (2022–2025) sekä ”Sanoja terveyden tekijöille: Kaunokirjallisuus, terveydenhuolto ja demokratia” (2024–2026). Kiitämme säätiötä tuesta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjallisuus

Ahmed, Ujuni & Hirvonen, Elina 2022: *Tytöille, jotka ajattelevat olevansa yksin*. Helsinki: WSOY.

Alemanji, Aminkeng Atabong 2021a: Kohti rasisminvastaista pedagogiikkaa. Teoksessa Keskinen, Suvi, Seikkula, Minna & Mkwesha, Faith (toim.) *Rasismi, valta ja vastarinta. Rodullistaminen, valkoisuus ja koloniaalisuus Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 205–220.

Alemanji, Aminkeng Atabong 2021b: Pedagogy of Antiracist Best Practices for Finnish Schools. *Educational Practice & Theory* 43(2), 37–52.

Case, Kim 2017: *Intersectional Pedagogy. Complicating Identity and Social Justice*. Oxford: Routledge.

Crenshaw, Kimberlé Williams 1989: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 139–167.

Elonheimo, Aino-Maija, Miettinen, Sari, Ojala, Hanna & Saresma, Tuija 2022: *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.

Fialho, Olivia 2019: What is Fiction For? The role of transformative reading. *Cogent Arts & Humanities* 6(1), 1–16. https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1692532

Freire, Paulo 2005: *Sorrettujen pedagogiikka*. Suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.

Gallien, Claire 2020: Decolonial Turn in the Humanities. *Alif: Journal of Comparative Poetics* 40, 28–58. https://www.jstor.org/stable/26924865

Givens, Terri 2021: *Radical Empathy. Finding a Path to Bridging Racial Divides*. Bristol: Bristol University Press. https://doi.org/10.46692/9781447357278

Güstin, Jo 2017: *9 histoires lumineuses où le bien est le mal*. Paris: Présence Africaine.

Harinen, Kaiju 2023: Lue ja ymmärrä paremmin! Rasisminvastaiset lukupiirit ja kirjallisuuslähtöinen sanataide. Teoksessa Dufva, Hanna, Salmirinne, Minka, Turunlahti, Jenni & Westerlund, Jasmine (toim.) *Sanataidetta on enemmän! Sanataide hyvinvointia rakentamassa*. Turku: Kita, 42–61.

Harinen, Kaiju (tulossa): A Model for Change: Intersectional Critical Reading in Reading Groups of Minority Literature and Literature-based Creative Writing. Teoksessa Ilmonen, Kaisa, Cenedese, Marta-Laura & Harinen, Kaiju (toim.) *Intersectional Readings: Methodologies and Activist Practices*. New York: Routledge.

Harinen, Kaiju 2024: Vers un instrument pédagogique intersectionnel et transformatif. Les cercles de lecture antiracistes en classe de FLS. *Arborescences* 14, 37–54. https://doi.org/10.7202/1113548ar

Heney, Veronica 2022: *Our Stories, Our Selves. Fictional Representations of Self-Harm*. Exeter: University of Exeter.
Heney, Veronica & Poleykett, Branwyn 2021: The Impossibility of Engaged Research. Complicity and accountability between researchers, 'publics' and institutions. *Sociology of Health and Illness* 44(1), 179–194. https://doi.org/10.1111/1467-9566.13418
Hill Collins, Patricia 2013: *On Intellectual Activism*. Philadelphia: Temple University Press.
Hill Collins, Patricia & Bilge, Sirma 2016: *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.
hooks, bell 1984: *From Margin to Center. Feminist Theory*. Boston: South End Press.
hooks, bell 1994: *Teaching to Transgress. Education as the Practice of Freedom*. New York: Routledge.
hooks, bell 2009: *Teaching Critical Thinking. Practical Wisdom*. New York: Taylor & Francis Group.
Hubara, Koko 2021: *Bechi*. Helsinki: Otava.
Hummelstedt, Ida 2022: *Acknowledging diversity but reproducing the Other. A critical analysis of Finnish multicultural education*. Helsinki: University of Helsinki. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8077-3
Hämeenaho, Pilvi, Koskinen-Koivisto, Eerika, Mäkinen, Minna & Väkeväinen, Nina 2022: Havainnointi ja haastattelu. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 179–205. https://doi.org/10.21435/tl.274
Ilmonen, Kaisa & Harinen, Kaiju 2023: Hanke-esittely. Intersektionaalisuus ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus kirjallisuustieteessä. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(4), 78–85. http://dx.doi.org/10.30665/av.140874
Ilmonen, Kaisa 2024: Intersektionaalisuus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa, Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS, 347–356. https://doi.org/10.21435/tl.287
Jäske, Alice, Niemi-Sampan, Priska & Waenthongkham, Janina 2022: *Mixed. Suomalaista elämää kulttuurien risteymässä*. Helsinki: Kosmos.
Kane, Sarah 2000: *4:48 Psychosis.* London: Methuen Drama.
Koistinen, Aino-Kaisa & Bister, Sofia 2023: "Luonto on lyyrinen mahdollisuus". Luova kirjoittaminen osana ympäristölukutaitoa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(4), 40–59. https://doi.org/10.30665/av.128930
Koponen, Päivi 2024: Ekologisen dystopian lukeminen nuorten ympäristötoimijuuden ja toivon vahvistamisessa. Teoksessa Mäkikalli, Aino, Heikkonen, Elias, Ilmonen, Kaisa & Koponen Päivi (toim.) *Miten*

luemme? Kirjallisuuden kouluopetuksen mahdollisuuksia. Helsinki: SKS, 226–252. https://doi.org/10.21435/tl.288

Kulmala, Meri, Spišák, Sanna, Venäläinen, Satu, Laiho, Marjukka, Hakala, Katariina & Rättilä, Tiina 2023: Mitä on kanssatutkimus? Teoksessa Kulmala, Meri, Spišák, Sanna & Venäläinen, Satu (toim.) *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere: Tampere University Press: Tampere, 11–31.

Kuokkanen, Rauna 2022: All I See Is White. The Colonial Problem in Finland. Teoksessa Hoegaerts, Josephine, Liimatainen, Tuire, Hekanaho, Laura & Peterson, Elizabeth (toim.) *Finnishness, Whiteness and Coloniality*. Helsinki: Helsinki University Press, 291–314. https://doi.org/10.33134/HUP-17-12

Lahtinen, Toni & Löytty, Olli 2022: Ilmastokriisi edellyttää tutkimukselta luovuutta / Klimatkrisen kräver kreativitet i forskningen. *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*. https://doi.org/10.33346/joutsensvanen.120469

Laukkanen, Anu, Miettinen, Sari, Elonheimo, Aino-Maija, Ojala, Hanna & Saresma, Tuija (toim.) 2018: *Feministisen pedagogiikan ABC. Opas ohjaajille ja opettajille*. Tampere: Vastapaino.

McIntosh, Peggy 2019: White Privilege. Unpacking the Invisible Knapsack (1989). Teoksessa McIntosh, Peggy *On Privilege, Fraudulence, and Teaching as Learning. Selected Essays 1981–2019*. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351133791

Merivirta, Raita, Koivunen, Leila & Särkkä, Timo (toim.) 2021: *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity*. Cambridge: Cambridge Imperial and Post-Colonial Studies.

Ovaska, Anna 2024: Toward Engaged Narratology. Reading Roxane Gay's *Hunger* in a Narrative Medicine Classroom. *Narrative Inquiry* 34(2), 262–280.

Pink, Sarah 2012: *Situating Everyday Life. Practices and Places*. London: Sage. https://doi.org/10.4135/9781446250679

Quijano, Aníbal 2000: Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology* 15(2), 215–232.

Rastas, Anna, Forde, Maarit & Annala, Johanna 2023: Mistä opetuksen dekolonisaatiossa on kyse? *Kasvatus* 54(1), 77–81.

Rossi, Leena-Maija 2021: Intersektionaalisuus. Kun sukupuoli ei riitä. *Niin & näin* 28(1), 74–75.

Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni 2021: Johdanto. Teoksessa Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (toim.) *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistavat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 11–30.

Stanier, Jessica 2022: An Introduction to Engaged Phenomenology. *Journal of the British Society for Phenomenology* 53(3), 226–242. https://doi.org/10.1080/00071773.2022.2081533

Steel, Tytti & Koskinen-Koivisto, Eerika 2019: Läsnäolevaa ja sitoutunutta. Osallistumisen hyöty ja mielekkyys etnologisessa tutkimuksessa. Teoksessa Hieta, Hannaleena, Kiiskinen, Karri, Mäki, Maija, Roivainen, Päivi & Sund, Ann-Helen (toim.) *Liikettä rajapinnoilla. Keskusteluja etnologian osallistavuudesta*. Helsinki: Ethnos, 36–68.

Turun sanataideyhdistys. Sanataidepankki: Korvaruno. https://turunsanataideyhdistys.wordpress.com/sanataidepankki/173-2. Viitattu 6.12.2025.

Zhang, Charlie Yi 2018: Teaching Feminism as Slow Activism. *Feminist Formations* 30(3), 198–208.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Rajoja rikkovia tutkimusmenetelmiä

Kaiju Harinen
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197
Anna Ovaska
https://orcid.org/0000-0002-7079-0824

Aktivistisia ja sitoutuneita tutkimusotteita ja niihin kytkeytyviä menetelmiä nimetään ja kuvataan usein hieman eri tavoin riippuen tutkimusalasta ja kontekstista. Keskeisiä termejä ovat kuitenkin esimerkiksi osallistuva tutkimus, kanssatutkimus, toiminnallinen tutkimus ja luova tai taiteellinen tutkimus, joiden ydinajatuksia avaamme seuraavassa.

Aktivistinen tutkimus ja sitoutunut tutkimus

Aktivistisissa tutkimusotteissa tutkimus on avoimen poliittista: se pyrkii muuttamaan maailmaa. Esimerkiksi intersektionaalisen tutkimuksen uranuurtaja Patricia Hill Collins (2013) käyttää akateemisesta aktivistisesta tutkimuksesta myös termiä ”intellektuaalinen aktivismi” (*intellectual activism*). Käsite viittaa ilmiöön, jossa tutkimuksen sisältö ja prosessi sekä aktivistinen toiminta kytkeytyvät toisiinsa: syrjinnän ja vastarinnan analyysi yhdistyvät käytäntöön. Tärkeää on lisäksi tutkijoiden reflektio oman työnsä yhteiskunnallisista merkityksistä. Hill Collins (2013, xv–xvi) liittääkin aktivismin omiin keskeisiin tutkimuslähtökohtiinsa eli mustaan feminismiin, kriittiseen pedagogiikkaan ja Yhdysvaltojen rotupolitiikan rakenteiden analyysiin, jonka päämääränä on valtarakenteiden paljastaminen ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen.

Kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimuksen piirissä esimerkiksi feministinen ja queer-kirjallisuudentutkimus sekä dekoloniaalinen kirjallisuudentutkimus voidaan nähdä akateemisena aktivismina (*academic activism*) tai tutkija-aktivismina, joka pyrkii vaikuttamaan maailmaan

https://doi.org/10.21435/tl.304

luomalla uusia teorioita ja käsitteitä ja tarkastelemalla kriittisesti aiempia (ks. esim. Warhol & Lanser 2015; Bernard 2023). Aktivistinen kirjallisuudentutkimus on kuitenkin ollut enimmäkseen teoriapainotteista sen sijaan, että olisi tutkittu esimerkiksi todellisten lukijoiden kokemuksia laadullisen tutkimuksen välinein.

Erityisesti yhteiskuntatieteissä on viime vuosikymmeninä kuitenkin kehitetty erilaisia aktivistisen tutkimuksen muotoja, joita voidaan kootusti kutsua sitoutuneeksi tutkimukseksi (*engaged research*) ja jotka hyödyntävät esimerkiksi osallistuvan tutkimuksen, kanssatutkimuksen tai toiminnallisen tutkimuksen tarjoamia näkökulmia (ks. lisää alla; myös Heney & Poleykett 2021; Ovaska 2024). Sitoutunutta tutkimusta on kehitetty viime aikoina myös esimerkiksi fenomenologisen tutkimuksen piirissä (*engaged phenomenology*) (ks. Stanier 2022). Suomessa yhteiskuntatieteellistä aktivistista tutkimusta ja sen empiirisiä sovelluksia sekä teoreettisia ja historiallisia taustoja Karl Marxista Jane Addamsiin ja Paulo Freireen ovat käsitelleet erityisesti Juha Suoranta ja Sanna Ryynänen teoksessa *Taisteleva tutkimus* (2014). Kirjallisuudentutkimuksessa puolestaan Kaisa Ilmosen johtama INTERACT-hanke on keskittynyt intersektionaalisuuden soveltamiseen kirjallisuudentutkimukseen ja kirjallisuuslähtöiseen aktivismiin (Ilmonen 2024; Ilmonen & Harinen 2023).

Osallistuva tutkimus ja kanssatutkimus

Osallistuvat (*participatory research*) ja kanssatutkimukseen (*co-research*) perustuvat tutkimusotteet pyrkivät usein vaikuttamaan yhteiskuntaan: ne korostavat tieteen yhteiskunnallista vastuuta ja pyrkivät edistämään esimerkiksi sosiaalista oikeudenmukaisuutta (ks. Ryynänen & Rannikko 2021, 21; Kulmala ym. 2023, 12). Molemmille on keskeistä, että tutkimuksen osallistujiin suhtaudutaan tasavertaisina tutkimuskumppaneina. Etenkin kanssatutkimuksessa pyritään siihen, että tutkimukseen osallistuvat ovat mukana sekä tutkimusprosessin suunnittelussa että sen toteuttamisessa (ks. Kulmala ym. 2023, 11).

Osallistumisessa voi kuitenkin olla myös aste-eroja: Sanna Ryynänen ja Anni Rannikko erottelevat toisistaan *sopimuksellisen*, *konsultoivan*, *yhteistoiminnallisen* ja *kollegiaalisen* osallistumisen. Sopimukselli-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sessa osallistumisessa tutkija kutsuu osallistujat tuottamaan aineistoa esimerkiksi suunnittelemiensa tehtävien pohjalta. Konsultoivassa osallistumisessa osallistujat ovat osin mukana myös tutkimuksen suunnittelussa. Yhteistoiminnallisessa osallistumisessa osallistujat ja tutkijat sekä suunnittelevat tutkimusta että tuottavat aineistoja yhdessä, mutta tutkija kuitenkin hallinnoi tutkimusta. Kollegiaalisessa osallistumisessa kanssatutkijuus puolestaan läpäisee koko tutkimusprosessin ja rajat tutkijoiden ja osallistujien välillä puretaan tietoisesti. (Ks. Ryynänen & Rannikko 2021, 20.) Kulmala ym. (2023, 12) huomauttavat, että erityisesti kaksi viimeistä ovat varsinaista kanssatutkimusta. Toisaalta he myös korostavat, että kanssatutkijoilla voi olla erilaisia rooleja tutkimuksessa ja he voivat osallistua tutkimuksen eri vaiheisiin oman kiinnostuksensa ja resurssiensa mukaan.

Toiminnallinen tutkimus

Osallistuvan tutkimuksen näkökulmia lähestyy myös toiminnallinen tutkimus (*action-oriented research*), jossa korostuvat yhdessä toiminen, toiminnan tutkimus ja sen kehittäminen tutkimuksen pohjalta. Esimerkiksi lukupiiritutkimus voidaan monesti sijoittaa toiminnallisen tutkimuksen kategoriaan.

Toiminnallisesta tutkimuksesta voidaan erottaa kaksi haaraa: alun perin työyhteisöjen tutkimuksessa kehitetty toimintatutkimus (*action research*) ja osallistuva toimintatutkimus (*participatory action research*). Toimintatutkimuksessa tutkija osallistuu tutkimuksen osallistujien arkeen ja pyrkii vaikuttamaan heihin esimerkiksi erilaisten interventioiden kautta (ks. Steel & Koskinen-Koivisto 2019, 41). Osallistuva toimintatutkimus puolestaan nojaa vahvemmin kanssatutkimuksen periaatteisiin: tutkimuksen osallistujat ovat mukana paitsi tutkimuksessa myös määrittelemässä tutkimuskysymyksiä, analysoimassa aineistoja ja julkaisemassa tutkimuksen tuloksia. Erityisesti kriittinen osallistuva toimintatutkimus on myös transformatiivista ja aktivistista: se tähtää paitsi tiedon tuottamiseen myös yhteiseen muutosprosessiin. (Ks. myös Steel & Koskinen-Koivisto 2019, 41; Ryynänen & Rannikko 2021, 22.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

Luovat tutkimusmenetelmät, taidelähtöinen tutkimus ja taiteellinen tutkimus

Luovissa tai taidelähtöisissä (tai taideperustaisissa) tutkimusmenetelmissä (*creative research*, *art-based research*) tutkittavaa ilmiötä – esimerkiksi kaunokirjallisuutta ja sen lukemista – tutkitaan luovan toiminnan avulla (ks. esim. Ryynänen & Rannikko 2021, 18; Gauntlett 2007; Kara 2023). Luetun pohjalta voidaan esimerkiksi tehdä kirjoitusharjoituksia tai muuta taidetta joko yksin tai muiden lukijoiden kanssa tutkimuksen aineistoksi. Luovien menetelmien avulla voidaan myös tukea ja syventää esimerkiksi haastatteluita (ks. esim. Moisio 2022).

Kaunokirjallisuutta voidaan lisäksi hyödyntää omana luovan tutkimuksen muotonaan ja tutkia sen avulla jotakin yhteiskunnallista tai kulttuurista ilmiötä (ks. esim. Pyyhtinen & Suoranta 2021, 48–52). Tällöin kysymys ei kuitenkaan ole niinkään kirjallisuuden tai lukemisen tutkimuksesta, vaan kirjallisuus ja sen keinot ovat itsessään tutkimusmenetelmiä.

Luova tutkimus tulee myös lähelle taiteellista tutkimusta (*artistic research*), jossa tutkimuskohdetta tarkastellaan taiteen keinoin. Etenkin jos taiteellinen tutkimus on osallistuvaa ja siinä on mukana yhden taiteilijan sijaan useampia ihmisiä, rajat luovan tutkimuksen, taidelähtöisen tutkimuksen ja taiteellisen tutkimuksen välillä voivat olla huokoisia.

Kollaboratiivinen ja kollektiivinen autoetnografia

Yhteistoiminnallinen, kollaboratiivinen tai kollektiivinen autoetnografia (*collaborative autoethnography*, *collective autoethnography*) on yksi esimerkki tutkimusmenetelmästä, jossa toteutuvat osallistuvan tai kanssatutkimuksen periaatteet (ks. esim. Chang ym. 2016). Kollaboratiivisessa autoetnografiassa tekijänä on useimmiten pieni ryhmä, joka jakaa tiettyjä kokemuksia (Hoppania & Venäläinen 2023, 39). Siinä tutkija-osallistujat tuottavat yhdessä autoetnografisia tekstejä tai haastatteluita, joissa yhdistyvät omien kokemusten reflektio ja yhteiskunnallisten ja kulttuuristen ilmiöiden havainnointi, sekä niiden pohjalta tutkimus-

tuotoksia. Osallistumisessa voi kuitenkin olla myös aste-eroja ja tutkimuksen tuotokset voivat olla myös yhden tekijän koostamia. Myös tällöin korostuu kuitenkin autoetnografisen aineiston moniäänisyys (ks. esim. Hietamäki 2019).

Lukuvinkkejä

Kara, Helen (toim.) 2023: *The Bloomsbury Handbook of Creative Research Methods*. London: Bloomsbury.

Kulmala, Meri, Spišák, Sanna & Venäläinen, Satu (toim.) 2023: *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere: Tampere University Press.

Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (toim.) 2021: *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistavat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus.

Suoranta, Juha & Ryynänen, Sanna 2014: *Taisteleva tutkimus.* Helsinki: Into.

Kirjallisuus

Bernard, Anna 2023: *Decolonizing Literature. An Introduction*. Hoboken: Wiley-VCH.

Chang, Heewon, Hernandez, Kathy-Ann C. & Wambura Ngunjiri, Faith 2016: *Collaborative Autoethnography*. London: Routledge.

Gauntlett, David 2007: *Creative Explorations. New Approaches to Identities and Audiences*. London: Routledge

Heney, Veronica & Poleykett, Branwyn 2021: The Impossibility of Engaged Research. Complicity and accountability between researchers, 'publics' and institutions. *Sociology of Health and Illness* 44(1), 179–194. https://doi.org/10.1111/1467-9566.13418

Hietamäki, Sari 2021: Tietämätön opettaja demokratiakasvatuksessa. Kollaboratiivinen autoetnografia opettajankoulutuksesta. *Kasvatus & Aika* 15(3–4), 369–383. https://doi.org/10.33350/ka.109754

Hill Collins, Patricia 2013: *On Intellectual Activism*. Philadelphia: Temple University Press.

Hoppania, Hanna-Kaisa & Venäläinen, Satu 2023: Kanssatutkimuksen tietoteoreettiset taustat. Teoksessa Kulmala, Meri, Spišák, Sanna

& Venäläinen, Satu (toim.) *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere University Press: Tampere, 32–46.
Hämeenaho, Pilvi, Koskinen-Koivisto, Eerika, Mäkinen, Minna & Väkeväinen, Nina 2022: Havainnointi ja haastattelu. Teoksessa Fingerroos, Outi, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki: SKS, 179–205. https://doi.org/10.21435/tl.274
Ilmonen, Kaisa 2024: Intersektionaalisuus. Teoksessa Meretoja, Hanna, Mäkikalli, Aino, Helle, Anna, Ilmonen, Kaisa & Lehtimäki, Markku (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS, 253–275. https://doi.org/10.21435/tl.287
Ilmonen, Kaisa & Harinen, Kaiju 2023: Hanke-esittely. Intersektionaalisuus ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus kirjallisuustieteessä. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(4), 78–85. http://dx.doi.org/10.30665/av.140874
Kara, Helen (toim.) 2023: *The Bloomsbury Handbook of Creative Research Methods*. London: Bloomsbury.
Kulmala, Meri, Spišák, Sanna, Venäläinen, Satu, Laiho, Marjukka, Hakala, Katariina & Rättilä, Tiina 2023: Mitä on kanssatutkimus? Teoksessa Kulmala, Meri, Spišák, Sanna & Venäläinen, Satu (toim.) *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere: Tampere University Press, 11–31.
Moisio, Saara 2022: *Balancing Acts in Spectatorship. Dynamics of Value Creation in Audience Experiences of Contemporary Dance*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Ovaska, Anna 2024: Toward Engaged Narratology. Reading Roxane Gay's *Hunger* in a Narrative Medicine Classroom. *Narrative Inquiry* 34(2), 262–280.
Pyyhtinen, Olli & Suoranta, Juha 2021: Kaunokirjallisuuden käyttö yhteiskuntatutkimuksessa. Teoksessa Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (toim.) *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 33–56.
Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni 2021: Johdanto. Teoksessa Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (toim.) *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistavat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 11–30.
Stanier, Jessica 2022: An Introduction to Engaged Phenomenology. *Journal of the British Society for Phenomenology* 53(3), 226–242. https://doi.org/10.1080/00071773.2022.2081533

https://doi.org/10.21435/tl.304

Steel, Tytti & Koskinen-Koivisto, Eerika 2019: Läsnäolevaa ja sitoutunutta. Osallistumisen hyöty ja mielekkyys etnologisessa tutkimuksessa. Teoksessa Hieta, Hanneleena, Kiiskinen, Karri, Mäki, Maija, Roivainen, Päivi & Sund, Ann-Helen (toim.) *Liikettä rajapinnoilla. Keskusteluja etnologian osallistavuudesta*. Helsinki: Ethnos, 36–68.

Suoranta, Juha & Ryynänen, Sanna 2014: *Taisteleva tutkimus.* Helsinki: Into.

Warhol, Robyn & Lanser, Susan 2015: Introduction. Teoksessa Warhol, Robyn & Lanser, Susan (toim.) *Narrative Theory Unbound. Feminist and Queer Interventions*. Columbus: Ohio State University Press.

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

IV

Arkistot ja digitaaliset tutkimusmenetelmät

https://doi.org/10.21435/tl.304

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lähdekritiikki historiantutkimuksen menetelmänä

Kirkonarkistot lukemisen tutkimuksessa

Tuija Laine
https://orcid.org/0000-0001-8530-0579

Kirkonarkistot sisältävät monenlaista empiiristä tietoa lukutaidosta, lukemisesta, kirjojen levinneisyydestä ja niiden käytöstä kansanopetuksessa erityisesti 1700- ja 1800-luvuilla. Niiden hyödyntämiseen liittyy kuitenkin paljon lähdekriittisiä kysymyksiä, joista on syytä olla tietoinen arkistoja käyttäessään. Tässä luvussa tarkastellaan kirkonarkistojen lukemiseen kytkeytyviä lähteitä ja niiden käyttöä erityisesti lähdekritiikin näkökulmasta.

Tavallisen kansan, rahvaan, lukemisen tutkiminen ennen kansakoulun yleistymistä Suomessa on haastavaa. Kirkko opetti kansan lukemaan, pääasiassa katekismusta, koska lukutaito oli edellytys ehtoolliselle osallistumiselle sekä avioliiton solmimiselle ja kummiksi pääsemiselle (Laine & Laine 2010, 259). Ensi alkuun ja monen kohdalla ehkä koko elämän ajan lukeminen oli ulkolukua. Näin oli siitäkin huolimatta, että jo 1600-luvulla Turun piispa Johannes Gezelius vanhempi korosti sisälukutaidon merkitystä. Nekään, jotka oppivat sisälukutaidon, eivät useinkaan osanneet kirjoittaa ja kertoa sitä kautta ajatuksiaan siitä, mitä olivat lukeneet. Kirkko ei pitänyt kirjoitustaitoa rahvaalle tärkeänä, koska nimenomaan lukeminen oli keino päästä selvyyteen kristinopin sisällöstä ja niistä asioista, jotka olivat keskeisiä ihmisen pelastumisen kannalta. Kirjoitustaito oli tältä kannalta tarpeeton. Ainoastaan muutamat innokkaimmat rahvaan ihmiset opettelivat itse kirjoittamaan ja kirjoittivatkin monenlaisia tekstejä, joissa saattoivat myös kertoa lukukokemuksistaan. Tällaisia tekstejä on säilynyt jo 1700-luvulta, mutta ne yleistyivät 1800-luvun kuluessa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Jos haluamme sukeltaa laajemmin rahvaan kirjallisen kulttuurin maailmaan, joudumme turvautumaan lähteisiin, jotka kertovat lukemisesta, mutta eivät samalla tavoin selkeästi kuin lukijan itse kirjoittamat päiväkirjat tai kirjeet, joissa hän pohtii vaikkapa lukemiaan teoksia ja niiden synnyttämiä ajatuksia.

Käytännössä monet niistä lähteistä, joiden pohjalta voimme tehdä päätelmiä suomalaisten valtaosan lukutaidosta ja lukemisesta 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuoliskolla, sijaitsevat niin sanotuissa kirkonarkistoissa. Suurin osa kirkonarkistojen lukemiseen liittyvistä lähteistä kertoo lukutaidosta, mutta lähdeaineiston pohjalta voidaan tarkastella jossain määrin lukemista myös laajemmin.

Tutkija haluaa usein päästä kiinni lukijan maailmaan, saada tietää paitsi sen, mitä tämä on lukenut, myös sen, mitä lukija on lukemastaan ajatellut ja miten lukeminen on häneen vaikuttanut. Tällöin itse lukutaito usein sivuutetaan. Sitä saatetaan pitää niin itsestään selvänä, ettei lukutaidon saavuttaminen tai sen paraneminen herätä tutkijassa suuria intohimoja. Lukeminen edellyttää kuitenkin aina lukutaitoa, ja jokainen lukutaidosta kertova maininta lähteessä kertoo samalla myös lukemisesta. Lukutaidon merkitys korostuu vielä entisestään aikana, jolloin se ei ollut samalla tavoin yleinen ja lähes itsestään selvä kuin nykyään.

Koska kirkonarkistot ilmiönä ovat monelle lukemisen tutkijallekin melko vieraita, lähden liikkeelle itse ilmiön ja arkistoissa säilytettävien lähdesarjojen esittelystä ja etenen kysymykseen siitä, mitä nämä lähteet kertovat lukemisesta ja miten niitä pitäisi lukemisen tutkimisen näkökulmasta tutkia.

Tarkasteltaessa kirkonarkistoihin sisältyviä lukemisesta kertovia lähteitä tärkein tutkimuksellinen menetelmä on lähdekritiikki. Kaikkien lukemista tavalla tai toisella käsittelevien lähdesarjojen tulkintaan liittyy kysymys siitä, mitä nämä lähteet kertovat lukemisesta ja miten niiden kertomaa voidaan mahdollisimman luotettavasti tulkita. Lähdekritiikki on keskeinen kaikessa historiantutkimuksessa, mutta sen merkitys eri lähteiden kohdalla vaihtelee jonkin verran. Seuraavassa tarkasteltavat lähteet ovat lähdekritiikin

https://doi.org/10.21435/tl.304

kannalta erityisen ongelmallisia. Valotan niiden esittelyn yhteydessä siis myös niihin liittyviä lähdekriittisiä kysymyksiä.

Mikä kirkonarkisto?

Kirkonarkistolla tarkoitetaan tietyn seurakunnan toiminnan pohjalta syntyneitä lähteitä ja lähdesarjoja eli yksittäisen arkistonmuodostajan tuottamien, tiettyyn toimintaan kohdistuneiden lähteiden kokonaisuuksia. Useissa kirkonarkistoissa on myös viranomaisilta, esimerkiksi tuomiokapitulilta tai Kuninkaalliselta Majesteetilta, saapuneita kirjeitä. Uudempia lähteitä säilytetään yleensä seurakuntien omissa arkistoissa, kun taas vanhemmat lähteet on useissa tapauksissa luovutettu Kansallisarkiston maakunnissa sijaitseviin yksiköihin (entiset maakunta-arkistot). Suuri osa kirkonarkistojen aineistoista on nykyään digitoitu ja käytettävissä Kansallisarkiston Astia-palvelun kautta.

Kirkonarkistot sisältävät useita lähdesarjoja ja irrallisia lähteitä, joiden pohjalta on mahdollista tutkia lukemista erityisesti 1700-luvulta 1900-luvun alkuun. Lähdeaineisto vaihtelee eri kirkonarkistoissa riippuen lähteiden säilymisestä ja seurakuntien käytännöistä ja toiminnasta. Käytännöllisesti katsoen lähes kaikki kirkonarkistojen lähteet ovat viranomaislähteitä, ja niissä kuvataan seurakuntalaisia seurakunnan toiminnan kohteina. Yksilön oma ääni lukijana tulee niissä esiin vain harvoin. Sen sijaan kirkonarkistoista käy kyllä ilmi, miten hyvin nimeltä mainitun seurakuntalaisen lukeminen on sujunut kuulustelijan näkökulmasta. Onko seurakuntalainen ollut hyvä lukija vai onko lukemisessa ollut haasteita?

Kirkonarkiston useita lähteitä voi verrata nykyajan verottajan tietoihin. Verotustiedot kertovat, ovatko kansalaiset maksaneet veronsa tunnollisesti ja kuinka paljon he ovat niitä maksaneet, mutta se, mitä ihmiset ajattelevat verottajan toiminnasta tai veroilmoituksen täyttämisestä, ei viranomaislähteistä käy ilmi. 1700- ja 1800-luvuilta tiedot lukemisesta painottuvatkin viranomaisten näkökulmaan.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Yleisimpiä lukutaidosta kertovia lähteitä ovat rippikirjat, piispanja rovastintarkastuspöytäkirjat ja lastenkirjat sekä joissain seurakunnissa säilyneet rippikoululaisten luettelot. Varsinaisesta lukemisesta voivat puolestaan kertoa inventaarioluettelot, perukirjat ja kirkonarkistoon kuuluneet kirjat. Lähteet antavat tietoa muun muassa siitä, miten ja missä lukemista kehotettiin harjoitettavan, miten hyvin tai huonosti rahvas osasi lukea, millaisia tuntemuksia lukukuulustelut herättivät kansassa sekä mitä kirjoja luettiin, hankittiin ja suositeltiin luettaviksi. Eri seurakuntien tai alueiden lukutaitoa vertailemalla saadaan tietoa siitä, millaista lukeminen oli eri puolilla valtakuntaa. Lähteitä luovasti tarkastelemalla voi paikka paikoin tehdä päätelmiä myös siitä, millaiset seikat ovat vaikuttaneet lukuhaluun. Säilyneisiin kirjoihin tehtyjen omistaja- ja reunamerkintöjen avulla voi päätellä, mitä kirjat ovat oletettavasti merkinneet lukijalleen.

Tarkastelen seuraavassa yksityiskohtaisemmin näitä lähteitä ja niihin liittyviä tutkimuksellisia kysymyksiä ja haasteita. Koska kirkonarkistojen lähteet alkavat useimmissa seurakunnissa vasta 1700-luvulta, keskityn ajallisesti 1700-luvulta alkavaan ajanjaksoon. Päätän tarkasteluni 1900-luvun alkuun, jota myöhemmät kirkonarkistojen lähteet eivät pääsääntöisesti enää ole hyödyllisiä lukemisen tutkimuksen kannalta.

Rippikirjat

Papisto kuulusteli seurakuntalaistensa lukutaidon yleensä vuosittain jokaisessa kylässä pidetyillä kinkereillä tai niin sanotuissa lukusissa. Kyse oli katekismuksen kuulustelemisesta, ja kuulusteltavana oli käytännössä koko katekismuksen sisältö pääkappaleittain (käskyt, uskontunnustus, Isä meidän -rukous, sakramentit, aamu- ja iltarukoukset), huoneentaulu, jossa annettiin ohjeita erilaisille yhteiskuntaryhmille, sekä sisälukutaidon taso. Jokaista henkilöä kuulusteltiin erikseen. Merkinnät osaamisesta vietiin rippikirjoihin ensin pelkästään käsin kirjoitettuina, mutta jo 1600-luvun lopulla

https://doi.org/10.21435/tl.304

joissakin seurakunnissa käytettiin painettuja lomakkeita. Niihin oli valmiiksi merkitty kuulusteltavat kohdat. Rippikirjaan merkittiin myös seurakuntalaisten ehtoollisella käynnit. 1700-luvulla painetut rippikirjalomakkeet yleistyivät. Vanhimmat rippikirjasarjat alkavat 1600-luvulta, mutta rippikirjoja on säilynyt kirkonarkistoissa yleisimmin 1720–1730-luvuilta lähtien. (Laine & Laine 2010, 267–269; Uotila 2021, 173.)

Lukutaitoon liittyviä merkintöjä tehtiin myös erityisesti Porvoon hiippakunnan alueella käytettyihin lastenkirjoihin, jotka olivat eräänlaisia lasten rippikirjoja (Laine & Laine 2010, 270; Uotila 2021, 174). Ne muistuttivat aikuisväestöstä laadittuja rippikirjoja, mutta kuulusteltavia kohtia saattoi olla vähemmän. Lastenkirjoja on säilynyt jo 1700-luvulta, mutta ne yleistyivät seuraavalla vuosisadalla. Joissakin seurakunnissa on säilynyt myös rippikoululaisten luetteloja, joihin on voitu tehdä vastaavan tapaisia merkintöjä ja huomioita nuorison lukutaidosta.

Ruotsin valtakunnassa pidetyt rippikirjat ovat maailmanlaajuisestikin kiinnostava ja ainutlaatuinen aineisto. Sen perusteella saadaan varsin kattava käsitys kansan lukutaidosta 1700- ja 1800-luvuilla. Esimerkiksi Britanniassa lukutaitoa tuolta ajalta joudutaan arvioimaan avioliittoasiakirjoihin tehtyjen nimikirjoitusten pohjalta – se, joka on osannut kirjoittaa nimensä avioliittosopimukseen, on tulkittu lukutaitoiseksi. Ruotsalaiset ja suomalaiset rippikirjamerkinnät kertovat lukemisesta brittiläisiä lähteitä luotettavammin.

Rippikirjojen suurimmat tutkimukselliset haasteet sisältyvät niiden tulkintaan. Eri seurakunnissa lukutaitomerkinnät olivat hieman erilaisia, ja myös saman seurakunnan sisällä papit eri aikoina saattoivat merkitä lukutaidon eri tavoin. Yleensä täysi rasti tai kaksi rastia osoittivat täyttä lukutaitoa ja erilaiset rastin osat, esimerkiksi viiva, katkoviiva tai piste kertoivat tätä heikommasta osaamisesta. Pappien tekemiä merkintöjä on kuitenkin vaikeaa, jos ei jopa täysin mahdotonta verrata keskenään. (Laine & Laine 2010, 269.)

Merkintöjen tekniset erot eivät ole ainut haaste, vaan myös niiden sisällölliset eroavuudet. Esimerkiksi heikkolukuisessa joukossa pappi saattoi merkitä heikomminkin lukevan lukutaitoiseksi, kun

https://doi.org/10.21435/tl.304

taas hyvin lukevien joukossa sama henkilö ei olisi edes läpäissyt lukukuulustelua. Myös vanhusten sekä raihnaisina ja yksinkertaisina pidettyjen osaamista pappi saattoi katsoa läpi sormien. (Laine & Laine 2010, 266, 269.)

Rippikirjoihin ja rippikoululaisten luetteloihin voitiin lukutaitoja ehtoollismerkintöjen lisäksi kirjata myös huomioita seurakuntalaisten henkisistä kyvyistä. Näiden merkintöjen tarkoitus lienee ollut perustella henkilön osaamista tai, useammin, osaamattomuutta. Henkilöä on voitu luonnehtia vaikkapa tyhmäksi, mikä usein oli esimerkiksi kuurojen kohtalo, koska kuulovamma vaikeutti huomattavasti heidän lukemaan oppimistaan. Nimen perässä voi olla myös papin alistunut toteamus ”toivoton tapaus”, mikäli kuulustelu ei kerta toisensa jälkeen ole tuottanut parempaa tulosta. Joskus taas aistivammaiset ja heikkolahjaisina pidetyt oli vapautettu kuulusteluissa siten, että heidät on osaamattomuudesta huolimatta päästetty ehtoolliselle.

Rippikirjojen etuna on, että mikäli niitä on seurakunnassa säilynyt hyvin, ne muodostavat yhtenäisen pitkän lähdesarjan. Sellainen mahdollistaa lukutaidon selvittämistä vaikkapa usean sukupolven ajalta, sekä alueellisesti että ikäryhmittäin. Rippikirjoja onkin käytetty erityisesti näiden kysymysten tutkimiseen. Niiden tarkasteleminen luovemmin voi kuitenkin antaa uudenlaista näkökulmaa lukemiseen. Tämä edellyttää yleensä useiden erilaisten lähteiden tietojen yhdistelemistä. Koska lukutaitokuulustelut pidettiin vuosittain ja tiedot niistä vietiin rippikirjoihin, yksittäisen henkilön tai perheen lukemista voi seurata pidemmältä ajanjaksolta. On mahdollista verrata vaikkapa perheen lasten lukutaitoa heidän vanhempiensa lukutaitoon. Vielä 1700-luvulla vanhempien tehtävänä oli opettaa lapsensa lukemaan, mistä syystä vanhempien tai ainakin toisen heistä on oltava tämän tiedon valossa lukutaitoinen, mikäli lapsille on kirjattu hyvät lukutaitomerkinnät. Näin ei kuitenkaan välttämättä aina ole. Silloin on syytä pohtia, miksi lapset tai joku lapsista on ollut hyvä lukija, vaikka hänen sisaruksensa tai vanhempansa eivät sitä olleet. Miksi yksi menestyi, mutta toinen ei? Mistä hyvä lukija oli saanut lukumotivaationsa?

https://doi.org/10.21435/tl.304

Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat

Suomessa oli 1700-luvun alussa kaksi hiippakuntaa – vanhempi, vuonna 1276 perustettu Turun hiippakunta ja vuonna 1554 perustettu Viipurin hiippakunta, jonka itäisimmät osat menetettiin suuressa Pohjan sodassa Venäjälle. Suuren Pohjan sodan ja Viipurin menetyksen jälkeen hiippakunnan keskuspaikaksi valikoitui Porvoo, joten Viipurin hiippakunta vaihtui Porvoon hiippakunnaksi. (Pirinen 1976, 20; Heininen 2005, 13; Koskenvesa 2005, 78.)

Piispat tekivät hiippakuntiensa alueella harvakseltaan tarkastusmatkoja seurakuntiin, vaikka vuoden 1686 kirkkolaki velvoitti tarkastusten järjestämiseen joka vuosi. Näistä piispantarkastuksista laadittiin pöytäkirja. Piispantarkastusten pöytäkirjoissa saatetaan mainita jotain lukutaidosta seurakunnassa, mutta yleisesti ottaen ne ovat melko ylimalkaisia verrattuna rovastintarkastuksista laadittuihin pöytäkirjoihin. Hiippakunta oli jaettu hallinnollisesti useisiin rovastikuntiin, joista kukin koostui joukosta seurakuntia. Alueellinen rovasti kävi tarkastamassa seurakuntien toiminnan säännöllisesti yleensä muutaman vuoden välein. (Kuha 2021, 190.)

Rovastintarkastukset alkoivat yleensä jumalanpalveluksella, jonka jälkeen tutkittiin seurakuntalaisten kristinopin taito luettamalla näillä katekismusta yleensä sekä ulko- että sisälukuna samaan tapaan kuin rippikuulusteluissa. Huomiota ei kiinnitetty ainoastaan lukemisen sujuvuuteen, vaan myös luetun ymmärtämiseen. Nuoriso saatettiin luettaa erikseen. Tarkastuspöytäkirjaan kirjattiin rovastin kuulustelun perusteella saama käsitys seurakunnan taidoista. Tarkastuksen yhteydessä papiston oli mahdollista tuoda esiin myös havaittuja ongelmatapauksia – heikosti osaavia tai laiskoja seurakuntalaisia, jotka niin ikään merkittiin tarkastuspöytäkirjaan usein parannuskehotusten saattelemana. Silloin kun lukutaidon laiminlyönnistä oli tuomiokapitulissa säädetty jokin tietty rangaistus, myös se kirjattiin pöytäkirjaan tässä yhteydessä. (Kuha 2021, 190–192.) Vastaavasti jos seurakuntalaisia on haluttu palkita hyvästä lukemisesta, heille voitiin lahjoittaa jokin kirja. Tämäkin on voitu merkitä rovastintarkastuspöytäkirjaan.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Piispan- ja erityisesti rovastintarkastukset täydentävät hyvin rippikirjojen luomaa kuvaa seurakuntalaisten lukutaidosta. Niistä selviää rippikirjoja selkeämmin lukemisen yleinen taso, ja usein nuorten ja vanhempien seurakuntalaisten osaaminen on niissä myös eritelty. Verratessa eri aikoina tehtyjä tarkastuspöytäkirjoja keskenään voi saada käsityksen lukutaidon tason muutoksista. Tietysti pöytäkirjoissakin esiintyvät arviot ovat subjektiivisia ja kertovat esimerkiksi asianomaisen rovastin omista käsityksistä. Arviot saattavat vertautua hänen mielessään myös naapuriseurakunnan asukkaiden osaamiseen, mikäli rovasti on tehnyt peräkkäisiä tarkastuksia alueellaan.

Lukemistutkimuksen kannalta mielenkiintoisia ovat myös tarkastuspöytäkirjoihin sisältyvät yksittäiset havainnot erityisen heikosti osaavista seurakuntalaisista. Nimen perusteella on mahdollista hakea nämä ”laiskurit” rippikirjoista ja selvittää tarkemmin heidän tilannettaan. Rippikirjan perusteella voi päätellä jotain heidän vanhempiensa ja lastensa lukutaidosta, toisin sanoen lukutaidon periytymisestä tai hankalasta elämäntilanteesta, joka on voinut vaikuttaa heikkoon lukemiseen. Tällainen saattaa olla esimerkiksi vaimon kuolema, joka on ajanut surevan miehen laiminlyömään kirkolliset velvollisuutensa. Rippikirjoista näkyy myös, onko osaamattomalta henkilöltä tosiasiassa evätty ehtoolliselle pääsy vai onko papisto sittenkin katsonut osaamattomuutta sormiensa läpi, vaikka se on huomauttanutkin seurakuntalaisen osaamattomuudesta rovastille. Asian nostaminen esille tarkastuksen yhteydessä on tietysti tähdännyt siihen, että seurakuntalainen jatkossa kohentaisi lukutaitoaan.

Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat saattavat kertoa myös rahvaan tuntemuksista lukutaitokuulustelujen äärellä. Niihin sisältyy esimerkiksi mainintoja, joiden mukaan kuulustelun alkaessa suurempi joukko väkeä pakeni kirkosta ja paikalle jäivät vain ne, joiden lukeminen sujui mallikkaasti.

Syvempää tietoa yksittäisen henkilön lukemisesta saadaan vertaamalla hänen jälkeensä tehdyn perukirjan kirjamainintoja hänestä tehtyihin rippikirjamerkintöihin. Jos kuolinpesään on sisältynyt runsaasti kirjoja, henkilö on oletettavasti myös hyvä lukija. Tämän

https://doi.org/10.21435/tl.304

voi tarkistaa rippikirjasta. Mikäli näin ei ole, on syytä pohtia, mistä on kysymys. Johtuuko ristiriita esimerkiksi siitä, että perukirjassa mainitut kirjat ovatkin kuuluneet vaikkapa puolisolle? Perukirjaan luetteloitiin näet koko kuolinpesän omaisuus, ja tästä syystä kaikki mainitut esineet eivät ole välttämättä olleet vainajan omaisuutta.

Kirjanomistamiseen ja lukemiseen liittyvät lähteet

Varsinaisesta lukemisesta voivat kertoa kirkonarkistoon sisältyneet kirjat. Turun piispa Johannes Gezelius vanhempi oli kiertokirjeessään *Perbreves commonitiones* vuonna 1673 määrännyt, että kirkoissa piti olla jumalanpalveluksessa tarvittavat kirjat ja niitä piti säilyttää kirkon kuorissa sijaitsevassa kirjakaapissa. Tällaisiksi kirjoiksi hän mainitsi Raamatun, kirkkokäsikirjan, virsikirjat, rukouskirjat sekä kaikki Kuninkaallisen Majesteetin kirkkoihin ostettaviksi määräämät kirjat. Papisto ei saanut näitä kirjoja viedä kotiinsa saati lainata muille. (Grönroos 1983, 48–49.)

Kuninkaallisen Majesteetin hankittaviksi määräämät kirjat olivat usein julkaisukustannuksiltaan niin kalliita, että ilman tällaista kehotusta ne olisivat jääneet kokonaan painamatta. Nämä kirjat julkaistiin ennakkotilausjärjestelmällä. Tilaajat maksoivat kirjoista ennakkotilausmaksun, joka käytettiin painatuskustannuksiin. Seurakunnille ennakkotilattavia kirjoja olivat esimerkiksi 1720-luvulla julkaistu moniosainen Christian Scriverin hartauskirja *Siäle-skatt* (*Sielun-aarre*) ja Lutherin 1700-luvun puolivälissä painettu ruotsinkielinen postilla. Seurakunnat velvoitettiin myös kirkkokäsikirjojen, kirkkolakien ja asetuskokoelmien hankkimiseen. Tuomiokapitulit ilmoittivat tilattavissa olevista kirjauutuuksista yleensä seurakunnille lähettämissään kiertokirjeissä. (Grönroos 1983, 50; Laine 2006, 156–165.)

Kirjat merkittiin inventaarioluetteloihin samoin kuin seurakunnan muukin omaisuus. Näyttää siltä, että monissa seurakunnissa inventaario tehtiin noin kymmenen vuoden välein. Tietoja hankinnoista sisältyy yleensä myös tilikirjoihin, jotka täydentä-

https://doi.org/10.21435/tl.304

vät inventaarioluetteloita. Niistä saattaa käydä ilmi myös kirjojen hankintaan liittyviä muita tietoja, kuten niiden hinta tai se, kuka on kirjan sitonut.

Tietoja seurakunnalle hankituista kirjoista samoin kuin seurakuntalaisten omistamista kirjoista voi toisinaan sisältyä myös rovastintarkastuspöytäkirjoihin. Tällaisia voivat olla vaikkapa maininnat siitä, oliko kirkkokansalla kirkossa mukanaan virsikirjoja. Virsikirjan pitäminen mukana kirkossa on lukemisen kannalta merkittävä tieto, koska todennäköisesti se oli mukana ainoastaan lukutaitoisella. Moni saattoi osata virsiä ulkoa, koska niitä laulettiin säännöllisesti jumalanpalveluksissa. On säilynyt myös tietoja siitä, että kirjasta laulajia saatettiin pilkata, mikä kertoo jonkinasteisesta lukutaidon halveksunnasta.

Uskonnollinen peruskirjallisuus samoin kuin kirkkokäsikirjat ja kirkkolait olivat papistolle käyttökirjallisuutta, joten niiden lukemista voi pitää varmana, vaikkei lukemisesta yleensä ole jäänyt jälkeen todisteita. Tietyt asetukset oli määrätty luettaviksi säännöllisesti jumalanpalveluksen yhteydessä saarnatuoliliturgian yhteydessä (Laine 1997, 287), joten niiden lukeminen on myös varmaa.

Seurakunnille hankitut kirjat saattavat sisältää lukijoiden reunamerkintöjä, jotka oletettavasti ovat paikallisen papiston tekemiä. Tällöin päästään lukemistutkimuksessa hippusen syvemmälle, kenties näkemään, mitä lukijat ovat lukemastaan ajatelleet tai mitä asioita he ovat pitäneet keskeisinä kommentoiden tai alleviivaten tärkeinä pitämiään osuuksia tekstistä. Useinkaan ei välttämättä kuitenkaan tiedetä, kuka kirjoja on lukenut tai ainakaan, kenen merkintöjä kirjat sisältävät.

Seurakuntien kirjavarallisuuden kartoitushankkeessa on käyty läpi seurakuntien kirjoja ja samassa yhteydessä niihin tehtyjä reunamerkintöjä on merkitty talteen (Laine 1996, 233–235). Koska monet kartoitushankkeen yhteydessä esiin nostetut kirjat ovat yhä seurakuntien arkistoissa, on mahdollista tutustua myös autenttisiin kirjoihin. Niiden tutkiminen voi kertoa kirjojen lukemisesta enemmän kuin kartoitushankkeen yhteydessä muistiin merkityt lyhyemmät merkinnät kirjan omistamisesta tai lukemisesta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirkonkirjastot toimivat usein kansankirjastojen edeltäjinä, joten ainakin joissakin tapauksissa seurakunnan kirjoja on lainattu myös seurakuntalaisille. Tietoja tästä on säilynyt enemmän Ruotsin puolelta, mutta joitakin tapauksia tunnetaan myös Suomesta. Yksityiskohtaisempi pitäjänkokousten pöytäkirjojen tutkiminen voisi tuoda lisää tietoa tästä asiasta, sillä merkinnät lainauksista sisältyvät yleensä pitäjänkokousten pöytäkirjoihin (Grönroos 1983, 55–57). Seurakuntalaiset tuskin tohtivat alleviivata kirkon omaisuutta tai kirjoittaa siihen merkintöjään, joten tarkempaa reseptiotutkimusta ei lainatuista kirjoista voine tehdä. Kirjojen reunamerkintöjen tutkimisen haasteet liittyvätkin niiden kirjoittajan tunnistamiseen, koska kyseessä ei ole kenenkään yksityiskirjasto.

Perukirjat

Perukirjasarjat sisältyvät yleensä tuomiokuntien arkistoihin, mutta koska uudelleen avioituvien henkilöiden tuli toimittaa edesmenneen puolisonsa perukirja seurakunnalle todistukseksi edellisen kuolinpesän pesänselvityksestä, seurakuntien arkistoihin sisältyy usein joukko perukirjoja (Laine 1996, 222–223; Impola 2021, 156). Kaikista toimitetuista perunkirjoituksista tämä on vain pieni osuus, mutta saattaa silti olla hyödyllinen lukemisen tutkimuksen kannalta. Mikäli halutaan selvittää kirjanomistusta koko seurakunnan alueella, on muistettava tutustua myös tuomiokuntien perukirjasarjoihin, koska muuten käsitys alueen kirjanomistuksesta jää väistämättä kovin puutteelliseksi.

Perukirjoihin merkittiin kuolinpesän velat sekä koko omaisuus, 1800-luvun alkuvuosikymmeniin asti usein esineen tarkkuudella. Näin myös kirjat on yleensä lueteltu perukirjassa yksittäin. Jos kuolinpesän kirjavarallisuus oli suuri, sen rahallisesta arvosta saattaa esiintyä kuitenkin vain arviomaininta ilman yksityiskohtaista luetteloa. Se, miten yksityiskohtaisesti kirjat on merkitty perukirjaan, riippuu perunkirjoituksen toimittajan omasta asiantuntemuksesta ja kiinnostuksesta kirjoja kohtaan ja myös siitä,

https://doi.org/10.21435/tl.304

millaisen painoarvon hän on antanut omistetulle kirjallisuudelle suhteessa kuolinpesän muuhun omaisuuteen (Laine 1996, 223–224, 226).

Myöskään perukirjoissa mainitun kirjallisuuden lukemisesta ei ole suoraan dokumentoitavissa olevaa tietoa. Voidaan kuitenkin olettaa, että aikana, jolloin kirjat olivat vielä melko kalliita, niitä hankittiin vain harvoin koristeiksi tai kirjahyllyn täytteiksi. Perukirjoihin pohjautuvaa kirjanomistusta on tutkittu Suomessa melko paljon. On pystytty selvittämään, miten lukeminen jakautui eri yhteiskuntaryhmien kesken ja miten esimerkiksi kaunokirjallisuus ja matkakirjallisuus sekä valistuskirjallisuus levisivät erityisesti 1700-luvun kuluessa. Kirjallisuuden julkaisemisen lisääntyessä myös suhtautuminen lukemiseen muuttui ja varsinkin nouseva porvaristo ahmi yhä uudenlaisia kirjoja, vaikka varhemmalta ajalta tuttu samojen kirjojen uudelleen lukeminenkin edelleen säilyi. Tällaiset muutokset näkyvät perukirjoja tutkimalla.

Virsikirjat mainitaan perukirjoissa usein naisten kirkkovaatteiden seassa, mikä osoittaa niitä pidetyn mukana kirkkomatkalla ja oletettavasti siis myös luetun (Laine 1996, 223). Virsikirja edellytettiinkin pidettäväksi mukana kirkossa. Tästä syystä monessa kuolinpesässä mainitaan useita virsikirjoja, istuivathan miehet ja naiset kirkossa eri puolilla käytävää, eikä esimerkiksi aviopari voinut siksi laulaa jumalanpalveluksessa samasta virsikirjasta. Katekismus oli puolestaan osattava rippikuulusteluja varten, joten sen lukeminen on ainakin ollut todennäköistä. Katekismusten suhteellisen pieni esiintyvyys perukirjoissa kertoneekin siitä, että niitä on luettu ahkerasti, minkä seurauksena ne ovat usein kuluneet loppuun, eikä niitä siksi mainita perukirjassa, jonka laatimisperuste on ollut taloudellinen.

Perukirjan lopussa voidaan lisäksi mainita, miten kuolinpesän omaisuus on jaettu (Impola 2021, 156). Myös kirjojen testamenttaaminen perillisille voi ilmetä niistä nimekkeen tarkkuudella. Jako voi olla mekaaninen, mutta voi myös olla, että vainaja on halunnut antaa juuri jonkin tietyn esineen tietylle lapselleen. Usein tästäkin on merkintä perukirjassa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lopuksi

Kirkonarkistojen lähteet tarjoavat monenlaista tietoa lukemiseen liittyvistä kysymyksistä. Tieto ei kuitenkaan irtoa niistä helposti, vaan niiden tutkimus edellyttää paljon eri lähteiden tietojen yhdistelemistä ja myös mielikuvituksen käyttöä siinä, miten tietoja voi ja kannattaa yhdistellä keskenään. Saatu tieto ei ole välttämättä aivan varmaa, mutta lähteiden systemaattinen tutkiminen auttaa tekemään oikeansuuntaisia päätelmiä ja karsimaan epätodennäköisyydet.

Kirkonarkistojen avulla voidaan tutkia esimerkiksi lukutaitoa yhdessä tai useammassa seurakunnassa ja sen kehitystä ajallisesti, lukutaidon ilmenemistä eri ikäryhmissä, lukutaitoisuuden periytyvyyttä, erilaisten (aisti)vammaisten lukutaitoa ja suhtautumista vammaisuuteen, kirjanomistusta eri sosiaaliryhmissä sekä kirjojen antamista perinnöksi.

Kirjallisuus

Grönroos, Henrik 1983: *Cognitio librorum. Retkiä kirjojen maailmaan. Utflykter i böckernas värld*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.

Heininen, Simo (toim.) 2005: Vanha Viipurin hiippakunta. Teoksessa Heininen, Simo (toim.) *Viipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Helsinki: Edita.

Impola, Petteri 2021: Perukirjat. Teoksessa Impola, Petteri, Frigren, Pirita, Karonen, Petri, Roitto, Matti & Räihä, Antti (toim.) *Vanhojen käsialojen lukuopas*. Helsinki: Gaudeamus.

Koskenvesa, Esko 2005: Porvoon hiippakunta 1721–1869. Teoksessa Heininen, Simo (toim.) *Viipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Helsinki: Edita.

Kuha, Miia 2021: Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat. Teoksessa Impola, Petteri, Frigren, Pirita, Karonen, Petri, Roitto, Matti & Räihä, Antti (toim.) *Vanhojen käsialojen lukuopas*. Helsinki: Gaudeamus.

Laine, Esko M. & Laine, Tuija 2010: Kirkollinen kansanopetus. Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Helsinki: SKS.

Laine, Tuija 1996: Suomen Ruotsin vallan ajan kirjahistorian lähteet.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Teoksessa Laine, Tuija (toim.) *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. Helsinki: SKS.

Laine, Tuija 1997: Virallisjulkaisut Suomessa 1600- ja 1700-luvuillla. Teoksessa Laine, Tuija (toim.) *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Helsinki: SKS.

Laine, Tuija 2006: *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Helsinki: SKS.

Pirinen, Kauko 1976: *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turku: Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli.

Uotila, Merja 2021: Rippikirjat. Teoksessa Impola, Petteri, Frigren, Pirita, Karonen, Petri, Roitto, Matti & Räihä, Antti (toim.) *Vanhojen käsialojen lukuopas*. Helsinki: Gaudeamus.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Jaettu lukutaito kollektiivibiografisen menetelmän valossa

Sofia Kotilainen
https://orcid.org/0000-0002-4701-6785

Kollektiivibiografisen eli ryhmäelämäkerrallisen menetelmän avulla voidaan historiantutkimuksessa tarkastella yhteisöllistä, jaettua luku- ja kirjoitustaitoa sekä sitä, mitä perheiden lukuharrastuksesta voi päätellä säilyneiden lähteiden valossa. Menetelmä mahdollistaa tietyn ihmisjoukon, kuten pappisperheen, tarkastelun yhtenä ryhmänä, vaikka kaikista perheenjäsenistä ei olisi säilynyt yhtä paljon historiallista aineistoa. Samalla nousee esille erityisesti perheverkostojen merkitys luku- ja kirjoitustaidon sekä kirjaomaisuuden ja lukumahdollisuuksien välittäjinä.

Kollektiivibiografinen menetelmä (jaetun) lukutaidon tutkimuksessa

Toisinaan on oletettu, että menneiden päivien kirjanostajat tai -omistajat olisivat myös lukeneet kirjoja tai olleet niiden ainoita lukijoita (Bigold 2021, 139–140). Esimerkiksi taloushistorioitsijat ovat katsoneet, että kirjojen omistaminen ja kokoelman kartuttamisen tai karsimisen kautta tapahtuvat muutokset omistajuudessa olisivat samalla osoitus kirjojen kuluttamisesta ja käytöstä (Ogilvie, Edwards & Küpker 2022, 4–5). Näin ei läheskään aina ole ollut. Kirja on saattanut olla keräilijälleen statusesine, jota ei ehkä luettu koskaan tai kokonaan. Jos kirjojen omistamista tarkastellaan pelkästään esimerkiksi perukirjojen avulla, ei tutkijalla ole vielä empiiristä näyttöä siitä, että omistaja olisi myös lukenut kirjojaan ja tällä tavalla kuluttanut niitä ja hankkinut itselleen uutta tiedollista pääomaa, etenkin jos kirjakokoelma oli kovin laaja. Toisaalta sekä

https://doi.org/10.21435/tl.304

kotikirjasto että luku- ja kirjoitustaito olivat usein koko perheyhteisön käytössä, eikä yksilö välttämättä hallinnut yksiselitteisesti kumpaakaan ennen yleisen oppivelvollisuuden voimaantuloa, vaan kirjoja hankittiin ja käytettiin yhdessä eivätkä kaikki lukeneet kaikkia kirjoja yhtä paljon. Tässä luvussa pohdin, miten, missä määrin ja miksi ryhmäelämäkerrallista eli kollektiivibiografista menetelmää voi hyödyntää suomalaisten perheiden lukuharrastuksen historian tutkimuksessa. Käytän empiirisinä esimerkkeinä 1800- ja 1900-luvun vaihteen pappisperheiden kirjastokokoelmia.

Kirjojen omistajana saatettiin nimellisesti pitää kotitalouden päätä eli yleensä sen elättänyttä miestä. Naiset olivat pitkään miehisen holhousvallan alla, ja vasta vuoden 1929 avioliittolaki vapautti lopulta aviovaimon miehensä holhouksesta (Pylkkänen 2009, 94–103). Tämä vanhakantainen patriarkaalinen isäntävalta heijastui etenkin 1800-luvun alkupuolella vielä moniin kotitalouden asioihin (Pylkkänen 2009, 37–65; ks. myös Einonen & Karonen 2002), ja vaikka kirjaomaisuus saattoi olla myös henkilökohtaista, päätösvalta kotitalouden yhteisissä asioissa oli viime sijassa usein miehellä. Tarkastelen tässä luvussa, miten kollektiivibiografisen menetelmän avulla voi tavoittaa lähteistä myös perheyhteisön vähemmän tunnettujen yksilöiden lukuharrastusta. Osoitan, miksi kollektiivibiografinen menetelmä voi olla tarpeen esimerkiksi naisten ja lasten lukuharrastuksen tutkimisessa, jota aineiston puuttumiseen liittyvät seikat muuten rajoittavat.

Kollektiivibiografisella menetelmällä voidaan tarkoittaa tieteenalakohtaisesti erilaisia tutkimusmenetelmiä, kuten esimerkiksi feministisessä (nyky)kulttuurintutkimuksessa tai sukupuolentutkimuksessa toteutettua, muistitiedon ja muistelun varaan rakentuvien, useiden muistelijoiden muodostamien diskursiivisten verkostojen tarkastelua (Davies & Gannon 2006; Gonick ym. 2011; Hawkins ym. 2016). Menetelmä yhdistyy usein autobiografisiin, autoetnografisiin ja kollektiivisen etnografian tarkasteluihin (esim. Palsaoja-kollektiivi 2018; ks. myös Rajoja rikkovia tutkimusmenetelmiä -tietolaatikko ja Hallilan luku tässä kirjassa). Historiantutkimuksessa ryhmä- tai joukkoelämäkerrallisella

https://doi.org/10.21435/tl.304

tutkimuksella on huomattavasti pidemmät juuret, ja eri ammatti- ja yhteiskuntaryhmien, perheiden ja sukujen, paikallisyhteisöjen, kieliryhmien, alakulttuurien, säätyjen, puolueiden, yhdistysten ja urheiluseurojen jäsenten tutkimus on perinteisesti noudattanut myös kollektiivibiografista tarkastelua (ks. esim. Hakosalo 2014; Keskinen 2012; Kotilainen 2024).

Pelkästään yksilöitä tarkasteltaessa biografisessa eli elämäkerrallisessa historiantutkimuksessa on tyypillisesti erotettu vielä toisistaan historialliset elämäkerrat ja henkilökeskeinen historiantutkimus (Hakosalo ym. 2014, 9; Possing 2014, 65–67). Elämäkerran keskiössä on kohdehenkilö, ja teos voi olla myös hänen itsensä tai harrastajaelämäkerturin kirjoittama, jolloin elämänkerronta ei ymmärrettävästi noudata samalla tavalla historiatieteen menetelmiä tai tieteellisen objektiivisuuden vaatimuksia kuin varsinaiset henkilöhistorialliset tutkimukset. Henkilöhistoriat kytkevät puolestaan päähenkilönsä yleensä vielä osaksi laajempaa yhteiskunnallista kontekstia, eli hänen elämänsä avulla voidaan tulkita jotain laajempaa historiallista ilmiötä. Nämä painotukset eivät sulje pois sitä, etteikö myös elämäkerta voisi tuottaa uutta tietoa ajan ilmiöistä ja historiallinen tutkimus valaista syvällisesti myös päähenkilönsä elämää. (Hakosalo ym. 2014, 8–9.)

Havainnoin tässä luvussa ryhmäelämäkerrallisesti 1800-luvun jälkipuoliskon naisia, jotka elivät joko pappiloissa tai niiden vaikutuspiirissä, ja heidän lukumahdollisuuksiaan. Keskityn erityisesti kahteen perheyhteisöön. Ensimmäiseksi tarkastelen Jyväskylän opettajaseminaarin opiskelijan, nuorena kuolleen runoilijan Isa Aspin kiinnostusta kirjallisuuteen ja lukemiseen.[1] Hän sai seminaaria varten valmentavaa opetusta kirkkoherran perheessä kotipitäjässään Puolangalla, millä oli merkittävä vaikutus hänen kirjalliseen kehitykseensä (Kotilainen 2023a). Lisäksi tarkastelen vertailukohtana Varsinais-Suomessa Karunan pappilassa asuneen Pihlin per-

1 Tarkasteluni on osa laajempaa tutkimushanketta, jossa tutkin runoilija Isa Aspin elämää ja hänen teoksiaan. Kiitän lämpimästi Svenska Kulturfondenia tätä hanketta varten saamastani rahoituksesta ja tuesta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

heen kotikirjastoa. Pappilan rouva ja tytär perivät varhain kuolleen kappalaisen Otto Pihlin kirjallisen jäämistön, ja perhekirjasto kuvaa yhtenä esimerkkinä aikakauden pappisperheen kirjakokoelmia. Tytär Ester opiskeli sittemmin sairaanhoitajan ammatin ja työskenteli hoitajana vuosikymmenten ajan. (Laajemmin Pihlin perheen kirjakokoelmasta ks. Kotilainen 2023b.) Yhteistä näille elämäntarinoille on kirjallisen kulttuurin ratkaiseva merkitys pappisperheiden naisten elämässä. Biografisen tarkastelun rinnalla problematisoin tutkimusmenetelmän käyttöä.

Koska lukemisharrastus ja kirjaomaisuus olivat vielä varhaismodernina aikana ja pitkälle 1800-luvulle paljolti yhteisiä koko perheyhteisölle, hyödynnän kollektiivibiografisessa tarkastelussa yhteisöllisesti jaetun luku- ja kirjoitustaidon käsitettä (Kotilainen 2022, 92; Lyons 2013, 46; Rantanen 2014) ja pohdin, miten se ilmeni perheen muodostamassa lukijayhteisössä. Jaettu luku- ja kirjoitustaito oli niin olennainen ilmiö aikalaisille, että siksikin perheiden lukutaitoisuuden tarkastelu edellyttää kollektiivibiografisen näkökulman ottamista mukaan analyysiin. Ennen 1800-luvun loppupuolta harvojen suomalaisten hallussa ollutta luku- ja kirjoitustaitoa voitiin hyödyntää jakamalla nämä taidot laajemman ryhmän tai yhteisön käyttöön. Joku perheenjäsenistä saattoi lukea ääneen ja välittää tietoa toisille tai kirjoittaa kouluja käymättömien puolesta asiakirjoja, joita tarvittiin etenkin viranomaisten kanssa asioidessa. (Esim. Kotilainen 2022.) Lukeminen oli menneisyydessä monella tapaa yhteisöllistä toimintaa, ja lähin yhteisö, kuten perhe, vaikutti kirjavalintoihin, mielipiteisiin kirjallisuudesta ja sen arvostukseen.

Vaikka säätyläisperheissä kaikki osasivat lukea ja kirjoittaa itse 1800-luvun jälkipuoliskolla, oli tästä huolimatta vielä ajoittain tapana, että joku luki toisille ääneen hartauskirjallisuutta tai kaunokirjallisia teoksia aiempien vuosisatojen tapaan. Ääneen lukemisella oli sosiaaliset merkityksensä ajanvietteenä (Laine 2017, 61), ja mikäli yksi naisista luki toisille ääneen, vapautti se kodin piirissä tai vierailulla oltaessa muut naiset ahkeroimaan alati työn alla olleiden ompelusten ja neule- tai virkkaustöiden kanssa. Myös saapuneet kirjeet kuulumisineen luettiin pitkälti ääneen perhepiiris-

https://doi.org/10.21435/tl.304

sä. Lisäksi etenkin perheen naisväen tehtävänä oli perinteisesti kirjoittaa paljon kirjeitä, joiden välityksellä säätyläiset huolehtivat viestinnästä seurapiiriverkostoissaan ja pitivät yhteyttä toisiinsa pitkienkin välimatkojen takaa. (Keravuori 2011, 175–176; Vainio-Korhonen 2011, 141–144.) Siten perheet jakoivat luku- ja kirjoitustaidon arjessa monin tavoin.

Pappisperheiden kirjakokoelmat ja niiden empiirinen tarkastelu

Ryhmäelämäkerrallisessa historiantutkimuksessa kollektiivibiografia on nähty yleensä eräänlaisena yläkäsitteenä, jonka alle sijoittuu eri tavoin määriteltyä ja käsitteellistettyä elämäkerrallista tutkimusta. Ryhmä- tai joukkoelämäkerrat tarkastelevat nimensä mukaisesti jonkin ihmisryhmän, kuten pappisperheiden, toimintaa. Käsiteperheen määritelmissä on kuitenkin eroja sen mukaan, miten tutkijat painottavat lähestymistapaansa ja miten he ymmärtävät tutkittavan ryhmän muodostuneen.

Suomalaisten kotien omistaman kirjallisuuden määrä kasvoi vasta 1800- ja 1900-luvun vaihteesta lähtien – jo pelkästään siitä syystä, että muun suomenkielisen kuin hengellisen kirjallisuuden julkaiseminen lisääntyi merkittävästi vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä (Häggman 2008, 173–174). Tämän seurauksena kirjallisuus oli väistämättä harvinaista ja arvokasta, mutta etenkin perheissä kirjat periytyivät sukupolvelta toiselle eivätkä niiden omistussuhteet olleet välttämättä yhtä yksiselitteisiä kuin modernina aikana. Säätyläisperheissä oli yleensä lukumäärällisesti paljon runsaammin kirjoja, ja ne oli vielä ennen vuosisadan vaihdetta yleensä julkaistu enimmäkseen muulla kuin suomen kielellä (Ijäs 2022, 10; Kotilainen 2023b). Omistussuhteiden laita oli kuitenkin samoin kuin tavallisen kansan perheissä. Yhden perheen kirjahyllyyn tai -kaappiin saattoi karttua kirjallisuutta useilta vuosikymmeniltä ja eri sukupolvien elinajalta. (Esim. Ijäs 2022, 10; Kotilainen 2016; 2023b.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

Perinteikäs oppisääty papisto omisti 1800-luvulla merkittäviä kotikirjastoja, ja jokaisessa pappisperheessä oli kirjallisuutta, vaikka vaatimattomampiakin kokoelmia (Ahokas 2011, 131, 134). Kirjasivistystä arvostettiin. Papistolle koulutus oli ensinnäkin perusedellytys säädynmukaisten virkatehtävien siirtämisessä jälkipolville. Pojat, pojanpojat, vävyt ja veljenpojat saattoivat muodollisen pappiskoulutuksen saatuaan aloittaa työskentelynsä isien seurakunnissa ja mahdollisesti jopa seurata heitä virkatehtävissään tai ainakin säilyttää säädynmukaisen asemansa jonkin toisen seurakunnan vakinaisina pappeina. (Esim. Klinge 2006, 482.) Myös pappisperheiden kodit olivat sidoksissa virkapaikkaan, ja pappiloissa asuttiin lähinnä perheenpään virkakauden ja mahdollisten armovuosien ajan, minkä vuoksi perhe piti mielellään kiinni säätyasemastaan ja ohjasi jälkeläisetkin virkauralle.

Papisto arvosti tiedollista pääomaa ja koulutusta myös siksi, että sen avulla voitiin 1800-luvun puolivälistä lähtien rakentaa kansakuntaa. Esimerkiksi suomalaisuusliikkeen, kansanvalistuksen, kansankirjastojen ja muun kansallisesti merkittävän toiminnan kannatus oli vahvaa näissä perheissä. Ajan kansansivistystyö kytkeytyi kansallisiin, puolue- ja kulttuuripoliittisiin tavoitteisiin, ja monet yhdistykset ja kansalaisjärjestöt olivat mukana valistustyössä. (Mäkinen 2009b, 145–147; 2009c, 151–158.) Lisäksi on hyvä muistaa, ettei papisto ollut taustoiltaan yhtenäinen sääty, vaan virkatehtävissä, taloudellisessa sekä yhteiskunnallisessa asemassa oli eroja (ks. myös Ahokas 2011, 130). Kulttuurihistoriallisesti yhteiskunnalliset odotukset papin perheen sivistyksellisestä ja moraalisesta toiminnasta olivat kuitenkin pitkälti yhtäläiset kaikissa evankelisluterilaisissa seurakunnissa.

Säätyläisperheissä miesten ja naisten saama koulutus oli erilaista kautta 1800-luvun, ja he myös käyttivät kirjallisuutta osin eri tavoin. Myös naiset oppivat lukemaan ja kirjoittamaan, mutta heidän oppineisuudekseen katsottiin riittävän, että he tunsivat tietyn määrän kirjallisuutta ja kykenivät keskustelemaan sivistyneesti seurassa sekä opettamaan tarvittaessa perheen lapsille luku- ja kirjoitustaidon alkeet. Moni pappiloiden tyttäristä sai kotiopetus-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ta. Naisten ei ennen vuosisadan viimeisiä vuosikymmeniä odotettu juuri jatkavan opintojaan mahdollista tyttökoulua pidemmälle eikä suorittavan tutkintoja tai valmistuvan ammattiin. (Kotilainen 2023b; 2024.) Pappien rouvilla ja tyttärillä oli kuitenkin erityislaatuinen asema osana pappissäädyn yhteisöllistä tehtävää, ja he jakoivat osan papin seurakunnallisista virkavelvoitteista: pappilan emännän puoleen saatettiin kääntyä monissa käytännön elämän asioissa, kuten sairauksien lääkinnässä ja hyväntekeväisyydessä. Perheenjäsenet auttoivat myös kirjallisissa kansliatöissä tarvittaessa. (Kotilainen 2023a, 104; Kuha 2023.) Koko pappilan perhe huolehti yhdessä säädynmukaisen aseman jatkuvuudesta ja oli monin tavoin vuorovaikutuksessa seurakuntalaisten kanssa, vaikka vain papilla oli muodollinen virka-asema.

Lukuharrastuksesta ja kirjakokoelmista kertovat tarkemmin tutkimukset, joissa on analysoitu erilaisia alkuperäislähteitä yksityiskohtaisesti ja hajanaisia tietoja yhdistäen. Näitä lähteitä ovat esimerkiksi kotikirjastojen kokoelmaluettelot, perukirjat, huutokauppaluettelot, kirkonarkistot, esine- ja kuvakokoelmat, joskus myös sanomalehtiaineisto sekä omaelämäkerralliset tekstit, kuten kirjeenvaihto ja päiväkirjat (mm. Grönroos & Nyman 1996; Ijäs 2022; Kotilainen 2023b; Laine 2018; Mäkinen 2009a, 31–33; Parland-von Essen 2011; Sarjala 2021). Aiemmilta vuosisadoilta säilyneiden lähteiden osalta erityisesti perukirjojen mutta myös huutokauppaluetteloiden ja muiden kokoelmaluetteloiden avulla on mahdollista todentaa, millaista kirjaomaisuutta naisilla oli (esim. Grönroos & Nyman 1996; Markkanen 1977; Parland-von Essen 2011). Niiden tueksi tarvitaan analyysia varten lisäksi muita (oma)elämäkerrallisia lähteitä varmentamaan ja selittämään kirjallisuuden käytön merkityksiä. Aina perunkirjoitukseen ei ole kuitenkaan merkitty näkyviin kotikirjaston tarkempaa sisältöä, vaan saatettiin todeta esimerkiksi vain vainajan omistaneen ”kirjoja” (Kotilainen 2023b). Pappisperheiden kirjakokoelmat on usein nimetty lähteissä ja siksi tutkimuksessakin kokonaisuudessaan perheenpään omistamiksi.

Onko tutkijan kuitenkaan mahdollista olettaa näin ennalta ilman ryhmäelämäkerrallista empiiristä tarkastelua? Erityisesti antiikin ja

https://doi.org/10.21435/tl.304

keskiajan tutkimuksessa kollektiivibiografisesta menetelmästä on käytetty nimitystä prosopografia, jota vaihtelevasti hyödynnetään myös myöhempien aikakausien historiantutkimuksessa, joko joukkoelämäkerran synonyyminä tai sen erityislajina. Koska prosopografian käsitteestä puolestaan on olemassa useita määritelmiä, joista kaikki eivät ole kovin tarkkarajaisia (Verboven ym. 2007, 39, 59), tässä luvussa käytetään historioitsija Barbara Cainen (2019[2010], 47–48) tapaan yläkäsitteinä mieluummin ryhmä- tai kollektiivibiografiaa, kun tavoitteena on jonkin ryhmän verkostoista kertovien historiallisten lähteiden empiirinen tarkastelu, tekemättä jyrkkää käsitteellistä eroa suomen kielen sanojen ”ryhmä” ja ”joukko” välille.[2]

Suomenkielisessä tutkimuksessa ryhmä- ja joukkoelämäkerran käsitteet ovat helposti sekoittuneet, joten varmasti merkittävämpää kuin erotella näitä kahta käsitettä toisistaan on verrata niitä prosopografiaan. Molemmissa menetelmäsuuntauksissa on tavoitteena kerätä systemaattisesti valittuja elämäkerrallisia tietoja kaikista ryhmän jäsenistä ja muodostaa näistä tietokantoja, joita voidaan analysoida. Merkittävänä erona menetelmien välillä on kuitenkin se, onko tutkimusasetelma noussut lähteiden empiirisestä tarkastelusta vai onko se päätetty jo ennalta tutustumatta ensin tarkemmin aikalaisten todellisiin elinolosuhteisiin tai heidän käsityksiinsä omasta toiminnastaan.

Ryhmäelämäkerrallisen menetelmän avulla on mahdollista tarkastella jonkin yhteisön tai ryhmän, kuten pappien ja heidän perheenjäsentensä, historiaa ja keskinäistä vuorovaikutusta monipuolisemmin kuin pelkästään yksilöiden elämäntarinoita tutkimalla (Caine 2019[2010], 61). Prosopografisessa tutkimuksessa taas tutkitaan ensisijaisesti yksilöiden muodostamaa mahdollisimman homogeenistä joukkoa, ei sinänsä heidän elämäntarinoitaan yksilöinä tai niiden moninaisuutta. Prosopografia etsii kollektiivisia

2 Kuitenkin Hakosalo (2014, 48–55) erottaa vielä ryhmä- ja joukkoelämäkerran toisistaan. Hakosalon näkemys siitä, että ryhmäelämäkerrassa analyysiin kuuluu olennaisesti tutkimuskohteiden tarkastelu suhteessa toisiinsa ja osana heidän keskinäisiä verkostojaan, on joka tapauksessa keskeinen tavoite menetelmää hyödynnettäessä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

toimintamalleja ja kaavamaisuuksia, ja yksilöitä tarkastellaan vain osana ryhmää tai rakenteita, jolloin heidän elämänvaiheensa osoittavat ulkoisesti tarkasteltuja ominaisuuksien tai toimintatapojen tyypillisyyksiä ja mahdollisia poikkeuksia niistä. Lisäksi prosopografiassa tutkijat määrittelevät ennalta haluamansa yksilöitä yhdistävät tekijät ja valitsevat tutkimusjoukon rakentamalla sen keinotekoisesti työpöydällään. (Broady 2002, 381–383; Caine 2019[2010], 57; Verboven ym. 2007, 39–40, 51–52.) Tällöin yksilöt eivät ole välttämättä itse edes kokeneet kuuluvansa kyseiseen ryhmään.

1800-luvun suomalaiset bibliofiilit olivat kulttuuristen odotusten mukaisesti lähes poikkeuksetta miehiä. Useimmiten he olivat opiskelleet Turun akatemiassa tai Helsingin yliopistossa ja tarvitsivat kirjallisuutta työssään ja luottamustehtävissään. Heidän kiinnostuksensa kirjallisuuteen syntyi jo opiskeluvuosina. (Mäkinen 2000, 17; Sarjala 2020, 51–56.) Naisilta ei samalla tavalla odotettu kirjoista kiinnostumista, vaan päinvastoin liiallinen lukeminen nähtiin naisten näkökulmasta riskialttiina ja sitä saatettiin säännöstellä, jottei se häirinnyt esimerkiksi kodinhoitoon liittyneitä tehtäviä liiaksi (Rantala ym. 2024, 59–60). Naisten mieltymystä kirjoihin ei tavallisesti edes kuvattu bibliofiliana. Jos lukutaitotutkimuksessa tarkasteltaisiin vain ennalta määrättyä joukkoa eli bibliofiilejä tai kirjaluetteloissa mainittuja kokoelmien omistajia, naisten osuus lukijoina saattaisi hämärtyä merkittävästi. Siksi naisten lukutaidon tutkimuksessa ryhmäelämäkerta on hedelmällisempi lähtökohta.

Koska naisten osalta on säilynyt vähemmän perukirjojen tai opiskelijamatrikkeleiden tyyppisiä suoria luetteloita tai lähteitä siitä, millaisia kirjoja he lukivat, heidän lukutaitotutkimuksessaan on hyödynnettävä enemmän henkilökohtaisia lähdekokonaisuuksia, kuten kirjeenvaihtoa, muistelmia ja päiväkirjoja, ja todella etsittävä empiirisen analyysin avulla tietoa kirjallisuuden käytöstä. He käyttivät kuitenkin kirjallisuutta lähteiden perusteella enemmän kuin muodollista koulutusta vähemmän saaneista naisista on uskottu aiemman tutkimuksen painottuessa miehiin. Tästä syystä kirjojen ystävien tutkija ei voi myöskään valita tutkimuskohteekseen säännönmukaisesti vain pappisperheiden miespuolisia jäseniä. Kokoel-

https://doi.org/10.21435/tl.304

mien omistus- ja käyttösuhteet olivat todellisuudessa monimuotoisempia, joten tarkastelu pitäisi tehdä lähtökohtaisesti empiirisesti ja seurata, ketkä perheenjäsenistä nousevat lähdeaineistosta esille kirjallisuuden todellisina käyttäjinä, mikä vaatii hajanaisen lähdemateriaalin yhdistämistä ja ristiinvalottamista. Tämä on työläämpää, mutta antoisampaa tutkijan näkökulmasta.

Kotikirjastojen käyttötarkoitukset

Haasteen lukutaidon tutkimukselle muodostaa se, että naisten omistamista kirjakokoelmista on säilynyt määrällisesti vähemmän tietoa. Siksi on syytä tarkastella asiaa laajemmasta perspektiivistä, sillä asiakirjoissa perheenisän kokoelmaksi nimetty kirjasto saattaa tarkemmin analysoituna sisältää koko perheen lukemaa kirjallisuutta. Ryhmäelämäkerrassa tutkittavien henkilöiden elämänvaiheet kytkeytyvät paitsi toisiinsa, usein myös jonkin historiallisen ilmiön tai prosessin tutkimiseen ryhmän yhteistoiminnan kautta. Tällainen ilmiö on esimerkiksi lukutaitoisuuden yleistyminen ja lukutaidon hyödyntäminen aiempaa monipuolisemmin tiedonhankinnassa.

Empiirisessä ryhmäelämäkerrallisessa tutkimuksessa myös yksilöiden ainutlaatuiset tarinat ja oma kokemusmaailma ovat merkityksellisiä toimiessaan tutkimuksen lähtökohtana. Ryhmäelämäkerta rakentuu usein monipuolisten lähdeaineistojen varaan, ja tutkimuskohteiden itsensä kokemusmaailmaa valotetaan arkistolähteiden, muistelmien ja muistitiedon varassa, mutta samalla tutkittavien henkilöiden elämää tarkastellaan historiantutkimuksen menetelmin oman aikakautensa kontekstissa ja suhteessa niihin yhteisöihin, joissa he toimivat (ks. myös Hakosalo 2014, 53). Ryhmäelämäkerran käsitteessä historiantutkimukseen soveltuvaa ja yhteiskuntatieteistä erottautuvaa on siten juuri tutkimuskohteiden toimijuus verkostoissa, heidän elämäntarinoidensa moninaisuuden tunnistaminen ja se, että tutkittava ryhmä todella kuvastaa jotakin myös reaalielämässä tunnistettua ja olemassa ollutta ryhmää, eikä ole vain tutkijan rakennelma. Pappisperheillä oli lähiyhteisöissään

https://doi.org/10.21435/tl.304

monia tunnistettavia tavoitteita ja tehtäviä, ja heistä muodostui selkeästi oma sääty- ja sosiaaliryhmänsä.

Ryhmäelämäkerrallista menetelmää käytettäessä tärkeä etu on se, että vaikka henkilöhistoriallista aineistoa ei välttämättä olisi saatavilla riittävästi tai yhdenmukaisesti kaikista yksittäisistä ryhmään kuuluneista henkilöistä, kuten perheenjäsenistä, koko ryhmästä kootut tiedot täydentävät toisiaan. Tällöin ei muodostu esteeksi tulosten raportoinnille, vaikkei aivan jokaisesta saataisikaan selville yhtä paljon tietoa. (Ks. esim. Kotilainen 2024.) Kuitenkin aineistossa toistuessaan tietyt piirteet osoittavat, millainen kirjakulttuuri ja millaiset lukemisen käytännöt tai verkostot olivat ryhmälle tyypillisiä. Erityisesti naisten osalta menetelmä on käyttökelpoinen (ks. myös Caine 2019[2010], 61), koska heidän vaiheistaan ei ole välttämättä säilynyt suoria asiakirjalähteitä tai (oma)elämäkerrallisia tietoja, mutta he saattavat pilkahdella esiin ensisijaisesti miespuolisten perheenjäsenten elämää kuvaavissa lähteissä. Keskeistä on eri elämäkerrallisista lähteistä saatujen sirpaleisten tietojen yhdistäminen.

Pappisperheiden kirjakokoelmat tai niistä laaditut luettelot sisältävät myös jonkin verran perheen naisten enimmäkseen käyttämää kirjallisuutta (esim. Kotilainen 2023b; ks. myös Ijäs 2022, 14). Pelkästään kirjastokokoelmien sisällöstä kertovien luetteloiden avulla olisi haasteellista päätellä, mitä kirjoja perheenjäsenet käyttivät. Miten tutkija voi saada selville, mitkä kirjoista kuuluivat kenellekin ja kuka luki mitäkin? Tietoa ei välttämättä voi lukea mistään lähteestä suorasanaisesti, mutta joitakin viitteitä kirjojen käyttötarkoituksista ja lukutaidolle annetuista merkityksistä voi saada yhdistämällä luetteloiden tietoihin muita elämäkerrallisia aineistoja. Etenkin päiväkirjat ja kirjeenvaihto ovat tässä suhteessa hyödyllisiä lähteitä, mikäli niitä on säilynyt.

Kirjallisuuden omistajuutta on tutkittu kirjoihin tehtyjen omistajamerkintöjen avulla (Ijäs 2022, 15; Karppinen & Yli-Seppälä 2015, 212; Laine 2017, 172–177; 2018, 40, 44–49; Ogilvie, Edwards & Küpker 2022). Suurimmassa osassa kirjoja niitä ei kuitenkaan ole. Monet nykypäiviin säilyneiden kirjakokoelmien omistajamerkinnöistä ovat miesten. Suuria kirjakokoelmia omistaneet ja kirjoistaan tarkat

https://doi.org/10.21435/tl.304

bibliofiilit laativat kokoelmistaan lisäksi luetteloita, ja viimeistään niitä koostettiin silloin, mikäli kirjakokoelma myytiin esimerkiksi huutokaupassa. Toisaalta kirjan omistaminen ei vielä kerro siitä, ketkä kirjan lukivat, vaan lukijakunta saattoi olla huomattavasti laajempi, kun kirjoja lainattiin ystäville ja tuttaville.

Pohjoismaissa papisto luki ainakin teologista kirjallisuutta jo työnsä puolesta (esim. Ahokas 2011, 129; Antonsson & Tammela 2021), mutta muitakin julkaisuja pappilan kirjakaapeissa säilytettiin (ks. myös Dahl 2010; Ijäs 2022). Siinä missä virkatalon kirjasto oli papeille ammattikirjallisuuden ja yhteiskunnallisen tai muun hyödyllisen tiedon lähde, myös pappiloiden naisten elämässä luku- ja kirjoitustaito saivat erilaisia merkityksiä. Osin kirjojen käyttötarkoitukset olivat sukupuolittuneita ja siten kirjallisuuden käyttötarkoitukset ovat pääteltävissä kontekstistaan. Etenkin kaunokirjallisuutta luettiin vapaa-ajalla ja hartauskirjallisuudellakin oli aikansa, mutta naiset etsivät lisäksi kirjallisuudesta tietoa omien töidensä tueksi. Papisto ei yleensä sotkeutunut kodinhoitoon, vaan tämä tehtävä jäi papinrouvalle. Esimerkiksi Karunan seurakunnan kappalaisen Otto Pihlin (1841–1892) kotipappilassa säilytettyyn kirjakokoelmaan kuului keittokirjoja ja kotitalousoppaita (Kotilainen 2023b, 49–50). Tämän kirjallisuuden voi päätellä kuuluneen leimallisesti pappilan emännän ja tytärten arkisen työskentelyn piiriin, kun etsittiin esimerkiksi vaihtelua ruokaohjeisiin tai säilöttiin puutarhan antimia tulevan talven varalle.

Puolangan pappilassa 1870-luvun alussa asuneen kirkkoherra Thauvónin perheen tytär Sally oli runoilija Isa Aspin (1853–1872) paras ystävä. Tästä syystä Isalle avautui mahdollisuus osallistua pappilassa järjestettyyn kotiopetukseen. Johan Fredrik Thauvón toimi pitäjän kirkkoherrana vuodesta 1870 lähtien. Pappilan tyttäriä opetti heitä varten hankittu kotiopettaja, joka valmensi myös Isaa kohti tämän suurta unelmaa, pyrkimistä opiskelemaan Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaariin, mikä toteutuikin. Muuten tämä haave olisi saattanut jäädä saavuttamattomaksi Aspille, joka ei ollut säätyläistä syntyperää. Pappilassa Isa saattoi myös lukea teoksia monipuolisesta kirjakokoelmasta. (Kotilainen 2023a.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjeenvaihdon ja päiväkirjamerkintöjen avulla on mahdollista myös saada selville tietoja siitä, mitä mieltä naiset olivat lukemastaan ja miten he arvioivat lukemiaan teoksia, olivatko ne kiinnostavia ja miten ne vaikuttivat heihin. Esimerkiksi Isa Asp kertoo päiväkirjassaan, kirjeissään ja ainekirjoituksessaan, mitä Thauvónien pappilan arjessa Puolangalla yhdessä luettiin. Myös naiset lukivat kansallisia ja kansainvälisiä merkkiteoksia. Isa tunsi hyvin aikansa suomalaisten klassikoiden, kuten Runebergin ja Topeliuksen tekstejä. (Kotilainen 2021, 126–127; 2023b, 106.) Teini-ikäinen Isa Asp sai myös vaikutteita omaan runouteensa Zacharias Topeliuksen runoteoksista (Kotilainen 2021, 125–129).

Kotiopetuksessa olleet lapset lukivat kodin kirjallisuutta oppimistarkoituksessa. Mikäli heille oli palkattu kotiopettaja, he tarkastelivat kirjoja analyyttisesti keskustellen yhdessä teosten sisällöistä. Esimerkiksi Isa Asp sai vierailuillaan Puolangan pappilassa keskustella kirjallisuudesta kirkkoherran rouvan kanssa, mistä oli hänelle suurta hyötyä seminaariopintoihin valmistautuessa. (Kotilainen 2021, 123.) Isa Aspille luku- ja etenkin kirjoitustaito olivat samalla tavalla ammatillisesti tärkeitä kuin papistolle, vaikka hän kirjoittikin uskonnollisten asiatekstien sijasta runoja ja muita kaunokirjallisia tekstejä. Isa Asp oli jo nuoresta saakka niin innostunut lukemisesta ja kirjoittamisesta, että yleensä tytöille tarpeellisena pidetty kotitalouden askareiden harjoittelu jäi vähemmälle (Setälä 1912, 12–15).

Kotikirjastojen lisäksi 1800-luvun naisilla oli käytössään aineettomia (immateriaalisia) kirjastoja. Toisten omistamien kirjojen lukeminen muodosti niistä lukijalle merkityksellisen kirjaston, joka oli siinä mielessä aineeton, että kirjat olivat lainassa ja tosiasiassa peräisin eri omistajilta eivätkä mikään yhtenäinen kirjastokokoelma. Näihin kirjoihin ei välttämättä myöskään palattu yhden lukukerran jälkeen, jos kirja ei ollut enää fyysisesti saatavilla, mutta niistä tuli lukijalleen tärkeitä teoksia ja sitä kautta hänen mentaalisesti omistamansa kirjasto etenkin aikana, jolloin kirjoja ei ollut runsaasti saatavilla. Sitä merkityksellisempiä lukukokemuksista tuli, kun uusia kirjoja vihdoin sai käsiinsä. Kaikki lukijat tietysti luovat tällaisia näkymättömiä mielen kirjastoja omien lukukokemustensa perusteel-

https://doi.org/10.21435/tl.304

la, ja ne muokkaavat heidän maailmankuvaansa (esim. Marx 2025, 5–6, 10, 16, 19; Sommer 2020, 85–86). Erityisesti naisille tämä eri lähteistä peräisin ollut luettava oli 1800-luvulla tärkeää, kun heillä ei välttämättä ollut käytössään esimerkiksi oppilaitosten kirjastoja.

Merkittävin tapa hyödyntää näitä immateriaalisia kirjastoja oli toisilta lainaaminen. Säätyläisnaiset eivät juurikaan lainanneet kirjoja koko väestölle tarkoitetuista yleisistä kirjastoista kuten kansankirjastoista, mutta he liikkuivat verkostoissa, joissa useimmilla perheillä oli omia kirjastoja, joten kirjoja saatiin lainaksi esimerkiksi tuttavilta ja yksityisistä kotikirjastoista (ks. myös Sarjala 2021, 280). Eikä pappisperheen naistenkaan lukuharrastus rajoittunut pelkästään niihin kirjoihin, joita säätyläiset omistivat, vaan viimeistään 1800-luvun alusta saakka myös lukuseurat ja vuosikymmenen puolestavälistä lähtien (yksityiset) lainakirjastot välittivät luettavaa kiinnostuneille (esim. Autero 1993, 115–116; Mäkinen 2000, 22–28; 2009a, 39–69). Lukijat eivät siis välttämättä omistaneet läheskään kaikkia lukemiaan kirjoja. Näistä aineettomista kirjastoista voi saada lisätietoa elämäkerrallisista lähteistä, mutta koska tietoja ei ole tallennettu ensisijaisesti lukemisen tutkimusta varten, niitä on etsittävä sieltä täältä, ja jos tutkijaa onnistaa, tällaisista lainoista saattaa löytyä mainintoja.

Isa Asp on malliesimerkki 1800-luvun loppupuolen luku- ja kirjoitustaitoisesta maaseudun nuoresta, joka ei ollut taustaltaan talonpoikainen (vaikka hänen esivanhempansa olivat) eikä säätyläinen (isä oli vaatimaton ruukin- ja sittemmin kunnankirjuri), vaan sijoittui jonnekin perinteisten säätyjen välimaastoon. Hän haaveili kansakoulunopettajattaren virkaurasta ja uskoi sen mahdollistavan myös kaunokirjallisen työskentelyn. Isalla ei juurikaan ollut omia kirjoja. (Kotilainen 2023a; Setälä 1912, 77–78.) Asp sai lainata käyttöönsä ystäväperheiden kirjoja, usein pappiloista. Lisäksi Aspilla oli opiskeluvuosina käytössään myös Jyväskylän seminaarin kirjasto uutuusteoksineen (Setälä 1912, 113). Asp toivoi voivansa kartuttaa itselleen ajan myötä oman kirjaston ja kuvasi Jyväskylän kansakouluopettajaseminaarissa kirjoittamassaan aineessa, millaisia teoksia hänen omaan kotikirjastoonsa tulisi tulevaisuudessa sisältymään

https://doi.org/10.21435/tl.304

(Kotilainen 2021, 124). Tällaista omaa kirjastoa Asp ei kuitenkaan koskaan ennättänyt hankkimaan ennen varhaista kuolemaansa.

1800-luvun pappisperheen kirjakokoelma rakentui useiden sukupolvien aikana hankituista kirjoista. Esimerkiksi Pihlin perheen kirjakokoelma sisälsi vanhempia kerrostumia nähtävästi jo Otto Pihlin äidin ja kappalaisena työskennelleen isän nuoruuden ajoilta (Kotilainen 2023b). Pappisperheiden kirjakokoelmille oli tyypillistä, että etenkin sukupolvelta toiselle periytynyt teologinen kirjallisuus oli vanhaa ja ikääntyi hitaasti sisällöiltään (Antonsson & Tammela 2021, 225). 1900-luvun alussa saattoi kuitenkin tulla eteen sukukokoelmista luopuminen. Esimerkiksi Otto Pihlin tytär Ester ei perheettömänä voinut luovuttaa edesmenneeltä isältään jäänyttä kokoelmaa eteenpäin mahdollisille uusille suvun papeille. Kirjallisuus oli pitkälti jo vanhentunutta sisällöltään, ja asiaan saattoivat vaikuttaa myös taloudelliset syyt sekä uuden kodin tilaratkaisut, kun Ester ja hänen äitinsä joutuivat jättämään Karunan pappilan ja muuttamaan pienempään kotiin. (Kotilainen 2023b.)

Ahkerimpienkin bibliofiilien huolella vaalitut kokoelmat joutuivat usein hajalleen kerääjänsä poismenon jälkeen, kun osa teoksista myytiin, osa jäi sukulaisille ja osa voitiin lahjoittaa esimerkiksi kirjastoille (ks. myös Karppinen & Yli-Seppälä 2015, 221–222). Antikvariaattiin tai kirjahuutokauppaan päätyivät ne kirjat, joita ei jostain syystä enää tarvittu murrosvaiheissa, kuten kirjojen lukijan jäätyä eläkkeelle, kuoltua, sukupolvien vaihtuessa, tiedon vanhentuessa, perheessä tai työtehtävissä puhuttujen ja luettujen kielten vaihtuessa tai muotien ja ajan muuttuessa. Pappiloiden kirjakokoelmat eivät olleet pysyviä, mutta ne muuttuivat hitaasti, mikä tekee niistä mielekkäitä tutkimuskohteita historiantutkijoille, koska eri aikakausien kerrostumat ja kirjojen kuluttamisen muutos käyvät niistä hyvin ilmi.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Perheen aineeton lukuperintö

Perheen näkökulma lukemiseen kuvaa niitä moninaisia käyttökonteksteja, joita kirjoilla esineinä ja kulttuurin tuotteina oli. Myös 1800-luvun naiset lukivat moniin eri tarkoituksiin: hankkiakseen lisätietoa kodin askareisiin, opiskellakseen kieliä tai muita oppiaineita, saadakseen inspiraatiota omaa taiteellista työskentelyään varten, osallistuakseen seurusteluun seurapiirien kanssa tai vapaa-ajan viihdykkeenä. Lisäksi he saattoivat seurata ajankohtaisia tapahtumia lehdistön välityksellä. Myös kirjeenvaihto oli tärkeä osa lukemiskulttuuria. Ryhmäbiografinen tarkastelu osoittaa, että papiston perheissä naisilla oli mahdollisuus lukea kirjallisuutta varsin monipuolisesti kodeissaan.

Naisten ja lasten lukutaidon ryhmäelämäkerrallinen tutkiminen on hidasta eri tiedonmurusten yhdistämisen vuoksi, mutta samalla myös palkitsevaa. Nämä hajanaiset tiedot jäisivät muuten helposti huomiotta, eikä niistä muodostuisi kokonaiskuvaa. Aina jotain jää myös kokonaan pimentoon lähteiden vajavaisuuden vuoksi. Esimerkiksi lapsuuden aikaisista lukumieltymyksistä saattaa olla vielä vähemmän tietoa saatavilla. Myös vähemmän tunnettujen suomalaisnaisten elämää on kuitenkin mahdollista tarkastella lukuharrastuksen ja kirjakokoelmien osalta ryhmäelämäkerrallisten menetelmien ansiosta. Hyvin usein vihjeitä on poimittava talteen sieltä täältä, aivan kuten vaikkapa Isa Aspin elämänvaiheet osoittavat, yhdistelemällä eri asiakirjojen välittämiä tietoja keskenään, mikä tekee tutkimuksesta haastavampaa. Hänen kohdallaan perinteisen perheen laajeneminen yli yhteiskunnallisten ryhmien rajojen antoi mahdollisuuden hyödyntää ystäväperheen kirjakokoelmaa ja aineetonta tiedollista pääomaa ja auttoi siten matkalla kohti kirjasivistykseen pohjautuneen ammatin hankkimista.

Ryhmäelämäkerrallisten menetelmien hyödyntäminen osoittaa, miten suuri merkitys perheverkostoilla (ja ystävyyssuhteilla) oli luku- ja kirjoitustaidon sekä kirjaomaisuuden ja lukumahdollisuuksien välittäjänä. Perheen naiset saivat kotitalouden miesten kautta käyttöönsä lisää kirjallisuutta, mutta tämä kodin sisäinen

kirjojen selaileminen, lainaaminen, lukeminen ja tietojen hyödyntäminen arkielämässä ei välttämättä näy aina suoraan lähteissä, ellei sitä tietoisesti etsi. Kollektiivibiografisen menetelmän käyttö edellyttää tutkijalta sinnikästä eri lähteiden yhdistämistä ja vertailua, mutta se on mielekästä, koska naisten osuus kodin ja perheen kirjakulttuurin välittäjinä ja vaalijoina nousee menetelmän avulla paremmin esille.

Kirjallisuus

Ahokas, Minna 2011: *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

Antonsson, Niklas & Tammela, Joonas 2021: Postillorna och predikanten. En undersökning av Erik Levans (1746–1837) användning av predikolitteratur. *Historisk tidskrift för Finland* 106(2), 215–248. https://journal.fi/htf/article/view/113203/90685

Autero, Olavi 1993: *J. W. Lillja 1817–1878. Kirjamiehestä poliittiseksi taistelijaksi*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Bigold, Melanie 2021: Women's Book Collecting in the Eighteenth Century. The Libraries of the Countess of Hertford and the Duchess of Northumberland. *The Huntington Library Quarterly* 84(1), 139–150. https://doi.org/10.1353/hlq.2021.0015

Broady, Donald 2002: French prosopography. Definition and suggested readings. *Poetics* 30(5–6), 381–385. https://doi.org/10.1016/S0304-422X(02)00031-1

Caine, Barbara 2019[2010]: *Biography and history*. London: Red Globe Press.

Dahl, Gina 2010: *Book Collections of Clerics in Norway, 1650–1750*. Leiden: Brill.

Davies, Bronwyn & Gannon, Susanne 2006: *Doing collective biography. Investigating the production of subjectivity*. New York: Open University Press.

Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.) 2002: *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Helsinki: SKS.

Gonick, Marnina, Walsh, Susan & Brown, Marion 2011: Collective Biography and the Question of Difference. *Qualitative Inquiry* 17(8), 741–749. https://doi.org/10.1177/1077800411421118

Grönroos, Henrik & Nyman, Ann-Charlotte (toim.) 1996: *Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i*

Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Hakosalo, Heini 2014: Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus. Teoksessa Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 45–61.

Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi 2014: Elämää suurempaa. Teoksessa Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 7–26.

Hawkins, Roberta, Falconer Al-Hindi, Karen, Moss, Pamela & Kern, Leslie 2016: Practicing Collective Biography. *Geography Compass* 10(4), 165–178. https://doi.org/10.1111/gec3.12262

Häggman, Kai 2008: *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Otava.

Ijäs, Ulla 2022: Kirjat liikkeellä 1800-luvun alun Itämeren alueella. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 22(1), 6–19. https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.113459

Karppinen, Emilia & Yli-Seppälä, Laura 2015: Almanakkojen arvoitus. Saarnaaja Adolf Lindman kirjastojen perustajana ja harvinaisuuksien kerääjänä. Teoksessa Hypén, Kaisa, Koivunen, Leila & Tunturi Janne (toim.) *Kirjoista kokoelmaksi. Kansansivistystä ja kansainvälisyyttä Turun kaupunginkirjastossa 1800–1900-luvuilla*. Helsinki: Avain, 212–226.

Keravuori, Kirsi 2011: Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristosta. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 163–191.

Keskinen, Jarkko 2012: *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Turku: Turun yliopisto.

Klinge, Matti 2006: *Iisalmen ruhtinaskunta. Moderni projekti sukuverkostojen periferiassa*. Helsinki: SKS.

Kotilainen, Sofia 2016: *Literacy Skills as Local Intangible Capital. The History of a Rural Lending Library c. 1860–1920*. Helsinki: SKS. https://doi.org/10.21435/sfh.21

Kotilainen, Sofia 2021: How to Become an Author. The Poet Isa Asp and Her Childhood Fascination with Writing for Magazines. *Knygotyra* 76, 114–134. https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.76.78

Kotilainen, Sofia 2022: Yhteisöllisesti jaettu luku- ja kirjoitustaito. Kollektiivibiografisesta menetelmästä luku- ja kirjoitustaidon historian tutkimuksessa. Teoksessa Mähkä, Rami, Ahonen, Marika, Heikkilä, Niko, Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura, 85–102.

Kotilainen, Sofia 2023a: Maaseutupappilat tyttöjä jatko-opintoihin valmistaneina kotikouluina. Teoksessa Viitaniemi, Ella (toim.) *Kirkko, papisto ja yhteiskunta 1600–1800*. Helsinki: SKS, 90–123.

Kotilainen, Sofia 2023b: Tuhoisa influentsa tarttui leskipastorska Pihlin kotikirjastoon: pandemian vaikutus 1800-luvun perheen kirjakokoelmaan. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 23(2), 40–57. https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.125980

Kotilainen, Sofia 2024: Language Shift as a Way of Acquiring New Citizenship and a Profession. The Educational Background of the First Female Students at the Jyväskylä Teachers Seminary. *Nordic Journal of Educational History* 11(2), 9–35. https://doi.org/10.36368/njedh.v11i2.1057

Kuha, Miia 2023: Papin perhe ja paikallisyhteisö 1600-luvun loppupuolen Viipurin hiippakunnassa. Teoksessa Viitaniemi, Ella (toim.) *Kirkko, papisto ja yhteiskunta 1600–1800*. Helsinki: SKS, 37–61.

Laine, Tuija 2017: *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*. Helsinki: SKS.

Laine, Tuija 2018: *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus*. Helsinki: Kansalliskirjasto ja Suomen kirjahistoriallinen seura. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4040-1

Lyons, Martyn 2013: *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*. Cambridge: Cambridge University Press.

Markkanen, Erkki 1977: *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Marx, William 2025: *Libraries of the Mind*. Princeton University Press.

Mäkinen, Ilkka 2000: *P. U. F. Sadelin (1788–1858). Präst, skribent och biblioteksman*. Tammerfors: Tammerfors Universitet.

Mäkinen, Ilkka 2009a: Kirjastot ennen kansallisuusaatetta. Yleisten kirjastojen esihistoria 1800-luvun alkuun. Teoksessa Mäkinen, Ilkka (toim.) *Suomen yleisten kirjastojen historia*. Helsinki: BTJ Kustannus, 13–72.

Mäkinen, Ilkka 2009b: Pitäjänkirjastojen läpimurto. Teoksessa Mäkinen, Ilkka (toim.) *Suomen yleisten kirjastojen historia*. Helsinki: BTJ Kustannus, 136–150.

Mäkinen, Ilkka 2009c: Kirjasto fennomaanien kansansivistysohjelmassa. Teoksessa Mäkinen, Ilkka (toim.) *Suomen yleisten kirjastojen historia*. Helsinki: BTJ Kustannus, 151–213.

Ogilvie, Sheilagh, Edwards, Jeremy & Küpker, Markus 2022: Economically relevant human capital or multi-purpose consumption good? Book ownership in pre-modern Württemberg. *Explorations in Economic History* 83(101418). https://doi.org/10.1016/j.eeh.2021.101418

Palsaoja-kollektiivi 2018: *Liike ja hetki. Kollektiivisen biografian sommitelmia (nyky)akatemiassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Parland-von Essen, Jessica 2011: Book ownership as a subject of cultural-historical research. Helsinkians and their books in the 1700s. Teoksessa af Forselles, Cecilia & Laine, Tuija (toim.) *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s*. Helsinki: SKS, 14–30.

Possing, Birgitte 2014: Elämä pelissä. Biografian historia ja vastuu. Teoksessa Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 62–78.

Pylkkänen, Anu 2009: *Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law*. Helsinki: SKS.

Rantala, Heli, Sarjala, Jukka, Tunturi, Janne, Ijäs, Ulla & Hakkarainen, Heidi 2024: *Kirjojen kaipuu. Kirjakulttuuria 1800-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Rantanen, Arja 2014: *Pennförare i periferin. Österbottniska sockenskrivare 1721–1868*. Åbo: Åbo Akademi.

Sarjala, Jukka 2020: *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.

Sarjala, Jukka 2021: Kiertävät kirjat. Painotuotteiden aineellis-sosiaalinen vaikuttavuus Anders Johan Sjögrenin elämässä ja opiskelussa 1810-luvulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 119(3), 275–287. https://doi.org/10.54331/haik.112073

Setälä, Helmi 1912: *Isa Asp. Nuoren pohjalaisen runoilijaneidon elämäntarina*. Helsinki: Otava.

Sommer, Roy 2020: Libraries of the Mind. What Happens after Reading. *DIEGESIS. Interdisciplinary E-Journal for Narrative Research/ Interdisziplinäres E-Journal für Erzählforschung* 9(1), 83–99. urn:nbn:de:hbz:468-20200618-091050-9

Vainio-Korhonen, Kirsi 2011: Sisaruksia ja sukulaisia. Suomalaisten aatelisnaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 141–162.

Verboven, Koenraad, Carlier, Myriam & Dumolyn, Jan 2007: A Short Manual to the Art of Prosopography. Teoksessa Keats-Rohan, K. S. B. (toim.) *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Oxford: Unit for Prosopographical Research, 35–69.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Empiirisen kirjallisuushistorian lähtökohtia

Kohti datarikasteista tutkimusta

Veli-Matti Pynttäri
https://orcid.org/0009-0001-0923-9152
Kati Launis
https://orcid.org/0000-0002-8498-7361
Aino Mäkikalli
https://orcid.org/0000-0003-0129-3370
Viola Parente-Čapková
https://orcid.org/0000-0002-0629-1182

Tässä luvussa käsitellään empiirisyyttä kirjallisuushistoriallisessa tutkimuksessa. Erityistä huomiota kiinnitetään kirjastokokoelmien ja bibliografioiden merkitykseen tietokoneavusteisen ja määrälliseen analyysiin keskittyvän kirjallisuushistoriallisen tutkimuksen perustana.

Kirjallisuushistoria ja empiria

Kirjallisuushistoriallinen tutkimus joutuu aina vastaamaan vähintään kahdenlaisiin perusteitaan koskeviin kysymyksiin. Aineistoa koskevat kysymykset ovat pitkälti samanlaisia kuin kaikessa kirjallisuutta aineistonaan käyttävässä tutkimuksessa, vaikka kirjallisuushistoriallisessa tutkimuksessa ajallinen etäisyys tutkimuskohteeseen tuokin mukanaan ongelmia: Minkälaisesta aineistosta kirjallisuushistoria koostuu? Missä muodossa tutkimuskohteena oleva kirjallisuushistoriallinen menneisyys on saavutettavissa? Onko meillä olemassa menetelmiä, joita voimme käyttää saadaksemme tietoa kirjallisuudesta, jota ei välttämättä enää ole saatavilla kirjastojen kokoelmissa? Toinen kysymys kohdistuu kirjallisuushistorian me-

netelmiin: Millä perustein teemme yksittäisistä teoksista yleistyksiä, jotka koskevat laajempia kokonaisuuksia, kuten esimerkiksi historiallista aikakautta tai kirjallista lajia? Mikä on kirjallisuushistoriallisesti edustava otos?

Tässä luvussa pyritään vastaamaan näihin kirjallisuushistorian kannalta merkittäviin kysymyksiin yhdenlaisen empiirisyyden näkökulmasta. Luvussa lähestytään kirjallisuushistoriaa kaunokirjallisen julkaisutoiminnan historiana ja sen kautta hahmottuvana lukemisen historiana, joita tutkitaan ensisijaisesti kirjastotietokantojen tiedoista. Lukemisen tutkimus ymmärretäänkin osana ”laajan vastaanoton” tutkimusta, jossa teosten fyysinen olemassaolo kirjastokokoelmissa ja välillisesti myös näkyvyys bibliografisissa tiedoissa toimivat todistusaineistona vastaanotosta (Parente-Čapková 2017, 39). Lähtökohtana on, että kirjastotietokantoihin sisältyvä tieto – sekä bibliografiset tiedot että kuvailutiedot (metadata)[1] – on pääsääntöisesti luonteeltaan empiiristä, toisin sanoen tietoa, joka perustuu kokemusperäiseen havaintoon kohteestaan ja on ainakin periaatteessa eri tutkijoiden toimesta todennettavissa tai kyseenalaistettavissa. Luvussa pohditaan, millä tavalla tästä aineistosta voidaan tehdä kirjallisuushistoriaa koskevia yleistyksiä (vrt. Piper 2018, xi), jotka perustuvat määrälliseen ja tilastolliseen analyysiin. Luonteeltaan (yhteismitallisuus, säännönmukaisuus) ja muodoltaan (esim. MARC 21 -formaatti) bibliografinen tieto ja kuvailutieto mahdollistavat aineiston mahdollisimman yhdenmukaisen tulkinnan ja sellaisten tietokoneavusteisten analyysien tekemisen, joiden myötä tilastollisten ja määrällisten yleistysten tekeminen kirjallisuushistoriallisesta aineistosta on mielekästä. Tällaisesta analyysista ja sen mahdollisuuksista kirjallisuushistorian kirjoittamisessa käytetään nimitystä datarikasteinen kirjallisuushistoria (*data-rich literary history*) (esim. Bode 2018, 2–3).

1 Bibliografisiin tietokantoihin sisältyy sekä bibliografisia tietoja että kuvailutietoja, metadataa. Bibliografisilla tiedoilla tarkoitetaan nimekkeen julkaisutietoa (esim. julkaisuvuosi, -paikka ja kustantaja), kuvailutiedot voivat sisältää esimerkiksi sisällönkuvailua, lajiluokituksia tai kirjoittajatietoja.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Käsillä oleva luku perustuu hankkeeseen ”Digitaaliset menetelmät kotimaisen kirjallisuushistorian uudistajana” (Suomen Akatemia, 2022–2026), jossa 1800-luvun Suomen kirjallisuushistoriaa lähestytään Kansallisbibliografia Fennican tietokoneavusteisen analyysin kautta. Itä-Suomen yliopiston, Turun yliopiston ja Kansalliskirjaston yhteistyöhankkeessa tavoitteena on ulottaa kirjallisuushistoriallinen tutkimus teoksiin, jotka eivät ole oletettavasti koskaan päätyneet tutkijoiden, saati laajan lukijakunnan käsiin, ja hahmottaa laajojen tietokantojen pohjalta kaanonien ulkopuolelle jäänyttä kirjallista maailmaa. Tutkimuksen tuloksina on sekä kuratoitu korpus vuosina 1809–1917 Suomessa julkaistun kaunokirjallisuuden ensipainoksista että korpukseen liittyvän metadatan pohjalta tehtävät määrälliset analyysit. Luvussa tarkastellaan ensin empiirisyyttä aineistoon kohdistuvana kysymyksenä ja tämän jälkeen pohditaan, minkälaisia vaatimuksia menetelmille empiirisyys asettaa.

Kuten käsillä olevan kirjan johdannosta ja aiemmista luvuista voi päätellä, empiirisyydestä vallitsee monenlaisia käsityksiä. Useita menetelmiä ja näkökulmia sisältävän tutkimuksen pelkistäminen yhden empiriaa koskevan määritelmän alle on – kuten tässäkin katsauksessa – vaikeaa, jollei mahdotonta. Puhekielessä ja arkisissa yhteyksissä empiirisyys ymmärretään usein synonyymina tosiasialle, ”kovalle faktalle”, koska sen ajatellaan olevan jotain kouriintuntuvaa ja silminnähtävää. Tällaisena empiirisyys nähdään synonyymina objektiivisuudelle ja laajemmin luonnontieteelliselle menetelmälle. Humanististen tieteiden ja luonnontieteiden välistä eroa on pitkään kuvattu erona kahden kulttuurin välillä, kuten brittiläinen tiedemies ja kirjailija C. P. Snow asian muotoili jo vuonna 1959 (Bode & Dixon 2009). Myöhemmin esimerkiksi Daniel Allington (2023, 373) on digitaalisen humanismin piirissä kuvannut samaa eroa vastakkainasetteluna maailmaan empiirisesti suhtautuvien kysymysten ja maailman merkitystä pohtivien hermeneuttisten kysymysten välillä. Tätä eroa teknologian ja humanismin välillä on viime aikoina pyritty kaventamaan sen toivossa, että kahden kulttuurin välille syntyisi

https://doi.org/10.21435/tl.304

”neuvottelua”, ”lähentymistä” ja ”todellista keskustelua kilpailun sijaan” (Bode & Dixon 2009).

Vaikka Allingtonin hermeneuttiseksi nimeämä tiedon tuottamisen muoto saattaakin määrittää suurinta osaa kirjallisuudentutkimuksen historiasta ja nykyisyydestä, myös empiirisellä kirjallisuudentutkimuksella on aina ollut paikkansa. Tällaisesta monitieteisestä empiirisestä tutkimuksesta, joka ymmärretään havaintoon ja kokeisiin nojaavana luonnontieteellisenä menetelmänä (Bode & Dixon 2009[2]), löytyy esimerkkejä kirjallisuustieteen historiasta. Luonnontieteellisiä menetelmiä tavoittelevan kirjallisuudentutkimuksen kattokäsitteeksi on kansainvälisesti vakiintunut ”empiirinen kirjallisuudentutkimus” (*empirical study of literature*), jonka piiriin kuuluu lukuisia poikkitieteellisiä tutkimuksia esimerkiksi psykologian, logopedian, lääketieteen, sosiologian, kielitieteiden ja esimerkiksi kasvatustieteiden alalta (Bode & Dixon 2009; ks. myös tämän kirjan johdanto).

Kirjallisuushistorian tutkijalle tutuimpia empirian muotoja ovat ennen kaikkea bibliografiat ja kriittiset editiot (Bode & Dixon 2009; Laine 2018, 342–343; myös Tolonen ym. 2019), jotka kummatkin voidaan ymmärtää sekä erityisenä tutkimuksen muotona että tällaisen tutkimuksen tuotoksena. Tässä mielessä bibliografia merkitsee sekä teosluetteloa, jossa luetellaan erilaisia julkaisuja, että tieteenalaa, joka tutkii kirjoja fyysisinä esineinä ja niiden tuottamisen ja julkaisemisen tapoja (Tekstuaalitieteiden sanasto, s.v. bibliografia). Historiallis-kriittisen edition tavoitteena puolestaan on esittää tekstin mahdollisimman autenttinen historiallinen muoto, joka saavutetaan arvioimalla tekstin erilaisia säilyneitä versioita. Historiallisesti autenttisen tekstin tuottamisen lisäksi historiallis-kriittisessä editiossa pyritään dokumentoimaan kaikki vaihtoehtoiset lukutavat ja selvittämään tekstin synty- ja vaikutushistoriaa (Tekstuaalitieteiden sanasto, s.v. historiallis-kriittinen editio; myös Eggert 2009).

2 Kirjoittajilla ollut käytössä teoksen sähköinen versio, jossa ei ole sivunumeroita. Puute koskee seuraavia teokseen sisältyviä artikkeleita: Bode & Dixon 2009, Carter 2009, Eggert 2009 ja Hetherington 2009.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kriittiset editiot kuitenkin tasapainoilevat kahden näkökulman välillä: toisaalta ne pyrkivät autenttiseen historialliseen muotoon, mutta toisaalta kriittisetkin editiot tulisi saattaa mahdollisimman lukukelpoiseen muotoon (Katajamäki 2024, 180).

Vaikka bibliografiat ja kriittiset editiot ovat luomassa kirjallisuudentutkimukselle ja kirjallisuushistorialle välttämätöntä perustaa, nämä empiirisesti orientoituneet tavat lähestyä kirjallisuutta ja kirjallisuushistoriaa on usein mielletty tulkintaan keskittyvän tutkimuksen apuvälineinä. Usein niiden asema on nähty toissijaisena teoreettisiin kysymyksiin painottuneessa tutkimusperinteessä (Bode & Dixon 2009). Bibliografioiden tutkimiseen ja kriittisten editioiden tuottamiseen liittyvien oppiaineiden (esimerkiksi kirjahistorian) onkin usein ymmärretty liittyvän vain välillisesti varsinaiseen tekstien tulkintaa korostavaan kirjallisuustieteelliseen tutkimusperinteeseen (Allington 2023, 374). Tässä luvussa keskitytään siihen tietoon, jota hankkeemme aineistona toimivat bibliografiset tiedot antavat lukijoille yleisesti ja tutkijoille erityisesti.

Kirjallisuushistorian empiirinen aineisto: bibliografiat, metadata ja kirjastokokoelmat

Bibliografioita voi ajatella tietovarantoina, jotka sisältävät tietoja eri perustein julkaistuista teoksista systemaattisessa ja kattavassa muodossa. Aikaisemmin nämä tietovarannot olivat käytettävissä fyysisinä kortistoina kirjastoissa, mutta nykyään käytännössä jokaisessa kirjastossa on siirrytty digitaalisiin luetteloihin, mikä mahdollistaa etäkäytön verkossa, lukuisat hakutoiminnot sekä tulosten järjestelyn ja suodattamisen käyttäjän haluamalla tavalla. Tässä mielessä käytännössä jokainen kirjallisuushistoriasta kiinnostunut tutkija käyttää tiedonhaussa hyväkseen tietokoneavusteisia menetelmiä (Parente-Čapková 2021, 87).

Bibliografioiden tarjoama empiirinen todistusaineisto kirjallisuushistoriasta toimii ikkunana kirjallisuushistoriaan, mutta täysin läpinäkyvää ja kattavaa kuvaa menneestä se ei pysty tarjoamaan,

koska jokainen kirjaluettelo on suurelta osin näkymättömiksi jäävien valintojen ja puutteiden tulosta. Kun tietokoneavusteiseen kirjallisuushistoriaan liitetään toiveita kokonaisvaltaisuudesta ja läpinäkyvyydestä – siitä, että digitaaliset menetelmät tavoittaisivat tai löytäisivät enemmän aineistoja kuin perinteiset menetelmät ja puhaltaisivat eloa kirjalliseen menneisyyteen (Bode 2017, 80–81) – unohdetaan, että tietokoneavusteiset menetelmät nojaavat suurelta osin samoihin alun perin analogisiin bibliografisiin tietokantoihin kuin aikaisempi tutkimus. Kun digitaalisia menetelmiä käyttävät määrälliset analyysit korostavat aineiston kokoa, huomiotta usein jää aineiston laatu, jossa saattaa olla monenlaisia puutteita ja virheitä.

Suhteessa välttämättömään epätäydellisyyteensä kirjallisuushistoria voidaan ymmärtää kolmena sisäkkäisenä tasona. Näistä laajin kattaa kaikki aikanaan julkaistut teokset, myös ne, joista ei ole jäänyt lainkaan tietoa bibliografioihin tai kirjallisuushistorioihin. Seuraava hieman suppeampi taso on arkisto, joka sisältää jälkipolville säilyneet teokset kirjastojen kokoelmissa tai mainintoina bibliografioissa. Suppein ja viimeinen taso on korpus, joka muodostuu arkistosta systemaattisesti valituista, tietyn kirjallisuushistoriallisen tutkimuksen kohteena olevista teoksista (Algee-Hewitt ym. 2016). Tutkimukseen valittu korpus voi muodostua osittain tai parhaassa tapauksessa täysinkin digitoiduista aineistoista, mikä vaikuttaa tutkimuksessa käytettäviin menetelmiin, koska digitoidut kokotekstitietokannat mahdollistavat teosten tekstin tietokoneavusteisen analyysin[3]. Tietokoneavusteiset menetelmät vaikuttavat tähän jaotteluun siten, että suhteet eri osa-alueiden välillä voivat muuttua: digitaalisin menetelmin on mahdollista hallita ja tutkia huomattavasti suurempaa korpusta kuin aikaisemmin, jol-

3 Jos korpus koostuu digitoiduista kokotekstitiedostoista, teosten tekstiä on mahdollista analysoida käyttäen esimerkiksi aihemallinnusta (*topic modelling*) tai verkostoanalyysia. Korpuksen muoto vaikuttaa näin myös käytettäviin menetelmiin. Vuosina 1809–1917 julkaistusta kaunokirjallisuudesta on Fennicassa digitoitu vain osa, joten puheena olevassa hankkeessa ja tässä luvussa ei käsitellä tällaisia menetelmiä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

loin ero arkiston ja korpuksen välillä pienenee ja voi periaatteessa jopa kadota (mt.), jos tämä on tutkimuskohteiden kannalta mielekästä. Tällaisilla tutkimusaineistoja laajentavilla menetelmillä on mahdollisuus sekä muuttaa näkemystämme menneisyydessä julkaistusta kirjallisuudesta että vaikuttaa kirjallisuushistorian tutkimuksen käytettävissä oleviin korpuksiin.

”Digitaaliset menetelmät kotimaisen kirjallisuushistorian uudistajana” -hankkeen tavoitteena on laajentaa merkittävästi käsitystä Suomen kirjallisuushistoriasta niin sanotulla pitkällä 1800-luvulla eli autonomian vuosina 1809–1917. Edellä esitellyn kolmiportaisen jaottelun arkiston muodostaa hankkeessa ja tässä luvussa kansallisbibliografia Fennica, joka on lajissaan kattavin: se sisältää tietoa Suomessa julkaistuista kirjoista vuodesta 1488 lähtien ja lehdistä vuodesta 1771.[4] Tämän lisäksi Fennica sisältää tietoja sarjajulkaisuista, kartoista sekä audiovisuaalisesta ja elektronisesta aineistosta. Hankkeen korpus muodostuu Fennicasta löytyvistä vuosina 1809–1917 julkaistuista kirjamuotoisista kaunokirjallisuudeksi luokitelluista suomen- tai ruotsinkielisten teosten ensipainoksista pois lukien käännöskirjallisuus.

Empiirisen aineiston ominaisuuksiin kuuluu sen läpinäkyvyys: mistä aineisto ja korpus ovat peräisin ja miten ne on valittu. Kaunokirjallisuuteen keskittyvässä kirjallisuushistoriallisessa tutkimuksessa on toisin sanoen selvennettävä, miten aineiston rajaus kaunokirjallisuuteen muun kirjallisuuden joukosta on tapahtunut. Yleensä kirjastoissa julkaisuille määritellään UDK- tai YKL-luokka, joiden perusteella teos voidaan luokitella ennen kaikkea aiheen tai lajin mukaan esimerkiksi kuuluvaksi suomenkieliseen kaunokirjallisuuteen (UDK 894.541, YKL 84.2), suomenruotsalaiseen kaunokirjallisuuteen (UDK 839.79, YKL 84.31) tai vaikka Suomen historiaan

4 On olennaista muistaa, että myös Fennica on historiallinen konstruktio, jonka muodostumisen periaatteet ovat muuttuneet Fredrik Wilhelm Pippingin (1783–1863) varsin suppeasta määritelmästä kohti Sven Gabriel Elmgrenin (1817–1897) ja Georg Schaumanin (1870–1930) kattavampia määritelmiä. Schaumanin määritelmässä Fennicaan sisällytettiin myös Suomea ja suomalaisia käsittelevä kirjallisuus. (Häkli 1996, 11–12.)

https://doi.org/10.21435/tl.304

(UDK 948, YKL 92). 1800-luvun kirjallisuuteen nähden nämä luokitukset ovat kuitenkin verrattain myöhäisiä, eikä luokittelua ole jälkikäteenkään tehty kattavasti koko 1800-luvun kirjallisuuden osalta. Tästä syystä 1800-luvun kaunokirjallisuuteen kohdistuvassa hankkeessa kaunokirjallisuuden luokitteluna on käytetty nimekkeiden sijaintimerkintää, Kansalliskokoelman hyllyluokitusta, josta käytetään myös nimitystä signum. Näitä signumeita ovat ”Suom. kaunokirj.” ja ”Ruots. kaunokirj.”, joita vielä täydentävät numeraaliset jaottelut lajeihin (näytelmät, runot, proosa) ja erityyppisiin aineistoihin (sarjajulkaisut, albumit). Jos ajatellaan hankkeen pyrkimystä autonomian ajan kaunokirjallisuuden mahdollisimman suureen kattavuuteen, signum on koko arkiston läpäisevä luokittelu ja tarjoaa siten tältä osin kattavimman keinon jäsentää arkistoa.

Signumissa on kyse teosta koskevasta informaatiosta, joka liittyy tiettyyn kirjastokokoelmaan – tässä tapauksessa Kansalliskokoelmaan. Bibliografiat kuitenkin tarjoavat myös kokoelmista riippumatonta tietoa niihin kuuluvista teoksista. Tätä informaatiota kutsutaan metadataksi, kirjaston ammattilaisten tekemäksi kuvailutiedoksi, koska siinä annetaan tietoa nimekkeestä mahdollisimman laaja-alaisesti ja autenttisesti. Tavallisinta esimerkiksi Fennicasta löytyvää metadataa ovat tiedot otsikoista, alaotsikoista, nimimerkeistä, kustantajasta, kustannuspaikasta, julkaisuyhteydestä, sarjan osasta, sivumäärästä, teoksen mittasuhteista, kielestä, mahdollisista käännöskielistä ja – autonomian ajan erikoisuutena – maininta sensorista. Metadata on luonteeltaan täydentyvää, jolloin siihen on mahdollista lisätä tietoa esimerkiksi sisällöllisistä asioista. Erityisesti uudemman kirjallisuuden yhteydessä tärkeä kansallinen kirjastojen yhteistyömuoto Suomessa on kansallinen metatietovaranto Melinda, johon eri kirjastot kuvailevat aineistojaan siten, että muut kirjastot ja muut käyttäjät voivat hyödyntää näitä kuvailuja.

Metadatan ohella myös kirjastojen kokoelmien luokittelu ja bibliografiat ovat historiallisesti kerrostuneita, jolloin niiden tarjoama tieto on useiden tulkintojen ja kirjallisuuskäsitysten värittämää. Varmaa jalansijaa etsivälle tutkijalle kokoelmien ja bibliografioiden välittämä empiirinen aineisto näyttäytyy kahdenlaisena: toisaalta ik-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kunana kirjallisuushistorialliseen menneisyyteen ja toisaalta muistutuksena tämän menneisyyden konstruoidusta luonteesta. Tämä huomioiden bibliografinen tieto ja kuvailutieto edustavat parasta mahdollista empiiristä tietoa kirjallisuushistoriasta.

Digitaaliset metadata-arkistot, kuten erilaiset tietokannat, mahdollistavat kuitenkin uudenlaisen, aiempaa laajemman näköalan kirjallisuuhistoriaan ja vastaanottoon (Parente-Čapková, Launis & Westerlund 2023). Tietokoneavusteisen kirjallisuudentutkimuksen kannalta metadatan käyttökelpoisuutta lisää se, että useassa tietokannassa kuvailutiedot esitetään MARC 21 -formaatissa, jolloin ne ovat suoraan koneluettavissa ja siten otollista aineistoa myös tilastolliseen analyysiin. Esimerkiksi Leo Lahti, Jani Marjanen, Hege Roivainen ja Mikko Tolonen (2019) analysoivat tutkimuksessaan neljän eri kirjaston bibliografisten tietokantojen metadatasta löytyvää tietoa kielestä ja kirjakoosta ja niiden merkitystä lukutottumusten muuttumisessa varhaismodernista Euroopasta valistukseen. Lahti ym. (2019) kutsuvat artikkelissaan bibliografioiden metadataan kohdistuvaa – eikä ainoastaan sitä välineenä käyttävää – menetelmää *bibliografiseksi datatieteeksi* (*bibliographic data science*), jonka merkitys empiiristä kirjallisuushistoriallista tutkimusta tukevana menetelmänä on ilmeinen. Suomalaiseen kirjallisuuteen bibliografista datatiedettä on soveltanut myös Telma Peura (2024), joka on tutkinut kvantitatiivisin menetelmin suomalaisen romaanikirjallisuuden ylirajaisuutta vuosina 1970–2020 kuvailutiedoista löytyvien kieli- ja kirjoittajatietojen perusteella.

Kirjallisuushistorian empiiriset menetelmät

Yllä kuvatun empiirisen aineiston käyttäminen on kirjallisuushistorian empiiristen tutkimusmenetelmien kannalta välttämätön mutta ei riittävä ehto. Kirjallisuushistoriasta kiinnostuneet tutkijat tai lukijat käyttävät bibiliografioita ja niihin sisältyviä kuvailutietoja rutiininomaisesti monenlaisten tutkimusten aineistona, mutta tämä ei tee tutkimuksista välttämättä empiirisiä. Empiiriset kirjal-

lisuushistorialliset tutkimukset (empiirisyys ymmärrettynä perusteltuina väitteinä yhteisesti havaitusta maailmasta), jotka pyrkivät perusteltuihin yleistyksiin aineistostaan, edellyttävät useimmiten jonkinlaista määrällistä menetelmää, toisin sanoen menetelmää, jonka analyysiin liittyy tavalla tai toisella laskeminen (Allington 2023, 373). Nykyään laajojen digitaalisten aineistojen hyödyntämiseen liittyvä laskeminen merkitsee useimmiten samalla käytännössä tietokoneavusteisten menetelmien käyttämistä. Määrällistä analyysia, laskennallisuutta ja tietokoneavusteisten menetelmien soveltamista ei kuitenkaan tule pelkistää empiirisyyteen. Ne ovat myös keinoja arvioida ja tehdä perusteltuja, toistettavia ja mahdollisesti aikaisempia parempia yleistyksiä (Piper 2018, 8). Olennaista on, että huolelliset ja läpinäkyvät yleistykset mahdollistavat kirjallisuushistoriaa koskevien hypoteesien testaamisen, mikä on kokeellisten menetelmien perusedellytys.

Digitaalisen humanismin piirissä lähes paradigmaattiseen asemaan noussut Franco Morettin (2000; 2013) lanseeraama kaukolukeminen (*distant reading*) on esimerkki analyysista, joka perustuu bibliografiselle aineistolle ja laajoille vastaanottoaineistoille ja tekee yleistyksiä määrällisen analyysin keinoin. Kaukolukemisella Moretti (2013, 47–49) tarkoittaa maailmankirjallisuuden hahmottamista laajana systeeminä sen sijaan, että analyysi perustuu pienen, usein klassikoista koostuvan teosjoukon luentaan. Moretti hyödyntää monia eri menetelmiä, aineistoja ja bibliografioita, joiden pohjalta hän tekee päätelmiä romaanien otsikoista (Moretti 2000; 2013, 181), aihemallien analyysia (*topic modeling*) ja kirjallista kartografiaa (*geography of fiction*). Modernin romaanin syntyä tutkiessaan hänen metodinaan on käydä läpi laajasti muiden tutkijoiden työtä (mts. 53). Lähelle Morettin menetelmiä tulee Matthew Jockers, joka rinnastaa oman makroanalyyttisen menetelmänsä makrotaloustieteeseen (Jockers 2013, 24). Vastakohtana kirjallisuushistorian systeemitason makroanalyysille Jockers näkee mikroanalyysin, joka keskittyy yksittäisten teosten analyysiin ja on näin puutteellinen keino hankkia kirjallisuushistorian laajaa ja yleistettävissä olevaa todistusaineistoa (Jockers 2013, 8).

https://doi.org/10.21435/tl.304

Jockersin ja erityisesti Morettin menetelmät ovat synnyttäneet keskustelua oppialan tulevaisuudesta ja herättäneet runsaasti kritiikkiä (esim. Bergenmar & Leppänen 2017; Bode 2018; Parente-Čapková 2021, 91). Digitaalisia ihmistieteitä on arvosteltu ”valkoisuudesta” (esim. McPherson 2012) ja siitä, miten kirjastojen, arkistojen ja muisti-instituutioiden digitointistrategiat ovat marginalisoineet ei-valkoisia ihmisiä sekä muita tekijöitä, jotka eivät kuulu valtavirtaan esimerkiksi sukupuolensa perusteella (esim. Sanz 2013; Wernimont 2013; Bergenmar & Golub 2020). Esimerkiksi Katherine Bode on osoittanut, että vaikka Jockers ja Moretti väittävät menetelmänsä olevan kattava, suora ja objektiivinen esitys kirjallisuushistoriasta, heidän tutkimuksensa kohdistuu vain rajoitettuun osaan historiallista kirjallisuuden systeemiä (Bode 2017, 102). Boden mukaan tämä puute ei johdu määrällisen datan tuomisesta osaksi kirjallisuushistoriaa, vaan välinpitämättömästä suhtautumisesta historiallisia aineistoja käsittelevään tekstuaaliseen tutkimukseen (mp.).

Vaikka etääntyminen yksittäisestä teoksesta tutkimuksen kohteena liitetään helposti kaukolukemisen tai makroanalyysin kaltaisiin ilmiöihin, laajoissa näköaloissa viihtyvällä kirjallisuushistorialla on pidemmät juuret 1900-luvun kirjallisuudentutkimuksessa (esim. Doležel & Bailey 1969) kuin viimeisten vuosikymmenten aikaisessa digitaalista humanismia koskevassa keskustelussa (Underwood 2017). Ted Underwood (2017) käyttää termiä kaukolukeminen esimerkiksi kirjallisuussosiologian (*sociology of literature*) sijasta, koska se tuo esille kirjallisuushistoriaan laajan makroanalyyttisen näkökulman ilman, että tutkimusta rajoitetaan mihinkään tiettyyn menetelmään, tutkimuskohteeseen tai teoreettisiin premisseihin.

Kirjallisuuden ja kirjallisuushistorian empiirisen tutkimusmenetelmän puolesta kirjoittaa Daniel Allington, jonka mukaan empiirinen tutkimus edellyttää otoksen koostamista tutkimusaineistosta, mallien rakentamista, hypoteesien esittämistä ja niiden testaamista määrällisiä menetelmiä käyttäen (Allington 2023, 378–379). Määrällisten menetelmien luonne ei kuitenkaan ole sen objektiivisempi kuin muidenkaan menetelmien, koska muiden menetelmien lailla

määrälliset menetelmät esittävät tulkintoja käytettävissä olevasta aineistosta (Underwood 2019, xviii). Moretti (2005, 9, 30) korostaakin, että laskennallinen tutkimus tarjoaa vain dataa, johon tutkijan – tai tutkijatiimin – täytyy lisätä tulkinta. Nämä tulkinnat tuovat laajemman kulttuurisen kentän tarkemman huomion kohteeksi, mutta ainoastaan yhteydessä kirjallisuushistoriaan.

Empiiristen menetelmien avulla tuotetun kirjallisuushistoriallisen tiedon kääntöpuolena on vaara tuudittautua positivistiseen uskoon siitä, että tekstit tai historialliset faktat voisivat puhua meille ilman tutkijoiden analyyttista tai tulkinnallista väliintuloa (Hetherington 2009). Empiirisyyttä tai materiaalista objektia ei tulekaan nostaa fetissin asemaan (Carter 2009). Aineisto ja menetelmät eivät anna meille pääsyä maailmaan sellaisena kuin se on olemassa meistä riippumatta, vaan arkistojen tiedot ovat välityksen tulosta ja tässä mielessä aina historiallisia ja konstruoituja, ihmiskäden tuotetta (vrt. Kivilaakso, Karhu & Parente-Čapková 2024). Tässä mielessä empiirinen kirjallisuushistoria ei välitä meille ongelmattomasti ”empiiristä” kirjallisuushistoriaa kokonaisuudessaan (kaikkia julkaistuja teoksia sellaisina kuin ne autenttisesti olivat olemassa), vaan pikemminkin tuottaa käsityksen kirjallisuuden menneisyydestä sellaisena kuin se näyttäytyy empiiristen aineistojen ja empiiristen menetelmien avulla tehtyjen yleistysten valossa. Myös empiiriset menetelmät ovat luonteeltaan performatiivisia (vrt. Bode 2022). Empiria ei siis yksinään ole kirjallisuushistoriallisen tiedon tae, vaan keino rakentaa kirjallisuushistoriaa tutkimuksen kohteena ja siihen kohdistuvien tulkintojen perusteluna.

Sen sijaan että datarikasteisen kirjallisuushistorian kirjoittamisen haasteena nähtäisiin yksittäisten laskennallisten menetelmien edut tai puutteet, merkittävämpää olisi varmistua siitä, että menetelmien kohteena on kontekstuaalisesti riittävän kattava esitys kirjallisuushistoriasta, toisin sanoen kirjallisuuden julkaisemisesta, kierrosta ja vastaanotosta tiettynä historiallisena ajanjaksona (Bode 2017, 94). Kirjahistorian näkökulmasta tällaista kirjallisuuden ympärille rakentunutta institutionaalista kokonaisuutta on kutsuttu kirjan yhteisöksi, jolla oli ratkaiseva osa siinä, miten kirjat syntyivät, miten

https://doi.org/10.21435/tl.304

ne päätyivät lukijoille ja minkälaiseksi muodostuivat 1800-luvun lukemisen muodot (Hakapää 2008).

Lopuksi

Kirjallisuushistoriallinen tutkimus, joka käyttää empiirisiä tietokoneavusteisia menetelmiä ja joka voi ottaa lähtökohdakseen esimerkiksi bibliografiat ja kirjahistoriallisen tutkimuksen, penää David Carterin (2009) mukaan itsepintaisesti vastauksia hankaliin kysymyksiin. Minkälaista kirjallisuutta julkaistiin? Millaisista genreistä julkaistu kirjallisuus koostui? Kuinka paljon kirjallisuutta julkaistiin? Minkälaista kirjallisuutta luettiin? Mitkä genret tai tekstit ovat jääneet kaanonien ja myöhempien kirjallisuushistorioiden ulkopuolelle? Datarikasteinen empiirinen kirjallisuushistoriallinen tutkimus antaa meille mahdollisuuden lähestyä näitä kysymyksiä uudella tavalla ja uusilla kysymyksenasetteluilla: Minkälaista dataa tarvitsemme? Kuinka pääsemme siihen käsiksi ja miten sitä on mahdollista prosessoida?

Määrällisten, laskennallisten ja muiden empiiristen menetelmien käyttö tässä yhteydessä on eittämättä tehokasta, vaikka kattavia ja yksiselitteisiä vastauksia niiden avulla tuskin koskaan on mahdollista saavuttaa. Kirjallisuushistorian tulevaisuuden kannalta on olennaista, minkälaisia makro- ja mikrotasoa välittäviä tutkimusmenetelmiä tullaan kehittämään: tietokoneavusteisen kirjallisuudentutkimuksen piirissä yhtenä nimityksenä tällaisille välittäville lähestymistavoille on mesoanalyysi (*meso-analysis*), joka yhdistää makrotason kvantitatiivisen tiedon mikrotasolla saavutettavaan kvalitatiiviseen tulkintaan yksittäisistä teoksista ja teksteistä (Saint-Amour 2019; Murray 2022; ks. myös Kokon luku tässä kirjassa). Kirjallisuudentutkimusta on värittänyt keskustelu lähi- ja kaukolukemisen vastakkainasettelusta, mutta näiden lukutapojen ei tarvitse olla toisensa poissulkevia, vaan huomiota tulisi kiinnittää siihen, kuinka vastakkainasettelun purkamiseen liittyy myös lähiluvun teoreettisten ja metodologisten lähtökohtien arviointia

ja uusien mahdollisuuksien kartoittamista (Kortekallio & Ovaska 2020; ks. myös Kokon luku tässä kirjassa). Kun näitä vaihtoehtoja ryhdytään pohtimaan, on todennäköistä, että tulemme näkemään myös kirjallisuushistorian piirissä runsaasti uudenlaisia analyyttisia menetelmiä ja merkityksiä rakentavia tulkintatapoja.

Kirjallisuus

Algee-Hewitt, Mark, Allison, Sara, Gemma, Marissa, Heuser, Ryan, Moretti, Franco & Walser, Sarah 2016: Canon/Archive. Large Scale Dynamics in the Literary Field. Pamphlet 11. *Pamphlets of Stanford Literary Lab*. https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet11.pdf. Viitattu 30.1.2024.

Allington, Daniel 2023: The Place of Computation in the Study of Culture. Teoksessa O'Sullivan, James (toim.) *The Bloomsbury Handbook to the Digital Humanities.* London: Bloomsbury Academic, 373–384.

Bergenmar, Jenny & Golub, Koraljka 2020: Subject Indexing. The Challenge of LGBTQI Literature. *Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Publications* 3(1), 203–210. https://doi.org/10.5617/dhnbpub.11189

Bergenmar, Jenny & Leppänen, Katariina 2017: Gender and Vernaculars in Digital Humanities and World Literature. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 25(4), 232–246. https://doi.org/10.1080/08038740.2017.1378256

Bode, Katherine 2017: The Equivalence of "Close" and "Distant" Reading; or, Toward a New Object for Data-Rich Literary History. *Modern Language Quarterly* 78(1), 77–106. https://doi.org/10.1215/00267929-3699787

Bode, Katherine 2018: *World of Fiction. Digital Collections and the Future of Literary History.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bode, Katherine 2022: Doing (Computational) Literary Studies. *New Literary History* 54(1), 531–558. https://doi.org/10.1353/nlh.2022.a898320

Bode, Katherine & Dixon, Robert 2009: Resourceful Reading. A New Empiricism in the Digital Age? Teoksessa Bode, Katherine & Dixon, Robert (toim.) *Resourceful Reading. The New Empiricism, eResearch and Australian Literary Culture.* Sydney: Sydney University Press.

Carter, David 2009: Structure, Networks, Institutions. The New Empiricism, Books History and Literary History. Teoksessa Bode, Katherine & Dixon, Robert (toim.) *Resourceful Reading. The New Empiricism, eResearch and Australian Literary Culture.* Sydney: Sydney University Press.

Doležel, Lubomír & Bailey, Richard W. 1969: *Statistics and Style*. New York: Elsevier.

Eggert, Paul 2009: The Book, Scholarly Editing and the Electronic Edition. Teoksessa Bode, Katherine & Dixon, Robert (toim.) *Resourceful Reading. The New Empiricism, eResearch and Australian Literary Culture.* Sydney: Sydney University Press.

Hakapää, Jyrki 2008. *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Helsinki: SKS.

Hallamaa, Olli, Heikkilä, Tuomas, Karhu, Hanna, Katajamäki, Sakari, Kokko, Ossi & Pulkkinen, Veijo 2010: Tekstuaalitieteiden sanasto. Helsinki: SKS. http://tekstuaalitieteidensanasto.finlit.fi:8080. Viitattu 8.12.2025.

Hetherington, Carol 2009: Old Tricks for New Dogs. Resurrecting Bibliography and Literary History. Teoksessa Bode, Katherine & Dixon, Robert (toim.) *Resourceful Reading. The New Empiricism, eResearch and Australian Literary Culture.* Sydney: Sydney University Press.

Häkli, Esko 1996: Suomen vanhimman kirjallisuuden kansallisbibliografia. Teoksessa Laine, Tuija & Nyqvist, Rita (toim.) *Suomen kansallisbibliografia 1488–1700.* Helsinki: SKS, 10–15.

Jockers, Matthew 2013: *Macroanalysis. Digital Methods and Literary History*. Champaign: University of Illinois Press.

Katajamäki, Sakari 2024: Kirjailijan työvälineestä tutkijan työvälineeksi. Mitä kriittinen editio tekee materiaalisen käsikirjoituksen tekstille? Teoksessa Haapaniemi, Riku, Ivaska, Laura & Katajamäki, Sakari (toim.) *Tekstit ympärillämme. Kirjoituksia tekstikäsityksistä ja -käytänteistä.* Tampere: Tampereen yliopisto.

Kivilaakso, Katri, Karhu, Hanna & Parente-Čapková, Viola 2024: Historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkijat yksityisarkistoissa. Teoksessa Karhu, Hanna, Kivilaakso, Katri & Parente-Čapková, Viola (toim.) *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin. Aineistot historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkimuksessa.* Helsinki: SKS, 2024, 7–31. https://doi.org/10.21435/skst.1495

Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna 2020: Lähilukeminen ennen ja nyt. Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(3), 52–69. https://doi.org/10.30665/av.95530

Lahti, Leo, Marjanen, Jani, Roivainen, Hege & Tolonen, Mikko 2019: Bibliographic Data Science and the History of the Book (c. 1500–1800). *Cataloging and Classification Quarterly* 57(1), 5–23. https://doi.org/10.1080/01639374.2018.1543747

Laine, Tuija 2018: *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus*. Helsinki: Kansalliskirjasto ja Suomen kirjahistoriallinen seura. https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4040-1

McPherson, Tara 2012: Why Are the Digital Humanities So White? Or Thinking the Histories of Race and Computation. Teoksessa Gold, Matthew K. (toim.) *Debates in the Digital Humanities.*

Minnesota Scholarship Online, 139–160. https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816677948.003.0017
Moretti, Franco 2000: Conjectures on World Literature. *New Left Review* 2(1), 54–68.
Moretti, Franco 2005: *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. London: Verso.
Moretti, Franco 2013: *Distant Reading*. London: Verso.
Murray, Simone 2022: Varieties of Digital Literary Studies. Micro, Macro, Meso. *DHQ: Digital Humanities Quarterly* 16(2). http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/16/2/000616/000616.html
Parente-Čapková, Viola 2017: Naisten kirjoittaman kirjallisuuden ylirajainen vastaanotto. Kohti kirjallisten toimijuuksien historiaa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 14(4), 36–49. https://doi.org/10.30665/av.69305
Parente-Čapková, Viola 2021: Digitaaliset ihmistieteet kirjallisuudentutkimuksessa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(4), 86–95. https://doi.org/10.30665/av.111973
Parente-Čapková, Viola, Launis, Kati & Westerlund, Jasmine 2023: Digitaaliset metadata-arkistot ja mesoanalyysi kulttuurisen vaihdon kartoittamisessa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(1), 100–111. https://doi.org/10.30665/av.127486
Peura, Telma 2024: Kvantitatiivinen tutkimus romaanien ylirajaisuudesta 1970–2020. Kirjasammon metadata indeksinä Suomessa julkaistujen romaanien monimuotoisuuteen. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 21(2), 4–21. https://doi.org/10.30665/av.129118
Piper, Andrew 2018: *Enumerations. Data and Literary Study*. Chicago: The University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226568898.001.0001
Saint-Amour, Paul 2019: The Medial Humanities. Toward a Manifesto for Meso-Analysis. *Modernism/modernity* 3(4). https://doi.org/10.26597/mod.0092
Sanz, Amelia 2013: Digital Humanities or Hypercolonial Studies? *RICT, Responsible Innovation, Ethical Issues* 2013. https://hdl.handle.net/20.500.14352/42854
Tolonen, Mikko, Lahti, Leo, Roivainen, Hege & Marjanen, Jani 2019: A Quantitative Approach to Book-Printing in Sweden and Finland, 1640–1828. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History* 52(1), 57–78. http://doi.org./10.1080/01615440.2018.1526657
Underwood, Ted 2017: A Genealogy of Distant Reading. *DHQ: Digital Humanities Quarterly* 11(2). https://digitalhumanities.org/dhq/vol/11/2/000317/000317.html
Underwood, Ted 2019: *Distant Horizons. Digital Evidence and Literary Change*. Chicago: The University of Chicago Press.

Wernimont, Jennifer 2013: Whence Feminism? Assessing Feminist Interventions in Digital Literary Archives. *DHQ: Digital Humanities Quarterly* 7(1). http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/7/1/000156/000156.html

https://doi.org/10.21435/tl.304

Etä- ja lähilukemisen vaihtuvat tekniikat digitoidun aineiston jäsentäjinä

Esimerkkinä Volter Kilven vastaanotto

Laura Kokko
https://orcid.org/0009-0002-0605-1936

Tässä luvussa esitellään vaihtuvien lukutekniikoiden – erityisesti lähi- ja etälukemisen – merkitystä tutkimusmetodeina digitoidun aineiston kokoamisessa ja tulkinnassa. Esimerkkinä toimii kirjailija Volter Kilven teosten laaja vastaanotto pitkällä aikavälillä. Digitoitu aineisto luo mahdollisuuksia esittää uudenlaisia tutkimuskysymyksiä. Samalla se kuitenkin vaatii tutkijalta digitaalisia taitoja sekä kykyä tarkastella kriittisesti digitoituja lähteitä.

Muistiorganisaatioissa lisääntyneen digitoinnin ansiosta tutkijoiden on usein mahdollista käsitellä entistä laajempia aineistokokonaisuuksia. Digitoidun aineiston laajuus ei kuitenkaan automaattisesti paranna tutkimuksen lopputulosta. Omassa tutkimuksessani olen jäljittänyt digitoidusta aineistosta lähi- ja etäluvun metodeja hyödyntäen kirjailija Volter Kilven vastaanoton erityispiirteitä (Kokko 2025). Esitän, että Kilven vastaanotto muodostaa itseään vahvistavan yhtenäisen kertomuksen, joka on muokannut lukijoiden odotushorisontteja nykypäivään saakka, vaikka maineen alun perin synnyttäneiden perustelujen kulttuurinen konteksti on muuttunut. Tässä luvussa luon katsauksen siihen, minkälaisia asioita tulisi huomioida tutkimusaineistoa rakennettaessa sekä minkälaisia lukutapoja voidaan käyttää työkaluina muodostettaessa käsitystä kirjailijan vastaanotosta.

Aiempaan Kilven vastaanoton tutkimukseen verrattuna (esimerkiksi Apo 1977; Lappalainen 1989) kysymys on suuresta työstä;

https://doi.org/10.21435/tl.304

tarkastelen kirjailijan laajaa vastaanottoa pitkällä ajanjaksolla vuosina 1900–2019 alkaen esikoisteoksen ilmestymisestä aivan viime vuosiin saakka. Näkökulmani on kulttuurihistorioitsijan: minua kiinnostaa kulttikirjailijaksikin nimetyn Kilven (Kovala 2003, 198) vastaanotto kulttuurisena ilmiönä. Minkälaisia asenteita se eri aikoina on ilmentänyt ja minkälaisia muutoksia siinä on tapahtunut?

Kirjallisuudentutkimuksessa kirjallisen vastaanoton tai reseption käsite on eri aikoina määritelty vaihtelevin tavoin. Omassa tutkimuksessani keskityn tarkastelemaan lehdistössä julkaistua vastaanottoa. Käsitys kirjallisesta vastaanotosta on tutkimuksessani laaja-alainen, mikä Viola Parente-Čapkován (2018, 39; 2022, 132–133) luonnehdinnan mukaisesti sallii monien erityyppisten reaktioiden havainnoimisen. Varsinaisten teosarvioiden lisäksi olen kiinnittänyt huomiota monenkirjaviin Kilven kirjoittamiseen liittyviin mainintoihin sanoma- ja aikakauslehdissä.

Digitoitu muoto on mahdollistanut sen, että tutkimuksessa käytetty korpus on voitu suodattaa laajasta kokonaisaineistosta. Keskeisenä lähdeaineistonani toimii Kansalliskirjaston digitoitu sanoma- ja aikakauslehtikokoelma. Digitoitu aineisto luo edellytykset uudenlaisten tutkimuskysymysten esittämiseen, mutta asettaa samalla tutkijalle monia vaatimuksia digitaalisten taitojen sekä digitaalisen lähdekritiikin suhteen (Hakkarainen, Kurvinen, Paju, Salmi & Sorvali 2022, 106–111). Humanististen tieteiden sekä yhteiskuntatieteiden piirissä digitaalinen ”murros” tai ”käänne” on johtanut 2000-luvulla digitaalisten ihmistieteiden syntyyn, mikä on herättänyt sekä suuria odotuksia että uhkakuvia (Eyers 2013; Elo 2016, 11–22; Tolonen 2017; Nivala 2018; Parente-Čapková 2021). Digitaalista tutkimusotetta on syytetty positivismin, reduktionismin sekä määrällisen tutkimuksen tuomisesta humanismin piiriin (Nivala 2018). Digitaalista kehitystä ei kuitenkaan tarvitse pitää radikaalina ilmiönä, vaan sillä voi nähdä olevan pitkät juuret myös humanismin piirissä (ks. esim. Parente-Čapková 2021; Elo & Kiiskinen 2022), ja kuten Asko Nivala osuvasti muistuttaa, muutokset mediateknologiassa ovat aina olleet humanistisille tieteille keskeisiä: ”Humanistit ovat aiemmin historiassa omaksuneet usein ensimmäisten jou-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kossa uusia lukemisen ja kirjoittamisen tekniikoita; onhan heidän työnään tekstien tutkiminen ja säilyttäminen kulloinkin saatavilla olevilla keinoilla." (Nivala 2018, 64.)

Hakutuloksista tutkimusaineistoksi

Ensi silmäyksellä käyttäjäystävälliset hakutyökalut voivat luoda illuusion siitä, että menneisyyden tekstit avautuisivat tutkijalle vaivattomasti vain muutamalla napin painalluksella. Tosiasiassa tutkimushaasteet säilyvät; digitoitu aineisto ei ole perinteistä arkistoa läpinäkyvämpi, eikä tutkija muutu sen äärellä aiempaa neutraalimmaksi. Vaatimus siitä, että tutkija ymmärtää ja tuo esiin niin käyttämiensä lähteiden muodostumisperiaatteet kuin myös omat ennakkoasenteensa aiheeseen, koskee yhtä lailla digitaalisten aineistojen käyttöä kuin perinteistä arkistotutkimustakin (Cook 2011; Salmi 2024; Kokko 2024; 2025).

Digitoitu lehtiarkisto eroaa materiaalisesti alkuperäisestä aineistosta. Tutkijan lukukokemus tietokoneen äärellä poikkeaa monin tavoin siitä, minkälaista painetun sanomalehden lukeminen olisi sen ilmestyessä ollut, sekä siitä, minkälaista niiden tutkiminen arkistossa olisi. Tutkimuksessa digitoitua lehtiaineistoa onkin syytä käsitellä ikään kuin alkuperäisten lehtien uudelleenjulkaisuina, jolloin tutkija muistuttaa itselleen ja lukijoilleen ymmärtävänsä digitoidun ja alkuperäisen aineiston välimatkan. (Hakkarainen ym. 2022, 106–111.)

Aineistolle esitettäviä hakusanoja ja -ehtoja valittaessa on tiedostettava, että tutkijan ennakko-odotukset vaikuttavat hakukriteereihin ja niiden kautta myös suoraan tutkimustuloksiin (Hakkarainen ym. 2022, 107, 109–113). Lisäksi on syytä ymmärtää ja tuoda esiin kulloinkin käytetyn digitoidun aineiston heikkoudet. Esimerkiksi Kansalliskirjaston digitoitu lehtiarkisto maalaa laajuudestaan huolimatta menneisyyden julkisesta keskustelusta vinoutuneen kuvan. Digitointi on kesken, joten aineistossa on katvealueita. Tutkimustuloksiin vaikuttavat lisäksi sekä kokoelman muodostaneen aineis-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ton materiaaliset lähtökohdat että hakujärjestelmän käyttämä optinen tekstintunnistusohjelmisto (Salmi 2021, 42–52; Hakkarainen ym. 2022, 107).

Omaan työhöni Kansalliskirjaston lehtiarkiston digitoinnin keskeneräisyys vaikutti esimerkiksi siten, että aineistossani Kilven vastaanoton osumia 1990- ja 2000-luvuilla leimasivat erityisesti *Etelä-Suomen Sanomat*, *Länsi-Savo* sekä *Maaseudun Tulevaisuus* eli ainoat suomenkieliset sanomalehdet, joiden digitoiminen on saatu kokonaan valmiiksi. Kyse ei siis ole siitä, että nämä lehdet olisivat erityisesti kunnostautuneet Kilvestä kirjoittamisessa, vaan löydös synnyttää olettamuksen siitä, että aineistoa jää tässä vaiheessa puuttumaan. Arkiston kattavuuden vaihtelu eri vuosina on syytä huomioida tutkimustuloksia analysoidessa.

Parhaiten soveltuvan hakutavan ja rajausperusteiden määrittelyn lisäksi oman tutkimusaineiston eli korpuksen koostaminen vaatii valintoja siitä, missä muodossa ja mille alustalle se tallennetaan ja minkälaista metadataa aineiston mukana säilytetään (La Mela & Oiva 2022, 217; Parente-Čapková, Launis & Westerlund 2023). Tutkijan tekemät valinnat ovat kajoavia ja vaikuttavat siihen, minkälaisia tulkintoja aineisto voi antaa. Valinnat onkin syytä kirjata muistiin ja perustella, jotta on mahdollista arvioida tutkimuksen läpinäkyvyyttä, toistettavuutta ja luotettavuutta. (Hakkarainen ym. 2022, 113–115.)

Omana tavoitteenani oli rakentaa tutkimusaineisto, jonka avulla voisin tarkastella laajassa mittakaavassa Volter Kilven ja hänen *Alastalon salissa* -teoksensa vastaanottoa käsitteleviä kirjoituksia Kansalliskirjaston digitoidussa arkistossa. Erilaisia hakutapoja koeteltuani päädyin rakentamaan laajimman osan aineistostani haulla ”Volter Kilpi” OR ”Alastalon salissa” sen ilmestymisvuodesta 1933 alkaen aina vuoden 2019 loppuun saakka. Kilven kolmiosaisen *Saaristosarjan* ilmestymisen vuosilta 1933–1937 tein myös sarjan muiden osien nimillä (*Pitäjän pienempiä* ja *Kirkolle*) tarkennetut haut, joilla pyrin varmistamaan, että saisin näitä teoksia käsittelevät tekstit mahdollisimman täydellisesti mukaan. Lisäksi rakensin vastaavan aineiston koskien Kilven nuoruudentuotannon vastaan-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ottoa (1900–1904) ymmärtääkseni minkälainen odotushorisontti vuonna 1933 ilmestyneelle *Alastalon salissa* -teokselle oli lukevan yleisön mielissä muodostunut.

Aineiston tallentamisessa hyödynsin Kansalliskirjaston digipalvelun tarjoamaa työkalua, jonka avulla palveluun kirjautuneen käyttäjän on mahdollista luoda oma leikekirjansa. Tallentamisen jälkeen leikkeet ovat julkisia myös muille käyttäjille. Leikekirjan työstäminen vie aikaa, sillä tekstit pitää valita ja rajata käsin. Pitkä työvaihe oli monin tavoin hyödyllinen, sillä tekstejä rajatessa saatoin ohessa tutustua myös valikoituja artikkeleita ympäröiviin uutisiin. Valmiin leikekirjan latasin metadatatietoineen omalle koneelleni Excel-tiedoston muodossa jatkokäsittelyä varten. Seuraavassa vaiheessa muokkasin aineiston helposti luettavaan muotoon tekstitiedostoiksi. Tämä merkitsi kärsivällistä lukemista ja korjaustyötä, sillä matkalla alkuperäisestä sanomalehtitekstistä ensin digitoituun muotoon kuvatiedostoiksi ja optisen tekstintunnistuksen kautta jälleen raakatekstiksi aineistoon oli siirtynyt erilaajuisia virheitä eli kohinaa (Hakkarainen ym. 2022, 111–113).

Lukemisen tavat työkaluina

Erilaiset lukemisen tavat ovat olennaisia metodologisia työkaluja niin omaa korpusta rakennettaessa kuin sitä tulkittaessakin. Käytän termiä lähilukeminen (*close reading*) historiantutkimuksessa vakiintuneella tavalla, jolloin sillä viitataan tarkkaan, merkitysten tulkintaan ja välittämiseen keskittyvään lukemiseen. Tämä poikkeaa kirjallisuudentutkimuksen uuskritiikistä juontuvasta lähiluvun määritelmästä, jossa painopiste on tekstin sisäisten suhteiden sekä monimerkityksisyyden yksityiskohtaisessa analyysissa kontekstualisoinnin sijaan. (Kortekallio & Ovaska 2020; Salmi 2021, 30–32; Hakkarainen ym. 2022, 116; Ohrvik 2024; Salmi 2024.) Etäluvun (tai kaukoluvun, englanniksi *distant reading*) käsitteen otti käyttöön kirjallisuushistorioitsija Franco Moretti (2000; 2013; ks. myös Pynttärin ym. luku tässä kirjassa). *Maailmankirjallisuus-*

https://doi.org/10.21435/tl.304

termiä kritisoidessaan Moretti esitti, että kirjallisuuden kaanonin toisteisen lähiluvun sijaan tutkijoiden pitäisi kirjoittaa globaalia kirjallisuushistoriaa katsausartikkeleina, jotka eivät pohjautuisi lähilukuun vaan toisten tutkijoiden tutkimustuloksiin. Etäluku syntyi näin oikeastaan provokaationa kirjallisuustieteen lähilukemiselle, jossa Morettin tulkinnan mukaan tutkija oli liian lähellä tekstiä. Etälukemisen käsitettä käytetään nykyään vakiintuneesti kuvaamaan lukutapaa, jossa tietokonetta hyödynnetään lukemisen välineenä ja digitoidun aineiston säännönmukaisuuksia hahmotetaan laskennallisesti tai tietokoneohjelmistojen avustuksella. (Salmi 2021, 33–38; Hakkarainen ym. 2022, 116–117; Nivala 2022, 459–462.)

Morettin jälkeen monet tutkijat ovat pyrkineet purkamaan alkuperäisen provokaation synnyttämää kahtiajakoa lähi- ja etäluvun metodien välillä. Esimerkiksi Hannu Salmen (2024) mukaan kulttuurihistorialle perinteisesti keskeisen lähiluvun voidaan ajatella rikastuvan etälukemisen metodista, kun erilaisia lukutapoja ei pidetä toistensa vastakohtina, vaan niitä opitaan käyttämään samanaikaisesti ja rinnakkain argumentoinnin vahvistamiseksi.

Digitoitujen aineistojen parissa työskentely vaatii erityistä tapaa käyttää lukutekniikoita liukuvasti vaihdellen. Tutkimuskirjallisuudessa tätä digitoidun aineiston lukuprosessia on pyritty nimeämään eri tavoin. Kirjallisuushistorioitsija Ryan Cordell (2013) on kutsunut etä- ja lähilukua yhdistävää lukutekniikkaa ”zoomaavaksi lukemiseksi” (*zoomable reading*), Frédéric Clavert (2014) käyttää termiä ”kaksinkertainen lukeminen” (*une double lecture*) kuvatessaan tutkijan katsovan aineistoa ikään kuin yhtä aikaa etäältä ja läheltä, kun taas kirjallisuustieteen parissa Paul Saint-Amour (2019) on tehnyt tunnetuksi mesoanalyysin (*meso-analysis*) tai välitilan analyysin käsitteen, jolla hän tarkoittaa keskitietä lähi- ja etälukemisen tai makro- ja mikroanalyysin välillä. Rakkaalla lapsella on monta nimeä, ja erillisten nimeämistapojen voi nähdä korostavan tämän lukemisen metodin keskeisyyttä digitoidun aineiston tutkimuksessa. Eri nimityksillä on hieman erilaisia painotuksia, mutta keskeistä kaikille mainituille lukutekniikoille on toimiminen lähi- ja etälukemisen välimaastossa lukutapaa jouhevasti vaihtaen. Itse

https://doi.org/10.21435/tl.304

ehdotan, että sopiva ilmaisu tälle digiaineistojen parissa käytetylle lähi- ja etälukemista yhdistävälle lukutekniikalle olisi *moniteholukeminen* (*multifocal reading*). Termi asemoituu luontevasti lähi- ja etälukemisen käsitteisiin ja tavoittaa aiemmin ehdotettuja tarkemmin lukemisen tekniikan, jossa tutkija katsoo tekstiä vuorotellen eri etäisyyksiltä, kuin monitehoisia silmälaseja käyttäen (Kokko 2025, 28–29).

Tutkimuksen korpusta kootessani moniteholuin eli vuorottelin eri vaiheissa etä- ja lähiluvun välillä rakentaessani leikekirjaa, poistaessani teksteihin ilmestynyttä kohinaa, tarkistaessani eri osumien sisältöä ja valitessani tutkimukselleni merkityksellisiä osumia. Pois rajautuivat esimerkiksi Kilven kirjastouraan tai poliittisiin kannanottoihin liittyvät tekstit sekä samassa muodossa toistuvat mainostekstit (näistä valitsin mukaan vain ensimmäisen osuman). Näin leikekirjaan rakentui ensiksi Kilven nuoruudentuotannon vastaanottoa kokoava vuosille 1900–1904 sijoittuva aineisto, johon suodatin 1 247 osumasta 76 erillistä tekstiä, sekä toinen aikavälille 1933–2019 sijoittuva Kilven pitkää vastaanottoa kokoava aineisto, johon noin 9 171 osumasta valikoitui 617 erillistä tekstiä.[1] Suodatettunakin kyse on yhteensä varsin laajasta 693 tekstin aineistosta.

Toisto maineen lujittajana

Tutkimustani pohjustavat ennakkokäsitykset, jotka ovat rakentuneet pitkän Volter Kilpeen kohdistuneen tutkimustyön saatossa (Kokko 2013; 2018; 2022; 2024). Käsitykseni on, että Kilvellä on erityinen maine harvojen lukemana klassikkona. Tämä maine on tulkintani mukaan samaan aikaan sekä keskiöön nostava (klassikko) että torjuva (harvojen lukema). Muodostamani kuva Kilven teoksia leimanneesta vastaanotosta vahvistui kootessani, valikoidessani ja tarkistaessani tutkimusaineistoa. Digitoidun aineiston kanssa

1 Tutkimusaineiston tilanne 1.3.2024. Aineistoa koskevia lukuja käsiteltäessä on huomioitava, että digitoinnin edistyminen kasvattaa osumia.

https://doi.org/10.21435/tl.304

työskentely ei nimittäin merkitse sitä, että korpus syntyisi automaatioiden avulla. Johan Jarlbrink (2020) on osuvasti huomauttanut, miten välillä turhauttavalta tuntuva ja usein lopputuloksessa mainitsematta jäävä käsityö digitoidun aineiston parissa esimerkiksi virheiden korjaamiseksi tai turhien toistojen poistamiseksi on lopulta varsin olennainen ja hyödyllinen osa tutkimusta. Työvaiheen aikana käsitys aineistosta laajenee ja syvenee lukuisten ja erilaisten lukukertojen ansiosta.

Sain havaita, että Volter Kilpeä nimitettiin klassikoksi jo hänen eläessään. Kriitikko Lauri Viljanen nimitti Kilpeä näyttävästi ”uudeksi suureksi klassikoksi” vuonna 1934 *Helsingin Sanomissa*. *Suomen Sosialidemokraatin* kriitikko Heikki Välisalmi (1938) puolestaan kutsuu Kilpeä klassikoksi, mutta toteaa samassa yhteydessä, että Kilvestä ei ole kuitenkaan muodostunut kansalliskirjailijaa, sillä ”tyyliniekka Volter Kilpi ei vieläkään ammenna kylän yhteisestä kaivosta – –”. Lisäksi tutkimusaineistoni osoittaa, että tämä keskiöön nostava, mutta samalla torjuva kuva Kilvestä kirjailijana alkoi muotoutua vielä aikaisemmin, jo hänen nuoruudentuotantonsa vastaanotossa, jossa yhtyivät tyypillisesti arvostus, ihmettely ja torjunta. (Kokko 2025, 29–31.)

Yksi keskeinen havaintoni Kilven vastaanotosta onkin, että varhain muodostunut maine toistuu läpi koko tutkimusmateriaalin. Vuodet 1933–2019 käsittävän tutkimusaineistoni 617 tekstin joukosta 59, lähes joka kymmenes teksti, nimittää Kilpeä klassikoksi ja lisäksi näistä lähes joka kolmas (19 kappaletta) toistaa ajatuksen siitä, että Kilpi oli kyllä klassikko, mutta vain harvojen lukema. (Kokko 2025.)

Sanasto muutoksen ilmentäjänä

Tutkimusaineistoni lähiluvussa kiinnitin huomiota Kilven teoksia kuvattaessa käytettyihin arvottaviin määreisiin. Etsin selittäviä sanoja sille, miksi Kilpeä nimettiin harvojen lukemaksi. Tässä tutkimusvaiheessa pääsin havainnoimaan muutoksia Kilven vastaanotossa.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lähiluvussa tekemieni havaintojen pohjalta suoritin hakuja lukuisilla eri adjektiiveilla Kansalliskirjaston digitoituun sanoma- ja aikakauslehtikokoelmaan. Käytin läheisyyshaku-toimintoa yhdistäen adjektiiveja Volter Kilven nimeen. Näin vuorottelemalla koostamani korpuksen lähilukua ja koko Kansalliskirjaston digiaineiston etälukua valitsin tarkemman tutkimukseni kohteeksi sanaryppään: ”omituinen, omalaatuinen, omaperäinen, omintakeinen”.

Tein kiinnostavan havainnon koskien sanojen ”omituinen” ja ”omalaatuinen” esiintymistä eri ajanjaksoina. Kilven nuoruudentuotannon vastaanottoa kuvaavista teksteistä lähes puolet sisältää sanan ”omituinen”.[2] Tämän jälkeen adjektiivin käyttö aineistossa vähenee olennaisesti. 1930-luvun yhteensä 182 tekstiä sisältävässä aineistossa, joka sisältää paitsi koko *Saaristosarjan* julkaisun myös Kilven kuoleman yhteydessä ilmestyneet kokoavat kuvaukset kirjailijan tuotannosta, ”omituinen” mainitaan enää 20 kertaa, ja näistäkin yhdeksän osumaa liittyy mainintoihin Kilven nuoruudentuotannosta. 1940-luvulla aineistossa on vielä kolme osumaa, minkä jälkeen ”omituinen”-sanan käyttö aineistossa loppuu. Sana ”omalaatuinen” käyttäytyy aineistossa toisin. Nuoruudentuotannon kohdalla sitä ei mainita kertaakaan. Sen sijaan 1930-luvun teksteistä lähes kolmannes sisältää sanan ”omalaatuinen”, ja 1940-luvullakin sanaa käytetään tiuhaan. Joitakin osumia on 1970-lukuun saakka, jonka jälkeen sana toistuu enää kaksi kertaa koko aineistossa. Kummankin sanan käyttö hiipuu siis lopulta aineistossa kokonaan.

Sanojen hiipumisen käsittelemässäni aineistossa selittää osin sanojen merkitysten hidas muuttuminen (Häkkinen 2013, 828). Sanan ”omituinen” alkuperäinen merkitys on ollut vähemmän negatiivinen ja enemmän erityisyyttä korostava. Vähitellen se on alkanut merkitä selvästi kummallista ja outoa. 1930-luvulle tultaessa sana

2 On huomattava, että tässä tutkimusvaiheessa olen tarkastellut nimenomaan suomenkielisiä sanoja, jolloin Kilpeä koskevat ruotsinkieliset tekstit eivät saa näistä osumia. Ruotsinkieliset arviot ovat Kilven kannalta merkittäviä ja usein myös erittäin kiittäviä. Suomenkieliset suhtautuvat Kilven kielenkäyttöön huomattavasti sensitiivisemmin. Ruotsinkielisten arvioiden tutkimus jää kuitenkin tässä käsitellyn näkökulman ulkopuolelle.

https://doi.org/10.21435/tl.304

”omituinen” on korvattu hieman vähemmän negatiivista kaikua sisältävällä sanalla ”omalaatuinen”.

Tietyin varauksin esitän, että sanojen ”omituinen” ja ”omalaatuinen” katoaminen Kilven vastaanoton sanastosta 1990-luvulla kuvastaa sitä, miten hänen teostensa tulkintahorisontti vähitellen kohtaa nykyajan lukijoiden odotukset. Varaukset liittyvät siihen, että Kilven tuotannon ilmestyessä 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä aineisto on digitoidussa arkistossa kattavampi kuin vuosilta 1970–2019, jolloin tässä havainnoimani muutos tapahtuu. Jos aineisto olisi täydellinen, voisi tilanne mahdollisesti muuttua. Lisäksi oma merkityksensä on sillä, että Kilven eläessä ja kirjojen ilmestyessä ensimmäistä kertaa on niiden vastaanotto ollut Kilvestä kirjoittamisen keskiössä, jolloin on koettu tarpeelliseksi arvottaa ja perustella lukukokemusta. Muutos vastaanotossa käytetyssä sanastossa on kuitenkin merkitsevä.

Digitoidun aineiston louhiminen lähi- ja etäluvun metodein avaa uusia lähestymistapoja kirjailijan vastaanoton tutkimiseen pitkällä aikavälillä, mikä voi rikastaa ymmärrystä kirjallisuushistorioista ja niiden muodostumisesta (Kokko 2025). Kilven kohdalla vaikuttaa siltä, että toistojen kautta jo varhain muotoiltu käsitys vain säilyy ja vahvistuu, mutta aineistossa voi havaita merkityksellisiä muutoksia, kun kirjailijan mainetta perustelevat vierastavat adjektiivit hiipuvat nykyhetkeä lähestyttäessä. Vierastavien sanojen voi ajatella kuvaavan sitä kitkaa, jonka Kilven tyyli aiheutti tulkintahorisontissa omana aikanaan, jolloin näiden sanojen hiipuminen kertoo puolestaan siitä, että Kilven kirjallista projektia ei enää nykyhetkeä lähestyttäessä torjuta suorasanaisesti ”omituisena” vaan ainoastaan harvojen lukemana.[3]

3 Kiitän Suomen Kulttuurirahastoa väitöskirjahankkeeni ”Volter Kilpi – Keskeinen sivullinen” tukemisesta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjallisuus

Apo, Satu 1977: Volter Kilpi ja 30-luvun kritiikki. *Kirjallisuuden Tutkijain Vuosikirja* 30, 15–26.

Clavert, Frédéric 2014: L'histoire et le numérique. Vers de nouveaux modes de lecture des sources. Teoksessa Le Deuff, Olivier (toim.) *Le temps des humanités digitales.* Limoges: FYP editions.

Cook, Terry 2011: The Archive(s) Is a Foreign Country. Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. *The American Archivist* 74(2), 600–632.

Cordell, Ryan 2013: "Taken Possession of". The Reprinting and Reauthorship of Hawthorne's "Celestial Railroad" in the Antebellum Religious Press. *DHQ*: *Digital Humanities Quarterly* 7(1). https://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/7/1/000144/000144

Elo, Kimmo 2016: Digitaalisen historiantutkimuksen kenttää louhimassa. Teoksessa Elo, Kimmo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet.* Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 11–35.

Elo, Kimmo & Kiiskinen, Harri 2022: Digitaaliset tutkimusmenetelmät kulttuurihistorian tutkimuksessa. Semanttinen web ja verkostoanalyysi. Teoksessa Mähkä, Rami, Ahonen, Marika, Heikkilä, Niko, Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan.* Turku: Kulttuurihistorian seura, 389–409.

Eyers, Tom 2013: The Perils of the "Digital Humanities". New Positivisms and the Fate of Literary Theory. *Postmodern Culture* 23(2). pomoculture.org/2015/07/08/the-perils-of-the-digital-humanities-new-positivisms-and-the-fate-of-literary-theory/. Viitattu 23.4.2025.

Hakkarainen, Heidi, Kurvinen, Heidi, Paju, Petri, Salmi, Hannu ja Sorvali, Satu 2022: Digitoidut sanoma- ja aikakauslehdet lähdeaineistona. Teoksessa Mähkä, Rami, Ahonen, Marika, Heikkilä, Niko, Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan.* Turku: Kulttuurihistorian seura, 105–123.

Häkkinen, Kaisa 2013: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Jarlbrink, Johan 2020: All the Work that Makes it Work. Digital Methods and Manual Labour. Teoksessa Fridlund, Mats, Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History.* Helsinki: Helsinki University Press, 113–126. https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/45703

Kokko, Laura (toim.) 2013: *Volter ja Hilja. "Ovat sanasi niinkuin valoa minulle". Volter Kilven ja Hilja Vanhakartanon kirjeenvaihtoa 1905–1907.* Helsinki: Kirjapaja.

Kokko, Laura 2018: Miksi Volter Kilpi ei kirjoita? Volter Kilven kaunokirjallisen vaikenemisen kausi 1903–1933. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018112849315

Kokko, Laura 2022: *Volter Kilpi. Elämäkerta*. Helsinki: SKS Kirjat.

Kokko, Laura 2024: Volter Kilven sivullisuus. Kilven sosiaaliset verkostot arkistoaineistojen valossa. Teoksessa Karhu, Hanna, Kivilaakso, Katri & Parente-Čapková, Viola (toim.) *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin. Aineistot historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkimuksessa*. Helsinki: SKS, 98–130. https://doi.org/10.21435/skst.1495

Kokko, Laura 2025: Hitaita muutoksia kirjallisen klassikon maineessa. Volter Kilven vastaanoton tutkimus digitoidussa lehtiarkistossa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 22(2), 24–41. https://doi.org/10.30665/av.156392

Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna 2020: Lähilukeminen ennen ja nyt. Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(3), 52–69. https://doi.org/10.30665/av.95530

Kovala, Urpo 2003: Kulttisuhde näkökulmana merkityksiin. Teoksessa Kovala, Urpo & Saresma, Tuija (toim.) *Kulttikirja. Tutkimuksia nykyajan kulttiilmiöistä*. Helsinki: SKS, 188–204.

La Mela, Matti & Oiva, Mila 2022: Digitaalinen historiantutkimus. Teoksessa Danielsbacka, Mirkka, Hannikainen, Matti O. & Tepora, Tuomas (toim.) *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Helsinki: Gaudeamus, 211–228.

Lappalainen, Päivi 1989: Lukijan elämystä etsimässä. Lauri Viljanen Kilven ja Sillanpään kriitikkona. *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja* 31(1), 179–184.

Moretti, Franco 2000: Conjectures on World Literature. *New Left Review* 2(1), 54–68.

Moretti, Franco 2013: *Distant Reading*. London: Verso.

Nivala, Asko 2018: Mitä on digitaalinen humanismi? *niin & näin* 96(1), 63–39. https://www.netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn-181-koko-lehti.pdf#page=63. Viitattu 23.4.2025.

Nivala, Asko 2022: Kulttuurihistoria, uusmaterialismi, posthumanismi ja digitaalinen humanismi. Teoksessa Mähkä, Rami, Ahonen, Marika, Heikkilä, Niko, Ollitervo, Sakari & Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura, 453–467.

Ohrvik, Ane 2024: What is close reading? An exploration of a methodology. *Rethinking History* 28(2), 238–260. https://doi.org/10.1080/13642529.2024.2345001

Parente-Čapková, Viola 2018: Naisten kirjoittaman kirjallisuuden ylirajainen vastaanotto. Kohti kirjallisten toimijuuksien historiaa. *Avain*

– *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 16(4), 36–49. https://doi.org/10.30665/av.69305
Parente-Čapková, Viola 2021: Digitaaliset ihmistieteet kirjallisuudentutkimuksessa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(4), 86–95. https://doi.org/10.30665/av.111973
Parente-Čapková, Viola 2022: Matilde Serao in Finland. Teoksessa Romani, Gabriella, Fanning, Ursula & Mitchell, Katharine (toim.) *Matilde Serao. International Profile, Reception and Networks*. Paris: Classiques Garnier, 131–157.
Parente-Čapková, Viola, Launis, Kati & Westerlund, Jasmine 2023: Digitaaliset metadata-arkistot ja mesoanalyysi kulttuurisen vaihdon kartoittamisessa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 20(1), 100–111. https://doi.org/10.30665/av.127486
Saint-Amour, Paul 2019: The Medial Humanities. Toward a Manifesto for Meso-Analysis, *Modernism/modernity* 3(4). https://doi.org/10.26597/mod.0092
Salmi, Hannu 2021: *What is Digital History?* Cambridge: Polity Press.
Salmi, Hannu 2024: Textuality as amplification. Reconsidering close reading and distant reading in cultural history. *Rethinking History* 28(2), 261–277. https://doi.org/10.1080/13642529.2024.2360318
Tolonen, Mikko 2017: Digitaalinen humanismi ja Digitalia. Teoksessa Kosonen, Miia (toim.) *Digitaalinen tieto haltuun. Ratkaisuja digitaalisten aineistojen hallintaan ja käyttöön.* Mikkeli: Kaakkois-Suomen Ammattikorkeakoulu, 11–17. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-344-020-3
Viljanen, Lauri 1934: Volter Kilpi mestarikaudessaan. *Helsingin Sanomat* 18.11.1934, 15.
Välisalmi, Heikki 1938: Suomalaisia kertojia. *Suomen Sosialidemokraatti* 15.5.1938, 11.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Lukuaikapalvelukoe

Menetelmäpolku lukemisen digitaalisten ympäristöjen tutkimukseen

Hanna-Riikka Roine
https://orcid.org/0000-0001-7959-4611
Laura Piippo
https://orcid.org/0000-0002-8226-8689
Ville-Pekka Sorsa
https://orcid.org/0000-0002-8539-092X
Esko Suoranta
https://orcid.org/0000-0001-5698-2662

Luvussa tarkastellaan kirjallisuuden digitaalisia alustoja lukemisen kontekstina. Erityisen huomion kohteena ovat mekanismit ja logiikat, joilla lukuaikapalvelut tuovat kirjallisuutta lukijoiden saataville. Luvussa kuvattu menetelmäpolku tarjoaa perehdytyksen empiirisiin tutkimusmenetelmiin, joiden avulla digitaalisilla alustoilla tapahtuvaa lukemista voidaan tutkia.

Digitaaliset alustat ovat viimeisen vuosikymmenen aikana vakiinnuttaneet paikkansa kaupallisen kulttuurin tuotannon alalla – jopa siinä määrin, että voidaan puhua ”kulttuurin alustoitumisesta” (Nieborg & Poell 2018). Digitaalisuus läpäiseekin nykyisen kirjallisen kentän kauttaaltaan, myös lukemisen näkökulmasta. Kuten monilukutaitoon keskittyvä tutkimusperinne on korostanut, tekstien kanssa toimimista voi ymmärtää ja opettaa vain osana sosiaalisia ja kulttuurisia konventioita ja konteksteja, ei niistä irrallisena abstraktiona (Kallionpää 2014).

Tässä luvussa keskitymme kirjallisuuden digitaalisiin alustoihin lukemisen kontekstina. Tarkastelemme erityisesti lukuaikapalveluiden mekanismeja ja logiikoita, joiden kautta kirjallisuus tulee luki-

joiden saataville. Lukuaikapalvelut ovat kasvattaneet voimakkaasti suosiotaan 2010-luvulta alkaen äänikirjojen nousun myötä (Have & Pedersen 2021, 198–199; Berglund 2024). Ne perustuvat monien muiden digitaalisten alustojen tapaan sisällön algoritmiseen suositteluun käyttäjille, joilla on rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa näkemäänsä sisältöön. Lisäksi alustat ovat käyttäjien näkökulmasta ”mustia laatikoita” (Pasquale 2015), joiden tarkkojen toimintaperiaatteiden avaaminen ei ole mahdollista. Miten siis saada tietoa siitä, millaista kirjallisuutta lukuaikapalvelut tuovat lukijoiden saataville ja millaisin keinoin ne sen tekevät? Mitä pitää tietää, jos aikoo tutkia alustoilla tapahtuvaa lukemista?

Kuvaamme tässä luvussa lukuaikapalvelujen sijoittumista osaksi julkaisualan ja lukemisen kulttuurien murrosta sekä tarjoamme perehdytyksen empiirisiin tutkimusmenetelmiin, joilla kirjallisuudentutkija voi pureutua lukuaikapalveluihin. Jäsennämme empiirisen tutkimuksen suunnittelua ja toteuttamista esittelemällä tekemäämme lukuaikapalvelujen tutkimusta. Avaamme esimerkin avulla tutkimuksen vaiheita ja menetelmällisiä valintoja, joiden eteen joudutaan aina, kun tutkimusta tehdään alati muokkautuvissa digitaalisissa ympäristöissä, joissa ympäristön itsensä rakenne ei ole tutkijan hahmotettavissa ennen tutkimuksen tekemistä. Viittaamme näihin vaiheisiin ja valintoihin termillä menetelmäpolku. Esittelemämme menetelmäpolku kuvaa retrospektiivisesti paitsi toteutunutta tutkimusta myös sellaisia mahdollisia valintoja, analyysitapoja ja jatkotutkimuksen suuntia, joihin emme itse tarttuneet. Menetelmäpolun kuvaus tekee näkyväksi digitaalisen osallistuvan tutkimuksen mahdollisuuksia sekä tukee yleisemmin digitaalisten alustojen empiirisen tutkimuksen suunnittelua ja toteutusta kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimuksen aloilla.

Menetelmäpolku liittyy ”Kuvittele, demokratia! Kaunokirjallisuus demokratian kuvittelun välineenä Suomessa” -hankkeessa toteutettuun tutkimukseen. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten ja millaista demokratiaa kuvittelevaa kirjallisuutta lukuaikapalvelut lukijoiden saataville tuovat. Elokuusta 2023 helmi-maaliskuulle 2024 toteutetussa iteratiivisessa eli toistuvassa mutta vähitellen muokat-

https://doi.org/10.21435/tl.304

tavassa lukuaikapalvelukokeessa luotiin neljä erilaista lukijaprofiilia kahden Suomen suosituimman lukuaikapalvelun, BookBeatin ja Storytelin, alustoille. Keräsimme digitaalisen osallistuvan havainnoinnin avulla aineistoa, dokumentoimme profiilien toimintaa ja analysoimme alustavasti tekemiämme huomioita. Toteutusvaiheessa asetelman tarkkoja muotoiluja jouduttiin muuttamaan aina tutkimusympäristön ja -kohteen muutosten sekä rinnalla kulkevan alustavan analyysin myötä. Asetelman muokkaaminen näkyi ennen kaikkea toistuvana tarpeena muuttaa profiilien toimintatapoja, jotta tutkimus saataisiin vastaamaan sille asetettuja tavoitteita.

Tällaisen käytännössä muokkautuvan koeasetelman avulla oli mahdollista paitsi kerätä korpusta hankkeemme tarpeisiin myös kerryttää kuvankaappauksia ja tutkimuspäiväkirjoja, jotka tuottavat tietoa ja ymmärrystä lukuaikapalvelujen alustojen rakenteesta ja toiminnasta. Menetelmäpolkumme tekee kirjallisuuden- ja lukemisen tutkimuksen näkökulmasta näkyviksi sellaisia digitaalisten alustojen piirteitä, jotka usein jäävät tietoisen ajattelumme ulkopuolelle – kuten tavat, joilla alustat ja niiden käyttöliittymät muokkaavat ja rajaavat käyttäjien toimijuutta (ks. Roine & Piippo 2021). Toivommekin, että menetelmäpolkumme esittely laajentaa kirjallisuudentutkimuksen näkyvää alaa. Lukuaikapalvelukokeen kaltaisten asetelmien kautta kirjallisuudentutkijoilla on mahdollisuus analysoida digitaalisten alustojen kirjallisuuden ja lukemisen kulttuureja muokkaavia piirteitä.

Alustat lukemisen teknologisena kontekstina

Lukuaikapalvelut, kuten Storytel, BookBeat, Audible ja Kindle Unlimited, ovat osa julkaisualan ja lukemisen kulttuurien murrosta. Niiden suosio perustuu ainakin kahteen yhtäaikaiseen pitkäkestoiseen mediaaliseen siirtymään. Yhtäältä on käynnissä lukemisen siirtymä (painetusta tai digitaalisesta) tekstistä äänitallenteisiin ja toisaalta jakelun siirtymä yksittäisten fyysisten tai digitaalisten teosten myynnistä laajojen nimekekatalogien tilaus-

https://doi.org/10.21435/tl.304

ten jakeluun (Berglund 2024, 4). Palvelujen suosion kasvaessa lukemiseen ja kirja-alan kehitykseen vaikuttavat yhä laajemmin erilaiset ansaintamallit ja teknologiat, joiden tarkastelu vaatii sekä alustojen että lukemisen olosuhteiden paneutunutta jäsentelyä. Siinä missä perinteinen kirjamyynti nojaa kirjaesineitä ostavaan yleisöön, lukuaikapalvelut myyvät pääsyn digitaalisesti tallennettujen ääni- ja e-kirjojen kokoelmien pariin. Esimerkiksi Storytelissä julkaisijoiden voitot syntyvät striimattujen minuuttien perusteella, eivät kirjojen kappalemääräisestä myynnistä tai tallentamisesta (Berglund & Steiner 2021, 9). Palveluissa korostuvatkin äänikirjat, joita kulutetaan kuuntelemalla lukemisen sijaan. Tämä on omiaan muuttamaan lukemiskulttuuria.[1]

Kasvava osa lukuaikapalveluissa julkaistusta kertomakirjallisuudesta on siinä mielessä ”syntysähköistä” (”digital born”, Hayles 2008), että ne ovat digitaalisia alkuperäisobjekteja ja tarkoitettu luettavaksi digitaalisilta alustoilta (esim. Storytel Original -sisällöt). Lukuaikapalveluissa julkaistava kirjallisuus ei kuitenkaan juuri hyödynnä yksittäisen tai verkottuneen tietokoneen suorituskykyä ja käyttöyhteyksiä (ks. myös Electronic Literature Organizationin määritelmä digitaalisesta kirjallisuudesta, Rettberg 2019, 4). Valtaosa palveluissa julkaistusta kirjallisuudesta on ääneen luettua tai digitoitua painettua kirjallisuutta tai suoraan alustoille näitä vastaavissa muodoissa tuotettua kirjallisuutta, ei digitaalista kirjallisuutta sinänsä. Hedelmällistä on näin ollen lähestyä palveluja perinteisten kirjallisuudentutkimuksen aineistojen omalakisina ympäristöinä ja suunnata fokus palvelujen tuottamiin lukemisen konteksteihin ja olosuhteisiin.

1 Sarah Bro Trasmundi, Juan Toro ja Anne Mangen (2022, 9) erottavat lukemisen kirjan kuuntelusta huomion kiinnittämisen tapojen kautta. Siinä missä lukijan on esimerkiksi mahdollista itse säädellä lukemisen rytmiä ja tahtia, äänikirjan kuuntelijalla ei samaa mahdollisuutta ole: lukija voi esimerkiksi tarinan muuttuessa monimutkaiseksi tai jännittäväksi jopa huomaamattaan hidastaa lukemistaan huomiota kohdentaakseen. Tässä merkityksessä äänikirjojen kuuntelu ei siis ole lukemista – samaan tapaan kuin kuunnelmien tai ääneen luetun fyysisen kirjan kuuntelu ei sitä ole.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Alustojen välisillä eroilla on suuri merkitys lukemiselle. Kuten mediapoetiikan tutkija Lori Emerson (2014) on esittänyt, ne kirjalliset alustat, joiden kanssa olemme eniten tekemisissä, muokkaavat lukemistamme eniten. Myös lukutaitotutkimus on nostanut esiin lukemisen olosuhteiden merkityksen. Terje Hillesund, Theresa Schilhab ja Anne Mangen (2022, 7) painottavat, että lukutaidosta puhuttaessa on tärkeää huomioida lukijoiden ruumiillinen toiminta, lukemiseen käytetyt teknologiat sekä tavat, joilla teknologiat sulautuvat sosiaalisiin ja taloudellisiin käytänteisiin. Digitaalisilla alustoilla lukeminen voikin niveltyä osaksi monilukutaitoa, kunhan esimerkiksi erilaisten aineistojen vaatimien taitojen tukemiseen suhtaudutaan vakavasti ja rohkaisevasti (ks. Saresma 2013; Torppa ym. 2020; Piippo & Roine 2020; La Rosa 2023). Lukuaikapalveluja ei silti ole nähty uhkana keskittyneelle syvälukemiselle monien muiden digitaalisilla alustoilla toimivien palvelujen tapaan.[2]

Lukemisen olosuhteita tutkittaessa digitaaliset alustat on hyödyllistä jakaa pienempiin osiin (ks. myös Roine & Piippo 2021). Lukuaikapalveluissa lukijan saataville tuleva kirjallisuus (sekä tekstimuotoinen että äänikirja) tarvitsee aina toimiakseen jonkin *esineen* ja *teknologian*, kuten älypuhelimen. Kirjallisuus rakentuu lisäksi näitä teknologioita hyödyntäville sähköisille alustoille. Tunnetuimpia esimerkkejä alustoista ovat sosiaalisen median palvelut, joihin käyttäjät pääsevät käsiksi niiden graafisten käyttöliittymien välityksellä. Käyttöliittymä on käyttäjille lukuaikapalvelun ruudulla näkyvä osa: hän selaa, lukee, kuuntelee ja arvioi sisältöjä sen kautta. Arkiymmärryksessä itse alusta ja käyttöliittymä sulautuvat helposti yh-

2 Hillesund, Schilbab ja Mangen (2022, 7) huomioivat, että jos alustojen tekstisisällöt ovat säännönmukaisesti lyhyitä ja käyttöliittymät kutsuvat siirtämään huomiota tekstistä toiseen, joko muualle alustalla tai alustan ulkopuoliseen palveluun, mahdollisuuksia keskittyneeseen lukemiseen on vähemmän. Yhtäältä tällainen ”hyperlukeminen” (*hyper reading*; esim. Hayles 2012) on mahdollista omanlaisenaan tekstinkäsittelytapana yhdistää rakentavasti esimerkiksi lähilukemiseen, mutta toisaalta se voi johtaa aikaa ja vaivaa vaativan tietoisen reflektion väistymiseen nopean, jopa automaattisen affektiivisen reagoinnin tieltä (Wolf 2018; Kangaskoski 2021). Tutkimuksessa ja julkisessa keskustelussa useimmin alustoihin liitetty uhka on niiden negatiivinen vaikutus kirjailijoiden tulonmuodostukseen ja työehtoihin.

teen, vaikka käyttöliittymä on vain osa siitä, mitä alustaan sisältyy. Lukuaikapalveluiden tutkimusta suunniteltaessa ja toteutettaessa onkin tärkeää eritellä, millaista aineistoa kirjallisuudentutkija voi niiden alustoilta käyttöliittymien kautta kerätä ja millaisin menetelmin aineistoa analysoida. Tutkimuskohteiksi voivat valikoitua esimerkiksi käyttöliittymien ruutunäkymät asetteluineen ja kuvineen, sisältöä erilaisin perustein (uutuus, suosittuus, käyttäjän aiemmat valinnat) suosittelevat listat, hakujen tuloksena syntyvät listat järjestyksineen, yksittäisten teosten paratekstit kuten esittelytekstit ja meta- eli luokittelutiedot sekä käyttäjien jättämät arviot.

Nykyiset digitaaliset alustat keräävät jatkuvasti ja kattavasti dataa käyttäjistään. Siinä missä Alphabetin, Microsoftin ja Metan kaltaisten datajättien omistamat alustat antavat niille tilaisuuden jäljittää, seurata, analysoida ja ennustaa ihmisten toimintaa hyvinkin yksityiskohtaisesti (Zuboff 2019), lukuaikapalvelut pyrkivät datankeruullaan ennakoimaan, millaisia teoksia lukijat haluavat lukea. Alustoitunut lukeminen on näin ollen osa laajoja pyrkimyksiä muuttaa erilaiset affektiiviset muodostelmat, mieltymykset ja arvotukset rahaksi (Paasonen 2021). Kuten Karl Berglund (2024, 5) huomioi, näillä alustoilla lukeminen tarkoittaa myös luetuksi tulemista – ja tätä voivat hyödyntää paitsi alustat itse, myös lukemiskulttuurista ja sen käytänteistä kiinnostuneet tutkijat.

Lukuaikapalvelukokeen menetelmäpolku

”Kuvittele, demokratia!” -hankkeessa lukuaikapalvelukoe oli osa hankkeen aineistonkeruuta, jonka tavoitteena oli muodostaa kattava valikoima Suomessa hankkeen toteutusaikana tarjolla olevaa, demokratiaa kuvittelevaa kertovaa kaunokirjallisuutta eli romaaneja ja novelleja. Tutkimme muun muassa erilaisten markkinateknologioiden ja kirjallisuuden instituutioiden, kuten kirjastojen ja palkintolistojen, kautta lukijoiden saataville tulevaa kirjallisuutta Suomessa. Lukuaikapalvelut edustavat tutkimuksessamme keskeistä nykyaikaisen kirjallisuuden markkinateknologiaa – vuonna 2023 jo

https://doi.org/10.21435/tl.304

viidesosa (21 %) suomalaisista maksoi jonkin palvelun kuukausimaksua (Suomi lukee 2023, 2). Kokeen kohteena olleet, markkinaosuuksiltaan suurimmat palvelut BookBeat ja Storytel ovat ruotsalaisomisteisia, ja kumpikin niistä aloitti toimintansa Suomessa vuonna 2016. Storytel on Pohjoismaiden suurin lukuaikapalvelu, joka toimii yli 25 maassa. BookBeat on tällä hetkellä markkinajohtaja Suomessa, ja toisin kuin Storytelillä sillä on Bonnier Booksin tytäryhtiönä pääsy kaikkiin konsernin omistamiin nimekkeisiin niitä koskevien sopimusten puitteissa. Vuonna 2023 suomalaiset käyttivät arvionsa mukaan enemmän rahaa lukuaikapalveluihin kuin painettuihin kirjoihin, mutta toisaalta palvelujen käyttö ei ole vähentänyt painettujen kirjojen myyntiä (Suomi lukee 2023, 7, 8).

Tutkimuksemme ensimmäinen keskeinen askel koski aineistonkeruun yleisen strategian määrittelemistä. Kirjallisuudentutkimuksessa tehdään usein ero kaukolukemisen (ks. Moretti 2013; myös Pynttärin ym. ja Kokon luvut tässä kirjassa) ja lähilukemisen strategioiden välillä. Kaukolukemisessa suuri määrä kertomakirjallisuutta tarjoaa yleiskuvan saatavilla olevista teoksista ja niiden kulttuurisista normeista, kun taas lähilukemisessa keskitytään tarkemmin yksittäisiin teoksiin (ks. esim. Kortekallio & Ovaska 2020). Hankkeemme tapauksessa tarvitsimme strategian, joka hyödyntäisi molempia lähestymistapoja.

Pyrimme ensin muodostamaan kaukolukemisella kokonaiskuvan demokratiaan yleisesti ottaen liittyvistä teoksista ja tämän jälkeen tarkentamaan lähiluvulla demokratian kuvitteluun liittyviin kysymyksiin. Kaukoluvulla pyrimme tunnistamaan teokset, jotka käsittelevät demokratiaa tai siihen liittyviä ilmiöitä joko eksplisiittisesti esimerkiksi nimen, esipuheen tai muun paratekstin tasolla tai implisiittisesti esimerkiksi dialogin, juonen, teeman tai allegorian kautta. Aineiston valikoinnissa hyödynnettiin tässä vaiheessa useita erilaisia demokratian määritelmiä ja teoreettisia malleja. Niiden avulla muodostettiin sanastoja ja teemoja, joiden avulla teos voitiin kvalifioida demokratiaan liittyväksi. Lähilukemiseen päätyvä aineisto valikoitiin kaukoluvussa tunnistetusta aineistosta. Lähilukeva analyysi keskittyi tarkemmin demokratian kuvitteluun va-

likoiduissa esimerkkiteksteissä. Tutkimuksemme kohdistui muun muassa teoksissa rakentuviin ääniin ja näkökulmiin, kuviteltuihin maailmoihin ja niissä toimiviin yhteisöihin sekä metaforiin ja ilmaisutyyliin etenkin mielikuvituksen mekanismien näkökulmasta.

Aineistonkeruuseen liittyvän strategiavalinnan jälkeen keskeiseksi lukuaikapalveluita koskevaksi kysymykseksi nousi se, millä tavalla demokratiaan liittyvä kirjallisuus voitaisiin tunnistaa alustoilta. Päätimme käyttää digitaalisen osallistuvan havainnoinnin menetelmiä voidaksemme keskittyä käyttäjien saataville ja näkyviin tulevaan kirjallisuuteen. Näin pääsimme käsiksi siihen, mitä Berglund (2024, 18) kuvaa äänikirjojen lukijoita tarkastelevassa tutkimuksessaan ”digitaaliseksi yksityiseksi lukemiseksi” (*digital private reading*). Berglund jäljitti yksityisen lukemisen kuvioita lukuaikapalveluista kerätyn datan pohjalta esimerkiksi katalogien tai julkisen datan, kuten Goodreads-sivuston arvostelujen (ks. McGurl 2021), analysoinnin sijaan. Berglund painottaa, että lukeminen ei ole puhtaasti yksityistä palvelualustoilla, sillä alustat ohjaavat lukemista sosiaalisin perustein. Algoritmiset suositukset perustuvat paitsi siihen, mitä tietty lukija on itse aiemmin lukenut, myös siihen, mitä muut ovat palvelussa lukeneet. Kuten kaikkialla myös alustoilla lukeminen on sosiaalista ja kulttuurista toimintaa, joka on sidoksissa muuhun arkeen ja ajanviettotapoihin (ks. Kajander 2020). Osallistumisemme oli kuitenkin tässä mielessä rajallista. Emme esimerkiksi kirjoittaneet itse kirja-arvosteluita tai lähettäneet kirjasuosituksia muille lukijoille. Syynä osallistumisen rajallisuuteen oli kokeen rajallinen tarkoitus eli korpuksen kerääminen. Mikäli tavoitteena olisi esimerkiksi pureutuminen syvällisesti luku- tai alustakulttuuriin, voisi tutkimuksessa hyödyntää kattavampaa osallistumista sisältävän digitaalisen etnografian keinoja.

Menetelmäpolkumme toiseksi keskeiseksi askeleeksi muodostui eri tavoilla alustoja käyttävien profiilien suunnittelu ja luominen. BookBeatiin ja Storyteliin luomamme neljä erilaista profiilia pyrkivät sekä löytämään demokratiaan liittyvää kertomakirjallisuutta että tasapainottelemaan eri tavoilla yksityisen ja sosiaalisen lukemisen välillä. Kukin hankkeen tutkija vastasi yhden profiilin käy-

https://doi.org/10.21435/tl.304

töstä. Ensimmäinen profiileista käytti lukuaikapalveluja turvautumatta hakutoimintoihin ja tarttui siihen, mitä alustat suosittelivat. Profiilin kiinnostuksen kohteina olivat ”sinulle juuri nyt” -otsikoitujen listojen kärkeen kulloinkin nostetut teokset. Toinen luoduista profiileista puolestaan vaihtoi hakusanaa joka kerta. Hakusanan valitsemisessa käytettiin suomenkielisen Wikipedian Satunnainen artikkeli -toimintoa, jolla arvottiin kulloiseksikin hakusanaksi satunnaisen artikkelin otsikko. Profiili siis ajelehti alustoilla kuratoiduista listoista välittämättä ja vailla pysyviä mieltymyksiä. Kolmas profiili teki hakuja demokratiaan ilmiönä liittyvien, satunnaisesti valikoitujen lähikäsitteiden pohjalta. Hakusanan valitsemisessa käytettiin suomenkielisen Wikisanakirjan Suomen kielen politiikan sanasto -luokan asiasanalistausta ja Satunnainen sivu luokasta -toimintoa. Tällaisen asiantuntijaprofiilin toiminta alustoilla oli päämäärähakuista ja testasi alustojen kykyä mukautua käyttäjän toiveisiin. Viimeinen profiileista keskittyi yksinomaan hakutermiin ”demokratia” ja kävi järjestelmällisesti läpi alustojen tähän termiin liittyvää tarjontaa. Neljän profiilin avulla oli mahdollista luodata palvelujen algoritmisesti eri hakutavoilla ja suositteluketjuilla esiin nostamaa luettavaa ja huomioida myös lukijoiden jatkuvasti kapenevat mahdollisuudet toimia omaehtoisesti, kun he mukauttavat toimintaansa alustojen logiikkaan (ks. Andersen & Pold 2018; Piippo & Roine 2020). Profiileja olisi toki voinut luoda enemmänkin ja niiden toimintaperiaatteet olisi voinut määrittää toisin, mikä olisi tuottanut toisenlaisia näkökulmia tutkittavaan alustaan.

Profiilien toimenpiteet alustoilla vakioitiin ja jokainen teki ne viikoittain. Kun koetta jatkettiin tähän tapaan puolen vuoden ajan, syntyi lopputuloksena neljä erilaista näkymää lukuaikapalvelujen demokratian kuvittelua toteuttavaan kertovaan kaunokirjalliseen tarjontaan – tai sen puutteeseen. Jokainen merkitsi viikoittain julkaisumuodosta riippuen luetuksi tai kuunnelluksi pikakelaten kaksi teosta, jotta pääsisimme käsiksi teoskohtaisiin suosituksiin ja voisimme rakentaa erilaisia käyttäjäprofiileja. Alustojen näkökulmasta kulutimme kirjallisuutta, vaikka teoksia ei varsinaisesti luettu tai kuunneltu. Viikoittaiset toimenpiteet tallennettiin kuvankaappauk-

sin (jpg- tai png-tiedostomuodossa), joista metatietoineen muodostui neljä erilaista ”aikasarjaa” profiilien toiminnasta alustoilla sekä alustojen osin muuttuvasta käyttöliittymästä tuolta ajalta. Tarkat kohdat, joista kuvankaappaukset säännönmukaisesti otettiin, vakiinnutettiin kokeen ensimmäisten viikkojen aikana kertyneiden kokemusten perusteella. Lisäksi jokainen tutkija piti tekstimuotoista päiväkirjaa profiilinsa löytämistä teoksista sekä niistä huomioista, joita hän alustojen käyttöliittymissä ja toiminnoissa havaitsi. Yhden hakuprofiilin (”asiantuntija”) pohjalta rakennettiin lisäksi Excel-taulukkolaskentaohjelmaan tietokanta hakusanoilla löydetyistä ja lukemisen jälkeen suositelluista teoksista sekä näiden keskeisistä piirteistä (so. muoto, sarja, kategorisoinnit alustalla ja termin ”demokratia” esiintymiset paratekstissä). Tietokannan avulla voitiin tarkastella eri teosten ja piirteiden esiintymistaajuutta suosituksissa.

Tutkimuksen tavoitteiden saavuttaminen eli demokratiaan liittyvän aineiston kerääminen vaati tutkimusprosessin jatkuvaa kontrollia. Mikäli demokratiaan liittyvää kirjallisuutta ei löytyisi lainkaan yhdelläkään profiililla tai profiilit yhtäkkiä lakkaisivat löytämästä potentiaalista aineistoa (esim. profiili löytäisi enää pelkästään tietokirjallisuutta), osoittautuisivat valitut menetelmät epätarkoituksenmukaisiksi suhteessa tutkimuksen tavoitteisiin – olkoonkin, että saatu tieto voisi olla sellaisenaan kiinnostavaa alustojen logiikoiden tutkimuksen kannalta. Profiileja ohjaavat tutkijat vaihtoivat viikoittain kuulumisia huomioistaan tutkimusprosessin kontrolloimiseksi. Kuukausittaisten hakujen pohjalta pyrittiin lisäksi hahmottamaan, vaikuttiko varioitu käyttäytyminen alustoilla hakutuloksiin: teimme kuukausittain jokaisella profiililla haun asiasanalla ”demokratia” ja taltioimme myös nämä tulokset kuvankaappauksin.

Menetelmäpolkumme kolmas ja viimeinen askel koski toiminnan mukauttamista alustoissa tapahtuneiden muutosten myötä. Muutokset käyttöliittymän aloitusnäkymässä olivat merkittävin yksittäinen mukautumista vaativa tekijä. Asiaa mutkisti se, että muutokset tulivat näkyviin eri profiileissa eri aikaan. Syitä eroihin on mahdotonta saada tietää. Käyttäjäkohtaiset erot saattoivat johtua käyttäjistä, esimerkiksi eri profiilien käyttämien laitteiden tai so-

https://doi.org/10.21435/tl.304

vellusversioiden eroista, tai sitten alustoista, kuten esimerkiksi erilaisten näkymien kokeilemisesta eri käyttäjäryhmille. Esimerkiksi yhden profiilin kohdalla käyttöliittymän aloitusnäkymään ei enää ensimmäisten viikkojen jälkeen tullut näkyville juuri käyttäjälle räätälöityjä suosituksia. Tämän myötä profiilin kuvankaappauksia alettiin ottaa viikon suosituksista. Myöhemmin aloitusnäkymässä nostettiin useilla eri tavoilla suosituksia luettujen teosten perusteella. Muutosta profiilin toimintaan ei tässä tapauksessa tehty, koska viikon suositukset pysyivät aloitusnäkymässä ylimpänä.

Kokeen aikana kävi ilmi, että alustojen käytön eri tapoihin täytyi kiinnittää eri tavalla huomiota. Alustavien havaintojemme mukaan kirjan lukeminen tai kuunteleminen on vaikuttavin toimenpide, jonka käyttäjä voi alustoilla tehdä. Sen pohjalta alustat suosittelevat samankaltaista lukemistoa sekä selattavaksi kategorioita, joihin luettu tai kuunneltu kirja on luokiteltu, mikä ei välttämättä edistä uuden tai erilaisen löytämistä alustoilta. Tämän johdosta kaikkeen luettavien tai kuunneltavien teosten valikoitumiseen vaikuttavaan täytyy kiinnittää erityishuomiota tutkimuksen ja tutkimusprosessin kontrollin suunnittelussa. Lukuaikapalvelukokeen tapauksessa teosten lukemisen ja kuuntelemisen myötä profiilien välille syntyi merkittäviä eroja erityisesti siinä, kuinka tiheästi ne kohtasivat kertomakirjallisuutta. Esimerkiksi demokratiaan liittyvillä asiasanoilla hakemalla löytyi korostetun paljon tietokirjallisuutta, kun taas suositteluja seuraamalla pysyi helposti kertovan kaunokirjallisuuden piirissä. Alustojen välillä oli kuitenkin tässä suhteessa eroja.

Vaikka tehtyjen hakujen voisi ajatella kertovan käyttäjän mieltymyksistä paljonkin, niiden vaikutus suosituksiin vaikutti olevan melko pieni verrattuna suosituimmuuden ja uutuuden logiikoihin. Alustavan analyysimme perusteella Storytelin ja BookBeatin alustojen dataohjautuvuudella onkin rajansa. Esimerkiksi Satu Rämön *Hildur*-dekkarisarjan uusinta osaa suositeltiin sen ilmestyessä marraskuussa 2023 jokaiselle profiilillemme (joko aloitusnäkymässä tai suosituksissa teoksen lukemisen tai kuuntelemisen jälkeen), vaikka osa niistä ei ollut lukenut tai hakenut mitään lähellekään vastaavaa. Lukuaikapalvelut toimivat näin ollen perin-

https://doi.org/10.21435/tl.304

teisten markkinateknologioiden tapaan mainostaessaan uusia ja suosittuja tuotteita mahdollisimman suurelle määrälle silmäpareja. Suosittelussa alustojen ulkopuoliset kaupalliset perusteet usein ylittävät käyttäjän toimista kumpuavat perusteet, ja hakukäyttäytyminen näyttäytyi tehottomana keinona muokata sisältöä itselleen sopivaksi alustojen tekemän kuratoinnin ohitse. Esittelemme tuloksia tarkemmin valmisteilla olevassa tutkimusartikkelissamme (Roine ym. tulossa).

Lukuaikapalvelukokeen avaamat mahdollisuudet

Edellä esitelty lukuaikapalvelukokeen kuvaus toimii esimerkkinä etenkin sellaisille tutkijoille, jotka eivät ole erikoistuneet digitaalisiin menetelmiin tai joilla ei ole pääsyä algoritmisten ”mustien laatikoiden” tai palvelujen tietokantojen sisältöihin. Kokeemme kaltainen tutkimus tuottaa digitaalisen osallistuvan havainnoinnin keinoin esimerkiksi kuvakaappauksia palvelujen käyttöliittymän ruutunäkymistä, teoslistoja ja teosten paratekstejä, joita puolestaan voidaan lähestyä esimerkiksi teksti- tai visuaalisen analyysin, asemoitumisen tutkimuksen, tilastollisen analysin tai verkostoanalyysin keinoin riippuen siitä, mihin huomio halutaan kiinnittää. Kun tällaisia aineistoja kerätään järjestelmällisesti, saadaan alustalta etsittävän datan – lukuaikapalvelukokeemme tapauksessa demokratiaa käsittelevän kertovan kaunokirjallisuuden – ohella avattua näkymä kunkin alustan ominaispiirteisiin, sen käytön seurauksiin ja käyttäjälle näkyviin muutoksiin. Tällainen lähestymistapa nostaa keskiöön yksilön havainnon ja kokemuksen kiinnittymisen sitä määrittäviin ympäristöihin ja toimintoihin.

Kokeen esiin nostamien ”yksityisen lukemisen kuvioiden” dokumentoiminen kuvakaappauksin ja teoslistoin mahdollistaa alustan tarjoumien (*affordance*) eli niiden sallimien toimintamahdollisuuksien tarkastelun (Gibson 1979; Norman 1999; ks. myös Evans ym. 2017). Tutkija voi analysoida vaikkapa sitä, mitä alustat ja niiden käyttöliittymät ohjaavat käyttäjää tekemään ja minkä tekeminen

https://doi.org/10.21435/tl.304

puolestaan ei ole mahdollista tai luontevaa. Storytelin ja BookBeatin kaltaisilta alustoilta ei esimerkiksi voi ladata kirjoja erillisinä tiedostoina, ja tekstin kopioiminen on vaikeaa, ellei jopa mahdotonta. Tällaisten tarjoumien puute ohjaa lukijaa pysymään alustalla mahdollisimman pitkään. Vastaavien piirteiden löytäminen vaatii tutkijalta palvelujen käyttömahdollisuuksien analyysia sekä myötä- ja vastakarvaan käyttämisen tapojen kokeilua ja dokumentointia.

Kokeen aikana panimme merkille useita muutoksia palvelujen käyttöliittymissä ja ruutunäkymissä. Muutosten ripeä tahti on omiaan totuttamaan alustan ehdoilla toimimiseen sen sijaan, että käyttäjä pääsisi muodostamaan omaehtoisia käyttötapojaan harjaantumisen kautta. Huomionarvoista on lisäksi se, että muutokset eivät näkyneet samaan aikaan samanlaisina kaikille hankkeemme profiileille, mikä voi mahdollisesti johtua palvelujen pyrkimyksistä muokata asiakkaidensa käyttäytymistä käyttöliittymän ominaisuuksien kautta. Näitä eroavaisuuksia tarkastelemalla on tutkijan mahdollista eritellä lukemisen teknologisia konteksteja ja niiden vaikutusta palvelujen käyttöön ja lukemiseen alustoilla.

Ruutunäkymien tarkastelu paljastaa myös sen, millaisia piirteitä alustat olemassa olevasta kirjallisuuden kulttuurista poimivat hyödynnettäväksi ja mitä piirteitä ne hämärtävät. Selkeimmin kirjaesineen parateksteistä alustojen käyttöön on poimittu lukuaikapalvelukokeen perusteella tekijän nimi ja teoksen kansikuva. Erityisesti satunnaistettujen hakusanojen käyttö osoitti, että alustat tarjoavat vaillinaisiksi tai väärinkirjoitetuiksi tulkitsemilleen hakusanoille tulokseksi toistuvasti niille likeisiä teos- tai tekijänimiä. Esimerkiksi Satu Rämön romaani *Hildur* tuli vastaan entiseen tamperelaiseen jääkiekkojoukkueeseen viittaavalla hakusanalla ”Hilpara”, mikä on osoitus suosituimmuuden merkityksestä alustoilla. Tekijöiden nimet esitettiin palveluissa usein eri järjestyksessä kuin teosten kansissa. Kansikuva puolestaan on avaamattoman kirjaesineen selkein visuaalinen elementti. Se on myös luettavan kirjan valintaan merkittävästi vaikuttava tekijä (Linko & Lindh 2024), joka lukuaikapalveluissa pysyy lukijan ruutunäkymässä koko äänikirjaversion kuuntelun ajan. Lisäksi teoksille oli annettu painetuista teoksista

poikkeavia uusia kansikuvia, mikä on omiaan irrottamaan alustojen teokset muista kirjallisuuden muodoista lukijan visuaalisessa muistissa. Samaan tapaan toimivat myös teosten ilmestymisajankohdasta kertovat paratekstit, jotka kertovat teoksen julkaisuajan alustalla alkuperäisen ilmestymishetken sijaan.

Ruutunäkymien kuvakaappausten visuaalisen sisällön ja teosten aihetunnisteiden ristiintaulukoiminen voisi mahdollistaa erilaisilla kansikuvilla tavoiteltujen affektien tunnistamisen ja analysoinnin (ks. esim. Pilipets & Paasonen 2020). Parateksteinä erilaiset alustan numeeriset mittarit, kuten kuuntelukertojen ja suositusten määrä, tulevat osaksi lukijan merkityksentuotantoprosessia (Georgakopoulou, Iversen & Stage 2020, 19). Alustoihin sisältyykin toimintoja, joiden kautta käyttäjää pyydetään arvioimaan lukemansa tai kuuntelemansa teos. Näiden suositusten yhdistyminen käyttöliittymän ominaisuuksiin tarjoaa mahdollisuuden tutkia niihin sisältyvää piilevää normatiivisuutta (ks. Kangaskoski 2021) ja avaa näkymän alustoilla toimivaan suosittelun kulttuuriin (ks. Linko & Lindh 2024).

Lukuaikapalvelukokeen kaltaisessa tutkimuksessa löydetystä kirjallisuudesta voidaan myös rakentaa tietokantoja, joita voidaan osana kaukolukemista analysoida esimerkiksi verkostoanalyysilla ja määrällisin menetelmin. Verkostoanalyysin avulla voidaan tarkastella esimerkiksi tiettyjen teosten keskeisyyttä suosituksissa. Teosten välille muodostuu verkostosuhde, kun samat teokset esiintyvät samassa suosituksessa. Mitä useammassa suosituksessa tietty teos esiintyy ja mitä säännöllisemmin se esiintyy suosituksissa muiden teosten kanssa tietyillä tavoilla, sitä keskeisempi asema sillä on suosituksissa. Verkostoanalyysi mahdollistaa erilaisten keskeisyyksien tarkastelun lisäksi myös monien muiden suureiden, kuten esimerkiksi verkoston koon ja tiheyden, tarkastelun. Kvantifiointi ja kuvailevat määrälliset analyysit auttavat hahmottamaan eri käyttäjille tarjotun kirjallisuuden luonnetta ja käyttäjäkohtaisia eroja. Olemme tutkimuksessamme esimerkiksi kuvailleet eri teosten esiintymisfrekvenssejä kymmenen ensimmäisen suosituksen joukossa sekä erilaisiin kategorioihin kuuluvien teosten suhteellisia esiintymisfrekvenssejä. Teosten esiintymisjärjestyksen ja aikaleimausten avul-

https://doi.org/10.21435/tl.304

la voidaan tutkia myös teosten käyttäjälle ilmenemisen ajoitukseen ja todennäköisyyteen liittyviä kysymyksiä. Näiden avulla voidaan esimerkiksi tarkastella, miten todennäköisesti lukuaikapalvelu suosittelee lukijalle jo hänelle aiemmin suositeltuja teoksia verrattuna suosittelemattomiin teoksiin.

Muut mahdollisuudet hyödyntää tilastollisia menetelmiä riippuvat pitkälti siitä, onko tutkijalla pääsy lukuaikapalvelun katalogiin. Mikäli tutkijalla on käytössään tutkittavan alustan koko tarjonta, voidaan löydettyä kirjallisuutta tutkia monipuolisesti tilastollisin menetelmin. Voidaan esimerkiksi tarkastella, eroaako käyttäjälle tarjottu kirjallisuus koko katalogin tarjonnasta tilastollisesti merkitsevästi. Lukuaikapalveluissa kirjallisuuden ohessa esiintyy monenlaista tietoa, kuten kirjallisuuden luokitteluita, lukijoiden määrällisiä arvioita ja teoksista rakennettuja sarjoja. Näitä voidaan käsitellä parateksteinä laadullisissa analyyseissa, mutta myös metadatana ja muuttujina tilastollisessa analyysissa. Määrällisesti niiden kautta voidaan tutkia esimerkiksi erilaisten luokitteluiden ja lukija-arvioiden välisiä korrelaatioita tai ennustaa tiettyyn luokkaan kuuluvien teosten päätymistä lukijalle. Mikäli tutkijalla olisi käytössään koko katalogi koneluettavassa muodossa, voitaisiin laadullisen tutkimuksen tukena hyödyntää myös tietokoneavusteisia tekstianalyysin menetelmiä, kuten aihemallinnusta, tekstiverkostoanalyyseja tai semanttisen samankaltaisuuden analyysia. Esimerkiksi aihemallinnuksen eräiden variaatioiden avulla voidaan tutkia sitä, millaiset kirjallisuudessa esiintyvät aiheet saavat korkeammat lukija-arviot tai miten eri kategorioihin asetettujen teosten aiheet poikkeavat toisistaan.

Lopuksi

Lukuaikapalvelukokeen kaltainen digitaalinen osallistuva havainnointi on niin aineistonkeruun kuin lukemisen teknologisten kontekstien tarkastelun välineenä monipuolinen ja kevyt toteuttaa, eikä se vaadi esimerkiksi ohjelmointiosaamista. Menetelmä kuitenkin

vaatii tutkimusasetelman tarkkaa suunnittelua sekä järjestelmällistä ja kontrolloitua toteutusta. Tutkimusta on tehtävä riittävässä laajuudessa, jotta sen kautta kerättyä aineistoa voidaan analysoida relevanteilla tavoilla. Tutkimuksen toteuttamisen aikana tapahtuviin alustojen ja käyttöliittymien muutoksiin on myös tärkeää varautua.

Tutkimuksen suunnittelussa ja toteutuksessa on tärkeää huomioida alustayritysten asettamat reunaehdot. Palvelut itsessään ovat omistajiensa tekijänoikeuksien alaista materiaalia, jonka käsittelyyn tulee olla asianmukaiset tutkimusluvat. Hankkeemme lähetti BookBeatille ja Storytelille lukuaikapalvelukoetta koskevat lupapyynnöt, joissa kuvattiin tutkimuksen tarkoitus, sen kulku, aineiston keräämisen tavat, tutkimukseen liittyvät hyödyt ja riskit sekä käytiin läpi luottamuksellisuus, aineiston käsittely ja tulosten julkaisu. Pyynnössämme kirjoitimme hyvin tarkasti auki aineistonhallintaan ja tekijänoikeuskysymyksiin liittyvät asiat, mutta jätimme mahdollisuuden tutkimusprotokollan pienille muutoksille auki. Saamamme lupa mahdollisti muutosten tekemisen tutkimusprosessiin melko joustavasti. Mikäli lupaa olisi haettu hyvin tarkasti määriteltyyn tutkimusprotokollaan, olisi koko tutkimusprosessi saattanut kariutua käyttöliittymien pieniinkin muutoksiin. Tutkimus onkin tärkeää kuvata lupapyyntöön riittävän joustavasti ja siten, ettei tutkimusasetelmaa rajata liiaksi luvan epäämisen pelossa.

Lukuaikapalvelukokeen kaltaisen tutkimuksen toteuttaminen ei ole ilmaista tai omaehtoista. Se vaatii palvelujen käyttäjäksi rekisteröitymistä ja sitä kautta kuukausimaksuun ja alustojen käyttöehtoihin sitoutumista. Kustannukset on otettava huomioon myös tutkimuksen laajuutta pohdittaessa ja käyttöehdot tutkimuksen raportoinnissa. Kuukausimaksun on myös hyvä huomata tukevan lukuaikapalvelujen liiketoimintaa eikä niinkään kirjailijoita. Mikäli tutkimuksessa luettaisiin teoksia äärimmäisen laajamittaisesti, voisi tällä olla vähäistä vaikutusta kustantajien ja välillisesti teosten kirjoittajien saamien tulojen jakautumiseen. Tällaiset tutkimuksen laajuuteen ja vaikutuksiin liittyvät kysymykset on aina huomioitava alustojen tutkimuksen eettisessä pohdinnassa. Eettistä arviointia tulee kohdistaa myös alustoilta kerättyyn aineistoon. On

esimerkiksi selvitettävä tarkkaan, rinnastuvatko käyttäjien teoksista antamat arviot yksityisiin vai julkisiin teksteihin. Ruutukaappaukset käyttöliittymistä eivät tekijänoikeuskysymysten vuoksi ole julkaistavissa sellaisenaan tutkimuksesta raportoitaessa, vaan niitä on kuvailtava toisin.

Kaiken kaikkiaan lukuaikapalvelukoe on esimerkki empiirisestä lukemisen tutkimuksesta, joka tuottaa tietoa nykyaikaisen, alati muutoksessa olevan alustoituneen lukemisen konteksteista ja olosuhteista. Edellä kuvaamamme menetelmäpolku näyttää, miten aineistoja voi kerätä digitaalisilta alustoilta ja analysoida niitä kirjallisuudentutkimuksen välinein, kun tutkimuksen keskiössä on lukemisen tutkimus esimerkiksi algoritmisten ”mustien laatikoiden” avaamisen sijaan.

Kirjallisuus

Andersen, Christian Ulrik & Pold, Søren Bro 2018: *The Metainterface. The Art of Platforms, Cities, and Clouds*. Cambridge: The MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/11041.001.0001

Berglund, Karl 2024: *Reading Audio Readers. Book Consumption in the Streaming Age*. London: Bloomsbury. https://doi.org/10.5040/9781350358393

Berglund, Karl & Steiner, Ann 2021: Is Backlist the New Frontlist? Large-scale data analysis of bestseller book consumption in streaming services. *LOGOS: Journal of the World Publishing Community* 32(1), 7–24. https://doi.org/10.1163/18784712-03104006

Emerson, Lori 2014: *Reading Writing Interfaces. From the Digital to the Bookbound*. Minneapolis: Minnesota University Press. https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816691258.001.0001

Evans, Sandra K., Pearce, Katy E., Vitak, Jessica & Treem, Jeffrey W. 2017: Explicating Affordances. A Conceptual Framework for Understanding Affordances in Communication Research. *Journal of Computer-Mediated Communication* 22(1), 35–52. https://doi.org/10.1111/jcc4.12180

Georgakopoulou, Alex, Iversen, Stefan & Stage, Karsten 2020: *Quantified Storytelling. A Narrative Analysis of Metrics on Social Media*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48074-5

Gibson, James J. 1979: *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
Have, Iben & Pedersen, Birgitte Stougaard 2021: Reading Audiobooks. Teoksessa Elleström, Lars (toim.) *Beyond Media Borders, Volume I. Intermedial Relations among Multimodal Media*. London: Palgrave Macmillan, 197–216. https://doi.org/10.1007/978-3-030-49679-1_6
Hayles, N. Katherine 2008: *Electronic Literature. New Horizons for the Literary*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
Hayles, N. Katherine 2012: *How We Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis*. Chicago: University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226321370.001.0001
Hillesund, Terje, Schilhab, Theresa & Mangen, Anne 2022: Text Materialities, Affordances, and the Embodied Turn in the Study of Reading. *Frontiers in Psychology* 13(827058), 1–9. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.827058
Kajander, Anna 2020: *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5839-0
Kallionpää, Outi 2014: Mitä on uusi kirjoittaminen? Uusien mediakirjoitustaitojen merkitys. *Media ja viestintä* 37(4), 60–78. https://doi.org/10.23983/mv.62840
Kangaskoski, Matti 2021: Digitaalisten kulttuurikäyttöliittymien piilevä normatiivisuus. Kirjallisuuden muuttuva poetiikka. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(2), 28–49. https://doi.org/10.30665/av.107876
Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna 2020: Lähilukeminen ennen ja nyt. Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(3), 52–69. https://doi.org/10.30665/av.95530
La Rosa, Lotta-Sofia 2023: *Nuoret lukijat kirjakulttuurin murroksessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/563757
Linko, Maaria & Lindh, Ilona 2024: Kirjojen suosittelu verkostomaisessa lukemiskulttuurissa. *Sosiologia* 61(1), 7–24. https://journal.fi/sosiologia/article/view/143926
McGurl, Mark 2021: *Everything and Less. The Novel in the Age of Amazon*. London: Verso.
Moretti, Franco 2013: *Distant Reading*. London: Verso.
Nieborg, David B. & Poell, Thomas 2018: The platformization of cultural production. Theorizing the contingent cultural commodity. *New Media & Society* 20(11), 4275–4292. https://doi.org/10.1177/1461444818769694
Norman, Donald 1999: Affordance, Conventions, Design. *Interactions* 6(3), 38–42. https://doi.org/10.1145/301153.301168
Paasonen, Susanna 2021: *Dependent, Distracted, Bored. Affective Formations*

in Networked Media. Cambridge: The MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/11903.001.0001

Pasquale, Frank 2015: *The Black Box Society. The Secret Algorithms that Control Money and Information*. Cambridge: The MIT Press. https://doi.org/10.4159/harvard.9780674736061

Piippo, Laura & Roine, Hanna-Riikka 2020: Kirjallisuudesta ja sen lukijoista digitaalisissa ympäristöissä. *Niin & näin* 27(3), 29–34. https://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202102181697

Pilipets, Elena & Paasonen, Susanna 2020: Nipples, memes, and algorithmic failure. NSFW critique of Tumblr censorship. *New Media & Society* 24(6), 1459–1480. https://doi.org/10.1177/1461444820979280

Rettberg, Scott 2019: *Electronic Literature*. Cambridge: Polity Press.

Roine, Hanna-Riikka & Piippo, Laura 2021: Kirjallisuus ja sen tutkimus digitaalisissa ympäristöissä. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18(2), 6–27. https://doi.org/10.30665/av.102654

Roine, Hanna-Riikka, Piippo, Laura, Sorsa, Ville-Pekka & Suoranta, Esko (tulossa): How Digital Subscription Platforms Shape the Browsing and Access to Literature (työotsikko). Teoksessa Biström, Anna, Riitamaa, Tomi & Scholz, Jörgen (toim.) *Litteratursamhällets forvandlingar* (työotsikko). Helsingfors: Helsingfors Universitet.

Saresma, Tuija 2013: Suomalaiset lukemisen kulttuurit. Teoksessa Hallila, Mika, Hosiaisluoma, Yrjö, Karkulehto, Sanna, Kirstinä, Leena & Ojajärvi, Jussi (toim.) *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 238–250.

Suomi lukee 2023. Kirjakauppaliitto. https://kirjakauppaliitto.fi/wp-content/uploads/2023/04/Suomi-lukee-2023-medialle.pdf. Viitattu 5.12.2025.

https://doi.org/10.21435/tl.304

PUHEENVUORO

Uusien aineistojen kokoaminen ja tallentaminen*

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston näkökulma

Katri Kivilaakso
https://orcid.org/0000-0002-1654-8797

Millaisia kirjallisuuteen ja lukemiseen liittyviä tutkimusaineistoja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on, ja miten niitä pääsee tutkimaan? Entä mitä pitää ottaa sekä oman tutkimuksen että jatkokäytön ja arkistoinnin kannalta huomioon, kun kokoaa uusia tutkimusaineistoja? Tämä luku vastaa ensimmäiseen kysymykseen lyhyesti ja toiseen hiukan pitemmin, ennen kaikkea kulttuuriperintöaineistoja tallentavan arkiston näkökulmasta.

Aiempien aineistojen hyödyntäminen

Ennen uuden aineiston kokoamista omaa tutkimustyötä varten kannattaa selvittää, mitä aineistoja aiheesta on jo olemassa ja miten niitä voi hyödyntää. Kirjallisuuteen tai lukemiseen liittyvää tutkimusta suunnitellessa keskeisin arkisto on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, jonka erityistehtävä on kirjallisuuteen liittyvien aineistojen arkistointi ja pysyvä säilyttäminen.[1] SKS:n arkisto

* Luku ei ole vertaisarvioitu.

1 Kirjallisuuden ja kulttuurin kenttään liittyvät aiheet sisältyvät SKS:n arkiston hankintapolitiikkaan, ja niitä voi ehdottaa arkistolle. Ks. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston hankintapolitiikka.

https://doi.org/10.21435/tl.304

on kulttuuriperintöä tallentava arkisto, jonka omat käytännöt ovat muotoutuneet ajan kuluessa lainsäädäntöä seuraten mutta myös suhteessa omiin, lähes kahdensadan vuoden aikana karttuneisiin kokoelmiin ja aineistonhankinnan jatkumoon.

SKS:n arkiston hankinnan ytimessä on kirjailijoiden henkilöarkistoaineistot, kuten kirjeet ja päiväkirjat, ja näiden rinnalla esimerkiksi eri yliopistojen tai tutkimushankkeiden aineistoikseen kokoamat kirjailijahaastattelut. Kirjailijoiden arkistoaineistoihin sisältyy usein heidän omien lukukokemustensa kuvausta tai kirjeenvaihtoa lukijoiden kanssa, ja laajoissa kirjailijahaastatteluaineistoissa käsitellään myös lukemista. Esimerkiksi ”Puhuva kirjailija – kertova arkisto” -hankkeen (2012–2015) kirjailijahaastatteluissa kirjailijat kertovat siitä, mitä ja miten he lukevat. Kirjailijahaastattelujen kokonaisuuksia on useita, suurimpana Ritva Haavikon johtaman hankkeen 1970- ja 1980-luvulla tehdyt haastattelut (yhteensä 85 kpl) ja uusimpana Päivi Koiviston 2020-luvulla tekemät kustannustoimittajien haastattelut (12 kpl). Arkistossa on lisäksi monenlaisten kirjallisuuteen liittyvien tilaisuuksien, tapahtumien ja seminaarien tallenteita[2] erityisesti 1980-luvulta 2000-luvun alkuun sekä joitain lukupiireihin liittyviä aineistoja. Tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia aineistoja voisivat olla myös kirjailijakohtaiset muistitietokeruut ja kirjallisuuden kenttään ja lukemiseen liittyvät aineistot, joista uusimmat ovat Elämää lukijana (2014), Lukupiirit (2018) sekä Äänikirjat mullistavat kirjallisuutta (2020–2021) -muistitietokeruut.[3]

2 Esimerkiksi yliopistojen oppiaineiden järjestämiä seminaareja sekä Kirjallisuudentutkijain Seuran seminaarien äänityksiä vuosilta 1980–2002, Studia Litteraria -luennot vuosilta 1990–2011 sekä Lahden kansainvälisen kirjailijakokouksen puheenvuorot.

3 Muistitietokeruut ja kirjoituskilpailut ovat arkiston omia, yhteistyössä tai ulkopuolisen toimijan yksin kokoamia ja arkistoon luovuttamia kyselyaineistoja, joissa vastaajia on pyydetty kertomaan tietystä aihepiiristä. Kirjoituskutsu sisältää tavallisesti listan kysymyksiä, jotka ohjaavat vastaajaa, mutta kirjoituksen muoto on vapaa. Arkistoon päätyneen aineiston määrä vaihtelee muutamasta vastauksesta satoihin vastauksiin. Myös vastausten pituus vaihtelee muutamasta virkkeestä kymmeniin sivuihin.

https://doi.org/10.21435/tl.304

SKS:n arkisto ottaa vastaan myös yhteisöjen arkistoja, minkä myötä sen kokoelmiin sisältyy myös kirjallisuuden kentän ja lukemista edistävien organisaatioiden kuten Lukukeskuksen (aik. Kirjailijakeskus) aineistoja. Arkistoihin on tallentunut monenlaisia kirjallisen kentän ilmiöitä ja vaiheita sekä kirjallisuuden kuluttamisen tapoja dokumentoivia aineistoja. Lukukeskuksen vuodesta 1982 alkaen ylläpitämä Runopuhelin oli yksi oman aikansa tapa käyttää runoutta: maksulliseen numeroon soittamalla saattoi kuunnella haluamansa runon kirjailijan lukemana. SKS:n arkisto ottaa vastaan kaikkia edellä kuvatun kaltaisia aineistoja sekä sellaisia uusia, joita ei vielä ole tallessa – esimerkiksi sen vuoksi, että tallennettava ilmiö on vielä uusi eikä aiempia aineistoja siksi ole.

Kirjallisuuteen ja lukemiseen liittyviä aineistoja löytyy SKS:n arkistosta runsaasti. Oli tarkempi aihe sitten mikä tahansa, jo olemassa olevia aineistoja kannattaa kysyä suoraan arkistosta, sillä kaikki aineistot eivät löydy Finnan kaltaisista hakupalveluista eikä niiden olemassaolosta voi kysymättä tietää.

Kysy neuvoja, kun suunnittelet uusien aineistojen tuottamista ja arkistointia

Vaikka aikaisempia aineistoja hyödynnettäisiinkin, voi tutkimus edellyttää myös uuden aineiston keräämistä. Tällöin kannattaa alusta alkaen pohtia uuden aineiston arkistointia, jotta se voi puolestaan säilyä ja hyödyttää myöhempää tutkimusta. Monet rahoittajat myös edellyttävät, että tuotetut tutkimusaineistot tulevat myöhempien tutkimusten käyttöön. Kulttuuriperintöä[4] tallentavan arkiston näkökulmasta tutkimusaineistot kannattaa säilyttää eheinä ja alkuperäisessä muodossa, jotta niillä on mahdollisimman paljon tutkimusarvoa pitkällä aikavälillä, vuosikymmeniä myöhemmin. Py-

4 Kulttuuriperinnön käsitteestä arkistojen kentällä laajemmin ks. Hupaniittu 2021, 21–46. Kiitän SKS:n arkistonjohtaja Outi Hupaniittua myös tämän tekstin tarkasta kommentoinnista ja täsmennyksistä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

syvä säilyttäminen tarkoittaa säilyttämistä satoja vuosia eteenpäin – mahdollisimman kauas tulevaisuuteen – ja nykypäivästä käsin on mahdotonta tietää, mistä kaikista näkökulmista jokin aineisto voi olla kiinnostava kaukaisessa tulevaisuudessa.

Uuden tutkimusaineiston kokoamiseen saa apua arkistoista. Jotta aineiston keruu ja arkistointi sujuisivat ilman ylimääräisiä mutkia, kannattaa arkistoon olla yhteydessä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Aineistoja tallentavien organisaatioiden, esimerkiksi SKS:n arkiston tai Tietoarkiston, käytännöt poikkeavat toisistaan, ja sopivaa arkistoa kannattaa miettiä jo aineistonkeruuvaiheessa. Arkistot ottavat vastaan vain sellaisen aineiston, josta ne pystyvät antamaan asiakaspalvelua omien käytäntöjensä mukaan.

SKS:n arkisto ottaa vastaan kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmaan aineistoja hankintapolitiikkansa mukaisesti. Vaikka lopullinen päätös aineiston vastaanottamisesta tehdään vasta, kun aineisto on valmis luovutettavaksi, arkisto auttaa ja neuvoo aineiston keruussa suunnitteluvaiheesta alkaen. Erityisen tärkeää on kysyä arkistosta neuvoa tutkimuksen osallistujille suunnattujen lomakkeiden ja tietosuojailmoitusten laatimiseen, sillä niiden pitää vastata myös arkiston vaatimuksia ja käytäntöjä, joita yliopistojen tietosuojavastaavat eivät välttämättä tunne. Aineiston keruuseen valmistautuminen tarkoittaa neuvottelemista sekä yliopiston tietosuojavastaavien että aineiston vastaanottajaksi suunnitellun arkiston kanssa siitä, miten aineistoa ja siihen liittyviä henkilötietoja kerätään ja käsitellään eri vaiheissa ja mitä aineistosta säilytetään.

Aineistojen kerääminen ja henkilötietojen käsittely kannattaa erottaa kahteen osaan: tutkimuskäyttövaiheeseen ja vaiheeseen, jossa aineistot arkistoidaan myöhempää tutkimuskäyttöä varten. Tutkimus ja arkistointi ovat erillisiä vaiheita myös lainsäädännön näkökulmasta, ja sen vuoksi luvat tutkimukseen ja arkistointiin on hyvä kysyä erikseen, vaikkakin samalla lomakkeella.

Yliopistojen tietosuojavastaavien laatimat suostumus- ja informointilomakepohjat keskittyvät yleensä ensimmäiseen vaiheeseen: millaista aineistoa kerätään, mitä henkilötietoa aineistoon sisältyy ja mitä henkilötietoja osallistujista tai haastatelluista kerätään erik-

https://doi.org/10.21435/tl.304

seen. Tietosuojalainsäädäntö mahdollistaa henkilötietojen käsittelyn *yleisen edun mukaisessa tutkimustarkoituksessa* (tietosuojalaki 1050/2018, 4 § 3), mutta henkilötietojen käsittelyn perusteeksi voi asettaa myös osallistujan suostumuksen. Tutkimuksen kannalta ero on siinä, että mikäli henkilötietojen käsittely sen sijaan perustuu suostumukseen, tulee kerätty aineisto tuhota, jos osallistuja keskeyttää osallistumisen ja siis peruu suostumuksensa. Jos peruste henkilötietojen käsittelyyn on yleisen edun mukainen tutkimustarkoitus, pyydetään esimerkiksi haastatelluilta lupa haastatteluun, ja heitä ainoastaan informoidaan henkilötietojen käsittelystä yleisen edun mukaisessa tutkimustarkoituksessa. Haastatellut voivat keskeyttää tutkimushankkeeseen osallistumisen niin halutessaan, mutta siihen mennessä kerättyjä tutkimusaineistoja voi edelleen käyttää.

Aineiston vastaanottaminen arkistoon ja pysyvä säilyttäminen perustuu aina *yleisen edun mukaiseen arkistointitarkoitukseen* (tietosuojalaki 1050/2018, 4 § 4). Tällöin osallistujalta pyydetään lupa arkistoimiseen, minkä lisäksi heitä informoidaan henkilötietojen käsittelystä yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa. Tietosuojalain nojalla arkistoilla, kuten kirjastoilla ja museoillakin, on oikeus hyvin laajaan henkilötietojen käsittelyyn silloin, kun kyseessä on tietosuojalainsäädännössä tarkoitettu yleisen edun mukainen arkistointitarkoitus ja henkilötietojen käsittely arkistointitarkoituksessa on tarpeen ja oikeasuhtaista suhteessa yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen ja osallistujan oikeuksiin. Näiden perusteiden täyttyessä kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistot on mahdollista säilyttää kaikkine tunnisteineen.[5]

Koska tutkimusvaihe ja arkistointi ovat kaksi eri vaihetta, joiden välillä henkilötietojen käsittelyn peruste muuttuu (yleisen edun

5 Lisätietoa henkilötietojen käsittelystä KAM-sektorilla (kirjastoissa, arkistoissa ja museoissa) saa esimerkiksi KAM-juridiikkaryhmän suosituksesta Tietosuoja KAM-sektorilla. Suositus kuvaa toimintatavat tutkimusaineistoihin ja niiden kuvailutietoihin sisältyvien henkilötietojen käsittelyyn arkistoissa yleisellä tasolla. Tietosuoja KAM-sektorilla ei käsittele viranomaisaineistoihin liittyviä erityiskysymyksiä, kuten julkisuuslainsäädännön soveltamista. Suositus ei myöskään ota kantaa tekijänoikeuksiin ja niistä aiheutuviin käyttörajoituksiin.

https://doi.org/10.21435/tl.304

mukaisesta tutkimustarkoituksesta tai pelkästään suostumuksen perusteella tapahtuvasta käsittelystä yleisen edun mukaiseen arkistointitarkoitukseen), ne tulee erottaa suostumuslomaketta ja tietosuojailmoitusta laadittaessa: lupa tutkimukseen osallistumiseen ja arkistointiin pitää kysyä sekä informointi henkilötietojen käsittelystä tehdä eri vaiheiden osalta erikseen ja haastatellulle tarjota mahdollisuutta osallistua vain tutkimukseen mutta kieltäytyä vastauksen arkistoinnista. Tietosuojaselosteessa ja tutkimus- ja arkistointiluvassa on tärkeää huomioida kaikki ne lainkohdat, jotka näihin kahteen eri vaiheeseen liittyvät, eikä vain tutkimusvaiheen kannalta olennaisia.

Asianmukainen henkilötietietojen käsittely on sallittua

Tietosuojalainsäädäntö edellyttää, että aineistojen henkilötietoja pitää käsitellä asianmukaisesti, eikä turhia tietoja kerätä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei henkilötietoja saisi kerätä, käsitellä ja arkistoida. Onkin tärkeää välttää kulttuuriperintöaineistojen tarpeetonta siivoamista tunniste- ja henkilötiedoista: aineistoilla on sitä enemmän arvoa jatkokäytössä, mitä eheämpiä ja rikkaampia ne ovat.

Aineiston minimoinnilla tarkoitetaan tietojen – esimerkiksi nimien – poistamista tai keräämättä jättämistä. Esimerkiksi haastattelu voidaan tehdä nimimerkillä, jolloin arkistokin antaa sen asiakkaan käyttöön nimimerkillä. Tällöin on kuitenkin tärkeä huomata, että ihminen on tunnistettavissa äänen perusteella, joten haastateltu voi tulla tunnistetuksi, vaikkei hänen nimeään mainittaisi haastattelun yhteydessä. Aineistojen sisältämien tietojen (nimet, aika, paikka, tapahtumien yksityiskohdat) minimointi on kulttuuriperintöarvo huomioiden mahdollista, mutta minimointi on usein työlästä ja saattaa tuottaa tulkinnanvaraisuutta sen suhteen, voidaanko vastaaja tunnistaa vastauksestaan vai ei. Minimointi hankaloittaa tunnistamista, mutta ei estä sitä. Tilanteissa, joissa vastaajille on luvattu, ettei heitä voida tunnistaa, arkisto ei yleensä voi ottaa minimoitua

https://doi.org/10.21435/tl.304

aineistoa vastaan, sillä tunnistamattomuus voidaan taata vain täydellä anonymisoinnilla.

Anonymisointi merkitsee sitä, ettei aineisto ole enää tekijän, vastaajan tai tutkimukseen osallistujan itsensäkään tunnistettavissa. Tällöin aineistosta on poistettu kaikki nimet, paikat, ajankohdat ja muut yksityiskohdat, joista kertoja tai muut tapahtumaan osalliset olisivat tunnistettavissa. Valokuvat, videot ja äänitteet sisältävät tyypillisesti tunnistetietoja (henkilön kuva tai ääni) itsessään. Lukija- tai kirjailijahaastattelun kohdalla alkuperäinen aineisto on video tai äänite epäröinteineen ja äänensävyineen, kun taas tällaisen haastattelun pohjalta tuotettu anonymisoitu aineisto olisi litteraatio, josta kaikki epäsuoratkin tunnisteet (nimet, ajat, paikat, yksityiskohdat) on poistettu, eli editoitua, aukkoista tekstiä.

Kirjallisuuteen liittyville tai laajemmin humanistisen tutkimuksen aineistoille erityisesti anonymisointi on niin rankka toimenpide, että se vaarantaa tai tuhoaa aineiston kulttuuriperintöarvon. Usein jo pelkkä nimien poistaminen tarkoittaa kulttuuriperintöarvon merkittävää alentumista: jos kirjailija kertoo omista kirjallisista esikuvistaan tai yhteistyöstään tietyn kustannustoimittajan kanssa, on selvää, että nimien poistaminen vähentää merkittävästi aineiston tutkimusarvoa. Ei-tunnettujen ihmisten nimien poistaminen puolestaan tarpeettomasti hävittäisi kirjallisuuden ja kulttuurihistorian tutkimusaineistoista ”tavalliset ihmiset”, joiden kirjeitä tai joita koskevaa tietoa joka tapauksessa tyypillisesti säilyy kirjallisuuden ja kulttuurihistorian henkilöarkistojen yhteydessä – ja joiden aineistoja erityisesti SKS:n arkisto pyrkii myös tietoisesti tallentamaan.

Juuri sen vuoksi, että erityisesti anonymisointi tuhoaisi aineistojen kulttuuriperintöarvoa, on tutkimukselle ja arkistoille lainsäädännössä annettu laajat oikeudet käsitellä henkilötietoja ja säilyttää aineistot kokonaisina silloin, kun kyse on yleisen edun mukaisesta arkistointitarkoituksesta. Myös erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvien tietojen (niin sanotut arkaluontoiset henkilötiedot, kuten etninen alkuperä, poliittinen mielipide, uskonnollinen tai filosofinen vakaumus, terveys ja seksuaalinen suuntautuminen) käsittely on mahdollista niin yleishyödyllisessä tutkimus- kuin ar-

https://doi.org/10.21435/tl.304

kistointitarkoituksessakin (tietosuojalaki 1050/2018, 6 § 1 mom. 7 ja 8). Ilman tätä mahdollisuutta esimerkiksi sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen, poliittisiin mielipiteisiin tai etniseen alkuperään liittyvät tutkimusasetelmat olisivat mahdottomia, eikä niitä käsitteleviä aineistoja voitaisi myöskään arkistoida. Aineistojen puute edelleen kaventaisi tutkimusmahdollisuuksia ja sitä kuvaa, joka nykyajasta tulee säilymään myöhempää historiallista tutkimusta varten.

SKS:n arkiston kokoelmiin sisältyy runsaasti sellaisia perinne-, muistitieto- sekä henkilöarkistoaineistoja, niin vanhoja kuin uusiakin, joiden aihepiirit liittyvät erityisiin henkilötietoryhmiin tai sisältävät erityisiä henkilötietoja. Kulttuuriperintöä tallentavilla arkistoilla on vakiintuneet käytännöt arvioida ja käsitellä aineistoja sen suhteen, millaisia suojaustoimenpiteitä niiden käsittelyssä ja käytettäväksi asettamisessa tarvitaan.

Arkistoilla on henkilötietojen anonymisoinnin ja minimoinnin sijaan useita muita mahdollisia aineistojen suojaamisen tapoja, joista käytännössä toimivia ja käytössä olevia ovat esimerkiksi aineiston äärelle pääsyn rajoittaminen (aineisto on tutkimuksen jälkeen käytettävissä vain arkiston tutkijasalissa, erikseen kirjallisesti tilaamalla ja asianmukaiseen käyttöön sitoutumalla) tai käytön rajoittaminen määräaikaisesti (aineisto voi olla määräaikaisesti luvanvarainen tai kokonaan käytöltä suljettu). Kaikessa käytön rajoittamisessa tulee pohtia sen ajallista kestoa: mitä kauemmin on kulunut aineiston tuottamisesta, sitä vähemmän on tarpeita rajoittamiseen. Tämä on myös tietosuojalainsäädännön lähtökohta, sillä sen asettamat suojaamisen vaatimukset päättyvät ihmisen kuolemaan. Arkistoissa rajoittamistoimet jatkuvat yleensä pidempään jo tekijänoikeuslain takia, mutta lähtökohta on sama.

Tutkimus, jota tehdään tässä ja nyt, käyttää aineistoa tuoreeltaan, mutta jatkokäyttöä varten arkistoitu aineisto voi olla käytössä vasta vuosikymmenien tai -satojen päästä, jolloin vastaajien suojaaminen ei ole samalla tavalla tarpeellista. Tutkimusjulkaisussa ei välttämättä ole tarvetta toistaa aineistossa esiintyviä nimiä, vaikka ne arkistoitavassa aineistossa säilyisivätkin. Aineistojen kulttuuriperintö- ja jatkotutkimuskäyttöarvoa tulevaisuudessa lisää, jos aineisto on lii-

https://doi.org/10.21435/tl.304

tettävissä todellisiin ihmisiin, aikaan ja paikkaan. On perusteltua sanoa, että juuri henkilötietoja sisältävillä kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoilla on erityistä merkitystä tieteellisen ja historiallisen tutkimuksen lähdeaineistona: jos esimerkiksi lukupiirin osallistujan kertomuksesta poistetaan kaikki henkilötiedot, vaikkapa tieto vähemmistöön kuulumisesta ja sen merkitystä koskeva pohdinta, aineiston sisältö ja jatkokäyttömahdollisuudet kapenevat.

Kulttuuriperintöaineistojen tallentamisen lähtökohdaksi kannattaa aina ottaa niiden tallentaminen nimellisinä, tunnistetietoineen ja yhteystietoineen. Tästä tulee aina informoida vastaajia, jotta he tietävät, minkä takia tallentaminen tehdään. Aineistoon liittyvät vastaajien henkilötiedot, esimerkiksi yhteystiedot, jäävät arkiston käyttöön, ja niiden avulla voidaan tarvittaessa erikseen selvittää tai kysyä esimerkiksi tekijänoikeuden haltijoiden kantaa aineiston käyttöön tekijänoikeuden voimassa ollessa.[6] Yksi tärkeä näkökulma henkilötietojen käsittelyyn – niiden säilyttämiseen aineistoissa – liittyy vastaajien oikeuksiin. Esimerkiksi lukupiireistä tehdyn muistitietokeruun vastaajilla on teksteihinsä tekijänoikeus ja he saattavat tunnistamattomuuden tai nimettömäksi jäämisen sijaan toivoa, että heidän paneutunutta vastaustaan tutkimuksessa tai tietokirjassa käytettäessä käy ilmi, kuka vastauksen on kirjoittanut. Tutkimukseen osallistuville ei pitäisi automaattisesti luvata tunnistamattomuutta, vaan mahdollisuus vaikuttaa itse henkilötietojensa käyttöön.

6 Toisinaan jokin yksittäinen muistitietokeruun vastaus voi nousta isoon osaan tieteellisessä tutkimuksessa tai tietokirjassa niin, että sitä on tarvetta siteerata tai muuten tuoda esiin poikkeuksellisen laajasti. Mikäli arkistolla on vastaajan yhteystiedot, hänen mielipidettään on tällaisessa tapauksessa mahdollista kysyä erikseen. Mikäli jonkin aineiston pohjalta syntyy näyttely tai muu taideteos, vastaajia on mahdollista informoida aineiston käytöstä, vaikka luvan kysyminen ei olisikaan välttämätöntä.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Vinkkejä ja yleisiä periaatteita aineiston kokoamiseen

Aineisto kannattaa koota siten, että aineistoon liittyviä, tutkimuksen kannalta olennaisia vastaajiin liittyviä tietoja voidaan käsitellä helposti sekä tutkimus- että arkistointivaiheessa. Vastaajien yhteystiedot on pidettävä erillään itse aineistosta, sillä ne jäävät vain arkiston käyttöön esimerkiksi sen varalle, että vastaajaan halutaan olla myöhemmin yhteydessä. Sen sijaan vastaajan taustatiedot on tärkeää voida yhdistää aineistoon, koska ne tukevat aineiston käyttöä. Jatkokäyttöä ajatellen hyödyllisiä taustatietoja voivat aiheesta riippuen olla esimerkiksi vastaajan syntymävuosi tai ikä, ammatti, paikkakunta ja sukupuoli.

Aineistoista ei kannata tutkimuksen ja arkistoinnin vaiheissa tuottaa kovin monia versioita, sillä se tekee aineiston ja siihen liittyvien henkilötietojen käsittelystä työlästä ja hallinnasta hankalaa. Tutkimus- ja arkistointiluvan yhteydessä aineiston kerännyt taho voi pyytää vastaajilta lupaa aineiston säilyttämiseksi myös itsellään arkistoitavan kappaleen lisäksi. Aineisto kannattaa joka tapauksessa säilyttää pysyvästi vain yhdessä muodossa, joka parhaiten palvelee tehdyn tutkimuksen verifiointia ja mahdollisimman monipuolista jatkotutkimusta.

Arkistoitavan aineiston tulee tulla ennemmin tai myöhemmin vapaaseen käyttöön; aineistoissa voi olla määräaikaisia käyttörajoituksia esimerkiksi niin, että aineisto on määräajan suljettu tai käytettävissä sen koonneen tutkijan luvalla, minkä jälkeen se siirtyy vapaasti käytettäväksi. SKS:n arkisto on yleisölle avoin eikä ota vastaan myöskään sellaisia aineistoja, joiden käyttö olisi pysyvästi rajattu esimerkiksi vain aineiston tuottaneen tutkimusryhmän käyttöön.

Arkistoitaviin aineistoihin liitettävien rajoitusten tulee niin ikään olla yksiselitteisiä ja ongelmitta sovellettavissa. Jos esimerkiksi määritellään, että aineisto on käytettävissä ainoastaan alkuperäisen tutkimustarkoituksen kanssa ”yhteensopivassa tieteellisessä tutkimuksessa”, voi tulevaisuudessa osoittautua erittäin vaikeaksi arvioida, milloin ehto täyttyy ja milloin ei. Yksiselitteisten rajoitusten muotoiluun kannattaa kysyä tarkempia neuvoja suoraan arkistosta.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Tietosuojaseloste sekä tutkimus- ja arkistointiluvat tulee laatia niin, että vastaajan on helppo ymmärtää ne. Vastaajalle tulee antaa selkeitä vaihtoehtoja sen suhteen, miten hän haluaa aineistoaan ja henkilötietojaan käsiteltävän. Aineistojen käsittelyssä käytettävien ohjelmien nimeäminen tai tietosuoja-asetuksen yksittäisten artikloiden erittely lomakkeella tarjoaa vastaajille yksityiskohtaista informaatiota, mutta ei välttämättä käytännössä ymmärrettävällä tavalla avaa suurelle osalle vastaajista sitä, mitä aineistoille tutkimuksen aikana tai arkistossa tehdään tai ollaan tekemättä. Tietosuojalainsäädännön kohtiin viittaamisen lisäksi on tärkeää laatia selosteista ja lupalomakkeista suorasanaisia ja tutkijalle tai tutkimusryhmälle itselleenkin ymmärrettäviä, yksiselitteisiä ja vaivattomasti noudatettavissa olevia kuvauksia siitä, mitkä aineiston ja siihen sisältyvien tai liittyvien henkilötietojen käsittelyn eri vaiheet ovat ja mitä niissä tapahtuu.

Yliopistojen eettisten lautakuntien ja tietosuojasta vastaavien toimihenkilöiden olisi hyvä perehtyä erityyppisiin arkistoihin ja aineiston käsittelytapoihin, jotta he osaisivat ohjata humanistisille aloille tyypillisten, henkilötietoja sisältävien aineistojen säilyttämisessä ja käsittelyssä. Kun uusi tietosuojaa koskeva lainsäädäntö astui voimaan vuonna 2018, yliopistojen tietosuojavastaavien yleislinja muodostui hyvin varovaiseksi ja tietosuojalomakkeiden mallit laadittiin luonnontieteellisten alojen ”datan” käsittelyä varten niin, että ne ohjasivat anonymisointiin. Tutkimusaineistoja ei tarvitse pystyä julkaisemaan avoimesti verkossa saman tien, jotta ne olisivat muidenkin tutkijoiden käytettävissä – aineiston käyttö voi vapautua vähitellen, ja anonyymin datan sijaan kannattaa tuottaa ja arkistoida ehjiä, monipuolisia tutkimusaineistoja, jotka voivat tulevaisuudessa olla käytettävissä sellaisistakin näkökulmista, joita emme osaa tänä päivänä vielä kuvitella.

Tutkimusaineistojen käsittelyyn ohjaavat käytännöt ja mallit ovat lainsäädännön uudistumisen myötä olleet viime vuosina vasta muotoutumassa. Uutta lainsäädäntöä koskevan osaamisen kehittyessä erilaisten tutkimusalojen piirteet ja tyypilliset aineistot on kyetty ottamaan paremmin huomioon. Osaaminen ja ymmärrys humanis-

tisista aineistoista on edelleen usein vaihtelevaa, mikä saattaa johtaa esimerkiksi siihen, että vastaajille saatetaan luvata anonyymiä käsittelyä niin tutkimuksessa kuin arkistoinnissa, vaikka siihen ei kyettäisi eivätkä vastaajat sitä edellyttäisi tai edes toivoisi, jos päätösvalta jätettäisiin heille itselleen. Tämän takia on tärkeää lisätä tietoisuutta humanististen alojen ja tutkimusaineistojen erityispiirteistä ja siitä, että SKS:n kaltaisilla kulttuuriperintöä tallentavilla arkistoilla on lakisääteinen oikeus sekä osaamista käsitellä ja tallentaa tunnisteellisia aineistoja ja niihin liittyviä henkilötietoja – sekä lähitulevaisuutta varten että vuosisatojen päähän.

Kirjallisuus

Hupaniittu, Outi 2021: Asiakirjallinen kulttuuriperintö. Teoksessa Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: SKS, 21–46. https://doi.org/10.21435/tl.268

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston hankintapolitiikka. https://www.finlit.fi/arkisto/luovuta-aineistoa/hankintapolitiikka/. Viitattu 16.12.2025.

Tietosuoja KAM-sektorilla. Suositellut toimintatavat henkilötietoja sisältävien aineistojen käsittelyyn kirjastoissa, arkistoissa ja museoissa. https://musiikkiarkisto.fi/kam/tarkoitus-ja-tehtavat/kannanotot/. Viitattu 16.12.2025.

Tietosuojalaki 1050/2018. https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2018/1050 Viitattu 16.12.2025.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kirjoittajat

KT, dosentti **Juli-Anna Aerila** on yliopistonlehtori opettajankoulutuslaitoksella Turun yliopiston Rauman kampuksella.
https://orcid.org/0000-0002-1109-8803

FT, dosentti **Mika Hallila** on kirjallisuudentutkija, joka työskentelee yliopistotutkijana Jyväskylän yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0003-1244-4904

FT, **Kaiju Harinen** on kielen- ja kirjallisuudentutkija, joka työskentelee ”Monikriisin varjossa” -hankkeessa Siirtolaisuusinstituutissa ja Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0003-2241-5197

VTT, dosentti **Riie Heikkilä** on sosiologi ja tutkija Tampereen yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-1809-4776

FT, dosentti **Pilvi Heinonen** on suomen kielen ja kirjallisuuden didaktiikan yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-5853-1643

FT, dosentti **Riitta Jytilä** on tutkija ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-1165-3926

https://doi.org/10.21435/tl.304

Johanna K. Kaakinen on psykologian professori Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-2970-826X

FT, dosentti **Merja Kauppinen** on suomen kielen ja kirjallisuuden pedagogiikan yliopistonlehtori opettajankoulutuslaitoksella Jyväskylän yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-2330-1389

FM **Niina Kekki** on suomen kielen väitöskirjatutkija, joka työskentelee yliopisto-opettajana Turun yliopiston kieli- ja viestintäopintojen keskuksessa.
https://orcid.org/0000-0002-8244-5155

FM **Eevastiina Kinnunen** on yleisen kirjallisuustieteen väitöskirjatutkija Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0001-7497-4228

FT **Katri Kivilaakso** on kokoelmapäällikkö Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.
https://orcid.org/0000-0002-1654-8797

FM ja MuM **Laura Kokko** on kulttuurihistorian väitöskirjatutkija Turun yliopistossa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla.
https://orcid.org/0009-0002-0605-1936

FT, dosentti **Päivi Kosonen** on vanhempi erikoistutkija Turun yliopistossa sekä kirjallisuusterapeutti ja kirjallisuusterapiakouluttaja (Suomen kirjallisuusterapiayhdistys).
https://orcid.org/0009-0002-1979-5563

FT, dosentti **Sofia Kotilainen** on projektitutkija Jyväskylän yliopiston Soveltavan kielentutkimuksen keskuksessa, Suomen historian dosentti Jyväskylän yliopistossa, kulttuurihistorian dosentti Turun yliopistossa ja nimistöntutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-4701-6785

https://doi.org/10.21435/tl.304

FT **Urpo Kovala** on dosentti musiikin, taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksella Jyväskylän yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-5462-7197

FT, dosentti **Toni Lahtinen** on kirjallisuustieteiden yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0009-0004-9717-0360

TT **Tuija Laine** on kirkko- ja kirjahistorian dosentti Helsingin ja Itä-Suomen yliopistoissa.
https://orcid.org/0000-0001-8530-0579

FT, dosentti **Kati Launis** on kirjallisuuden professori Itä-Suomen yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-8498-7361

VTT, dosentti **Maaria Linko** on sosiologian yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa ja sosiologisen kulttuurintutkimuksen dosentti Jyväskylän yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-4618-842X

Olli Löytty on kirjallisuuden ja luovan kirjoittamisen apulaisprofessori Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-3135-2426

Hanna Meretoja on yleisen kirjallisuustieteen professori Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-8243-6371

FT, dosentti **Aino Mäkikalli** on Turun yliopiston yleisen kirjallisuustieteen yliopistonlehtori.
https://orcid.org/0000-0003-0129-3370

https://doi.org/10.21435/tl.304

FT, dosentti **Elise Nykänen** on ma. yliopisto-opettaja Turun yliopistossa ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0001-8812-6510

FT, dosentti **Anna Ovaska** on yliopistotutkija monitieteisessä kertomuksentutkimuksen keskuksessa Narraressa Tampereen yliopistossa ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-7079-0824

FT, dosentti **Viola Parente-Čapková** on kotimaisen kirjallisuuden professori Turun yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-0629-1182

FT, dosentti **Laura Piippo** on yliopistotutkija ja monitieteisen kertomuksentutkimuskeskus Narraren johtaja Tampereen yliopistossa ja kirjallisuuden dosentti Jyväskylän yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-8226-8689

FT **Veli-Matti Pynttäri** on kirjallisuudentutkija ja tutkijatohtori Itä-Suomen yliopistossa.
https://orcid.org/0009-0001-0923-9152

VTT **Elina Renko** on sosiaalipsykologi ja tutkijatohtori Taideyliopiston Teatterikorkeakoulussa ja Tampereen yliopiston Behaviour Change and Wellbeing -tutkimusryhmässä.
https://orcid.org/0000-0002-1647-5639

FT, dosentti **Hanna-Riikka Roine** on digitaalisen kulttuurin apulaisprofessori Bergenin yliopistossa ja johtaa Tampereen yliopistossa toimivaa ”Kuvittele, demokratia!” -hanketta.
https://orcid.org/0000-0001-7959-4611

DPhil, dosentti **Ville-Pekka Sorsa** on sosiaalipolitiikan professori Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0002-8539-092X

https://doi.org/10.21435/tl.304

FT **Roosa Suomalainen** on tutkija ja äidinkielen ja kirjallisuuden opettaja.
https://orcid.org/0000-0002-8081-5917

FT **Esko Suoranta** on postdoc-tutkija ”Kuvittele, demokratia!” -hankkeessa ja englanninkielisen kirjallisuuden ma. yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0001-5698-2662

PsT **Jussi Valtonen** on kirjailija, kirjoittamisen professori Taideyliopiston Teatterikorkeakoulussa ja vieraileva tutkija Helsingin yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa.
https://orcid.org/0000-0002-5241-370X

FT **Tanja Välisalo** on nykykulttuurin tutkimuksen yliopistonopettaja Jyväskylän yliopistossa.
https://orcid.org/0000-0001-8678-4683

https://doi.org/10.21435/tl.304

Abstract

Empirical Study of Literature and Reading: Methods and Practices

This collection is the first Finnish-language guide to empirical research on literature and reading. It brings together research conducted in Finland in recent years across a range of disciplines, from literary studies to sociology, psychology, and history. The book provides an overview of different types of research questions, methods of data collection and analysis, and emerging directions in empirical research across fields. It also encourages readers to consider future methodological developments.

The aim of the book is to offer inspiration, ideas, and practical tools for researchers, students, teachers, and professionals working with reading and writing. It is intended to support readers with a background in literary studies while also contributing to a broader interdisciplinary discussion of research on literature and reading.

https://doi.org/10.21435/tl.304

Asiahakemisto

affekti 127, 136, 142, 252, 372
  affektiivisuus 57, 128, 252–256, 261, 363n, 364
affektitutkimus 127, 252
aineeton pääoma 324
aktivismi 52, 273, 285
aktivistinen tutkimus 23, 265–280, 285–287
  akateeminen aktivismi 266–267, 268n, 273, 279, 285–286
  aktivistinen kirjallisuudentutkimus 265–280, 285–287
  kirjallisuuslähtöinen aktivismi 273
aihemallien analyysi 334n, 338, 373 ks. myös tietokoneavusteinen tekstianalyysi
aineisto 14–15, 66
  koodaus 79, 131, 182, 192, 197–199, 218
  kurittomuus 137
  -hallinta 84, 125, 374
  -hallintasuunnitelma 31, 33, 38, 40
  digitaalinen a. 38, 56–57, 333, 337–338, 346, 348
  laadullinen / kvalitatiivinen a. 75–83
  määrällinen / kvantitatiivinen a. 66–75, 90–101
  sosiaalisen median a. 80
aivokuvantaminen 96
aivovauriopotilaat 90, 92–93, 95
ajankäyttötutkimus 69–71
ajatuksen harhailu 118
algoritmi 57, 360, 366–367, 370, 375
alustoitunut lukeminen 359–375
analyyttinen lukeminen 133–134 ks. myös lähilukeminen, eläytyvä lukeminen, tekstianalyysi
ankkuroitu teoria (*grounded theory*) 196–197, 209
anonymisointi 33, 35–37, 41, 147–148, 384–385, 388
arkistot 15, 20, 23, 33–34, 38–39, 67–69, 71, 81, 295–297, 304–305, 318, 334–337, 339–340, 348–349, 355, 378–389

https://doi.org/10.21435/tl.304

Kansallisarkisto 297, 331
kirkonarkistot 23, 295–299, 303, 307, 315
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto 378–389
Tietoarkisto 34, 67–71, 381
arkistointilupa 382–383, 387–388
asemointianalyysi
ks. positiointianalyysi
asemoituminen, positioituminen 210–211, 277
osallistujan a. 210–211, 214, 219, 228–229
tutkijan a. 231, 251, 266–267, 277
aukkopaikka 49
autoetnografia 247–262, 278–279, 288–289, 310
autofiktio 248, 253
avoin data 38, 232

behaviorismi 91, 100
bibliofilia 317, 320, 323
bibliografiat 15, 23, 330–338, 341
bibliografinen kuvailu 337
kansallisbibliografiat 331, 335
bibliografinen datatiede 337

datalähtöiset lähestymistavat 15, 329–342, 346–355, 359–375
dekoloniaalinen tutkimus 269, 285
dekoloniaali käänne 270
dekonstruktio 49n
demografiset rakenteet 68, 83
demokratia 360, 364–367
demokratisointi (tutkimuksen) 267, 279
dialoginen kohtaaminen 21–22, 157–158, 162–163, 165, 171, 208, 210–212, 214, 218–219, 232
dialoginen lukeminen 170, 172, 216
digitaalinen
humanismi 23, 331, 338–339, 347
kirjallisuus 359, 361–362
osallistuva tutkimus 359–361, 366, 370, 373
alustat 81, 359–364, 375
menetelmät 23, 331, 334–335, 346–347, 359, 373
digitalisaatio 18, 20, 80
diskurssianalyysi 160, 191, 202, 211

edustavuus 73, 83–84
efektikoko 99
eettinen ennakkoarviointi 31, 33, 39–42, 125, 147, 194, 230–232, 243, 255, 267 ks. myös tutkimusetiikka
eettinen tutkiskelu 36, 42, 162, 192n, 206, 213–214, 220, 225–232, 251, 265, 374, 388
eettisesti herkät / vaikeat aiheet 40, 145, 164–165, 186, 220, 225–232, 244, 247–262, 274, 277
ei-subsumptiivinen 214 ks. myös dialogisuus
ei-ensikieliset lukijat 152–165, 228

https://doi.org/10.21435/tl.304

ekokritiikki 18, 50n, 124, 125n, 127–128
elämäkerta 81–82, 311, 319
elämäkertakeruu 81
elämän kriisitilanteet 220, 244, 247–262, 302
elämäntarina 212, 247–262, 312, 316, 318
elämyksellinen lukeminen 77, 81, 134
eläytyminen 113, 169–186
eläytyvä lukeminen 118, 169–186
emansipatorisuus 251, 265–266
emic-taso 176
empatia 16, 97–99, 124, 127, 143, 156n, 170–172, 183, 192n, 250–251, 273–274
empiirinen tutkimus 9–10, 12–23, 30–42, 53, 119, 123–137, 141–149, 205–221, 267, 309–325, 332, 359–375
  emp. ekokritiikki 18, 50n, 123–137
  emp. kertomuksentutkimus 141–149
  emp. kirjallisuudentutkimus 10, 12–23, 30–42, 47, 58, 141–149, 265–280, 337–341
  emp. lukemisen tutkimus 9, 12–23, 30–42, 49–50, 65–85, 123–137, 141–149, 153, 190–202, 205–221, 237–244, 295–307
  laadullinen / kvalitatiivinen tutkimus 16–17, 37, 51, 65–66, 75–84, 117, 125, 142–146, 156, 159, 190–202, 207n, 211, 232, 249–251, 270, 286, 341, 373
  määrällinen / kvantitatiivinen tutkimus 16, 53–54, 66–76, 83–85, 90–101, 125, 142, 146–147, 190, 192, 200, 207n, 209, 329–331, 337–341, 347, 372–373
ensikieliset lukijat 152–165
ensimmäisen persoonan kerronta 175, 194, 197, 200
epäluotettava kerronta 144, 146
eriarvoisuus 22, 162, 227n, 265–266, 268
essee 130–134, 153, 248 ks. myös luova kirjoittaminen
esteettinen arvostus 114
esteettiset keinot 21–22, 142, 144, 266, 277
esteettiset vaikutukset 16, 142, 144, 152, 170
etic-taso 176
etnografia 169–186, 247–262, 288–289, 310
  etnografinen käänne 51
  etnografiset menetelmät 12, 16, 23, 55, 76, 82–83, 134, 169–186, 247–262, 274, 275, 278, 366
etuoikeus 229, 268, 273–274
etälukeminen, kaukolukeminen 55, 338–341, 346–355, 365, 372
Eurobarometri 67

FAIR-periaatteet 38, 232n
fanifiktio 51–52
fanitutkimus 52–54

https://doi.org/10.21435/tl.304

fiksaatiot 110–112, 114, 116
fiktiivisyys 55, 98–99, 124, 127, 144, 170–172, 186, 194, 200, 248, 265, 276–278
feministinen tutkimus 265–280
f. kulttuurintutkimus 310
f. mediatutkimus 52
f. vastaanottotutkimus 52
f. ja queer -kirjallisuudentutkimus 269, 285
musta feminismi 285
fenomenologia 191
fenomenologiset tutkimusmenetelmät 180, 191, 211
IPA (*interpretive phenomenological analysis*) 209
sitoutunut fenomenologinen tutkimus (*engaged phenomenology*) 286
fysiologiset mittaukset 118

haastattelututkimus 31–32, 35, 39, 41, 76–79, 82, 84, 123–137, 145, 152–165, 195–201, 206, 210–221, 232, 242–243, 272, 276–278, 288, 379, 381–384
fokusryhmähaast., fokusryhmäkeskustelu 77, 84, 152–165, 231
elämäkertahaastattelu 155
kertomushaastattelu 155
muistitietohaastattelu 155
ryhmähaastattelu 77, 155–156
teemahaastattelu 76–77
traumatietoinen haastattelu 277
haavoittuvuus 40, 162–163, 250–251, 274
haavoittuvat ryhmät 40, 84, 162, 230
henkilötiedot 33–42, 147, 231, 381–389
erityiset henkilötietoryhmät 36, 41, 147, 384–385
hermeneutiikka 56, 180, 207, 210, 331–332
hermeneuttinen kehä 137, 182, 208
heteronormatiivisuus 268
historiantutkimus 12, 15, 23, 81, 295–307, 309–325, 329–342, 350–351, 384–386
huomion kiinnittäminen 115, 172, 362n, 363n, 370 ks. myös tarkkaavaisuus

identiteettityö 53, 199
ihmismieli tietokoneena -metafora 97
ikäihmisten lukemisen tutkimus 142, 148, 228
ilmapiiri 66, 174, 179, 186, 202, 227–229, 232 ks. myös turvallinen tila
ilmastonmuutos 124, 129–130
ilmastoahdistus 128
ilmastokriisi 124, 279

https://doi.org/10.21435/tl.304

immersio ks. uppoutuminen
informaatiotutkimus 18n
International Society for the Empirical Study of Literature (IGEL) 16
International Social Survey Programme (ISSP) 67–68
intersektionaalisuus 47, 52, 226n, 227, 250, 268n, 272–273
intersektionaalinen tutkimus 265–266, 269, 285–286
ks. myös intersektionaalinen pedagogiikka
itsemurha 248, 253, 255–262
itsemyötätunto 143
itseymmärrys 75, 212

jaettu lukeminen 153, 161, 173, 180, 201 ks. myös lukupiirit
jaettu luku- ja kirjoitustaito 309–325
jälkikoloniaalinen tutkimus 251, 269n
jälkistrukturalismi 49n, 51, 56

kaksoishermeneutiikka 210
kanssatutkimus 271, 279, 285–287
ks. myös osallistuva tutkimus
katoanalyysi 75
katseenseuranta 109–119
kaukolukeminen
ks. etälukeminen
kausaalisuus, syy-seuraussuhde 98
kenttäpäiväkirja
ks. tutkimuspäiväkirja
kerronnallinen
avoimuus 213
empatia 127, 156n
epädogmaattisuus 213
dialogisuus 212, 214, 218
identiteetti 209, 214, 240
itseymmärrys 212
lääketiede 190, 192–195, 197, 199
mielikuvitus 212–213, 217
näkökulmatietoisuus 212–213
tietoisuus 212, 217
k:sen toimijuuden analyysi 205–206, 208–211, 215–221
toimijuus 205–212, 215–221, 226
välitilat 214
ympäristöt 205, 209–210
kertomusanalyysi 211
keskustelunanalyysi 191, 202
kielellinen haavoittuvuus 162
kielellinen kompetenssi 162
kielitaito 156, 159n, 163
kiinnittyminen 56–57, 64
kirja-arviot 80–81, 349–350, 366
kirjahistoria 17–19, 333, 340–341
kirjain-äännemuunnosreitti 94–96
kirjablogit 80
kirjakokoelmat 309–324
kirjanäyttelyt 80
kirjallinen kartografia 338
ks. myös tietokoneavusteinen tekstianalyysi

https://doi.org/10.21435/tl.304

kirjallinen kulttuuri 15, 296, 312
kirjallisuudellisuus 16, 114–115
ks. myös kohosteisuus
kirjallisuushistoria 12, 15, 20, 23, 55, 329–342, 351, 355
datarikasteinen 330, 340–341
Suomen 331, 335
kirjallisuuskäsitys 123, 336
kirjallisuussosiologia 17, 21, 243, 339
kirjallisuusterapia 170–172, 205n, 207, 217, 221, 226–227, 252
kirjallisuusterapiatutkimus 206, 217, 220
kirjaesine 20
kirjanomistus 303, 305–307
kirjastot 23, 72–73, 80, 305, 320–323, 329–330, 333–337, 339, 364, 382
aineeton kirjasto 321–322
Kansalliskirjasto 331, 347–350, 354
kirkonkirjastot 305
kotikirjastot 23, 309–323
kirjastotietokannat 330
kirjoitustaito 295, 309–310, 312–314, 320–322, 324
klassikot 321, 338, 352–353
kognitiivinen neuropsykologia 92, 95
kognitiivinen kertomusteoria 142
kognitio 92–93, 96–97, 100, 106
kognitiivinen häiriö 92–93
kognitiiviset prosessit 90, 92–93, 95–97, 106, 110, 119, 190
sosiaalinen kognitio 90, 92, 97–98, 193
kohosteisuus 16, 114, 124 ks. myös kirjallisuudellisuus
kokeellinen tutkimus 90–91, 93, 95, 98, 106, 260, 338
kokeellinen asetelma 15, 97, 106–108, 114
kokemusasiantuntijuus 277–278
kokemustausta 142–145, 227
kollaboratiivinen / kollektiivinen autoetnografia 278, 288
kollektiivinen etnografia 310
kollektiivibiografinen / ryhmäelämäkerrallinen tutkimus 309–313, 316, 324–325
koneoppiminen 57, 118
kontekstuaalisuus 47, 144, 154–155, 158, 200, 275, 340, 350
korrelaatio 98n, 373
korrespondenssianalyysi 84
korvaruno 274–275, 279 ks. myös luovat tutkimusmenetelmät
koulussa tehtävä lukemisen tutkimus 20, 82, 123–137
koulutus 20, 68–69, 72–75, 169–186, 193–195, 237–238, 244, 268, 314
kriittinen ajattelu 265
kriittinen autoetnografia 250
kriittiset editiot 332–333
kulttuurihistoria 33, 36–37, 42, 314, 347, 351, 381, 384
kulttuuriosallistuminen 17n, 67, 72, 75

https://doi.org/10.21435/tl.304

kulttuuriperintö 42, 378–389
kulttuurin alustoituminen 359
kulttuurinen syöpätutkimus 221
kulttuurintutkimus (*cultural studies*) 10, 17, 51, 53, 56, 310
kulttuurinen kielenoppiminen 153, 165
kulttuurinen yksinäisyys 143
kulttuuriset arvot 78
kulttuuriset asenteet 78
kulttuuriset kertomukset 205, 210–212, 219, 221
kulttuuriset odotukset 78, 244, 317
kulttuuriset tarinamallit 210–213
kulutuskulttuuri 53
kulutustutkimus 54
kuvailu 115–116, 129–130, 132, 170, 175
kyselytutkimus 71, 76, 79, 96, 98, 142, 146–148
  itsearviointikysely 99
  verkkokysely 72, 79, 147, 200
käyttötutkimus 54 ks. myös median käyttötutkimus

laaja vastaanotto 48, 330, 346–347
laboratoriotutkimus 15, 39
laji, genre 21, 22n, 38, 71, 74, 76, 112, 126, 133, 193, 330, 335, 341
lasten lukemisen tutkimus 19–20, 70, 73–74, 242–243, 300, 310, 324
leksikaalinen reitti 94–95
limittäiskieleily (*translanguaging*) 163
litterointi, transkriptio 134n, 160, 163, 178–179, 199, 215, 218
lukeminen, lukemis-
  -aktiivisuus 73, 243
  antropologia 124
  erityishäiriöt 92, 96
  kontekstit 238, 265, 276, 359, 362, 375
  -kulttuuri 14, 17n, 19–21, 75, 79, 83–84, 237, 242, 244, 324, 360–362, 364
  koulussa 20, 82, 123–137, 244
  ks. myös koulussa tehtävä lukemisen tutkimus
  -nopeus 111, 115–116
  opettajien koulutuksessa 169–186, 237–244
  sosiaali- ja terveydenhuollon koulutuksessa 190–202
  ks. myös kerronnallinen lääketiede
  -sosialisaatio 69, 72–74
  ks. myös sosialisaatiotutkimus
lukija
  -elämäkerta 81
  -historia 237
  -identiteetti 244
  -kirjeet 80
  -lähtöisyys 237, 243, 276
  -positio 12, 123
  -sukupolvi 82
lukijoiden tuottamien tekstien tutkimus 80–82, 130–133, 156,

https://doi.org/10.21435/tl.304

162, 164–165, 169–175, 237–244, 274–275, 279–280, 288, 317, 319, 321, 346–355, 379, 386 ks. myös aineisto, essee, lukupäiväkirjat, luova kirjoittaminen
lukijuus 72, 79, 84, 133, 237–244
lukuaika 116–117
lukuaikapalvelut 15, 18, 23, 359–375
lukuhalu 19, 81, 83, 298
lukuharrastus 9, 17n, 18–20, 79, 136, 241, 309–310, 312, 315, 322, 324
lukumuistot 328
lukupiiritutkimus 23, 31, 37, 128, 141, 152, 190–191, 205–210, 215, 217, 220, 225–232, 273–276, 287
lukupäiväkirjat 15, 81–82, 153, 156, 162, 164–165, 238, 241, 254–256, 272, 275
lukutaito 14, 18, 20, 22–23, 133, 295–302, 304, 307, 309–310, 312, 314, 317–319, 324, 363
-kuulustelut 300–302
-mittaus 18
lukuvirta (*reading river*) 237–244 ks. myös lukemisen pedagogiikka, luovat tutkimusmenetelmät
lumoutuminen 170
luokka (sosiaalinen) 75, 249, 251, 253, 255, 259, 266, 277 ks. myös intersektionaalisuus
luova kirjoittaminen 169, 193, 273–275, 279, 288
luonnontieteellinen tutkimus 15–16, 36, 41, 91
luonnontieteelliset menetelmät 331–332
luotettavuus 99, 107, 146–147, 177, 192–193, 197, 230n, 296, 299, 349
luovat tutkimusmenetelmät 237, 242, 266–267, 274, 280, 285, 288
lähdekritiikki 23, 295–296, 347
lähilukeminen 12, 15, 55, 126, 158, 182, 192n, 193, 251, 276–277, 341, 350–354, 363n, 365 ks. myös analyyttinen lukeminen, tekstianalyysi

”maallikkolukijat” 22
maailmankuva 98, 241, 322
mahdollisen taju 213 ks. myös kerronnallinen toimijuus
maine 346, 352–353, 355
makroanalyysi 338–339
marginalisoidut kokemukset 278–279
markkinateknologia 364, 370
mediakonvergenssi 55
median käyttötutkimus 54
mediapoetiikka 363
mediateoria 56
mesoanalyysi 341, 351
metadata 330–331, 333, 336–337, 349–350, 373
mielen teoria (*Theory of Mind*) 98–99

https://doi.org/10.21435/tl.304

mielikuvitus 124, 172, 212–213, 217, 238, 240, 366
minäkertoja ks. ensimmäisen persoonan kerronta
minäkertomus 249, 252, 261–262
monikielisyys 157, 162, 242
ks. myös ei-ensikieliset lukijat
monilukutaito 359, 363
monimenetelmällisyys (*mixed methods*) 83–84
monimerkityksisyys 186, 190–191, 350
monitieteisyys
ks. tieteidenvälisyys
moniteholukeminen 352 ks. myös lähilukeminen, etälukeminen
muistelutyö 237, 240
multimodaalisuus 237, 241–242
”musta laatikko” 360
muuttuja 68–69, 73–74, 76, 91, 98, 114, 251, 373
häiriömuuttuja 107–108, 201
riippumaton muuttuja 68, 107
riippuva muuttuja 68, 107

naisten lukemisen tutkimus 82, 319–324
narratiivinen hermeneutiikka 207, 210
neuropsykologinen tutkimus 92, 95, 100
nuoret lukijat 18–19, 74, 82, 123–137, 299, 301–302
nuorten lukemisen tutkimus 18–19, 74, 82, 123–137

odotushorisontti 49, 57, 346, 350
omaelämäkerrallinen kirjoittaminen 249
omaelämäkerrallisuus 194, 200, 247–249, 315
operationalisointi 68, 73, 99, 119
oppimisen tutkimus 157
osallisuus 81, 148, 227 ks. myös yhteisöön kuuluminen
osallistujien informointi 30–31, 33–34, 38, 84, 230–231, 381–383, 386
osallistujien rekrytointi 30–31, 40, 130–131, 141–142, 145, 153, 194–195, 228, 271, 381–386
osallistuva havainnointi 82, 176–179, 184, 361, 366, 370, 373
ks. myös etnografia
osallistuva kulttuuri 53
osallistuva tutkimus 266–267, 270–271, 276, 285–288, 360
ks. myös kanssatutkimus
osallistuva toimintatutkimus 287
ks. myös toimintatutkimus

papisto 298, 301–304, 314, 320–321, 324
pappilat 311–312, 314–315, 320–323
pedagogiikka 129, 133, 153, 163, 171, 193, 225, 228, 232, 237–238, 241–242, 244, 267–270, 273, 279, 285
feministinen p. 267–270, 274, 279

https://doi.org/10.21435/tl.304

intersektionaalinen p. 267–270, 273, 279
kriittinen p. 268, 285
lukemisen p. 171, 237, 241–242, 244
pelit 53
perheyhteisö 310–312
pienet kertomukset 212
pilottitutkimus 131, 133, 141, 144n, 160
pitkittäistutkimus 71, 74
positiointianalyysi, asemointianalyysi 211
positiointi ks. asemoituminen
posthumanismi 47
postkoloniaalinen tutkimus ks. jälkikoloniaalinen tutkimus
postkriittinen lukemisen teoria, postkritiikki 56, 170, 248
prosodia 112, 114
pseudonymisointi 33, 35–37, 131
psykoanalyysi 49, 56
psykologiset kyselyt 98–99, 143–144
psykologinen lukemisen tutkimus 91–101, 106–119, 190–202
psykologia tieteenalana 90–91, 97, 101

queer-tutkimus, queer-teoria 52, 269, 285

rahvaan lukemisen tutkimus 295
rasismi 250, 266n, 272–274
ks. myös syrjintä
rasismintutkimus 267, 275
rasisminvastaiset / antirasistiset lukupiirit 226–228, 229n, 265, 273–276, 279
reader-response-tutkimus 50, 56
refleksiivinen temaattinen analyysi (RTA) 136, 190–202
ks. myös temaattinen analyysi
reflektio 16, 164, 170, 172, 175, 185, 192n, 197, 200, 212–213, 218–220, 228–232, 237–238, 241–243, 247–254, 261, 279, 280, 285, 288, 363n
eettinen reflektio 42
itsereflektio 51, 144, 214, 249, 251
ryhmäreflektio 180
replikaatio ks. toistettavuus
reseptio 48, 54, 63, 80, 347
ks. myös vastaanotto
reseptioestetiikka 48–50, 56, 82
reseptiohistoria 51
reseptioteoriat 48
reseptiotutkimus 23, 47, 51, 76, 305 ks. myös vastaanottotutkimus
ristiriitatilanteet, konfliktit 227–229
”rotu” 36, 266n
rodullistaminen 163, 228, 266n
rotupolitiikka 285

https://doi.org/10.21435/tl.304

ruumiillisuus, kehollisuus 217, 256, 275
ryhmädynamiikka 159–160, 164, 191, 198, 201, 214, 217, 226, 228–229, 232, 275
ryhmäelämäkerrat, joukkoelämäkerrat 309–325
ryhmäkeskustelu 142, 145, 149, 169–178, 192–194, 273–274
ryhmäelämäkerrallinen tutkimus ks. kollektiivibiografinen tutkimus

sakkadit 110
sairaus 41, 95n, 107, 228, 244, 250, 255, 268, 276, 279, 315
samastuminen 135, 170,
saturaatiopiste 134
seksuaalisuus 266
semanttisen samankaltaisuuden analyysi 373 ks. myös tietokoneavusteinen tekstianalyysi
semioottis-strukturalistinen viestintämalli 51
semiotiikka 56
sensitiiviset aiheet ks. eettisesti herkät aiheet
seurantatutkimus 74, 148
signaali-kohinasuhde 99n
silmänliikerekisteröinnit 109–119
silmänliiketutkimus 109–119
sisäislukija 12, 13n, 49, 123, 134
sisällönanalyysi 160, 191, 196 ks. myös temaattinen analyysi
sitoutunut tutkimus 265–280, 285–286 ks. myös aktivistinen tutkimus
sosiaalinen media 20, 72, 80, 363
sosiaalinen epäoikeudenmukaisuus 265
sosiaalinen / yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus 229, 268, 273, 285–286
sosiaalinen osallistuminen 75
sosiaalipsykologiset kyselyt 143
sosialisaatiotutkimus 74 ks. myös lukemissosialisaatio
sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset lukijoina 194n ks. myös kerronnallinen lääketiede
sosioekonomiset rakenteet 83, 268
sosiologinen lukemistutkimus 17, 19, 50, 65–66, 73, 77
strukturalismi 51, 56
subjektiivisuus 244, 251–253
sukupuolentutkimus 251, 267, 310 ks. myös queer-tutkimus
sukupuoli 251, 266, 269, 387 sukupuolittuminen 52, 320
Suomen virallinen tilasto (SVT) 68
suomi vieraana / toisena kielenä 152–165
suostumus osallistua tutkimukseen 31, 34–35, 39–40 255, 381

https://doi.org/10.21435/tl.304

tietoinen / informoitu suostumus 34, 40
syrjintä 227, 268 ks. myös rasismi

taidelähtöinen tutkimus 238, 288
taiteellinen tutkimus 288 ks. myös luovat tutkimusmenetelmät
tarinamallit ks. kulttuuriset tarinamallit
tarjouma 64, 370
tarkkaavaisuus 107, 109–110, 115
tekijänoikeudet 37, 244, 374–375, 382n, 385–386
teknologia 331, 347, 362–364, 370, 373, 373
tekstianalyysi 12, 15, 126, 373 ks. myös analyyttinen lukeminen, lähilukeminen
tekstikäytänteet 242 ks. myös kirjallisuuskäsitys
tekijän yleisö 141 ks. myös sisäislukija
tekstuaalitieteet 332
temaattinen analyysi 135n, 180–184 ks. myös refleksiivinen temaattinen analyysi
tiedonkäsittelyjärjestelmä (ihmisen) 92–93
tiedonkäsittelyprosessit 90, 96
tieteidenvälisyys, monitieteisyys 21–23, 50, 63, 152–153, 155, 165, 332
tieteen julkisuusperiaate 230
tietokoneavusteiset menetelmät ks. digitaaliset menetelmät
tietokoneavusteinen tekstianalyysi 373
tietosuoja 33, 35–36, 41
-asetus, -laki 35–36, 382, 388
-ilmoitus, -seloste 31–36, 40, 381
tiheä kuvaus (*thick description*) 175
Tilastokeskus 70
tilastolliset menetelmät 67, 107, 116–117, 370, 373
t. analyysi 114, 192–193, 330, 337
t. malli 117
t. merkitsevyys 83, 373
t. yhteys 98
toimijuusverkostot 318
toiminnallinen tutkimus 206–208, 266–267, 273, 275, 285–287
toimintatutkimus 287
toistettavuus, replikaatio 16, 99–100, 338, 349
tapaustutkimus 217
transformatiivisuus 265–266, 275, 279, 287
transaktioteoria 56
transkriptio ks. litterointi
transmediaalisuus / intermediaalisuus 47, 55–57
tulkinta 15, 21–22, 63, 69, 119, 136–137, 144, 152, 176, 179–180, 182, 193, 197, 200, 210, 216, 218, 247, 251, 261, 296, 299, 333, 340–342, 350
-horisontti 355

https://doi.org/10.21435/tl.304

-positio 51
-yhteisö 50, 53
tunteet, emootiot 113, 115–116, 128, 136, 144, 155, 165, 170–185, 190, 213, 220, 229, 241, 250, 252–253, 258
tunnepuhe 136
tunnesisältö 111
tunnetaidot 171
tunnetyyli 144
turvallinen vuorovaikutus / tilanne 217, 229, 232
turvallisen tilan periaatteet 229, 274
tutkijan kaksoisrooli 178, 277
tutkijan positioituminen ks. asemoituminen
tutkijan rooli 176–178, 192, 197, 231, 277, 279
Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) 33, 39, 230n
tutkimuksen riskit osallistujille 39
tutkimusetiikka 33–42, 84, 146, 230–232 ks. myös eettinen ennakkoarviointi
tutkimuskysymysten laadinta 63, 68–69, 85, 117, 126, 180, 191, 198, 276, 287
tutkimuslupa 33, 40–41
tutkimuspäiväkirja, kenttämuistiinpanot 134, 178, 180, 249, 254, 274–275, 361
tutkimustiedote 31, 34
tyyli 114–115, 117, 142, 170

uppoutuminen, immersio 16, 116, 170
uuskritiikki 47, 350

vaikeat aiheet ks. eettisesti herkät aiheet
vaikenemisen kulttuuri 258, 261–262
valkoinen etuoikeus (*white privilege*) 268
valtasuhteet 153, 162–163, 177, 210, 214, 225
vammaisuus 162, 227n, 268, 300, 307
vastaanotto 17, 22, 47–48, 52–58, 63–64, 76–77, 141–142, 269, 337, 346–355 ks. myös reseptio
vastaanottotietoisuus 58
vastaanottotutkimus 18n, 22n, 47–58 ks. myös reseptiotutkimus
vertaileva vastaanottotutkimus 53
vastakarvaan lukeminen 53, 251
vastakertomus 213–216
verkostoanalyysi 334n, 370–373 ks. myös tietokoneavusteinen tekstianalyysi
videotallenne 38, 80, 145, 384
viestintämalli 47, 51, 57
vuorovaikutus 57, 143–144, 156–157, 161, 179, 212, 216–217, 228, 316
vähemmistöt 143, 286
vähemmistökirjallisuus 275
vähemmistöstressi 228

https://doi.org/10.21435/tl.304

yhteisöllisyys (lukemisen) 50, 56, 141, 143–145, 169–171, 180–186, 209, 226–227 ks. myös lukupiirit, jaettu lukeminen
yksinäisyys 141–144, 148, 183, 257
yleistettävyys 82, 85, 90, 97, 100, 107, 126, 135, 157, 338
yleisyysefekti 107
yleisötutkimus 51
ylioppilaskoe 133
äidinkielen ja kirjallisuuden opetus 20, 82, 125, 133, 238
ääneen lukeminen 95, 114, 173, 180–181, 241, 274, 312, 362
äänikirjat 15, 18, 79, 360–363, 366, 371, 379
äänitallenne 32, 38, 178, 199, 215–216